ISSN 2304-5809

10(13) 2014

МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал «Молодий вчений»

№ 10 (13) жовтень, 2014 р.
Частина II

Щомісячне видання

Члени редакційної колегії:

Глущенко Олеся Анатоліївна
доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович
доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна
доктор економічних наук (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна
доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович
доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович
доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович
кандидат ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна
доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна
доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна
доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович
доктор юридичних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович
доктор технічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна
кандидат філологічних наук (Росія)
Яковлев Денис Вікторович
доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна
доктор економічних наук (Росія)

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автората редакції журналу. Будь-яке використання – з обов'язковим посиланням на журнал.

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible.

Бібліографічний опис статей представлений в електронних бібліотеках: НБУ імені В.В. Вернадського, НЕБ «КіберЛенінка», НЕБ «Elibrary.ru», Polish Scholarly Bibliography

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ:
КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2014
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2014

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Салівончик О.М.
Конкурентоспроможність підприємства: основні шляхи підвищення.....6

Семків О.В.
Особливості методологічних підходів до оцінки витрат приватного сектора на імплементацію Директиви 2003/87/ЄС про впровадження схеми торгівлі дозволами на викиди парникових газів.....9

Сівашенко Т.В., Шевченко Ю.В.
Проблеми оцінки конкурентоздатності підприємств.....14

Смачило В.В., Головко-Марченко І.С.
Аналіз стану будівництва в Україні.....19

Циганюк Н.Є.
Інтенсифікація потоку рекреантів і транспортного потоку як метод підвищення ефективності діяльності логістичної рекреаційної системи регіонів України.....23

Яремко Г.І.
Показники і системи оцінювання результатів діяльності підприємства.....26

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Aristova N.A.
A brief overview of literary genres (with reference to contemporary literature of the English speaking countries).....30

Ахмади М., Карампур Р., Фарсадманеш С.
Специфика чисел от 1 до 10 во фразеологизмах русского и персидского языков.....33

Головань Т.П.
До питання про типологію героїв у творчості Василя Барки 38

Зубченко С.В.
Синтактико-стилістичні структури як засіб досягнення ефективності аргументації в полілозі Ксеркса з перською знаттю (на матеріалі «Історії» Геродота).....40

Савчук Г.О.
Синтаксичні фактори оказіональної субстантивації прикметників та дієприкметників в давньогрецькій мові.....47

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Зубачова І.С.
Теоретичний аспект визначення понять судової влади та судової системи..... 54

Лебедєва О.В.
Федеративна держава:
теоретичні та практичні аспекти..... 57

Мурована І.Я., Гриньків О.О.
Права людини:
основи теорії і практики.....62

Ткаченко І.М.
Поняття та кримінологічна
характеристика наркоманії в Україні.....65

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Василина С.І.
Використання психологічних
знань при викладанні правознавчих
предметів у професійно-технічному
навчальному закладі.....70

Волярська О.С.
Педагогічні аспекти дистанційного
навчання слухачів центрів
професійно-технічної освіти
державної служби зайнятості.....75

Дмитрук В.С., Ковальчук В.Я.
Педагогічні умови
формування здорового способу
життя серед студентів.....78

Дубовик О.В.
Особливості системи
професійної підготовки у США..... 81

Коленіченко Т.І.
Модель соціально-педагогічної
адаптації людини похилого віку
до умов нового соціального середовища.....85

Тарногурська К.А.
Товариство дослідників Волині:
діяльність та напрями дослідження
(1900–1920 роки).....89

МЕДИЧНІ НАУКИ

Захарчук О.І.
Взаємозв'язок розладів хроноструктури
циркадіанних ритмів та порушень
циклу «сон-неспання».....94

Лавринюк В.Є., Цюпак Т.Є., Грейда Н.Б.
Ранні доклінічні ультразвукові
маркери атеросклерозу:
кальциноз клапанного апарату
та потовщення комплексу
інтима-медіа сонних артерій..... 98

**Міських В.А., Князевич-Чорна Т.В.,
Кулинич-Міських М.О.**
Структурна організація панкреатичних
острівців щурів 24 місячного віку
та його перебудова на 42 добу
перебігу експериментального
цукрового діабету.....101

**Рябоконь Е.Н., Донцова Д.А.,
Черепинская Ю.А.**
Изменение биохимических
показателей ротовой жидкости
при профилактическом применении
ополаскивателей полости рта.....104

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Hreylih O.O.
Psycholinguistic aspect of abilities
development in children
of a preschool age by means
of foreign language.....108

Загурська І.С.
Вплив атрибуції навчальної успішності
на розвиток самооцінки
творчих здібностей першокласників.....111

Мульована Л.І.
Методи психологічної
допомоги учасникам АТО.....114

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Нечітайло І.С.
Когнітивний ресурс як латентний
«медіатор» відтворення
та закріплення соціальної нерівності.....118

Тищенко Н.І., Піроцький Б.Ю.
Внутрішньо переміщені особи
в Україні як проблема сьогодення.....124

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Колесницька Н.М.
Історико-політичні особливості формування
та трансформації територіальної
означеності Львівської області.....128

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Грицюк С.А.
Особливості прояву умінь і навичок
в основних локомоторних актах
у дітей молодшого шкільного віку.....132

Іванова А.Є.
Фізична підготовленість курсантів
Луцького військового ліцею
з посиленою фізичною підготовкою.....135

Савчук С.А.
Стан фізичного виховання у вищій школі
з погляду батьків абітурієнтів.....138

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Триколенко С.Т.
Мистецтво війни.....142

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Salivonchyk H.N.
Compotitiveness of enterprises:
basic ways of increasing.....6

Semkiv O.V.
The major aspects of methodological
approaches to private sector costs
estimation under Directive 2003/87/EC
establishing ghg emission trading scheme 9

Sivashenko T.V., Shevchenko Y.V.
Problems of assessing
competitiveness of enterprises.....14

Smachylo V.V.,
Golovko-Marchenko I.S.
Analysis of construction in Ukraine.....19

Tsyhaniuk N.E.
The intensification of the flow
of tourists and traffic flow as a method
of increasing the efficiency of the logistics
system of recreational regions of Ukraine.....23

Yaremko G.I.
Performance and system for evaluating
the performance companies.....26

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Aristova N.A.
A brief overview of literary genres
(with reference to contemporary literature
of the English speaking countries).....30

Akhmadi M., Karampur R.,
Farsadmanesh S.
The specifics of the numbers from 1 to 10
in phraseologisms Russian and Persian.....33

Holovan' T.P.
On the question regarding characters
typology in Vasyl Barka's writing.....38

Zubchenko S.V.
Syntactic and stylistic structures
as means of reaching effective
argumentation in the polylogue
of Xerxes with noble persians
(as based on the materials
of Herodotus' «The Histories»).....40

Savchuk G.O.
Syntactic factors of ocassional
substantivation of adjectives
and participles in the ancient
greek language.....47

LAW SCIENCES

Zubachova I.S.
Theoretical aspect of determination
of concepts of department
judicial and judicial system.....54

Lebedeva E.V.
Federal state:
theoretical and practical aspects.....57

Murovana I.J., Hrunkiv O.O.
Human rights:
foundations of theory and practice.....62

Tkachenko I.N.
Meaning and criminologycal
charasteristics of narcomania in Ukraine.....65

PEDAGOGICAL SCIENCES

Vasilina S.I.
Use of psychological knowledge
in teaching jurisprudential subjects
in vocational educational institutions.....70

Voliyrska O.S.
Pedagogical aspects of distance learning
of listeners of center of vocational
education the state employment service 75

Dmitruk V.S.,
Kovalchuk V.Ya.
Teaching conditions of healthy
lifestyle among students.....78

Dubovik O.V.
Features of the US vocational training 81

Kolenichenko T.I.
The model of socio-pedagogical
adaptation of elderly people
to the new social environment.....85

Tarnohurska E.A.
Association researchers of Volyn:
activities and research areas (1900-1920).....89

MEDICAL SCIENCES

Zakharchuk O.I.
The relationship of circadian rhythms
chronostructure disorders
and violations of sleep-wake cycle.....94

Lavrynyuk V.E.,
Tsupak T.E., Greida N.B.
Early preclinical ultrasound markers
of atherosclerosis: the valvular
calcification and thickness intima-media
of the carotid arteries.....98

Miskiv V.A.,
Knyazevich-Chorna T.V.,
Kulynych-Miskiv M.O.
Structural organization of rat pancreatic
islets to 24 months of age
and its alteration by 42 day course
of experimental diabetes.....101

Ryabokon Y.M.,
Dontsova D.O.,
Cherepynska Y.A.
Changes of biochemical indicators
of oral liquid on preventive application
of mouthwashes.....104

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Hreylih O.O.
Psycholinguistic aspect of abilities development in children of a preschool age by means of foreign language.....108

Zagurska I.S.
Influence of attribution relative to progress in studies to the development of self-appraisal of first-formers' creative abilities 111

Mulyovana L.I.
Methods of psychological assistance to participants ATO.....114

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Nechitaylo I.S.
Cognitive resource as a latent «mediator» reproduction and rooting of social inequality.....118

Tishchenko N.I., Pirotskyi B.Y.
Internally displaced persons in Ukraine as a problem of modernity.....124

POLITICAL SCIENCES

Kolesnytska N. M.
Historical and political features of formation and transformation of Lviv region territorial certainty.....128

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Gritsyuk S.A.
Features of basic physical abilities and skills for children of the initial classes.....132

Ivanova A.E.
Physical fitness cadets military lyceum Lutsk with enhanced physical fitness 135

Savchuk S.A.
State of physical education in high school with my parents applicants.....138

HISTORY OF ART

Trykolenko S.T.
Art of war.....142

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.504

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: ОСНОВНІ ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ

Салівончик О.М.
Луцький національний технічний університет

У статті досліджено сутність поняття «конкурентоспроможність». Викладені основні шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємства в сучасних ринкових умовах. Розглядаються проблемні питання конкурентоспроможності підприємства, що впливають на його формування, необхідності оцінки конкурентоспроможності для визначення конкурентних переваг, що сприятиме визначенню напрямів для підвищення конкурентоспроможності.
Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, підприємство, управління, стратегія.

Постановка проблеми. В сучасних ринкових умовах господарювання підвищується рівень ризику діяльності підприємств та виникає додаткова необхідність у пристосуванні до мінливих ринкових умов. В даний час ринок перенасичений підприємствами, які створюють аналогічну продукцію, але втримуються лише ті, які мають найвигідніші конкурентні переваги відносно інших підприємств. Тому дане дослідження стосовно шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємства є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конкурентоспроможності підприємств досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти, серед яких можна виділити таких, як: Д. Абель, Г. Гамель, П. Друкер, К. Ендрус, Р. Ешенбах, П. Зенге, К. Крістенсон, Р. Коуз, Ф. Котлер, М. Портер, К. Прахалад, Д. Рікардо, А. Сміт, Р. Солоу, Ф. Хайєк, Й. Шумпетер. Свій внесок у дослідження питань конкурентоспроможності економічних суб'єктів зробили такі вітчизняні економісти, як В. Андрійчук, В. Апопій, С. Бабенко, В. Будкін, І. Бураковський, З. Варналій, О. Власюк, А. Гальчинський, Я. Гончарук, М. Долішній. Проте це питання є найбільш обширним, що потребує подальших систематичних досліджень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомий внесок та цінність отриманих результатів зазначеними науковцями, нині існує досить багато визначень центрального поняття наведених теорій.

Метою статті є обґрунтування шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємств та визначення перспективніших з них, які потребують державної підтримки розвитку.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення терміну «конкурентоспроможність» досить різноманітне. За класичним визначенням М. Портера, «конкурентоспроможність – це визначене сукупністю факторів положення товаровиробника на внутрішніх і зовнішніх ринках, віддзеркалене через сукупність показників» [7, с. 18]. Харченко Т.Б. під конкурентоспроможністю розуміє зумовлене економічними, соціальними та політичними чинниками становище країни або окремого товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках [9]. Л.В. Балабанова зазначає, що конкурентоспроможність підприємства – це рівень його компетентності порівняно з іншими конкурентами за такими параметрами, як технологія, практичні навички та професійні знання персоналу, рівень стратегічного і поточного планування, політика збуту, рівень управління, комунікації, якість систем управління, виробництва продукції тощо [2, с. 29].

Інші науковці розглядають конкурентоспроможність як комплексне поняття, яке включає такі аспекти, як спроможність підприємства продавати конкурентну продукцію; вміння розробляти стратегію, яка забезпечує високий рівень його конкурентоспроможності; наявність добре налагодженого організаційно-управлінського механізму, який може виконати поставлене завдання; орієнтацію діяльності підприємства на ринок і систематичну співпрацю зі споживачами; наявність конкурентної стратегії й тактики дій стосовно конкурентів; високу професійну підготовку персоналу; вміння реагувати на зміни зовнішнього середовища [5].

Конкурентоспроможність підприємства – здатність підприємства випускати та реалізовувати конкурентоспроможну продукцію. В економічній літературі пропонують розрізняти чотири основні рівні конкурентоспроможності підприємства [3]: перший рівень – менеджери дбають лише про випуск продукції, на споживача не зважають; другий рівень – менеджери прагнуть, щоб продукція підприємства повністю відповідала стандартам, встановленим конкурентами; третій рівень – менеджери уже не зважають на стандарти конкурентів, а вже самі потроху стають «законодавцями моди» у галузі; четвертий рівень – коли успіх у конкурентній боротьбі забезпечує насамперед не виробництво, а управління і підприємство повністю стає «законодавцем моди» на певному ринку.

Конкурентоспроможність визначає активне використання потенціалу підприємства, його здатності випередити конкурентів як в даний час, так і в майбутньому. Конкурентоспроможність не являється постійною характеристикою підприємства, тобто зі змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищах змінюються порівняльні конкурентні переваги щодо інших підприємств галузі. Можна вважати, що конкурентоспроможність підприємства – це поняття відносне, оскільки його можна визначити лише порівнявши окремі характеристики підприємства з характеристиками інших підприємств однієї галузі. Основні фактори, які впливають на конкурентоспроможність підприємства, умовно можна розділити на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх факторів відносять: політичну обстановку в державі, законодавчу базу, економічні зв'язки, наявність конкурентів, розміщення виробничих сил, наявність сировинних ресурсів, загальний рівень техніки та технологій, систему управління промисловістю, концентрацію виробництв. Внутрішніми факторами є: система та методи управління фірмою, рівень технологій процесу виробництва, рівень організації процесу виробництва, система довгострокового планування, орієнтація на маркетингову концепцію, інноваційний характер виробництва [4]. Підвищення конкурентоспроможності підприємства необхідно розглядати як довгостроковий послідовний процес пошуку й реалізації управлінських рішень у всіх

© Салівончик О.М., 2014

сферах його діяльності, здійснюваний планомірно, відповідно до обраної стратегії довгострокового розвитку, з урахуванням змін у зовнішньому оточенні та стану засобів самого підприємства, і внесенням відповідних коректив [6]. До організаційних заходів, що підвищують рівень конкурентоспроможності підприємства, відносять [4]: забезпечення пріоритетності продукції; зміну якості виробу і його технічних параметрів з метою обліку вимог споживача та його конкретних запитів; виявлення переваг товару порівняно із замінниками; виявлення недоліків товарів-аналогів, які випускають конкуренти; вивчення заходів конкурентів з удосконалення аналогічних товарів; виявлення й використання цінових факторів підвищення конкурентоспроможності продукції; нові пріоритетні сфери використання продукції; диференціація продукції, що забезпечує відносно стійкі переваги споживачів, які віддаються певним видам взаємозамінних товарів;вплив безпосередньо на споживача, шляхом штучного обмеження надходження на ринок нових товарів, проведення реклами, надання грошового або товарного кредиту.

Підвищення конкурентоспроможності підприємства і збільшення його часки на ринку, можна досягнути за допомогою таких шляхів: подати на ринок новий вид продукції; знизити ціни на продукцію або послуги; через рекламу представити привабливіший вид товару; продавати товар через більшу кількість торгових представників і т. ін.

Одним із найефективніших чинників підвищення конкурентоспроможності підприємства являється впровадження інновацій. В класичному визначенні Шумпетера Й. є п'ять видів інновацій:

1) інновації, наслідком яких є виробництво нового продукту, який має якісно нові особливості по відношенню до існуючих;

2) новий підхід до комерційного використання продукції, без суттєвої зміни технології її виробництва;

3) вихід на нові ринки збуту галуззю, незалежно від того, чи існував цей ринок раніше чи ні;

4) використання нових джерел сировини і напівфабрикатів;

5) зміна організаційних та інституційних форм, наслідком чого може бути, наприклад, створення монопольного положення або ослаблення монопольної влади іншого підприємства [1, с. 158-159].

Ефективність використання ресурсів як фактор конкурентоспроможності відображає передусім рівень менеджменту підприємства. За наявності порівняльного ресурсного потенціалу перевагу матиме те підприємство, яке використовує ефективніший менеджмент, оскільки постійний пошук нових рішень у всіх сферах діяльності підприємства є основою підвищення ефективності використання наявних ресурсів. Підтвердженням цієї тези (на прикладі сировинних ресурсів) може бути порівняння ресурсомісткості ВВП розвинених країн. Найменший рівень ресурсомісткості ВВП характерний, перш за все, для країн, які не мають власних запасів цих ресурсів. Брак власних сировинних ресурсів обумовлює необхідність постійного пошуку все нових напрямків ресурсозбереження з метою скорочення імпорту, у т. ч. і критичного. Фактор часу враховує, перш за все, тривалість отриманої переваги. Чим ширший часовий горизонт, у межах якого підприємство має перевагу над конкурентами, тим вищою буде його конкурентоспроможність [8]. Щоб бути конкурентоспроможним в сфері «сильної» конкуренції, підприємству необхідно мати всі види знань, тобто мати достовірну інформацію, вміти нею користуватися і найвигідніше її використовувати. Вирішальне значення для конкурентоспроможності є вміння та таланти людей і обов'язково їхня «інформованість». Для конкурентоспроможності підприємства в інформаційній площині можна визначити наступні ознаки:

1) динамічність – це критерій конкурентоспроможності з часовим характером, означає положення об'єкта у конкурентному полі в координатах часу як результат його конкурентної діяльності;

2) релевантність – це конкурентні переваги даного підприємства відносно іншого, можуть бути визначеними тільки в межах релевантного зовнішнього середовища;

3) актуальність – це данні про розвиток технологій, які відображають теперішній стан передових технологічних досягнень підприємства;

4) відносність – це коли конкурентоспроможність проявляється через порівняння характеристик даного підприємства з характеристиками іншого, що діють на тому ж ринку.

Можливість компанії конкурувати на визначеному товарному ринку безпосередньо залежить від конкурентоспроможності товару і сполучення економічних засобів діяльності фірми, надаючи перевагу в умовах конкурентної боротьби. На рівень конкурентоспроможності торговельної фірми впливає науково-технічний рівень і ступінь удосконалення технологій продажу, використання новітніх винаходів та відкриттів, залучення сучасних засобів автоматизації збуту та збільшення асортименту продукції. Рівень конкурентоспроможності торговельної фірми залежить від того, якими товарами вони торгують, де і як товари споживаються. Конкурентні позиції фірми на ринку залежать також від тієї підтримки, яку фірма отримує з боку національних державних органів й інших організацій шляхом надання гарантій експортних кредитів, їх страхування, звільнення від податків, надання експортних субсидій, забезпечення інформацією про кон'юнктуру ринку [10].

Висновки і пропозиції. Забезпечення рівня високої конкурентоспроможності означає, що всі ресурси, які використовує підприємство, більш продуктивніші і приносять більший прибуток, ніж його ринкові конкуренти. З цього слідує, що підприємство займає стабільне місце на ринку товарів та послуг і його продукція користується постійним попитом споживачів. Керівництво підприємства повинно вміти простежувати зміни, що відбуваються в умовах господарювання, і проводити різноманітні перетворення в політиці ведення виробництва та реалізації товарів.

Список літератури:

1. Storper M. The Regional World: Territorial Development in Global Economy / M. Storper. N.Y.; Guilford Press, 1997. – 338 p.
2. Балабанова, Л.В. Управління конкурентоспроможністю підприємств на основі маркетингу: монографія [Текст] / Л.В. Балабанова, А.В. Кривенко. – Донецьк: Дон ГУЕТ ім. Туган-Барановського, 2004. – 147 с.
3. Довбенко В.І. Чинники підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств за умов глобалізації [Текст] // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2007. – № 6(35). – С. 29-35.
4. Должанський І.З., Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посібник [Текст]. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

5. Корецький М.Х. Стратегічне управління: навч. посібник [Текст] / М.Х. Корецький, А.О. Дєгтяр, О.І. Дацій. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 240 с.
6. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Фомішин С.В. Світове господарство в умовах глобалізації [Текст]. – К.: Нікацентр, 2006. – 200 с.
7. Портер М. Международная конкуренция; пер. с англ. [Текст]; под ред. В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
8. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление [Текст]. – М., 2000.
9. Харченко Т.Б. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств як засіб ринкового реформування економіки [Текст] // АПЕ. – 2003. – № 2. – С. 70-73.
10. Стратегічний маркетинг як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства. [Електронний ресурс]. – Режим доспуту: http://www.zn.kiev.ua

Саливончик Е.Н.
Луцкий национальный технический университет

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ: ОСНОВНЫЕ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ

Аннотация
В статье исследована сущность понятия «конкурентоспособность». Изложены основные пути повышения конкурентоспособности предприятия в современных рыночных условиях. Рассматриваются проблемные вопросы конкурентоспособности предприятия, влияющие на его формирование, необходимости оценки конкурентоспособности для определения конкурентных преимуществ, что будет способствовать определению направлений для повышения конкурентоспособности.
Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, предприятие, управление, стратегия.

Salivonchyk H.N.
Lutsk National Technical University

COMPOTITIVENESS OF ENTERPRISES: BASIC WAYS OF INCREASING

Summary
This article explores the essence of the concept of "competitiveness." Discussed are the main ways of increasing competitiveness in today's market conditions. Are considered problem of enterprise competitiveness issues affecting its formation, the need for competitiveness evaluation to determine the competitive advantages that will help determine areas to improve competitiveness.
Keywords: competitiveness, competitive advantage, an enterprise, management, strategy.

УДК 504.06

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ ВИТРАТ ПРИВАТНОГО СЕКТОРА НА ІМПЛЕМЕНТАЦІЮ ДИРЕКТИВИ 2003/87/ЄС ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ СХЕМИ ТОРГІВЛІ ДОЗВОЛАМИ НА ВИКИДИ ПАРНИКОВИХ ГАЗІВ

Семків О.В.
Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Проаналізовано структуру та методологічні засади оцінки витрат приватного сектору на виконання умов Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною в сфері скорочення викидів парникових газів, а саме Директиви 2003/87/ЕС про впровадження схеми торгівлі дозволами на викиди парникових газів. Окреслено основні фактори, що впливатимуть на формування еквілібруму ціни на дозволи на викиди парникових газів.
Ключові слова: Директива 2003/87/ЕС, Європейська схема торгівлі викидами, витрати на виконання зобов'язань, методи встановлення обмежень та розподілу дозволів, граничні витрати.

Постановка проблеми. Законодавство щодо регулювання викидами парникових газів (ПГ) в Україні значною мірою перебуває на початкових етапах законотворчого процесу. Підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, (надалі, Угода про асоціацію або Угода) вірогідно стане своєрідним тригером для розробки та створення комплексних регуляторних умов, адже текст Угоди містить ряд посилань на різноманітні інструменти організаційно–економічного механізму державної екологічної політики, що направлені в тому числі і на найбільш ефективне з екологічної та економічної точки зору регулювання викидів парникових газів.

Сторони Угоди приділили значну увагу тексту, що окреслює напрямки розвитку та гармонізації українського законодавства в сфері охорони навколишнього природнього середовища та, зокрема, гармонізації законодавства в сфері попередження зміни клімату зі законодавством ЄС. Проблематика гармонізації українського законодавства з acquis communautaire в цій сфері, однак, залишається мало вивченою вітчизняними та зарубіжними науковцями, що є цілком закономірним, адже ці питання знаходяться за межами політичної та економічної площини, які були визначальними при написанні, парафуванні та, власне, підписанні Угоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на несприятливий з точки зору формування схеми торгівлі викидами в Україні політичний контекст, вітчизняні науковці зробили вагомий внесок у дослідження та розробку методологічного підґрунтя для впровадження ринкових механізмів в Україні. Даній проблематиці присвячені праці І.О. Александрова [1], О.В. Логачової [2], О.О. Веклич [3], А.Я. Кітури [4], Д.І. Ходико [5]. Разом з тим, важливим є застосування напрацювань зарубіжних вчених, котрі уже тривалий час займаються дослідженням проблематики схеми торгівлі викидами, загалом, та, зокрема, вивченням окремих факторів, що впливають на структуру та діапазон витрат приватного сектору на імплементацію ринкових інструментів скорочення викидів ПГ оскільки і Європейський Союз, і США протягом тривалого часу застосовують ринкові інструментів у сфері державного екологічного регулювання. Науковий доробок T. Tietenberg [6], A.D. Ellerman [7], M. Grubb [8] та багатьох інших зарубіжних вчених становить золотий фонд науки у сфері застосування економічних інструментів державного екологічного регулювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Цілком очевидно, що створення та впровадження організаційно–економічного механізму державного регулювання викидів парникових газів в цілому та, особливо, його передбаченого текстом Угоди ринкового інструментарію, потребуватиме значних законотворчих зусиль, активної роботи зі зацікавленими сторонами та інвестицій в, перш за все, інфраструктуру. Разом з тим, на запитання щодо вартості впровадження деяких положень acquis communautaire в сфері протидії зміні клімату в Україні поки що немає чіткої відповіді. Зважаючи на нагальність питання та комплексності досліджень в цій сфері, автор пропонує вибірковий аналіз чинників, впливатимуть на формування витрат приватного сектору, направлених на виконання вимог Угоди в сфері скорочення викидів парникових газів, а саме на впровадження Директиви 2003/87/ЕС про впровадження схеми торгівлі дозволами на викиди парникових газів в межах Співтовариства, що вносить зміни до Директиви Ради 96/61/ЄС відповідно до Директиви 2004//ЕС (Директива 2003/87/ЕС).

Витрати приватного сектора на впровадження Директиви 2003/87/ЕС складатимуться з двох компонентів: адміністративні витрати або транзакційні витрати, понесені на запровадження необхідних технічних заходів в рамках Директиви 2003/87/ЕС і на створення передумов для проведення торгівлі, та, власне, витрати на виконання зобов'язань по обмеженню викидів парникових газів (ПГ) – торгівлю дозволами. Обидві статті витрат потребують ретельного вивчення і приватними компаніями, і регуляторними органами, адже кінцева вартість впровадження Директиви, точніше – від 10 до 100% ціни дозволів на викиди, у випадку енергетичного сектору ляже на плечі споживачів [9], а у випадку промислових установок, за рахунок збільшення собівартості товару, матиме значний вплив на конкурентоспроможність компаній СТВ[1].

Метою статті є розгляд теоретичних основ та визначення ряду факторів, що впливають на формування ціни на дозволи на викиди парникових газів.

Виклад основного матеріалу. Витрати на виконання зобов'язань по обмеженню викидів ПГ є і) прямо пропорційними ціні на дозволи та недостачі дозволів або іі) ціні на дозволи та загального обсягу

[1] Проблематика впливу на конкурентоспроможність компаній на глобальних ринках знайшла відображення у регуляторних документах Європейського Союзу у вигляді менш жорстких цілей по викидам ПГ для компаній, чутливих до кон'юнктури ринку [10].

© Семків О.В., 2014

викидів установки залежно від методики розподілу дозволів та встановлення рівнів обмежень викидів ПГ. Очевидно, що ринкова ціна визначається пропозицією та попитом на дозволи, на які, поміж іншого, впливають:

I. Методика встановлення обмежень на викиди;

II. Методи розподілу дозволів установкам;

III. Можливості депонування надлишків дозволів з подальшим використанням в наступних фазах;

IV. Граничні витрати на скорочення викидів тощо.

Перші два фактори тісно взаємопов'язані, тому ***методи розподілу дозволів на викиди ПГ та загальне обмеження на викиди, встановлене для кожної окремої установки***, матимуть визначальне значення, так як формуватимуть обсяг попиту приватного сектору на дозволи і, відповідно, закладатимуть підвалини творення ціни. Варто зазначити, що суть схеми торгівлі викидами зводиться до створення контрольованого регулятором ринку дозволів, що дозволяє управляти екстремумами цін на дозволи через коригування попиту і пропозиції. Іншими словами, регулятор в ручному режимі може змінювати рівні обмежень на викиди та обсяги розподілених безкоштовно дозволів допоки ціна відповідатиме політичним та соціальним сподіванням учасників ринку та зацікавлених осіб. Разом з тим, важливим фактором є прогнозованість дій регулятора, адже приватний сектор потребує достовірних ввідних даних для довготермінового планування. Саме тому «ручне» регулювання можливе лише протягом пілотної (тестової) фази існування СТВ або за умови форс-мажору.

Для визначення можливих сценаріїв розподілу дозволів та обмежень на викиди, варто звернути увагу на досвід ЄСТВ, на основі якої формуватиметься Українська СТВ згідно з Угодою про асоціацію між Європейським Союзом та Україною. Характерною ознакою Європейської схеми є еволюція цілей щодо обмежень викидів ПГ з поступовою модифікацією регуляторної бази та послідовним посиленням вимог до обмеження викидів ПГ в межах Європейського Союзу (Рис. 1). Відповідно до Директиви 2003/87/ЕС в першій фазі (Фаза I – 2005–2007 рр.) розподіл дозволів установкам здійснювався на безкоштовній основі зі врахуванням історичних трендів викидів установки (так званий *grandfathering*). У Фазі II ЄСТВ (2008–2012 рр.) розпочався процес модифікації процесу розподілу дозволів, що передбачав створення платформ для проведення регулятором аукціонів (до 5% від загального об'єму дозволів) та встановлення жорсткіших цілей по обмеженню викидів ПГ. У Фазі III ЄСТВ розподіл установкам енергетичного сектору, за деякими винятками, проводиться через аукціони, промислові установки отримують безкоштовні дозволи, обсяги яких розподіляються зі врахуванням питомих викидів ПГ 10% компаній з найнижчими питомими викидами кожного сектору (Рис. 1) [10].

Необхідно зауважити, що ряд зарубіжних вчених, наприклад, Montgomery [11, с. 395-398], вважає, що початковий розподіл дозволів практично не впливає на еквілібрум ринку дозволів. Тобто регулятору не потрібно жодної інформації про окремі підприємства для досягнення визначної агрегованої цілі по скороченню викидів ПГ. Тобто ціна, при такому підході, завжди відображатиме найбільш ефективний з точки зору витрат сценарій. Особливістю моделі Montgomery було припущення, що ринок дозволів існує в умовах ідеальної конкуренції та, більше того, не передбачено жодного типу транзакційних витрат. Так, R. Hanh та R.Stavins [12] зауважують, що уряд може визначити загальне обмеження на викиди – провівши оцінку економічної ефективності тощо – та залишити подальший розподіл доступного обсягу дозволів поміж установками на розсуд законодавчої гілки влади, при цьому не завадивши виконанню системою екологічних цілей та не збільшивши витрати приватного сектору. При цьому автори підкреслюють, що на рівні політичних обговорень та політичних маніпуляцій екологічна ефективність інструменту знижується, а витрати ростуть. Які ж чинники формуватимуть залежність кінцевого співвідношення дозволів на рахунках установок з першопочатковим розподілом [12]:

– Транзакційні витрати;

– Ринкова влада та структура ринку;

– Цінові ризики;

– Індивідуальний підхід до розподілу дозволів;

– Поведінка, не направлена на мінімізацію витрат;

– Регуляторна нерівність.

Зважаючи на перелік факторів, що можуть вплинути на еквілібрум ринку, припущення щодо незалежності підсумкового розподілу дозволів від початкового розподілу дозволів установкам залишається абсолютно доцільним за умови повної відсутності лобіювання та індивідуального підходу до встановлення обмежень для кожної окремої установки. Як тільки-но рішення щодо встановлення обмежень переноситься з технічної площини в політичну, твердження про відсутність впливу розподілу дозволів на еквілібрум ринку дозволів втрачає опору.

Зважаючи на ці міркування та досвід ЄСТВ, логічно виникають питання: які шанси того, що в Україні такий формат СТВ спрацює, і чи варто, врахувавши досвід ЄСТВ, розпочинати з більш амбіційних цілей по об-

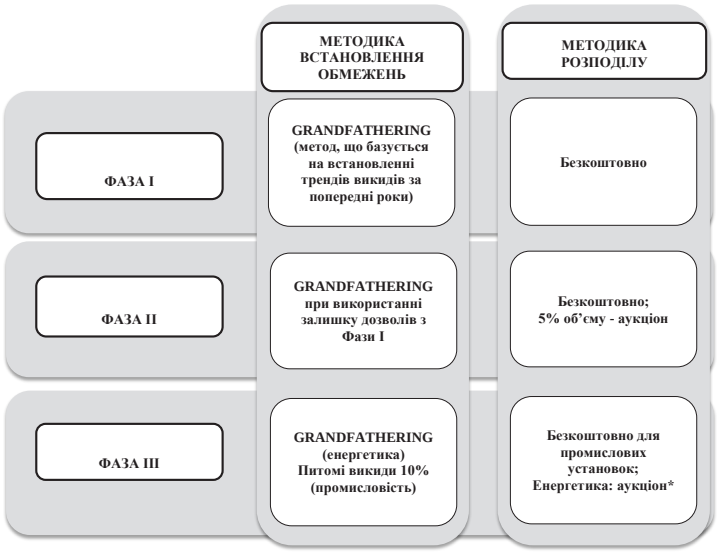

Рис. 1. Еволюція методів встановлення обмежень на викиди ПГ та розподілу дозволів в ЄСТВ

**Відповідно до ст. 10 (с) Директиви 2003/87/ЕС, країнам ЄС, що приєднались до Співтовариства після 2004р., дозволено розподіляти дозволи установкам енергетичного сектору, запущеним до 31 грудня 2008р., безкоштовно за умови виконання ряду вимог. Перехідний період, протягом якого здійснюється розподіл безкоштовних дозволів, закінчується в 2019 р. Частка безкоштовних дозволів до розподілу знижується кожного року.*

Джерело: розроблено автором за даними [10].

меженню викидів ПГ, тобто завідома розподілити невелику кількість дозволів з огляду на саморегуляцію ринку, та впроваджувати засади методик встановлення обмежень та розподілу, врахувавши архітектуру Фази ІІІ ЄСТВ?

Відповіді міститься в наступних міркуваннях. По-перше, і в США – першопрохідцю в галузі економічних механізмів екологічного регулювання, – і в ЄС, перші кроки у встановленні схеми торгівлі ретельно координувались зі зацікавленими сторонами, оскільки прийнятність нового механізму бізнесом та громадськістю залишалась визначальним фактором для існування схеми. Для прикладу, Агентство по охороні навколишнього середовища США створювало та впроваджувало схему по торгівлі викидами оксиду сірки протягом майже десятиріччя, при чому плановані результати, значно програвали в ефективності регуляторним методам, використаним в інших країнах [13, с. 57]. Зважаючи на інтенсивну замученість зацікавлених сторін, варто очікувати, що матиме місце індивідуальний підхід до розподілу дозволів, що, в свою чергу знизить ефективність ринку.

По-друге, політична прийнятність як похідна позитивного сприйняття електоратом нової екологічної політики часто формується на основі росту чи, навпаки, зменшення витрат домогосподарствами у зв'язку з впровадженням нових механізмів. За умови впровадження СТВ, достатньо очікуваним є додатковий ріст цін на електроенергію, так як використання вугілля в якості основного палива збільшуватиме витрати енергетичних підприємств і, відповідно, впливатиме на формування оптової ринкової ціни на електроенергію. Зважаючи на перспективи лібералізації ринку електроенергії та паралельного впровадження ринкових механізмів скорочення ПГ, різкі коливання цін можуть призвести до створення негативного іміджу СТВ для електорату та формування політичної опозиції до впровадження жорстких цілей по скороченню ПГ в рамках СТВ.

По-третє, поточна політична та інституційна ситуація в регіонах, що вірогідно зазнають значного впливу СТВ, на даний момент балансує на межі гуманітарної катастрофи, тому впровадження ринкових механізмів протягом наступних декількох років на підприємствах розташованих в Донецькій та Луганській областях не отримає підтримки ані політикуму, ані бізнесу, ані громадськості. В той же час впровадження преференцій для підприємств регіону може призвести до незбалансованості ринку дозволів і, в цьому випадку, не послуговуватиме досягненню цілі СТВ – скорочення викидів ПГ найбільш ефективним з точки зору витрат способом.

При аналізі необхідності впровадження перехідного або тестового періоду Української СТВ та пов'язаних з цим питанням типів методик для встановлення обмежень на викиди та розподілу дозволів, можна виділити ряд політичних, економічних, соціальних, регуляторних та природоохоронних чинників, які переважатимуть на користь тієї чи іншої опції. Проте найбільш важливим критерієм на сьогодні є здійсненність введення СТВ в функціонуючому в ЄС варіанті. Зважаючи на політичну та інституційну неготовність України та специфіку умов, в яких відбувається формування української СТВ в східних регіонах, можна вважати доцільним використання європейського досвіду, що передбачає впровадження пілотної фази схеми з достатньо м'якими вимогами щодо обмеження викидів ПГ і безкоштовним розподілом дозволів. Саме такий крок дозволить налаштувати роботу схеми та створити *modus operandi* для приватного сектору в сфері моніторингу, звітності та верифікації (МЗВ) – базових процесів, направлених на кількісну оцінку ефективності СТВ та прогресу підприємства щодо виконання встановлених зобов'язань. Окрім того, пілотна фаза дозволить регуляторним органам встановити історичні тренди викидів та питомі викиди для промислових установок з метою подальшого визначення релевантних обсягів дозволів для безкоштовного розподілу.

Необхідно також підкреслити, що вибір методи розподілу дозволів між установками матиме визначальне значення для формування ціни на дозволи. За умови розподілу дозволів через аукціони, установки нестимуть витрати на придбання всього обсягу, що відповідає рівневі викидів ПГ. У випадку розподілу на безкоштовній основі, витрати установки формуються за рахунок придбання недостачі дозволів для виконання зобов'язань.

Правила СТВ, що передбачають можливості ***депонування надлишків дозволів з подальшим використанням в наступних фазах*** дозволяє установкам пристосуватись до переходу з пілотної фази в повноцінний період торгівлі та емпірично визначити потенційні затрати на дозволи або скоригувати інвестиційні плани з врахуванням граничних витрат на скорочення викидів versus прогнозованої ціни на дозволи. Депонування дозволяє згладити для установок ефекти підвищення амбіційності цілей по скороченню викидами між звітними періодами СТВ.

Відповідно до Директиви 2003/87/ЕС, установкам ЄСТВ дозволено депонувати дозволи та переносити їх для використання у наступних фазах. Проте в останній редакції Директиви від 2009 року, Стаття 13 чітко визначає строк дії дозволів та передбачає втрату чинності дозволами після закінчення Фази ІІІ у 2021 році або заміну таких дозволів за рішенням регуляторного органу на дозволи чинні у Фазі IV. Необхідно зауважити, що Угода про Асоціацію передбачає впровадження Директиви 2003/87/ЕС в редакції за 2004 рік, тобто умови функціонування СТВ в Фазі ІІІ не застосовуються для української СТВ і, відповідно, опція депонування може бути впроваджена в Україні в повному обсязі.

Звертаючись до досвіду ЄСТВ: опція депонування та переносу надлишку дозволів з Фази І дозволила установкам ЄСТВ згенерувати надлишок дозволів і в Фазі ІІ, таким чином знизивши її екологічну ефективність. Не зважаючи на такий факт та надлишок дозволів, розподілених між установками, зарубіжні вчені оцінюють ефект СТВ щодо скорочення викидів в межах 40–80 млн. т. CO_2–екв/рік. [9]. Ціни на дозволи ЄСТВ росли протягом перших років торгівлі та різко знизились до мінімальних значень лише після публікації перших даних моніторингу [7, с. 9-32], що спонукало деякі компанії ще до старту торгівлі розробити та почати впровадження стратегій низьковуглецевого розвитку. Тому відносно позитивний екологічний ефект ЄСТВ в Фазі І можна пояснити новизною ринку і браком даних щодо співвідношення обмежень на викиди для установок та прогнозними викидами ПГ протягом першого року Фази І.

Ситуація в Україні, вірогідно, відрізнятиметься від ситуації, що склалась в ЄСТВ на початку Фази І, адже, використовуючи десятилітній досвід європейських компаній, українські установки обережно ставитимуться до торгівлі дозволами допоки не будуть опубліковані перші дані моніторингу та не з'явиться достовірна інформація щодо індикативних рівнів попиту та пропозиції дозволів протягом звітного періоду. Протилежно інших резуль-

татів може бути досягнуто за умови впровадження аукціонів як методу розподілу дозволів. Оскільки специфіка проведення аукціонів передбачає певні часові рамки та встановлений розклад торгів, компаніям доведеться діяти наосліп, приймаючи рішення щодо цінових заявок до моменту публікації даних моніторингу викидів.

Так, брак інформації та знань щодо функціонування СТВ можуть призвести до незбалансованості ринку та виникненню збоїв у формуванні ціни. Позитивним ефектом таких реакцій ринку може бути збільшення находжень до бюджету, хоча на даний момент немає розуміння як саме надходження від аукціонів будуть рефінансовані у проекти по охороні навколишнього природного середовища. З іншого боку, ріст транзакційних витрат та витрат на виконання зобов'язань може мати негативний вплив на структуру ринку, впливаючи на конкурентне середовище на ринках основних продуктів суб'єктів господарювання.

Окрім, виключно архітектурних деталей СТВ як методи встановлення обмежень та розподілу дозволів, а також впровадження опцій для депонування дозволів, важливим елементом управління схемою торгівлі викидами є оцінка або радше розуміння регуляторним органом та установками, що входять до складу СТВ, шкали ***граничних витрат на скорочення викидів (ГВС)***[2] для потенційних учасників СТВ. На сьогодні існує декілька досліджень граничних витрат на скорочення викидів для секторів української економіки. Наприклад, в рамках проекту «Розбудова спроможності для низьковуглецевого зростання в Україні» за підтримки Федерального Міністерства навколишнього середовища, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини, компанія Thomson Reuters Point Carbon розробила модель для оцінки граничних витрат. Модель передано у подальше користування Державному агентству екологічних інвестицій України (центральний орган виконавчої влади, що в межах компетенції забезпечує реалізацію державної політики у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотського протоколу).

Варто зазначити, що в межах сектору або навіть в межах компанії ГВС можуть значно відрізнятись, зважаючи на вибір альтернативних сценаріїв по скороченню викидів та прийняття інвестиційних рішень. Так, заміщення потужностей на традиційному паливі на відновні джерела або модернізація чи заміна існуючих блоків вимагатиме різних інвестиційних підходів, потребуватиме різних рівнів фінансування та матеріалізуватиметься у різній ефективності щодо скорочення викидів. Наприклад, автори дослідження «Особливості моделі MACTOOL, розробленої для України, результати аналізу та наслідки цих результатів» [15, с. 36] стверджують, що ГВС для енергетичного сектору в рамках заходу по установці вугільних надкритичних блоків становитиме – 5 дол. США/т. Тобто від'ємний показник ГВС означає, що питомі витрати на тону CO_2 по базовому сценарію перевищують відповідні витрати при низьковуглецевому сценарію. Це дозволяє припустити, що при таких показниках ГВС компанії або установці стає вигідним впровадження низьковуглецевих заходів навіть за мінімальної ціни на викиди ПГ. Звичайно, розрахункові величини ГВС, особливо модельовані третіми сторонами без залучення компанії та підприємств, не дозволяють стверджувати, що такі результати чітко віддзеркалюють реальну ситуацію, адже на даний момент в Україні існує динамічний податок на викиди СО2, але при цьому заміщення існуючих енергоблоків на вугільні надкритичні не відбувається.

Так, потенційним учасникам СТВ необхідно критично поставитись до розрахунку ГВС на своїх підприємствах, адже рішення по регулюванню вуглецевого ринку прийматимуться в тому числі і на основі моделювання ГВС. Автор припускає, що за таких умов доцільним можна вважати розробку низьковуглецевих стратегій розвитку, як мінімум, тими суб'єктами господарювання, у власності яких знаходиться декілька установок СТВ. Стратегія визначатиме основні напрямки або сценарії скорочення викидів та технологічні рішення, пов'язані з виконанням кожного сценарію, що дозволить не лише прорахувати множину ГВС для підприємства, але й сформувати план дій на коротко- та середньострокову перспективи, зважаючи на оновлений, з урахуванням заходів на скорочення викидів ПГ інвестиційний план підприємства.

Висновки і пропозиції. Необхідно також зважати на інші, не менш важливі, фактори, що впливатимуть на формування ціни і, відповідно, витрат суб'єктів господарювання на виконання зобов'язань по скороченню викидів. Наприклад, в енергетичному секторі, підприємства якого, зазвичай, складають левову частку установок СТВ, структура ринку – яскраво виражена олігополія, ціна на основний продукт – на даний момент, регульована державою, потреба у значних капітальних інвестиціях, вірогідно, калібруватимуть ціну у досить широкому діапазоні.

За будь-яких умов, установки або компанії, у власності яких знаходять установки, змушені провести певну роботу щодо оцінки потенційних ефектів впровадження СТВ на виробництво: зважаючи на прогнозоване виробництво в середньостроковій перспективі (3-5 роки), заплановані інвестиційні програми у модернізацію виробництва, історичні дані по викидам CO_2 та виробництву за останні декілька років, що дозволить спрогнозувати рівень попиту на дозволи. Компанії повинні уже зараз закласти підвалини для формування стратегії низьковуглецевого розвитку та плану дій для мінімізації витрат на впровадження СТВ при максимальному екологічному ефекті, оскільки більшість заходів по скороченню викидів потребують значних часових та фінансових затрат та можуть принести результат лише в довгостроковій перспективі.

Окрім цього для окремих компаній важливим є нагромадження інформації та створення робочих груп (think-tanks) для вивчення внутрішніх чинників, іншими словами – чинників, що формуватимуть стратегію поведінки підприємства на ринку, адже часто хибна оцінка внутрішніх ресурсів призводить до поведінка, що не направлена на мінімізацію витрат, а навпаки веде до збільшення витрат. Розуміння компанією власних та загальних транзакційних витрат та постійна робота над їх мінімізацією також відіграє значну роль у формуванні «збалансованої» ціни на ринку та є виграшною стратегію для всіх його учасників. Підсумовуючи висновки, можна стверджувати, що найбільш розумним вне-

[2] Граничні витрати на скорочення викидів - показник, що використовується для оцінки вартості скорочення ви-кидів на рівні установок або компаній, означає граничні витрати при низьковуглецевому сценарії у порівнянні до базового сценарію. Враховуючи, що деякі види виробничої діяльності призводить до викидів забруднюючих речовин та те, що існують певні технології по скороченню цих викидів, граничні витрати на скорочення викиді - це або граничні втрати прибутку за рахунок скорочення/обмеження останньої одиниці викидів, або граничні витрати на досягнення визначеного рівня викидів при певних обсягах виробництва [14].

ском будь-якого окремого суб'єкта господарювання на даному етапі впровадження СТВ є формування інформаційного підґрунтя та бази знань щодо схеми торгівлі викидами.

Важливо підкреслити, що додатково до уже зазначених цілком об'єктивних факторів, що впливають на формування ціни на CO_2, існує ряд інших можливостей, що матимуть певний вплив на формування ціни. Саме тому, окрім старанного вивчення проблематики впровадження ринкового інструментарію державного екологічного регулювання, надзвичайно важливим кроком є налагодження комунікації між потенційними учасниками ринку, обмін уже накопиченими знаннями, винесення питань щодо функціонування СТВ на широкий загал, адже брак інформації та відсутність налагоджених каналів для обміну можуть спричинити викривлення ціни, подібні до флуктуації на ринку дозволів Фази І ЄСТВ.

Список літератури:

1. Александров І. О. Аналіз напрямків регулювання викидів регулювання викидів парникових газів / І. О. Александров, О. В. Логачова // Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць. Київський університет. – 2006. – Вип. 9. – 70-76 с.
2. Логачова О. В. Механізми регулювання антропогенних викидів парникових газів : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06 / Логачова Олена Вікторівна ; Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк, 2008. – 21 с.
3. Веклич О. О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / Веклич О. О. [наук. допов.]. – К.: Український ін-т досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – 88 с.
4. Кітура А. Я. Структурні і якісні аспекти еволюції глобального ринку квот на викиди парникових газів у контексті виконання Кіотського протоколу / А. Я. Кітура // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 9. – 185-194 с.
5. Ходико Д. І. Міжнародна торгівля правами на викиди парникових газів автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.02 / Ходико Дмитро Ігорович; Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів. – 22 с.
6. Tietenberg T. The tradable permits approach to protecting the commons : What have we learned? [Електронний ресурс] // Elinor Ostrom, Thomas Dietz et al. (eds.). The Drama of the Commons / Tom Tietenberg. – U.S. National Research Council, 2002. – P. 197–232.
7. Ellerman, A.D. Pricing Carbon: The EU Emission Trading Scheme / A. Denny Ellerman, Frank J. Convery, Christian de Perthuis. Cambridge University Press. – 2010. – P. 368.
8. Grubb M. Strengthening the EU ETS. Creating a stable platform for EU energy sector investment / Michael Grubb // Cambridge : Climate Strategies, 2012. – P. 40.
9. Laing, T. The effects and side-effects of the EU emission trading scheme [Електронний ресурс] / Timothy Laing, Misato Sato, Michael Grubb, Claudia Comberti // Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change. – Vol. 5, Issue 4. Режим доступу: <http://eprints.lse.ac. uk/56790/1/__lse.ac. uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_Sato,%20M_Sato_effects%20_side_effects_Sato_effects%20_side_effects_2014.pdf>.
10. Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003, establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC. [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу : <http://eur–lex.europa.eu/legal–content/EN/TXT/?uri=CELEX:02003L0087–20090625>.
11. Montgomery W.D. Markets in licenses and efficient pollution control programs / Montgomery W.D. // Journal of Economic Theory, № 5(3). – 1972. – P. 395-418.
12. Hanh R.W. The Effect of Allowance Allocations on Cap-and-Trade System Performance / Robert W. Hanh, Robert N. Stavins // Journal of Law and Economics. – Vol. 54, № 4. – P. 267-294.
13. Hansjurgens, B. Emissions Trading for Climate Policy: US and European perspective / Bernard Hansjurgens. – Cambridge University Press. – 2012. – P. 245.
14. Klepper, G. Marginal Abatement Cost Curves in General Equilibrium: The Infleunce of World Energy Prices / Gernot Klepper, Sonja Peterson. – Nota di lavoro. Fondazione Eni Enrico Mattei, No. 2004, 136.
15. Особливості моделі Mactool, розробленої для України, результати аналізу та наслідки цих результатів / Thomson Reuters Point Carbon. – Лондон. – 10 грудня 2013 р. – С. 81.

Семкив О.В.
Институт экономики природопользования и устойчивого развития
Национальной академии наук Украины

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ ОЦЕНКИ РАСХОДОВ ЧАСТНОГО СЕКТОРА НА ИМПЛЕМЕНТАЦИЮ ДИРЕКТИВЫ 2003/87/ЕС ПО ВНЕДРЕНИЮ СХЕМЫ ТОРГОВЛИ РАЗРЕШЕНИЯМИ НА ВЫБРОСЫ ПАРНИКОВЫХ ГАЗОВ

Аннотация
Проанализирована структура и методологические основы оценки затрат частного сектора на выполнение условий Соглашения об ассоциации между Европейским Союзом и Украиной в сфере сокращения выбросов парниковых газов, а именно Директивы 2003/87/ЕС о внедрении схемы торговли разрешениями на выбросы парниковых газов. Определены основные факторы, влияющие на формирование эквилибрума цены на разрешения на выбросы парниковых газов.
Ключевые слова: Директива 2003/87/ЕС, Европейская схема торговли выбросами, затраты на выполнение обязательств, методы установления ограничений и распределения разрешений, предельные издержки.

Semkiv O.V.
Institute of Environmental Economics and Sustainable Development
of the National Academy of Sciences of Ukraine

THE MAJOR ASPECTS OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO PRIVATE SECTOR COSTS ESTIMATION UNDER DIRECTIVE 2003/87/EC ESTABLISHING GHG EMISSION TRADING SCHEME

Summary
The author studies a structure and methodological framework for assessing the costs of private sector pursuant to the terms of the Association Agreement between the EU and Ukraine, namely Directive 2003/87/EC establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community. Also, the author provides a brief overview of factors that may influence the price equilibrium of allowances for greenhouse gas emissions.
Keywords: Directive 2003/87/EC, European Emissions Trading Scheme, costs for reaching the targets, baseline setting and allocation methods, marginal costs.

УДК 658.15 (045)

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Сівашенко Т.В., Шевченко Ю.В.
Національний авіаційний університет

Розглянуті питання оцінки конкурентоспроможності авіабудівних компанії. Визначено основний фактор конкурентоспроможності в антикризовому менеджменті. Запропоновано механізм управління конкурентоздатністю підприємств в системі антикризового менеджменту.
Ключові слова: конкурентоздатність, антикризовий менеджмент, вартісний підхід, система управління якістю, евристичний (експертний), кваліметричний, комплексний (інтегральний) підходи до оцінки конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. Наразі в Україні відбувається посилення конкуренції, внаслідок чого керівники підприємств знаходяться в постійному пошуку нових (адекватних умовам конкуренції) інструментів управління підприємствами і важелів підвищення конкурентоспроможності (КС).

Оцінка конкурентоздатності підприємства являє собою складну багатофакторну задачу, що зводиться до виявлення найбільш значимих числових показників конкурентоздатності та їхнього інтегрування.

Важливу роль у методології вартісного підходу до забезпечення конкурентоздатності підприємства відіграє власне оцінка вартості підприємства (бізнесу).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми механізму управління конкуренто-здатністю підприємствами у кризовому стані досліджували Дж. Коттер, Дж. О'Тул, Пфеффер і Саттон, П. Сенге, Д. Недлер, К. Левін, Л. Грейнер, К. Робінс, Ф. Вебстер, Г. Шіллер, М. Шелліс, Дж. М. Кейнс, Н. Д. Кондратьєв, Є. Б. Яковлєва, Л. Троцький, Дж. Хікс, Дж. Дьюзенбері, Ж. Сисмонді й Р. Хоутрі, Мерсер, Сомбарта, П. Самуельсон, О. П. Градов тощо. Аналіз існуючих точок зору дозволяє констатувати, що існуючі методики комплексної оцінки фінансово-господарської діяльності підприємства дозволяють охарактеризувати конкурентоспроможність (КС) підприємства, в основному, тільки на тактичному рівні. Отже, природа і економічний механізм виникнення кризи і механізму її подолання дотепер є однією з самих спірних теоретичних проблем, яка вимагає подальшого опрацювання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У даний час в Україні загальноприйнятої методики оцінки конкурентоздатності організацій немає. Закордонний досвід у цій області вкрай обмежено висвітлюється в літературі. Кожна компанія оцінює свою конкурентну позицію за своєю методикою, а суть і ефективність її застосування не афішує.

Існує досить велика кількість методик оцінки стану підприємства. Стандартів же оцінки, як і єдиної методики, не існує, оскільки практично кожна консалтингова (консультаційна) компанія як в Україні, так і на Заході, та й чимало окремих підприємств, мають власні «унікальні» методики оцінки.

Відсутність системо-утворюючого критерію ефективності в концепції управління якістю є істотною перешкодою в застосуванні методик даної теорії для забезпечення КС підприємств: неможливо кількісно (бажано в грошовому вираженні) оцінити вплив на КС підприємства впровадженої на ньому системи управління якістю. Концепція управління якістю в явному вигляді не враховує ціну залученого капіталу і пов'язані з цим ризики, а виходить, й інтереси інвесторів і кредиторів.

Метою статті є аналіз економічного механізму управління конкурентоздатністю підприємств в системі антикризового менеджменту.

Викладення основного матеріалу. Протягом перших тридцяти років XX ст. ситуація в суспільстві складалася таким чином, що підприємствам удавалося досягти успіху, а виходить, і забезпечити свою КС із мінімальними витратами. Диференціації товарного асортименту не існувало, а секрет успіху полягав в умінні зробити продукцію з найменшими витратами. Критеріями оцінки ефективності виробництва в цей час були в основному показники співвідношення доходів і витрат.

Проте, з часом, із впровадженням нових технологій, прискоренням насичення попиту, інтернаціоналізацією і ростом конкуренції і посиленням

© Сівашенко Т.В., Шевченко Ю.В., 2014

державного регулювання в промислових галузях першого покоління: сталеливарної, верстатобудуванні і виробництві сільського-господарської техніки – окремі оперативні способи і методи управління вже не призводили до збільшення обсягу продажів і підвищення КС підприємств. Зниження накладних витрат, скорочення персоналу, збільшення продуктивності й об'єднання операцій не могли зупинити падіння прибутку.

З появою стратегічного планування і розвитком теорії конкуренції опрацьовано підхід до забезпечення КС підприємств, заснований на стратегіях конкуренції. Даний підхід дозволяє провести аналіз конкурентних переваг підприємства, але не дає точного кількісного вираження результатів оцінки і тому не може бути взятий за основу сучасної системи забезпечення КС.

Сегментація ринку є основою і початком розробки стратегії фірми. Планування стратегії фірми має на меті насамперед попередити несприятливий вплив зовнішніх чинників. Найважливішою його функцією є прогнозування майбутнього. Визначаючи бажані і можливі орієнтири своєї майбутньої діяльності на ринку, фірма зменшує можливість непередбаченої дії основних чинників, що діють на ринку.

Наразі підприємства набагато більше часу повинні приділяти таким сферам, як реалізація і збут продукції, збільшення доходів і зміцнення свого фінансового становища, в т.ч. і через забезпечення якості продукції/послуг.

У менеджерів виникає природне запитання щодо оцінки рангу свого підприємства серед конкурентів. Установлення свого місця в ринковому середовищі – перший крок у керуванні конкурентоздатністю підприємства.

Для цілей управління конкурентоздатністю необхідна наявність об'єктивного інструмента її оцінки. Помилка у виборі методу виміру може призвести до прийняття помилкових управлінських рішень.

В даний час в Україні загальноприйнятої методики оцінки конкурентоздатності організацій немає. Закордонний досвід у цій області вкрай скудно висвітлюється в літературі. Кожна компанія оцінює свою конкурентну позицію за своєю методикою, а суть і ефективність її застосування не афішує.

Оцінка конкурентоздатності підприємства являє собою складну багатофакторну задачу, що зводиться до виявлення найбільш значимих числових показників конкурентоздатності і їхньому інтегруванню. Дійсно, будь-який об'єкт – це не що інше як набір показників якості, при зміні яких відбуваються кількісні і якісні зміни об'єкта. Застосовуваний метод визначення інтегрального показника конкурентоздатності повинний відповідати 25 кваліметричним вимогам. Із них 14 вимог сформульовані відомим фахівцем в області кваліметрії Азгальдовим Г. Г., – решта 11 вимог запропоновані іншими авторами.

Більшість методів оцінки конкурентоздатності організацій засновані на застосуванні різних коефіцієнтів для аналізу виробничої діяльності, фінансового становища, ефективності інвестицій тощо.

За основні показники конкурентоздатності фірми пропонується приймати:

– економічний потенціал і ефективність діяльності (активи, основний капітал, власний і позиковий капітал, обсяг продажів, частка на ринку, прибуток);

– рівень управління (форми організації і досвід функціонування елементів господарського механізму з позиції нововведень і відповідальності);

– виробничий і збутовий потенціали, що вказують на можливість фірми робити і реалізовувати ту або іншу продукцію в необхідних кількостях у необхідний термін (наявність сировинної бази; виробничі і збутові потужності; обсяг і напрямки капіталовкладень, що визначають виробничу політику тощо);

– науково-дослідний потенціал (організація і напрямок наукових досліджень, щорічні витрати на НДДКР, число патентів на винаходи, область патентознавства, оцінка можливості заняття фірмою монопольного положення в якій-небудь області техніки тощо);

– фінансове становище (платоспроможність, кредитоспроможність і умови кредитування, структура капіталу – відношення власного капіталу до загальної суми активів тощо);

– репутація фірми, її ринкова стратегія, інноваційна діяльність;

– стан і кваліфікація трудових ресурсів.

Отже, **конкурентоздатність** – це та *особлива зона, в якій у відомих межах інтереси виробників і споживачів сходяться.* Таким чином, при оцінці конкурентоздатності враховуються не тільки сукупність показників, що відносяться в основному до сфери укладання угод і експлуатації товару, але й інші критерії (комплекс умов його реалізації, можливості постачань, сервісного обслуговування, утилізації тощо), важливі для споживачів конкретного ринку. Для оцінки конкурентоздатності підприємства пропонується вибирати систему показників ефективності виробничої діяльності підприємства (1), фінансового становища підприємства (2), ефективності організації збуту і просування товару (3), конкурентоздатності товару (4) й ефективності інноваційного проекту (5). Інтегральний показник конкурентоздатності одержується методом теорії бажаності. Загальний показник конкурентоздатності (ДО) підприємства розраховується у виді середньої геометричної зваженої:

$$K = \sqrt[(\alpha_1+\alpha_2+\alpha_3+\alpha_4+\alpha_5)]{e_1^{\alpha_1} \cdot e_2^{\alpha_2} \cdot e_3^{\alpha_3} \cdot e_4^{\alpha_4} \cdot e_5^{\alpha_5}}, \quad (1)$$

де $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5$ – коефіцієнти вагомості показників ефективності;

e_1, e_2, e_3, e_4, e_5 – окремі показники ефективності діяльності підприємства.

При рівності коефіцієнтів вагомості формула 1 перетвориться до виду простий середньої геометричної:

$$K = \sqrt[5]{e_1 \cdot e_2 \cdot e_3 \cdot e_4 \cdot e_5}. \quad (2)$$

У даній методиці враховується велике число факторів, що впливають на конкурентний статус підприємства. Однак методика не позбавлена суб'єктивізму, тому що кількісний показник спочатку суб'єктивно переводиться в якісний, а потім за шкалою Харрінгтона знову в кількісний. Крім того, якщо підприємство має абсолютно неприйнятний критерій по якому-небудь показнику, то йому привласнюється нульове значення функції бажаності. У цьому випадку через рівність нулю приватної функції бажаності рівень конкурентоздатності також дорівнює нулю. Вірогідність оцінки конкурентоздатності за даною методикою в значній мірі залежить від кваліфікації експерта і є багато в чому суб'єктивним процесом, тому що інтегральний показник розраховується з використанням ваг, обумовлених експертами.

Саме зараз управління підприємством з позицій максимізації вартості бізнесу жадає від менеджерів особливого підходу, заснованого на вартісному мисленні. Це також важливо й тому, що не тільки абсолютний фінансовий результат функціонування підприємства (чистий прибуток, у тому числі й що приходиться на одну акцію), але і відносні показники (рентабельність активів, інвестицій, власного капіталу, показники оборотності і ліквідності,

а також показники динаміки частки ринку) не корелюють з ринковою вартістю досить стійко, тому що не враховують:

– розміри реальних і фінансових інвестицій;

– величину чистого оборотного капіталу;

– потреба підприємства в додатковому фінансуванні;

– операційний, фінансовий і інший ризики, характерні для підприємства;

– фактор часової дистанції між інвестиціями й одержанням віддачі на вкладений капітал.

Важливу роль у методології вартісного підходу до забезпечення конкурентоздатності підприємства відіграє власне оцінка вартості його бізнесу. Ринкова вартість бізнесу в значній мірі зв'язана з показником грошового потоку. Це означає, що вартісний підхід до управління припускає концентрацію менеджменту підприємства не на поточних змінах величини прибутку, а на довгострокових грошових потоках. У цьому випадку підприємство, постійно збільшуючи вартість бізнесу, завжди зможе запобігти витоку капіталу в руки конкурентів.

У теорії і практиці традиційно існує три підходи до оцінки бізнесу:

– дохідний підхід *(income approach)*;

– порівняльний (ринковий) підхід *(market approach)*;

– витратний (на основі активів) підхід *(asset based approach)*.

До четвертого підходу можна віднести розповсюджений у закордонній практиці і новий для України підхід, заснований на оцінці майнових (реальних) опціонів.

Вартісний підхід в управлінні *(value based management* – VBM) реалізується за допомогою 3-х методів:

1. Методу доданої вартості акціонерного капіталу, впровадженого в науковий оборот американським економістом Альфредом Раппапортом *(shareholder's value added – SVA)*,

2. Методики економічної доданої вартості Стерна-Стюарта *(economic value added – EVA)*,

3. Методу доданої ринкової вартості *(market value added – MVA)*.

Показник ринкової вартості компанії сам по собі є важливою комплексною оцінкою ефективності діяльності підприємства, що адекватно відбиває якість управління їм (якість менеджменту), його фінансове благополуччя і майбутні чекання.

Даний параметр реагує на будь-яку зміну ситуації, а саме:

– зниження рентабельності випуску,

– погіршення платоспроможності,

– збільшення інвестиційного ризику,

– втрату конкурентної переваги.

Все це викликає зменшення ринкової вартості підприємства. В багатьох закордонних і в деяких українських компаніях (великі промислові підприємства, природні монополії і фінансово-промислові групи) ринкова вартість бізнесу стала найважливішим об'єктом управління.

Практично всі ключові управлінські рішення (від зміни постачальника до повної реструктуризації виробництва і ліквідації цілих підрозділів) приймаються з метою збільшення ринкової вартості компанії. На підставі цього критерію міняються підходи до шкали оцінок і рейтингу компаній. Показники збільшення вартості компанії включаються у відомі у світі рейтингові системи.

Таким чином, відсутність системо-утворюючого критерію ефективності в концепції управління якістю є істотною перешкодою в застосуванні методик даної теорії для забезпечення КС підприємств: неможливо кількісно (бажано в грошовому вираженні) оцінити вплив на КС підприємства впровадженої на ньому системи управління якістю. Концепція управління якістю в явному виді не враховує ціну приваблюваного капіталу і зв'язані з ним ризики, а виходить, і інтереси інвесторів і кредиторів.

Конкурентоздатність продукції являє собою важливий показник КС підприємства, тому що виробництво і збут конкурентоздатної продукції забезпечують наявність грошового потоку.

Існуючі методики комплексної оцінки фінансово-господарської діяльності підприємства дозволяють охарактеризувати КС підприємства на тактичному рівні. Існує досить велика кількість методик оцінки стану підприємства. Стандартів же оцінки, як і єдиної методики, не існує, тому що практично кожна консалтингова (консультаційна) компанія як в Україні, так і на Заході, та й чимало підприємств, мають власні «унікальні» методики оцінки.

Найбільш адекватним підходом в оцінці вартості бізнесу є доходний. Цей підхід ґрунтується на допущенні про те, що вартість підприємства може бути визначена як сума доходів, що воно приносить своєму власнику.

Трохи спрощено представимо ринкову вартість бізнесу підприємства як відношення грошового потоку до середньозваженої вартості капіталу:

$$\text{Ринкова вартість бізнесу} = \frac{CF}{WACC}, \qquad (3)$$

де *CF* – очікуваний грошовий потік підприємства, обумовлений як сальдо коштів по трьох сферах діяльності підприємства (операційної, інвестиційної і фінансової);

WACC – середньозважена вартість капіталу, розрахована як сума відносної прибутковості власного і позикового капіталу з обліком їхньої питомої частки в загальній структурі капіталу.

Проте, відзначимо, що при оцінці бізнесу в залежності від цілей оцінки, вартості, стану самого об'єкта і стану зовнішнього середовища, варто використовувати сполучення декількох методів, найбільш підходящих у даній ситуації. У загальному випадку доцільно використовувати методи дохідного підходу, як найбільше повно враховуючі усі фактори вартості компанії, разом з методами оцінки опціонів для вартісної оцінки виявлених реальних опціонів, укладених у балансі компанії.

Таким чином, оцінка і управління вартістю підприємства є головним інструментом забезпечення КС, тому що відповідні їм методики пропонують точні і взаємозалежні критерії оцінки результатів – вартість компанії, окремих бізнес-одиниць і бізнес-процесів, на основі яких можна будувати діяльність підприємства.

Це означає, що головною задачею і результатом функціонування системи забезпечення конкурентоспроможності (СЗКС) повинне стати збільшення вартості підприємства.

Метою створення СЗКС є підвищення КС підприємства на стратегічному рівні на основі розробки механізму комплексної оцінки обґрунтованості всіх прийнятих управлінських рішень з погляду їхнього впливу на збільшення вартості бізнесу.

Впровадження СЗКС дозволяє:

– визначити пріоритети і збалансувати мети операційних, інвестиційних, фінансових та маркетингової стратегій підприємства;

– системно і комплексно вирішувати задачі розробки й оптимізації виробничої, інвестиційної і фінансової політики;

– ефективно використовувати матеріальні, фінансові і людські ресурси;

– забезпечити КС підприємства.

При цьому управління вартістю повинне розглядатися як інтегруючий процес, спрямований на забезпечення КС підприємства за рахунок концентрації загальних зусиль на найважливіших факторах вартості.

Послідовність реалізації СЗКС:

1. Установлення цільової орієнтації системи і рамок її функціонування.

2. Формування й аналіз системи факторів, що впливають на КС і вартість підприємства.

3. Визначення і декомпозиція за рівнями управління (стратегічних, тактичних і оперативному) конкретних цілей, об'єктів і критеріїв функціонування системи.

4. Розробка системи базових показників, що визначають ефективність функціонування системи по кожному об'єкті і рівню управління.

5. Формування складу задач системи.

6. Розробка функціональної структури системи.

7. Встановлення алгоритмів і організаційних регламентів формування управлінських впливів і перерозподілу ресурсів при зміні показників діяльності системи.

8. Розробка інформаційної схеми взаємодії підсистем СЗКС.

Оцінка КС продукції здійснюється за допомогою 3-х основних методів:

1. евристичного (експертного),

2. кваліметричного,

3. комплексного (інтегрального).

Вартісне управління не припускає ніяких революційних змін – воно лише вносить системо-утворюючу ідею, що кардинально змінює точку зору на вже давно відомі управлінські істини. І в остаточному підсумку дозволяє кожному менеджеру стверджувати, що зона його відповідальності – не управління витратами або дебіторською заборгованістю, а підвищення вартості підприємства з метою забезпечення КС.

Задача вибору ресурсів, джерел фінансування, форм і способів інвестування є нагальною для менеджерів авіаційних підприємств. Причому найчастіше залучаються гроші не тільки українських акціонерів й інвесторів, але й кошти, що мобілізуються на світовому ринку капіталу. Тому підприємства постійно зіштовхуються з необхідністю забезпечення інвестиційної привабливості – ключової характеристики стану підприємства.

Забезпечення інвестиційної привабливості – важлива задача як для підприємств, акції яких котируються на фондовому ринку, так і для закритих компаній. Її вирішення дозволить підприємству збільшити свою капіталізацію і, отже, підвищити вартість капіталу, вкладеного власниками.

На ринку фірму чекає зустріч з конкурентами і до зустрічі з ними потрібно бути готовими. Насамперед, варто визначитися з тим, яку вигоду пропонує споживачу конкурент, а яку – ваша фірма. Ця вигода може бути не тільки чисто економічною, обумовленою рівнем цін, але і пропонованим асортиментом продукції та її споживчими властивостями. Важливі й усе більшого значення набувають не стільки ціна та фізичні властивості продукції, скільки її зовнішній вигляд (дизайн), упакування для споживчих товарів; товарний знак; марка; сервісне обслуговування; гарантії.

Планування стратегії фірми має на меті насамперед попередити несприятливий вплив зовнішніх чинників. Найважливішою його функцією є прогнозування майбутнього. Визначаючи бажані й можливі орієнтири своєї майбутньої діяльності на ринку, фірма зменшує можливість непередбаченої дії основних чинників, що діють на ринку.

Процес стратегічного планування являє собою замкнену систему, функціонування якої пов'язане з виконанням двох умов: спостереження і забезпечення гнучкості. Систематичне спостереження дає можливість вимірювати результати і своєчасно виявляти відхилення; забезпечення гнучкості дає змогу здійснювати відповідне коригування. Отже, підприємство повинне прагнути виконувати обидві ці умови.

Загальний стратегічний план фірми формується на основі її стратегічної маркетингової програми шляхом нарощування на ньому фінансово-економічного, технічного й організаційного наповнення.

Оскільки ринкова ситуація безперервно змінюється, тому постійно існує необхідність коригування стратегічного плану, тобто підприємство завжди повинне мати стратегічну маркетингову програму на наступні три-п'ять років.

Конкурентоздатність продукції являє собою важливий показник КС підприємства, тому що виробництво і збут конкурентоздатної продукції забезпечують наявність грошового потоку.

Оцінка і управління вартістю підприємства є головним інструментом забезпечення КС. Головною задачею і результатом функціонування системи забезпечення конкурентоспроможності (СЗКС) повинне стати збільшення вартості підприємства.

Впровадження СЗКС дозволяє:

– визначити пріоритети і збалансувати цілі операційної, інвестиційної, фінансової, маркетингової стратегій підприємства;

– системно і комплексно вирішувати завдання розробки й оптимізації виробничої, інвестиційної і фінансової політики;

– ефективно використовувати матеріальні, фінансові і людські ресурси;

– забезпечити КС підприємства.

При цьому управління вартістю повинне розглядатися як інтегруючий процес, спрямований на забезпечення КС підприємства за рахунок концентрації загальних зусиль на найважливіших факторах вартості.

При оцінці конкурентоздатності враховуються не тільки сукупність показників, що відносяться в основному до сфери укладання угод і експлуатації товару, але й інші критерії (комплекс умов його реалізації, можливості постачань, сервісного обслуговування, утилізації тощо), важливі для споживачів конкретного ринку. Для оцінки конкурентоздатності підприємства пропонується вибирати систему показників ефективності виробничої діяльності підприємства, фінансового становища підприємства, ефективності організації збуту і просування товару, конкурентоздатності товару і ефективності інноваційного проекту. Інтегральний показник конкурентоздатності одержується методом теорії бажаності.

Висновки.

1. З появою стратегічного планування і розвитком теорії конкуренції з'явився підхід до забезпечення конкурентоспроможності (КС) корпорації, заснований на стратегіях конкуренції. Даний підхід дозволяє провести аналіз конкурентних переваг підприємства, але не дає точного кількісного вираження результатів оцінки і тому не може бути взятий за основу сучасної системи забезпечення КС авіапідприємств під час кризи.

2. Оцінка конкурентоздатності підприємства являє собою складну багатофакторну задачу, що зводиться до виявлення найбільш значимих числових показників конкурентоздатності та їх інтегруванню.

3. Відсутність системо-утворюючого критерію ефективності в концепції управління якістю є суттєвою перешкодою в застосуванні методик даної теорії для забезпечення КС підприємств, оскільки неможливо кількісно (бажано в грошовому вираженні) оцінити вплив на КС підприємства впровадженої на ньому системи управління якістю. Концепція управління якістю в явному виді не враховує ціну залученого капіталу і зв'язані з ним ризики, а виходить, і інтереси інвесторів і кредиторів.

4. В останні десятиліття в Україні для підвищення КС підприємств і продукції на підприємствах упроваджуються системи якості з наступною їхньою сертифікацією на відповідність стандартам серії ISO 9000. Зрозуміло, що формальне впровадження системи якості й одержання сертифіката на дану систему і вироблену продукцію може служити лише одним з необхідних, але аж ніяк не достатньою умовою забезпечення конкуренто-здатності підприємства.

5. Оцінка й управління вартістю підприємства є головним інструментом забезпечення КС, тому що відповідні їм методики пропонують точні і взаємозалежні критерії оцінки результатів – вартість компанії, окремих бізнес-одиниць і бізнес-процесів, на основі яких можна будувати діяльність підприємства. Це означає, що головною задачею і результатом функціонування системи забезпечення конкурентоспроможності повинне стати збільшення вартості підприємства.

6. Джерело більшості проблем в організаціях може бути в остаточному підсумку виявлене в людях. Якщо організація має кваліфікованих співробітників і керівників з добре мотивованими цілями, то вона в стані слідувати різним альтернативним стратегіям. У противному випадку варто домагатися поліпшення роботи оскільки дана слабкість з найбільшою імовірністю буде наражати на небезпеку майбутню діяльність організації.

7. Аналізуючи ключові характеристики стану підприємства і відомі підходи до оцінки і підвищення його КС, можна сформулювати основні принципи концепції забезпечення КС підприємств:

– Задача забезпечення КС підприємства включає забезпечення КС продукції і власне КС підприємства.

– Варто виділяти різні критерії КС підприємства в залежності від обрію планування і керування на підприємстві.

– Основним показником КС підприємства на оперативному рівні є інтегральний показник КС продукції.

– На стратегічному рівні КС підприємства характеризується інвестиційною привабливістю, критерієм якої є ріст вартості бізнесу. Таким чином, оцінка і управління вартістю підприємства є головним інструментом забезпечення КС, тому що відповідні їм методики пропонують точні і взаємозалежні критерії оцінки результатів – вартість компанії, окремих бізнес-одиниць і бізнес-процесів, на основі яких можна будувати діяльність підприємства.

– На тактичному рівні КС підприємства забезпечується його загальним фінансово-господарським станом і характеризується комплексним показником цього стану.

6. Наразі в Україні немає. Закордонний досвід у цій області вкрай скудно висвітлюється в літературі. Кожна компанія оцінює свою конкурентну позицію за своєю методикою, а суть і ефективність її застосування не афішує.

Перспективи подальших розробок у даному напрямку.

З урахуванням впливу таких чинників зовнішнього середовища, як геополітична нестабільність в Україні, взаємозв'язок і взаємозалежність багатьох промислових комплексів Росії і України, вважаємо важливим наукове обґрунтування і розробка загальноприйнятої методики оцінки конкурентоздатності підприємств.

Для оцінки конкурентоздатності підприємства необхідно опрацювати вдосконалену систему показників ефективності його виробничої діяльності, фінансового стану, ефективності організації збуту і просування товару, конкурентоздатності продукції товару і ефективності інноваційних проектів. Вбачається за доцільне, науково обґрунтувати одержання інтегрального показника конкурентоздатності підприємства методом теорії бажаності, яке доведе, що головною задачею і результатом функціонування СЗКС повинне стати збільшення вартості підприємства.

З урахуванням розвитку НТП і загостренням конкуренції на світовому ринку, необхідні також нові дослідження для опрацювання стратегії маркетингу для окремих галузей народного господарства в цілому і операційних стратегій для конкретних підприємств.

Список літератури:

1. Кулаев Ю. Ф. Экономика гражданской авиации Украины. [Текст]: Монография / Ю. Ф. Кулаев. – К.: Феникс, 2004.
2. Скібіцький О. М. Інноваційний та інвестиційний менеджмент: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2009.
3. Созинова І. В. Шляхи підвищення конкурентоспроможності українських авіакомпаній [Текст] / І. В. Созинова. // Проблеми системного підходу в економіці: зб. наук. праць.– К.: НАУ, 2011. – № 38 – С. 17-20.
4. Тофанчук А. Т. Розробка фінансових планів підвищення конкурентоспроможності авіакомпаній [Текст] / А. Т. Тофанчук // Проблеми системного підходу в економіці: зб. наук. праць.– К.: НАУ, 2011. – № 38 – С. 57-63.
5. Скібіцька Л. І. Антикризовий менеджмент [текст] : навч. посіб. / Л. І. Скібіцька, В. В. Матвєєв, В. І. Щелкунов, С. М. Подрєза. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 584 с.
6. Мороз О. В., Шварц І. В. Інституціональні особливості превентивного антикризового управління підприємством: монографія / Вінницький національний технічний університет. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006.
7. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія / Київський національний торговельно-економічний університет. – К.: КНТЕУ, 2001.

Сивашенко Т.В., Шевченко Ю.В.
Национальный авиационный университет

ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Рассмотрены вопросы оценки конкурентоспособности авиастроительных компании. Определен основной фактор конкурентоспособности в антикризисном менеджменте. Предложен механизм управления конкурентоспособностью предприятий в системе антикризисного менеджмента.
Ключевые слова: конкурентоспособность, антикризисный менеджмент, стоимостный подход, система управления качеством, эвристический (экспертный), квалиметрический, комплексный (интегральный) подходы к оценке конкурентоспособности.

Sivashenko T.V., Shevchenko Y.V.
National Aviation University

PROBLEMS OF ASSESSING COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

Summary
The questions assessing the competitiveness of aircraft construction company. The major factors of competitiveness in crisis management. A mechanism for managing the competitiveness of enterprises in the system of crisis management.
Keywords: competitiveness, crisis management, cost approach, quality management system, a heuristic (expert) qualimetric, complex (integrated) approaches to assessing competitiveness.

УДК 69.003

АНАЛІЗ СТАНУ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

Смачило В.В., Головко-Марченко І.С.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Проведено аналітичне дослідження стану та тенденцій розвитку будівництва в Україні. Визначено вплив обсягів будівництва на валовий внутрішній продукт та основні взаємопов'язані сфери. Визначено особливості впливу процесу будівництва на ВВП.
Ключові слова: будівельні роботи, валовий внутрішній продукт, інвестиції, зайняте населення, оплата праці.

Постановка проблеми. Становлення ринкової економіки в Україні та підвищення її конкурентоспроможності повинно носити комплексний характер, заходи, розроблені для досягнення вказаних цілей, вимагають аналітичного дослідження взаємозв'язку та стану галузей національної економіки. Важливою компонентою розвитку економіки України має стати будівництво, що викликає необхідність визначення його ролі в економіці України та дослідження його сучасного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню стану будівництва України та перспектив його розвитку присвячено велику кількість публікацій, програм державного та регіонального рівнів, статистичних оглядів тощо [1-5]. Наприклад, Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2002 р. № 1089; Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла на 2010-2017 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2009 р. № 1249; Державна цільова програма підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2010 р. № 1090.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В багатьох із вказаних проводиться дослідження основних показників розвитку будівництва в Україні, але досить мало уваги приділяється взаємовпливу обсягів будівництва на макроекономічні показники розвитку національної економіки та пов'язані сфери.

Мета статті. Головною метою даної роботи є аналітичне дослідження впливу обсягів будівельних робіт на ВВП України, а також його взаємозв'язок з ринком праці та ринком капіталів.

Виклад основного матеріалу. Будівельну галузь вважають найважливішою складовою економіки будь-якої країни, що викликано її високою роллю як важеля розвитку всіх суміжних галузей, ринку праці та ринку капіталів. Адже в процесі будівництва використовується значна чисельність людських ресурсів і активізуються виробничо-торговельні процеси з багатьма галузями: машинобудуванням, виробництвом будівельних матеріалів, хімічною, дерево-целюлозною, добувною промисловістю тощо. Дане твердження сприймають, досить часто, як аксіому. Тому вважаємо за необхідне провести дослідження взаємозалежності впливу обсягів виконання будівельних робіт на валовий внутрішній продукт України. Будівельні роботи уключають роботи з будівництва будівель і споруд та інші спеціалізовані будівельні роботи (ДК 009:2010) [5]. Обсяг виконаних будівельних робіт уключає вартість будівельних, монтажних та інших робіт, які вико-

© Смачило В.В., Головко-Марченко І.С., 2014

нані під час нового будівництва, розширення, реконструкції, реставрації, капітального та поточного ремонту будівель, споруд, технічного переоснащення підприємств [5]. Обсяги виконаних будівельних робіт обліковуються в рамках термінової звітності, якою охоплені великі, середні та вагомі за обсягами малі підприємства. Проаналізуємо динаміку ВВП та обсягів будівельних робіт (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1

Динаміка ВВП та обсягів будівельних робіт 2002-2013 рр.

Роки	ВВП, млн. грн (у)	Обсяг виконаних будівельних робіт, млн. грн (х)	Питома вага, %
2002	225810	16873,3	7,47
2003	267344	21560,3	8,06
2004	345113	31499,2	9,13
2005	441452	40024,9	9,42
2006	544153	38030,8	6,99
2007	720731	53524,6	7,43
2008	948056	64362,6	6,79
2009	913345	37886,8	4,15
2010	1082569	43174,9	3,99
2011	1302079	60454,3	4,64
2012	1408889	62280,0	4,42
2013	1454931	58879,8	4,05

Розроблено авторами за джерелом [5]

Незважаючи на істотну значимість, дана галузь має не дуже високу питому вагу в додатковій вартості ВВП України. Як бачимо, з табл. 1, питома вага будівельних робіт в загальній сумі ВВП досягає максимального значення в 2005 р. – 9,42%, а мінімального – в 2010 р. – 3,99%. Загальна тенденція характеризується скороченням, що можна вважати негативним явищем в економіці країни, адже обсяги будівельних робіт щороку зменшуються. Аналізуючи розвиток будівельної галузі після кризи 2008-2009 рр., слід зазначити, що вона відправила галузь на саме дно, якого, на думку деяких експертів, досягла саме в 2010 рр. В той же час, проведення ЄВРО-2012, яке ознаменувалося значним ростом нового будівництва, дозволило частково нівелювати негативні наслідки кризи і тому вже в 2011 р. обсяг будівельних робіт зріс до 60454,3 млн. грн і складав 4,64% в загальному обсязі ВВП України. Ситуація погіршилася вже в другому кварталі 2012 р. і продовжила падіння в 2013 р., що викликало скорочення питомої ваги будівництва в 2012 р. до 6,42% та його вартісного вираження до 58879,8 млн. грн в 2013 р.

В зв'язку із загостренням соціально-економічної та політичної ситуації в Україні, що спричиняє високі ризики економічного, політичного соціального характеру, темпи падіння обсягів будівництва прискорилися в 2014 р. За даними Державної служби статистики України у січні-серпні 2014 р. підприємствами України виконано будівельних робіт на суму 29,7 млрд. грн. Індекс будівельної продукції у січні-серпні п.р. порівняно з відповідним періодом 2013 р. становив 84,4% [5].

Використовуючи пакет Excel, проведемо кореляційно-регресійний аналіз та визначимо тісноту взаємозв'язку між обсягами будівельних робіт (х) та ВВП (у) за лінійною функцією на основі даних табл. 1.

В цьому випадку множинний R (коефіцієнт кореляції) становить 0,847, а R – квадрат (коефіцієнт детермінації) становить 0,718. Такі значення свідчать про досить високий рівень зв'язку та впливовість обсягів будівництва на величину ВВП.

Рівняння, що описує вказану залежність, має вигляд:

$$y = -239882{,}5794 + 23{,}6805 \cdot \tilde{o}$$

Коефіцієнт регресії дорівнює 23,6805, тобто при збільшенні обсягів будівельних робіт на 1 млн. грн, обсяг ВВП за рахунок його зростання зросте на 23,6805 млн. грн.

Таким чином доведено, що зростання обсягу будівельних робіт суттєво вплине на ВВП тому необхідно створювати умови щодо розвитку будівництва в Україні. Зауважимо на деякі особливості будівництва. По-перше, будівництво має різні напрямки: житлове та промислове, а також інженерні споруди. Гіпотетично їх обсяги та динаміка можуть різнитися і мати різний вплив на ВВП. Якщо житлове будівництво забезпечує роботою інші галузі та саму галузь будівництва, то промислове будівництво також ще забезпечує створення нових виробничих об'єктів, які будуть сприяти зростанню ВВП внаслідок вже своєї виробничої діяльності (рис. 2).

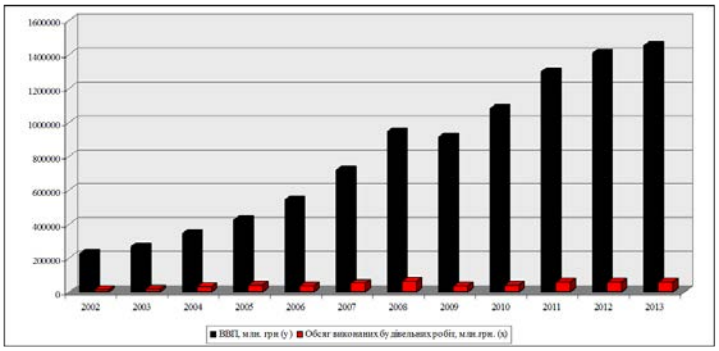

Рис. 1. Динаміка обсягів ВВП та будівельних робіт, млн. грн

Розроблено авторами за джерелом [5]

По-друге, будівництво є матеріало-, трудо- та капіталомісткою галуззю, з розтягнутим у часі процесом створення кінцевої продукції (об'єкта будівництва) високої вартості. Тобто проходить декілька років, від початку будівництва до здачі в експлуатацію, коли готовий об'єкт відобразиться в обсягах ВВП. Аналогічна ситуація відбувається з інвестиціями в будівництво – вони освоюються тривалий період часу від року до двох, як мінімум. Таке становище значно підвищує ризики інвестування в будівництво.

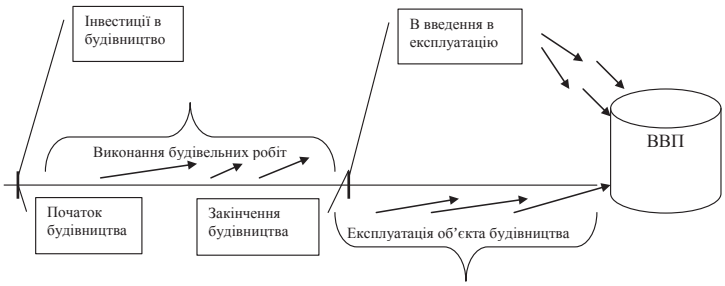

Рис. 2. Вплив будівництва на ВВП країни

Розроблено авторами

Таким чином, з рис. 1, маємо вплив обсягів будівництва на обсяги ВВП на трьох етапах:

1 етап – під час виконання будівельно-монтажних робіт, шляхом забезпечення замовлень іншим галузям матеріального виробництва, а також забезпечення зайнятості на ринку праці;

2 етап – введення об'єкта будівництва в експлуатацію, що відображається у ВВП;

3 етап – експлуатація збудованого об'єкта виробничого призначення, що створює ВВП в певній сфері господарювання.

Далі необхідно розглянути ситуацію, що склалася на ринку праці будівництва. Адже негативна тенденція до скорочення обсягів будівельних робіт буде торкатися й ринку праці, що демонструє чисельність зайнятих у сфері будівництва (табл. 2).

З табл. 2 очевидне скорочення як натурального вираження зайнятих в будівництві, так і їх питомої ваги відносно всіх зайнятих в національній економіці, особливо цей спад почався після кризи 2008-2009 р.р.

Таблиця 2

Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2000-2012 рр.

Роки	Усього зайняте населення, тис. осіб	Будівництво, тис. осіб	Питома вага зайнятих в будівництві, %
КВЕД-2005			
2000	20175	903,6	4,48
2001	19972	865,4	4,33
2002	20091	838,9	4,18
2003	20163	833,5	4,13
2004	20296	907,5	4,47
2005	20680	941,5	4,55
2006	20730	987,1	4,76
2007	20905	1030,2	4,93
2008	20972	1043,4	4,98
2009	20192	966,2	4,79
2010	20266	943	4,65
2011	20324	924,5	4,55
2012	20354	902,2	4,43
КВЕД-2010			
2012	20354,3	884,9	4,35
2013	20404,1	888,8	4,36

Розроблено авторами за джерелом [5]

Звичайно, такі негативні тенденції вплинули й на рівень оплати праці в цій сфері (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка оплати праці в будівництві 2010-2013 рр.

Вид діяльності	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Усього, грн	2239	2633	3026	3265
Будівництво, грн	1758	2270	2516	2702
Абсолютне відхилення, грн	-481	-363	-510	-563
Відносне відхилення, %	-21,48	-13,79	-16,85	-17,24

Розроблено авторами за джерелом [5]

Як бачимо з табл. 3, рівень середньої заробітної плати в будівництві протягом 2010-2013 рр. нижче рівня середньої заробітної плати по країні та нижче рівня, рекомендованого Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України при визначенні вартості будівництва, який встановлено в розмірі 3400 грн, що відповідає середньому розряду складності робіт у будівництві 3,8 при виконанні робіт у звичайних умовах [6].

Отже, будівництво суттєво впливає на розвиток економіки усякої країни, а обсяг будівельних робіт залежить від цілого ряду факторів. Насамперед, це попит на будівельну продукцію, адже в ринковій економіці відсутність попиту спричиняє скорочення обсягів виробництва будь-якої продукції, в тому числі й будівельної. Попит буде диференціюватися в залежності від типу: житлове будівництво, промислове, інженерні споруди. Щодо житлового будівництва, то попит в цьому секторі визначається потребою в житловій площі або рівнем забезпеченості населення житлом. В середньому, за даними офіційної статистики, на одного жителя приходилося від 20,7 м^2 в 2000 р. до 23,8 м^2 в 2013 р. Забезпеченість житлом в Україні майже в два рази нижче, порівняно з показниками в ЄС (35-45 м^2/людину), в той час як в нашій країні цей показник досягає порядку – 23,7 м^2/людину.

Зауважимо, що за такого рівня забезпеченості житлом, попит на продукцію будівництва високий, але, на жаль, він не підтверджений платоспроможністю населення. Так, за даними [6], в липні середня ціна на первинному ринку житлової нерухомості в Харкові знизилася в доларовому еквіваленті на 1,7% і на початок серпня досягла 798 $/м^2, а у гривні ціни виросли в середньому на 1,6% до 9815 грн/м^2. За середньомісячної заробітної плати в 2013 р. на рівні 3265 грн придбати навіть 1 м^2 житла досить проблематично пересічному громадянину. Тому можемо зробити висновок, що в Україні склався попит на житло не підтверджений платоспроможністю населення. Така ситуація вимагає розробки досконалих механізмів і програм державної та регіональної підтримки житлового будівництва, які будуть прозорі та підтверджені фінансуванням.

По-друге, розвиток будівництво повинен здійснюватися інтенсифікацією інвестицій в цей вид діяльності. Аналітику щодо величини інвестицій за видами діяльності (згідно КВЕД-2010) наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Капітальні інвестиції в будівництво (КВЕД-2010)

Вид діяльності	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Усього інвестиції, млн. грн	189061	259932,3	293691,9	267728
Ланцюговий темп приросту,%	–	37,49	12,99	-8,84
Капітальні інвестиції в будівництво, млн. грн	32790,3	34855,00	44894,90	46317,80
Ланцюговий темп приросту,%	–	6,30	28,80	3,17
Питома вага інвестицій в будівництво в загальній сумі,%	17,34	13,41	15,29	17,30

Розроблено авторами за джерелом [4]

Аналізуючи дані табл. 4, відмічаємо нестабільні темпи приросту інвестицій як в цілому в національну економіку України, так і в будівництво. В 2013 р. спостерігаємо значне скорочення обсягів інвестування в Україні в порівнянні з 2012 р. (-8,84%). Найбільший приріст інвестицій в будівництво спостерігався в 2012 р., що обумовлено проведенням ЕВРО-2012, інші періоди характеризуються рівнем приросту інвестицій в будівництво нижче, аніж в середньому в економіку.

Висновки і пропозиції. В результаті дослідження доведено тісний взаємозв'язок та високий рівень впливу обсягів будівельних робіт на величину валового внутрішнього продукту шляхом проведення статистично-динамічного та регерсійно-кореляційного аналізу, про що свідчать розраховані високі значення коефіцієнтів регресії, кореляції, детермінації. При цьому було враховано особливості впливу будівництва на ВВП. Також проведено аналітичне дослідження стану будівництва в Україні та взаємопов'язаних з ним сфер: ринку капіталів, ринку праці та рівня її оплати, яке дозволяє охарактеризувати цей стан як негативний з тенденціями до погіршення.

Подальше дослідження передбачає виявлення тенденцій та динаміки складових будівництва: житлового і промислового та інженерних споруд, та оцінки їх впливу на ВВП, а також інші взаємопов'язані сфери. Необхідним є визначення та аналіз факторів, що впливають на обсяги будівельних робіт в Україні.

Список літератури:

1. Житлове будівництво в Україні у 2005–2011 роках // Статистичний збірник. Київ. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: «http://www.ukrstat.gov.ua/»
2. Україна у цифрах 2013 Статистичний збірник. Київ. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: «http://www.ukrstat.gov.ua/»
3. Примуш Ю.С. Аналіз життєвого циклу будівельної галузі України і Дніпропетровської області //Кримський економічний вісник. – 2013. – № 1(02). – С. 10-15.
4. Винник Т. Теоретико-практичні аспекти адаптивної реструктуризації будівельних підприємств у сучасних умовах / Т. Винник // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 5(38). – С. 70-80.
5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] // Статистична інформація. – Режим доступу: «http://www.ukrstat.gov.ua/».
6. Щодо рівня заробітної плати при визначенні вартості будівництва [Електронний ресурс] // Режим доступу: «http://www.minregion.gov.ua/building/czinoutvorennya-ekspertiza-ta-rozvitok-budivelnoi-dijalnosti/czinoutvorennja/shhodo-rivnja-zarobitnoi-plati-pri-viznachenni-vartosti-budivnicztva/»
7. Харьковский портал новостроеек «Стройобзр» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://stroyobzor.ua/kharkov.

Смачило В.В., Головко-Марченко И.С.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ СТРОИТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
Проведено аналитическое исследование состояния и тенденций развития строительства в Украине. Определено влияние объемов строительства на валовый внутренний продукт и основные взаимосвязанные сферы. Отмечены особенности влияния процесса строительства на ВВП.
Ключевые слова: строительные работы, валовый внутренний продукт, инвестиции, занятое население, оплата труда.

Smachylo V.V., Golovko-Marchenko I.S.
Kharkov National University of Construction and Architecture

ANALYSIS OF CONSTRUCTION IN UKRAINE

Summary
An analytical study of the state and trends of development in Ukraine. The effect of the volume of construction in the gross domestic product and the key interrelated spheres. The features of the impact of the construction process on GDP.
Keywords: construction work, the gross domestic product, investment, employment, wages.

УДК 338.484.2

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ПОТОКУ РЕКРЕАНТІВ І ТРАНСПОРТНОГО ПОТОКУ ЯК МЕТОД ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЛОГІСТИЧНОЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Циганюк Н.Є.
Луцький національний технологічний університет

У статті наведений метод інтенсифікації потоку рекреантів. Застосовано мурашині алгоритми для моделювання потоку рекреантів. Запропонована програма для інтенсифікації транспортного потоку логістичної рекреаційної системи регіонів України.
Ключові слова: інтенсифікація, логістичні потоки, потоки рекреантів, транспортні потоки, логістична рекреаційна система регіонів.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження рівня розвитку ЛРСР дозволило виявити великий потенціал елементів цієї системи для її інтенсивного розвитку, але низький рівень взаємозв'язку між її елементами. Це обумовлює необхідність застосування рекреаційними підприємствами ЛРСР стратегії інтенсифікації логістичних потоків рекреаційної системи регіонів. Стратегія інтенсифікації логістичних потоків рекреаційної системи регіонів полягає в активізації зусиль регіональних органів влади та рекреаційних підприємств регіону для налагодження ефективної взаємодії потоку рекреантів, потоку сервісних послуг, фінансового та інформаційного потоків ЛРСР з метою досягнення ефекту синергізму, що в свою чергу значно підвищить рівень розвитку цієї системи.

Зрозуміло, що виконання таких стратегічних завдань потребує розробки системи методів інтенсифікації логістичних потоків рекреаційної системи регіонів.

Аналіз досліджень і публікацій. Смирнов І.Г. [1] першим розкрив теоретичні основи та науково-практичні концепції логістики туризму як складової логістики послуг. Мацола В.І. [2] досліджувала територіальні та регіональні проблеми розвитку туризму, проблеми підвищення якості туристичних послуг та туристичної інфраструктури. Проте до сьогодні питання інтенсифікації логістичних потоків рекреаційних регіональних систем не обговорювалось, що й пояснює актуальність даної теми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні питання формування та розвитку логістичних рекреаційних систем регіонів вченими не піднімалось, проблеми інтенсифікації внутрішніх потоків ЛРСР не вирішувались.

Цілями статті є наведення методів інтенсифікації потоку рекреантів логістичної рекреаційної системи і транспортного потоку, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності ЛРСР.

Викладення основного матеріалу. Насамперед, пропонуємо з'ясувати поняття інтенсифікації логістичних потоків рекреаційної системи регіонів, під яким будемо розуміти посилене і оптимальне використання ресурсів кожного виду потоку ЛРСР (потоку рекреантів, фінансового та інформаційного потоків, потоку сервісних послуг) з метою підвищення ефективності роботи системи та високого рівня обслуговування рекреантів. В першу чергу розглянемо методи інтенсифікації потоку рекреантів. За результатами проведеного нами аналітичного дослідження усі регіони України за рівнем інтенсивності потоку рекреантів були поділені на 3 групи: з низьким, середнім та високим рівнями інтенсивності потоку рекреантів. Вважаємо, відповідно до кожної групи регіонів потрібно застосовувати окремі методи інтенсифікації потоку рекреантів.

Інтенсифікація потоку рекреантів передбачає виконання таких дій:

– оптимізація потоку рекреантів ЛРСР (виконавці: рекреаційні підприємства ЛРСР, Управління культури і туризму обласної державної адміністрації);

– застосування Програми оптимізації транспортного потоку (виконавці: рекреаційні підприємства ЛРСР; Управління преси та інформації обласної державної адміністрації).

Оптимізація потоку рекреантів ЛРСР. Оптимізаційні проблеми такого типу можна описувати за допомогою мурашиних алгоритмів, оскільки параметри ЛРСР з часом змінюються під впливом зовнішнього середовища (потреби рекреантів, науково-технічний прогрес, політична ситуація в країні тощо).

Зразок застосування мурашиного алгоритму для оптимізації потоку рекреантів зобразимо на прикладі Львівської (низький рівень інтенсивності потоку рекреантів), Волинської (середній рівень інтенсивності потоку рекреантів) та Київської (ви-

Таблиця 1

Потоки рекреантів ЛРС Київської (К), Львівської (Л) та Волинської (В) областей за 2008–2011 рр.*

	Роки	В'їзні рекреанти			Виїзні рекреанти			Внутрішні рекреанти			Екскурсанти		
		К	Л	В	К	Л	В	К	Л	В	К	Л	В
		X1			*X2*			*X3*			*X4*		
N1	2007	935	9478	5103	47374	264290	119701	4336	49514	53338	11224	79320	35665
N2	2008	625	14062	5826	50102	312941	117959	8334	52697	53422	3728	78418	37293
N3	2009	611	9306	3357	23735	189642	73213	6363	41601	36533	4044	79695	27539
N4	2010	446	9894	4021	19247	102340	7740	10395	41705	40280	3573	56045	27481

Умовні позначки:

К – Київська; Л – Львівська; В – Волинська; X1 – кількість в'їзних рекреантів по областях; X2 – кількість виїзних рекреантів по областях; X3 – кількість внутрішніх рекреантів по областях; X4 – кількість екскурсантів по областях; N1, N2, N3, N4 – 2008 р., 2009 р., 2010 р., 2011 р. відповідно.

* *складено автором*

© Циганюк Н.Є., 2014

Таблиця 2

Розрахунок числових мір оптимальності потоків рекреантів за областями *

	l_p			v_p			f_p		
	К	Л	В	К	Л	В	К	Л	В
X1	2617	42740	18307	654,25	10685	4576,75	6,848689	1826,7076	335,146249
X2	140458	869213	318613	35114,5	217303	79653,3	19728,44976	755531,2394	101514,2438
X3	29428	185517	183573	7357	46379,3	45893,3	866,007184	34416,55729	33699,04633
X4	22569	293478	127978	5642,25	73369,5	31994,5	509,359761	86129,33648	16378,36848

* *складено автором*

сокий рівень інтенсивності потоку рекреантів) областей (табл. 1 згідно інформації [3]).

Нами обрано регіони з різних груп інтенсивності потоку рекреантів для того, щоб навести приклад оптимізації потоку рекреантів для регіонів з різним середньорічним відвідуванням одного рекреаційного об'єкта та з різною щільністю рекреантів на 1 км площі. Це дасть можливість більш диференційовано підійти до вибору методів оптимізації потоку рекреантів.

Розглянемо зміни потоків рекреантів протягом 2008–2011 рр. Нехай Xi – множина показників за видами рекреації, а Ni – множина показників за роками.

Визначимо числові міри оптимальності потоків рекреантів за видами рекреації:

$$f_p = N_p * l_p * v_p, \quad (1)$$

де f_p – міра оптимальності потоку рекреантів;

N_p – кількість років спостереження;

$l_p = \sum X_i$; l_p – загальна кількість рекреантів з певної множини X_i;

v_p – середнє значення кількості рекреантів з певної множини X_i.

Результати розрахунків представимо у табл. 2.

Отже, нині, за даними табл. 2, у Київській, Львівській і Волинській областях найприбутковішим видом туризму є виїзний туризм, що, на нашу думку, зумовлено відсутністю логістичного підходу до організації туристичного бізнесу та рекреації. Побудова ЛРС у даних регіонах змінить ситуацію на краще. Також, розглянуті області зобов'язані використовувати у Програмі свого розвитку стратегію логістичного управління елементами ЛРС і стратегію інтенсифікації економічних потоків ЛРСР.

Пропонуємо розглянути застосування методу мурашиних колоній і для України в цілому. Вхідні дані для оптимізації потоку рекреантів в Україні зображені в табл. 3.

Таблиця 3

Потоки рекреантів ЛРСР в Україні за 2007–2011 рр. *

	Роки	В'їзні рекреанти	Виїзні рекреанти	Внутрішні рекреанти	Екскурсанти
		X1	X2	X3	X4
N1	2007	372455	336049	2155316	2393064
N2	2008	372752	1282023	1386880	2405809
N3	2009	913600	282300	1100000	1900000
N4	2010	335835	1295623	649299	1953497
N5	2011	343511	1395257	604728	1322941

* *складено автором*

У табл. 4 розраховано міри оптимальності потоків рекреантів.

Дані розрахунки дозволяють визначити, який вид рекреації буде домінувати у регіонах країни в найближчі роки.

На основі аналізу потоків рекреантів в період 2007–2011 рр. встановлено, що домінантним в Україні найближчим часом буде екскурсійний вид рекреації, але аналіз швидкостей зміни туристичних потоків дозволив встановити, що кількість рекреантів із зарубіжних країн зростає, а із збереженням відповідних темпів зростання через 2 (чи 3) роки прибуток від в'їзного туризму може перевищити прибуток інших видів, зокрема прибуток від екскурсійного туризму на 12,0%.

Таблиця 4

Розрахунок числових мір оптимальності потоків рекреантів*

	l_p	v_p	f_p
X1	2338153	467630,6	5,4670
X2	4591252	918250,4	21,0796
X3	5896223	1179245	34,7655
X4	9975311	1995062	99,5068

* *складено автором*

Наведені у роботі способи прогнозування потоків рекреантів на основі мурашиних алгоритмів є доволі ефективним інструментом, оскільки надають можливість регіональним органам влади та рекреаційним підприємствам зокрема передбачити, які види туристичної діяльності необхідно розвивати в майбутньому.

Розглянутий вище метод оптимізації потоку рекреантів повинен використовуватись обласними державними адміністраціями, зокрема Управлінням культури і туризму, для того, щоб прогнозувати на який вид рекреації потрібно орієнтуватись у своїй роботі рекреаційним підприємствам; у регіонах із низьким та середнім рівнем інтенсивності потоку рекреантів (Дніпропетровська, Чернівецька, Донецька та інші області) створювати умови для розвитку того виду рекреації, який прогнозується; у регіонах із високим показником інтенсивності потоку рекреантів (Львівська, АР Крим, Закарпатська та інші області) – регулювати кількість рекреантів, які можуть одночасно перебувати в межах певної території, враховуючи рекреаційне навантаження, не перешкоджаючи відпочинку рекреантів та місцевих жителів, а також з метою запобігання перевантаження екологічних систем. Використання мурашиних алгоритмів у роботі Управління культури і туризму не несе значних затрат коштів та часу, тому не вимагає спеціального фінансування. Інтенсифікація потоків рекреантів тісно пов'язана із інтенсифікацією транспортних потоків, оскільки вибір маршруту подорожі, вибір транспорту, вибір перевізника – є важливими критеріями вибору потенційної подорожі і від якості транспортування рекреанта до місця відпочинку залежить ступінь його задоволення від отримання рекреаційної послуги. Інтенсифікацію транспортних потоків пропонуємо здійснювати за допомогою застосування рекреаційними підприємствами комп'ютерної Програми оптимізації транспортних потоків. Програма оптимізації транспортних потоків дотепер використовувалась для побудови оптимальної моделі тран-

спортного забезпечення, яка найбільш прийнятна для великих компаній. У нашому дослідженні така програма може бути адаптована до роботи ЛРСР і передбачає застосування спеціальних математичних алгоритмів, які, разом з інтерфейсами користувача – лежать в основі програми оптимізації транспортних потоків.

Програма оптимізації транспортних потоків може бути використана для вирішення таких проблем:

– створення і ведення бази даних по структурі мережі автомобільних доріг у масштабах міста, області, ЛРСР;

– побудова оптимальних маршрутів руху транспорту між двома заданими пунктами (наприклад, доставка рекреантів від аеропорту до рекреаційного підприємства найкоротшим шляхом);

– автоматична генерація маршрутних листів;

– оптимізація розподілу транспортних засобів по обслуговуваних об'єктах;

– розробка туристичних маршрутів.

Використання програми оптимізації транспортних потоків дозволить розробити туристичні маршрути таким чином, щоб шлях від одного до іншого пункту перевезення був не лише комфортним, а й пізнавальним. Рекреантам будуть пропонувати відвідати туристичні об'єкти, які знаходяться на шляху до пункту призначення, надаватимуться послуги харчування у придорожніх ресторанах та ін. Інтерфейс користувача і база даних програми реалізовані в середовищі MS Exel, тому для практичного використання даної програми достатньо навиків роботи з таблицями Exel.

Таким чином, застосування транспортної задачі для визначення оптимального перевізника рекреантів дозволить скоротити логістичні витрати рекреаційного підприємства. Програма оптимізації транспортних потоків повинна використовуватись в першу чергу Управлінням у справах преси та інформації ОДА (так як діяльність даного Управління спрямована на забезпечення розвитку інформаційного простору та інформаційної інфраструктури області) для створення єдиної інформаційної мережі туристичних маршрутів, для створення бази даних автомобільних доріг ЛРСР та ін., що збільшить поінформованість рекреаційних підприємств і підвищить якість сервісних послуг.

Висновки і пропозиції. Використання даної програми у роботі рекреаційних підприємств дозволить надавати рекреантам якісні послуги транспортування до місць відпочинку; пропонувати цікаві туристичні маршрути, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню інтенсивності руху рекреантів до відповідних ЛРСР. Застосування методів інтенсифікації логістичних потоків рекреаційної системи регіонів призведе до щільної взаємодії елементів ЛРСР, та як наслідок – до підвищення рівня ефективності її діяльності.

Список літератури:

1. Смирнов І.Г. Логістика туризму: Навч. посіб. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
2. Мацола В. Рекреаційно-оздоровчо-туристичний комплекс (питання теорії, методології, практики) // Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 1998. – 278 с.
3. Статистичний бюлетень «Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні» // Державна служба статистики в Україні. – К., 2011.

Цыганюк Н.Е.
Луцкий национальных технологический университет

ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ПОТОКА РЕКРЕАНТОВ И ТРАНСПОРТНОГО ПОТОКА КАК МЕТОД ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ РЕКРЕАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье приведен метод интенсификации потока рекреантов. Применены муравьиные алгоритмы для моделирования потока рекреантов. Автором предложена программа для интенсификации транспортного потока логистической рекреационной системы регионов Украины.
Ключевые слова: интенсификация, логистические потоки, потоки рекреантов, транспортные потоки, логистическая рекреационная система регионов.

Tsyhaniuk N.E.
Lutsk National Technical University

THE INTENSIFICATION OF THE FLOW OF TOURISTS AND TRAFFIC FLOW AS A METHOD OF INCREASING THE EFFICIENCY OF THE LOGISTICS SYSTEM OF RECREATIONAL REGIONS OF UKRAINE

Summary
In the article the method of intensifying the flow of tourists. Ant algorithms used to simulate the flow of tourists. The author proposed a program to intensifying traffic flow logistics system recreational regions of Ukraine.
Keywords: intensification, logistic flows, flows of tourists, traffic, logistics system recreational areas.

УДК 658.012

ПОКАЗНИКИ І СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Яремко Г.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

Досліджено теоретичні питання формування цільових орієнтирів систем оцінювання та аналізування результативної діяльності підприємства в сучасних економічних умовах, підходи до розроблення адекватної системи показників. Узагальнено концептуальну спрямованість розробок у сфері оцінок й аналізу результатів діяльності підприємства. Наведено результати критичного аналізу щодо недоліків в існуючих оцінно-аналітичних системах та сформульовано окремі аспекти розвитку методів визначення результативності функціонування підприємства.
Ключові слова: підприємство, діяльність, результативність, аналіз, оцінка, показники, системи, методика.

Постановка проблеми. Економічна наука виробила чисельні системи показників та індикаторів, які за певною системою використовуються для оцінки, аналізу й діагностики ефективної і результативної діяльності підприємства. Управління підприємством здійснюється на основі результатних (системно-узагальнених) показників, отриманих у процесах проведення фінансово-економічного аналізу, а також результатних індикаторів моніторингових і діагностичних систем. Використовувані у сучасній вітчизняній теорії та практиці оцінно-аналітичні системи переважно спираються на інформацію, наведену у фінансовій звітності підприємства та аналітичні дані бухгалтерського обліку. На противагу таким узвичаєним підходам до вироблення методичного інструментарію, у сучасних наукових публікаціях відзначається, що «традиційним системам властиві явно виражені недоліки через: недостатність інформації для прийняття рішень; неспроможність враховувати сучасні вимоги організації бізнесу і стратегії компанії; спирання на запізнілу інформацію системи обліку; недостатній акцент на ділове середовище, у якому функціонує компанія; надмірна орієнтація на поточні результати діяльності» [1, с. 32-34].

В академічній і науковій літературі дедалі більше відзначається, що «у сучасних умовах в економічному аналізі відбувається зміщення акцентів з оцінювальної функції на діагностичну і прогнозну» [2, с. 26]. Проте, така акцентація носить здебільшого теоретичний характер, а тому «одним з головних завдань економічних досліджень залишається знаходження і застосування дієвого методологічного інструментарію для пізнання, вимірювання й оцінювання кількісних і якісних складових фінансово-економічних процесів та їх результатів» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу зробити узагальнюючий висновок про те, що багато науковців дотримуються погляду про необхідність докорінного перегляду концептуальної і методологічної основи існуючих систем оцінки і аналізу результатів діяльності сучасного підприємства, формалізації діагностичних і моніторингових процедур, досягнення вищої надійності прогностичних моделей. Так, наприклад, Пол Р. Нівен робить висновок, що «традиційні системи оцінки результатів діяльності – з їхньою виключною залежністю від фінансових показників – втратили свою ефективність в умовах сучасного ділового світу, який характеризується створенням цінностей на базі різнорідних нематеріальних економічних ресурсів» [4, с. 9].

Поліщук В.П. наводить низку проблемних аспектів у процесах оцінки, аналізу і управління ефективністю сучасного підприємства, обґрунтовуючи на цій підставі «відсутність єдиного, адекватного економічній ситуації підходу до оцінювання рівня результативності функціонування економічних систем» [3, с. 2]. О.В. Олійник аргументовано доводить, що «класичні теоретико-методологічні підходи до економічного аналізу потребують суттєвих змін з урахуванням суспільно-економічних трансформацій» [5, с. 1].

Аналіз стану економічних розробок за напрямом, що розглядається, засвідчує про актуалізацію проблематики і появу чисельних напрацювань у напрямку формулювання засадних принципів адаптації існуючих систем до реальних економічних умов. О.І. Олексюк, аналізуючи концептуально-методичну спрямованість сучасних досліджень за тематикою розвитку й адаптації систем і моделей виміру результативної діяльності підприємства, відзначає, що спрямованість розроблених «систем показників різних авторів тяжіють до використання традиційного методичного інструментарію фінансово-економічного аналізу, особливістю при цьому є лише кілька специфічних співвідношень та правила інтерпретації результатів розрахунків» [6, с. 131]. Н. Барабаш, виходячи із необхідності поглибленого змісту інформаційно-аналітичного забезпечення управління вітчизняними підприємствами в сучасних економічних умовах, зокрема потреб контекстно взаємопов'язати зміст операційного і стратегічного управління на основі об'єктивної системи результатних показників, наводить низку аргументацій щодо доцільності використання бенчмаркінгу – методу конкурентного аналізу, характеризуючи його «одним із найкращих інструментів визначення поточної ситуації підприємства на ринку, показників його фінансово-господарської діяльності, сильних і слабких сторін, потенціалу й загроз» [7, с. 104]. Незважаючи на ці та інші розробки, проблематика вироблення адаптивної теоретико-концептуальної основи систем визначення результативної діяльності сучасних підприємств залишається актуальною.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сфері оцінки результативної діяльності не розробленою залишається такі системи оцінювання й аналізування, які б об'єктивно встановлювали вплив зовнішніх факторів на результати діяльності підприємства, формалізація якісних показників результативності.

Мета статті полягає в дослідженні та узагальненні підходів до формування системи показників, призначуваних об'єктивно встановити результативність діяльності підприємства в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Ефективне управління підприємством, тобто цілеспрямований вплив керуючої системи на керовану, забезпечується за допомогою загальних функцій управління, особливу

© Яремко Г.І., 2014

роль серед яких відіграють фінансово-економічний аналіз та споріднені з ним оцінно-аналітичні й діагностичні системи. Ураховуючи той факт, що в сучасних економічних умовах діяльність підприємства все більше стала залежати від уміння пристосуватися до умов його функціонування, то, відповідно, змінюється й методика прийняття управлінських рішень.

У сучасній практичній діяльності обґрунтовані управлінські рішення базуються не тільки на забезпеченні ефективного використання всіх внутрішніх можливостей (економічних ресурсів і потенціалу), а й з урахуванням впливу зовнішніх факторів на результати діяльності підприємства. Для підтримки доцільних управлінських рішень аналітично-діагностичні системи, впроваджені на підприємстві, повинні визначати загальні тенденції та прогнозовано оцінювати закономірності зовнішнього середовища, вплив різних факторів на результативність діяльності підприємства, а також об'єктивно оцінювати економічні процеси, розкриваючи причинно-наслідкові зв'язки між ними. Економічна енциклопедія [8] подає фінансово-економічний аналіз як системний інструментарій (метод) менеджменту, який також охоплює оцінку фінансових потреб для забезпечення поточної (операційної) діяльності підприємства та досягнення стратегічних цілей менеджменту, визначення обсягу і каналів залучення додаткових фінансових ресурсів та пошуку внутрішніх резервів [8, с. 814].

У традиційному аналізі та системах оцінки превалює методологічний підхід, за яким результативність діяльності підприємства оцінюється шляхом зіставлення результатів діяльності з витратами або ресурсами, які забезпечили цей результат. Аналіз взаємозв'язку витрат, обсягу реалізації та прибутку базується на системному дослідженні зв'язку між такими економічними показниками, що дає змогу дослідити і кількісно виміряти не лише безпосередні, але й опосередковані зв'язки і залежність між ними. Тобто, при оцінці результативної діяльності дотримуються погляду, що «комплексне вивчення економіки передбачає систематизацію показників, тому що їх сукупність без урахування взаємозв'язку не забезпечує повного уявлення про ефективність господарської діяльності» [2, с. 15].

На результативну діяльність підприємства у сучасній економіці значний вплив мають зовнішні (загальноекономічні) фактори, а тому в сучасних економічних дослідженнях науковці дотримуються позиції, що існуючі оцінно-аналітичні системи і моделі, які не повною мірою охоплюють вплив зовнішніх факторів на діяльність підприємства, не можна вважати адекватними для сучасних економічних умов. Незважаючи на чисельні аргументації про необхідність удосконалення систем оцінки результатів діяльності компаній», існує низка дискусійних і суперечливих підходів серед теоретиків і практиків, основна «проблема яких полягає в тому наскільки можна виділити яку-небудь ключову складову у форматі оцінних показників діяльності» [4, с. 53].

У популяризованих зарубіжних виданнях достатньо акцентовано відзначається надання надмірної значимості фінансовим коефіцієнтам, обчислених на основі загальновідомих алгоритмів. Перевагу цим показниками надають передусім тому, що, як вказують відомі зарубіжні автори, їхнє обчислення передбачає «застосування зручних стандартизованих формул, які можна внести в електронну таблицю і, натиснувши відповідну клавішу вводу, отримати коефіцієнти; проте, якщо б все було так просто, то не були б потрібні аналітики City» [9, с. 255]. Незважаючи на очевидні відмінності в умовах діяльності різних підприємств чи закономірностей оцінювання їхньої діяльності використовуються різноманітні методики агрегування економічних показників в одне число (синтетичний, інтегральний показник тощо). Різні методи агрегування дають різноманітні результати, що породжує проблему індексів (index number problem), тобто проблему порівняння результатів, отриманих внаслідок різних наборів економічних показників: «значення фінансових показників, що характеризують фінансовий стан функціонування підприємства у різних країнах світу по різноманітних галузях істотно відрізняються» [10, с. 81].

У сучасній економічній практиці дедалі більшої популяризації набуває використання евристичного методу аналізу економічних явищ і процесів, використання його результатів в прийнятті управлінських рішень. Методика такого значною мірою ґрунтується на інтуїції, досвіді й баченню аналітика. При цьому проблемними виступають підходи до формалізації отриманих в такий спосіб показників, встановлення рівня їх об'єктивності, оскільки «достовірність економічної інформації, її адекватність господарським явищам визначають об'єктивність результатів аналізу, обґрунтованість висновків і пропозицій, що з них випливають» [11, с. 157].

У сучасних теоретичних дослідженнях і практичній діяльності загалом дотримуються позицій, що «математичні методи дають чітку кількісну оцінку, дозволяють проводити порівняння, чітко формулювати цілі і завдання, виставляти узагальнену оцінку ефективності, допомагають формулювати і розвивати пізнавальну базу» [12, с. 19]. Проте існує й інша точка зору щодо математико-економічних моделей. В економічній літературі у різних контекстах розглядається проблематика ідентифікації (identification problem) як економетрична проблема, що виникає при оцінюванні параметрів системи рівнянь. Труднощі виникають тоді, коли з отриманих даних неможливо зрозуміти яка складова рівняння оцінюється (залежні і пояснювальні змінні).

Крім цього, економіко-математичне моделювання зазвичай передбачає екстраполяцію минулих показників для оцінки майбутніх результатів діяльності, хоча «теоретики в повній мірі прийняли пропозицію заборони екстраполяції минулих фінансових результатів у майбутнє... передбачення майбутніх грошових потоків на достатньо тривалу перспективу залишається у вищій мірі спекулятивним» [13, с. 423].

Висновки і пропозиції. Розробка адаптивних систем оцінювання результативної діяльності сучасного підприємства повинна ґрунтуватися на синтезі традиційних підходів до визначення результатних показників та моделей прогнозування стану зовнішнього середовища, що дасть змогу узгодити, до певної міри, показники операційної діяльності і стратегічного розвитку підприємства. При цьому необхідно виробити чіткі критерії результативності, оскільки їх відсутність спричиняє незіставність різних систем агрегованих показників в інтегральний (синтетичний) показник характеристики рівня результативної діяльності підприємства.

Список літератури:
1. Ольве Н-Г. Сбалансированная система показателей. Практическое руководство по использованию / Нильс-Горан Ольве, Жан Рой, Магнус Веттер; Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2008. – 304 с.
2. Економічний аналіз: підручник / Г.І. Кіндрацька, М.С. Білик, А.Г. Загородній; за ред. проф. А.Г. Загороднього. – 3-тє вид. перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 487 с.
3. Поліщук Н.В. Науково-методичні засади результативності функціонування сучасних економічних систем: автореф. дис. ... доктора екон. наук: спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / Н.В. Поліщук. – Вінницький національний аграрний університет, 2011. – 36 с.
4. Нівен П. Діагностика збалансованої системи показників: підтримуючи максимальну ефективність / Пол Р. Нівен; Пер. з англ.; за наук. ред. М. Горського. – Баланс Бізнес Букс, 2006. – 256 с.
5. Олійник О.В. Розвиток економічного аналізу в умовах інституційних змін: теорія, методологія, організація: автореф. дис. ... доктора економічних наук: спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит / О.В. Олійник. – Державна академія статистики, обліку та аудиту, 2008. –
6. Олексюк О.І. Досвід використання систем показників в оцінці результативності діяльності підприємства / О.І. Олексюк // Вчені записки. Збірник наукових праць Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. – 2009. – Вип. 11. – С. 119-132.
7. Барабаш Н. Застосування методики кластерного аналізу в бенчмаркінгу / Н. Барабаш // Вісник Київського національного торговельного університету, 2008. – Вип. 5. – С. 104-109.
8. Економічна енциклопедія: В 3-х томах. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – Т. 3. – 864 с.
9. МакКензі В. Використання та інтерпретація фінансової звітності / Венді МакКензі: Пер. з англ.; за наук. ред. А.В. Григораш. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2006. – 528 с.
10. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: [монографія] / М.О. Кизим, В.А. Забродський, В.А. Зінченко, Ю.С. Колчак. – Х: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003. – 144 с.
11. Ротман Н. Інформаційне забезпечення економічного аналізу і його основні принципи / Н. Ротман // Економічний аналіз. Збірник наукових праць Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – Вип. 5. – С. 157-159.
12. Чимшит С.И. Управление потенциалом сложных социально-экономических систем [монография] / С.И. Чимшит. – Д.: Монолит, 2008. – 362 с.
13. Нападовська І.В. Проблемні питання сучасного оцінювання підприємств з огляду на німецький досвід / І.В. Нападовська // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць Одеського державного економічного університету. – 2009. – № 35. – С. 419-423.

Яремко Г.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПОКАЗАТЕЛИ И СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования целевых ориентиров систем оценивания и анализа результативной деятельности предприятия в современных экономических условиях, подходы к разработке адекватной системы показателей. Обобщенно концептуальную направленность разработок в сфере оценок и анализа результатов деятельности предприятия. Приведены результаты критического анализа относительно недостатков в существующих оценочно-аналитических системах и сформулированы отдельные аспекты развития методов определения результативности функционирования предприятия.
Ключевые слова: предприятие, деятельность, результативность, анализ, оценка, показатели, системы, методика.

Yaremko G.I.
National University «Lviv Polytechnic»

PERFORMANCE AND SYSTEM FOR EVALUATING THE PERFORMANCE COMPANIES

Summary
Theoretical questions of formation targets of assessment systems and reviewing the effectiveness of the company in the current economic environment, approaches to the development of an adequate system performance. Generalized conceptual orientation developments in assessment and analysis of the results of the company. The results of critical analysis regarding the shortcomings of existing assessment and analytical systems and formulated certain aspects of the development of methods for the determination of the performance of the enterprise.
Keywords: enterprise, activity, effectiveness, analysis, evaluation, performance, systems, methods.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111

A BRIEF OVERVIEW OF LITERARY GENRES (WITH REFERENCE TO CONTEMPORARY LITERATURE OF THE ENGLISH SPEAKING COUNTRIES)

Aristova N.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The article is dedicated to contemporary literature of the English speaking countries. A brief overview of various fiction genres and sub-genres widely used in contemporary literature of the English speaking countries is provided. Fantasy sub-genres are elicited and analyzed.
Keywords: literature of the English speaking countries, fiction genres, sub-genres, fantasy, legends, fairy tales, tall tales.

Introduction. Contemporary literature of the English speaking countries is represented by various fiction genres which emerged during different literary periods. Despite their origin and diversity, they all were developed by English and American writers and became a distinguishing characteristic of contemporary literature of the English speaking countries. Thus, the main purpose of the article is to provide a brief overview of fiction genres in contemporary literature of the English speaking countries and to define more precisely what literature of the English speaking countries is.

Presentation of basic material of research. The questions «What is literature?» and «What is contemporary literature of the English speaking countries?» do not look complex at first sight. Although most people have some idea of what the terms «literature» and «contemporary literature of the English speaking countries» mean, these two concepts often remain unclear.

The word «literature» comes from Latin *literatura/litteratura* «learning, a writing, grammar», originally «writing formed with letters» which comes from *litera/littera* which means «letter» [8]. The word literature means «things made from letters». So, literature is the art of written work which can, in some circumstances, refer exclusively to published sources [7].

And yet, what is contemporary literature of the English speaking countries? To tell the truth it is very difficult to draw a clear line as there are many colonial countries in the world where the English language is considered to be official one. But here we shall talk about literature written the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the USA, New Zealand and Australia.

What are the main fiction genres? Under which genre does a literary work fall? Before answering these questions, it is important to clarify the meaning of the word «genre». «Genre» comes from an Old French, *kind, gender* which comes from Latin *genus, gener-; genə-* in Indo-European roots and means *kind, category, or sort, esp of literary or artistic work* [8]. So «genre» is used to describe the style or category of art, literature, music, or any other type of discourse, written or spoken.

A fiction genre therefore means a category of literary composition in which nonfactual descriptions and events are usually invented by its author.

A list of generally acknowledged fiction genres widely used in contemporary literature of the English speaking countries includes: *tall tales, fairy tales, fables, legends, fantasy, young adult fiction, children's literature, by children or juvenilia, early readers, picture books, mystery, historical fiction, realistic fiction, women's fiction.*

Tall tales. A tall tale is a fiction genre which is peculiar to literature of the USA. It is an extravagantly and humorously exaggerated story of the backwoods exploits of an American frontiersman. Originally, tall tales were an oral form of entertainment. Some of them explained the origins of lakes, mountains and canyons, while others depicted the wild adventures of folk heroes.

The best examples of tall tales are: *Bear Lake Monster, Arkansas Travelers, Arizona Weather, Cowboys in Heaven, Connecticut Yankee* [5; 6].

Fairy Tales. A fairy tale is a unique fiction genre which is written as a story, usually for children, about elves, hobgoblins, dragons, fairies, or other magical creatures. The examples of fairy tales which represent contemporary literature of the English speaking countries and well-known all over the world include: *Cinderella, Snow White, Hansel and Gretal, Jack and the Beanstalk, The Shoemaker and the Elves, Goldilocks and the Three Bears* [5; 6].

Fables. This fiction genre represents a brief allegorical narrative which either illustrates a moral thesis or satirizes negative qualities of human beings. A fable is usually written in verse or prose. The characters of a fable are different animals who talk and act like people while retaining their animal traits.

The Fighting Roosters and the Eagle is one the best examples of fables which exist in contemporary literature of the USA [9].

Legends. A legend is a story purported to be historical in nature, but without substantiation. Prominent examples of legends which you can find in contemporary literature of the English speaking countries include: *King Arthur, Blackbeard and Robin Hood.*

Legends also refer to anything that inspires a body of stories, or anything of lasting importance or fame. A legend is usually handed down from earlier times, but it continues to evolve with time [19; 20].

Fantasy is an imaginative or fanciful work dealing with supernatural or unnatural events or characters. This genre is divided into various sub-genres, namely:

a) alternative world fantasy,
b) contemporary fantasy,
c) medieval fantasy,
d) juvenile fantasy,
e) urban fantasy,
f) historical fantasy,
g) quest fantasy,
h) superhero fantasy,
i) sword & sorcery [2].

Alternate World fantasy is a subgenre which involves different worlds hidden within or parallel to our own world. In past times these could be found in a mysterious country, as in Johnathan Swift's best known full-length work, and a classic of English literature *«Gulliver's Travels»*. This novel was written in 1726 and amended in 1735.

With the Earth explored, some were envisioned inside a mirror, as with Lewis Carroll's novel *«Through*

© Aristova N.A., 2014

the Looking Glass, and What Alice Found There» which was written in 1871 and which was the sequel to *«Alice's Adventures in Wonderland»* [2].

Contemporary fantasy is a subgenre which posits that magical creatures are hidden amongst us. These tales are set in modern times and in deceptively familiar situations. For instance, Neil Richard MacKinnon Gaiman who is a contemporary English author and who has won numerous awards created the novel *«Neverwhere»* in 1996. This novel depicts a vast magical underground London.

Mercedes Ritchie Lackey's *«Diana Tregarde»* novels represent another good example of contemporary fantasy subgenre. Mercedes Ritchie Lackey who is a contemporary American writer brings realistic magic to contemporary Dallas and small town Oklahoma in her novels [2].

Medieval fantasy is defined by its name, as these subgenre's stories are set in the period which is in between the ancient or Arthurian worlds and the modern industrial era. Medieval fantasy stories usually feature knights and knaves, often together with sorcerers and dragons. Many medieval fantasy subgenres that are set on Earth or elsewhere have a «pseudomedieval» setting that includes: ox carts, tavern wenches, and swords. You won't be able to find any automobiles, stock brokers, or firearms in these stories [2].

Juvenile fantasy is a vast descriptive category, overlapping with the «children's» and «young adult» genres, which has stories written for a younger audience.

Tolkien's *«The Hobbit, or There and Back Again»*, better known as *«The Hobbit»* which was first published on September 21, 1937 is a stellar example [2].

Urban Fantasy novels are set in a modern, urban environment where werewolves live in abandoned subway stations, or pixies hide in the small spaces of a campus dormatory. In contemporary literature of the USA there is an unwritten rule that if urban fantasy novels involve vampires they must be set in-and-around New Orleans.

One of the most vivid representatives of urban fantasy genre in contemporary literature of the USA is Jody Lynn Nye. She is an American science fiction writer who specializes in science fiction or fantasy action novels and humor and whose novels often incorporate unusual characters.

Robert Weinberg who is also a contemporary American writer and whose work spans several genres including non-fiction, science fiction, horror, and comic books is another famous representative of urban fantasy genre. In his novel *«A Logical Magician»* which features adaptable beings such as «mall nymphs», a computer nerd is up against ancient evil [2].

Historical fantasy is the genre's answer to historical fiction. The setting of history fantasy novels is usually a specific period from Earth's history but with fantastic elements blended in. Two best examples of historical fantasy genre which can be found in contemporary literature of the English speaking countries are *«Soldier of the Mist»* by Gene Wolfe and *«Tigana»* by Guy Gavriel Kay [2].

Gene Wolfe is an American science fiction and fantasy writer. He is a prolific novelist and has won many science fiction and fantasy literary awards.

Guy Gavriel Kay who is a Canadian author of fantasy fiction and whose novels are set in fictional realms which resemble real places during real historical periods has already written 12 novels. Some of Guy Gavriel Kay's works have been translated into more than 25 languages.

Quest fantasies involve just that. It's a descriptive category, in which the main hero is involved in some perilous all-consuming quest.

One of the most successful works written in this genre is «Two Hearts» by Peter Beagle. In this novelette nine-year-old Sooz sets off alone to free her village from a murderous gryphon.

Although Terry Goodkind is an American writer who is known for the epic fantasy *«The Sword of Truth»* series his novel *«Wizard's First Rule»* is another fine example of quest fantasy genre which can be found in contemporary literature of the English speaking countries [2].

Superhero fantasy needs no introduction. Whether in films or comic books or novels, characters such as Superman and Spiderman are familiar indeed. Some authors even create their own new superheroes, incorporating familiar tropes. These superheroes may gain their special abilities from magic or technology or something else, and usually those will far exceed anything deemed plausible by science [2].

Sword & Sorcery tales embody the action-packed aspect of fantasy, with powerful barbarians clearing a bloody swath across their pseudomedieval worlds [2].

The best example of a fictional sword and sorcery genre is *«Conan the Barbarian»* by Robert Ervin Howard who was an American pulp writer of fantasy. Conan the Barbarian consisted of a series of fantasy stories published in *«Weird Tales»* magazine in 1932.

Young adult fiction is a literary genre which is selected for reading by young adults, ages 13 to 18. It may be published specifically for young adults or for the general public which shares the fundamental elements of fiction with other stories: character, plot, setting, theme, and style. This literary genre portrays an adolescent as the protagonist, rather than an adult or a child. The subject matter and story lines are typically consistent with the age and experience of the main character. Themes in these stories often focus on the challenges of youth. Young adult fiction can also comprise several sub-genres. For example, **amateur sleuth** stories are defined by their name. The young protagonist(s) investigate crimes, sometimes bending the rules, even taking a few serious risks [5; 6].

Children's literature is a genre which presents stories for readers and listeners up to about age twelve and is often illustrated. Children's literature usually includes books that are written by children, books written specifically for children, or books that are chosen by/for children [1].

By Children or Juvenilia is a small but genuine subgenre. These commercially published tales are written, in full, by a child. In modern times, several nonprofit organizations are dedicated to publishing young writers.

A famous example of this genre in contemporary literature of the English speaking countries is Daisy Ashford's 1919 British novella *«The Young Visiters, or, Mister Salteena's Plan»*. The novella «Visiters» remains in print, and preserves then nine-year-old Daisy Ashford's spelling mistakes.

The youngest known author, certainly of prose in English, is Dorothy Straight of Washington, DC. She was four when she wrote a story «How the World Began». Dorothy Straight dedicated it for her grandmother in 1962. The story was published in 1964.

Early Readers are intended to help children master the basic skill of reading. The text is usually in large print, and most of the words are just one syllable long. Most have illustrations, but the kids are supposed to gain the meaning of-and-from the printed words. The

most prominent examples that represent this fiction genre are the famous old «see Spot run» books.

Picture books are vividly illustrated, and have minimal printed text. They are intended for a parent, teacher, or caregiver to read aloud. In recent times these books have gained more variety, with different lifestyles and ethnic groups appearing within.

Next fiction genre which is worth noticing is **adventure**. It pertains to an exciting or very unusual experience, participation in exciting undertakings or enterprises, a bold, usually risky undertaking, or hazardous action of uncertain outcome.

Mystery is a literary genre whose plot involves a crime or other event that remains puzzlingly unsettled until the very end.

Historical fiction. Literary genre pertaining to, treating, or characteristic of history or past events, based on or reconstructed from an event, custom, or style, in the past, or having once existed or lived in the real world, as opposed to being part of legend or fiction or as distinguished from religious belief.

Realistic fiction is a literary genre which is interested in, concerned with, or based on what is real, practical, pertaining to, characterized by, or given to the representation in literature or art of things as they really are, or resembling or simulating life.

Women's fiction. There is no harder genre to define than women's fiction. Is it fiction for women or fiction written by women? Is it feminist fiction? Is it any book with a female protagonist? Is it anything that just wouldn't appeal to most men? Does it have to be about a family or does that make it a family drama and is that different? Must the protagonist be over thirty but under sixty?

Women's fiction is a specific literary genre about a woman or women. It is the genre which is dedicated to self-discovery, self-preservation, self-acceptance or self-improvement of the main character. All others influence the development of the protagonist, but do not save her. In women's fiction, the main character saves herself. Women's fiction tackles extraordinary real life issues and emotions [10].

Conclusions. The provided overview allows us to conclude that contemporary literature of the English speaking countries is characterized by the diversity of fiction genres which due to globalization and the fact that they were written on topics and things that the readers could identify easily helped them become popular and recognizable all over the world.

Prospects of further research. However, the undertaken study is not at the end of all aspects of a problem of development of genres in literature of the English speaking countries. Challenging directions of further scientific research can be as follows: the investigation of the diversity of nonfiction genres and sub-genres in contemporary literature of the English speaking countries.

References:

1. An Overview of Literary Genres – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gradesaver.com/writing-help/an-overview-of-literary-genres – (24.04.2014).
2. Fantasy Subgenres – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cuebon.com/. – Writing to publish – (28.04.2014).
3. Legends and Ballads – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kids.britannica.com/comptons/article-200328/English-literature – English literature. – (28.04.2014).
4. Legend – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://classiclit.about.com/cs/10th14thcentury/a/aa_definemyth.htm – Classic literature. – (28.04.2014).
5. Literary Genres – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.webbervilleschools.org/wp-content/iisd/www_webbervilleschools_org/uploads/2011/07/Literary-Genres.pdf – (24.04.2014).
6. Literary Genres – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cde.ca.gov/ci/cr/rl/litrlgenres.asp – (20.05.2014).
7. Literature – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mashable.com/category/literature – (19.05.2014).
8. Online Etimology Dictionary – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etymonline.com – (19.05.2014).
9. The Fighting Roosters and the Eagle – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://americanfolklore.net – Fables and Fairy Tales. – (28.04.2014).
10. Women's Fiction Defined – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://womensfictionwriters.wordpress.com/2011/03/24/womens-fiction-defined/. – Women's fiction writers. – (20.05.2014).

Арістова Н.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРНИХ ЖАНРІВ (НА МАТЕРІАЛАХ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ АНГЛОМОВНИХ КРАЇН)

Анотація
Стаття присвячена сучасній літературі англомовних країн. Проведено короткий огляд різноманітних жанрів, широко вживаних у сучасній літературі англомовних країн. Встановлені і проаналізовані різновиди жанру фентезі.
Ключові слова: літературі англомовних країн, жанри художньої літератури, різновиди жанрів, фентезі, легенди, казки, вигадки.

Аристова Н.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

КРАТКИЙ ОБЗОР ЛИТЕРАТУРНЫХ ЖАНРОВ (НА МАТЕРИАЛАХ СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СТРАН)

Аннотация
Статья посвящена современной литературе англоязычных стран. Проведен краткий обзор разнообразных жанров, широко используемых в современной литературе англоязычных стран. Установлены и проанализированы разновидности жанра фэнтези.
Ключевые слова: литература англоязычных стран, жанры художественной литературы, разновидности жанров, фэнтези, легенды, сказки, выдумки.

УДК 811.122.1

СПЕЦИФИКА ЧИСЕЛ ОТ 1 ДО 10 ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ РУССКОГО И ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКОВ

Ахмади М., Карампур Р.
Университет «Тарбиат Модарес»
Фарсадманеш С.
Тегеранский университет

В статье рассмотрены специфические характеристики употребления чисел от 1 до 10 во фразеологизмах русского и персидского (фарси) языков. Предложено определение категории количества. Проанализирована сущность фразеологизмов и роль чисел в их построении. Рассмотрены конкретные примеры с числительными «один», «два», «четыре», «семь». Определены главные значения числительных как наиболее архаических пластов лексики в составе русских и иранских фразеологизмов.
Ключевые слова: русский язык, персидский язык (фарси), числа, целые числа, «священные» числа, числительные, количество, категория, специфика, история, фразеологизмы, пословицы, поговорки.

Актуальность темы. Весь ход сначала элементарного приспособления человека к окружающему миру, а потом и научных поисков человечества был неразрывно связан с использованием количественных показателей, измерений, вычислений. В равной степени это касается таких ведущих стран современного мира как Россия и Иран, а также русского и персидского языка.

Определяющей чертой современного научного познания является его углубленная математизация. Без математики, – и теоретической, и прикладной, – невозможны были бы самые важные научные открытия и технические достижения, которые характеризуют наше время – теория относительности и квантовая механика, расщепление атома и овладение атомной энергией, создание компьютеров и освоения космоса и т.п.

Число – одно из главнейших понятий окружающего нас мира, которое во многих случаях может выступать как мера, количества чего-то. Безусловно, что число заняло важнейшее место в словесном выражении мировоззрения русского и персидского народов (в том числе через фразеологизмы).

Целью данной статьи является анализ данных относительно специфики употребления чисел от 1 до 10 во фразеологизмах русского и персидского языков.

Состояние изучения темы. Специфике чисел в различных выражениях русского языка, в том числе фразеологизмов (пословиц и поговорок) посвящены исследования А. Баранова [2], Т. Лукиновой [10, 11], М. Худяковой [16], Т. Фроловой, М. Маркиной-Гурджи [17]. Персидские фразеологизмы также нашли свое отображение в научной мысли – среди переведенных на русский язык авторов можно отметить Д.Бабазаде (2009 г.) [1] и А. Короглы (1973 г.) [8]. Несмотря на уже проведенные научные разработки указанная тема в силу своей многогранности конечно же требует дальнейшего исследования. Кроме этого, подавляющее большинство работ иранских ученых, посвященных фразеологизмам в персидском языке (Б. Воджданы, М.Д. Казази, Хасанзадех и т.п.), не переведены на русский язык, что также обуславливает значимость и актуальность этой статьи.

Изложение основного материала статьи. Категория количества в языке и в культуре русского и персидского народов отображает одну из наиболее общих свойств бытия. Она является необходимым элементом познания действительности, а число и величина, в которых конкретизируется количественная определенность мира, – неотъемлемые составные части его практического освоения, всей активной деятельности русского человека. Кроме числа и величины, количество в культуре народов России и Ирана находит свое воплощение также в объеме, в степени и интенсивности развития тех или других сторон объекта, в темпах протекания процессов, в пространственно-временных свойствах явлений.

Так, относительно значения чисел в русском языке высказывались многие российские исследователи. Т.Б. Лукинова считает, что в русском языке категория количества может быть выражена разными средствами. Среди них самыми важными являются морфологические (прежде всего грамматическая категория числа) и лексические. Класс слов, которые обозначают число и количество, вы-

© Ахмади М., Карампур Р., Фарсадманеш С., 2014

деляется в отдельную часть речи – числительное [10, с. 109].

Согласно с мнением Д. Э. Розенталя, исключительной особенностью числительных в сравнении со всеми другими частями речи есть наличие специальных цифровых символов для письменной фиксации первых девяти названий чисел и возможность передать за них помощью (а также нуля) любое число (количество) [12, с. 139].

Что касается исследований иранских ученых, то Бехруз Воджданы в своей статье по теме символических чисел в иранской музыке пишет: «Иранская цивилизация – это результат объединения древних цивилизаций, а также цивилизаций Западной Азии, халдейской, вавилонской, шумерской, аккадской, еврейской, египетской, греческой, индийской, китайской и других цивилизаций, и наблюдается взаимодействие с ними в сфере символических чисел». [Воджданы, 1380, с. 116].

Фразеологические выражения – устойчивые в своём составе и употреблении фразеологические обороты, которые не только являются семантически членимыми, но и состоят целиком из слов со свободным номинативным значением. Их единственная особенность – воспроизводимость: они используются как готовые речевые единицы с постоянным лексическим составом и определенной семантикой.

В соответствии со своими стилистическими характеристиками фразеологизмы делятся на нейтральные, высокие или стилистически сниженные: разговорные и просторечные. Часто фразеологическое выражение представляет собой законченное предложение с утверждением, назиданием или выводом. Примерами таких фразеологических выражений являются пословицы и афоризмы. Если во фразеологическом выражении отсутствует назидание или имеются элементы недосказанности, то это поговорка или крылатая фраза. Другим источником фразеологических выражений является профессиональная речь. В категорию фразеологических выражений попадают также речевые штампы – устойчивые формулы типа *всего хорошего, до новых встреч* и т. п.

Рассмотрим значение целых чисел (в первую очередь, наиболее широко употребляемых – от 1 до 10) во фразеологизмах русского и персидского языков.

Так, порядковое числительное *первый* в составе фразеологических оборотов русского языка в большинстве случаев сохраняет свою количественную семантику и реализует определенно-количественное значение. Возьмем, например, выражение *«делать выводы по первому впечатлению, полученному от человека, ситуации»* – *«на первый взгляд»*. Здесь компонент числительное *первый*, реализуя определенно-количественное значение, сохраняет дифференциальную схему «первый элемент счетного ряда», но, в отличие от компонента числительного два, не несет символического значения.

Возьмем также полные эквиваленты *«играть первую скрипку»* и *«быть главным в каком-либо деле, быть лидером»*. На внутриязыковом уровне данные фразеологической единицы вступают между собой в антонимические отношения: *«играть вторую скрипку»* и *«быть не главным, подчиненным в каком-либо деле»*. В данных оборотах за содержанием лексических единиц закрепилось символическое значение превосходства вследствие последовательного переосмысления данных выражений.

Возьмем оборот *«одной ногой в могиле»*, где компонент числительное *один* не несет символического значения. Данные лексемы лишь реализуют значение единичного количества *(одна нога)*. Однако в семантической структуре фразеологического значения *«быть очень старым/больным»* количественная сема отсутствует, то есть компонент числительное *один* десемантизирован и реализует качественное значение интенсивности состояния, сохраняя при этом признак количества, и не мотивирует общее значение фразеологизма.

Исследователь Е. М. Верещагин берет также оборот *«в два счета»*. Выражение реализует количественно-временное значение *«быстро, незамедлительно»*. Семантическое ядро числительного два «количество в две единицы» в составе данного оборота утеряно и выражает на уровне внутренней формы значение неопределенно малого количества времени [4, с. 716].

Сравним также обороты, которые мотивируют фразеологическое значение только своим исходным символическим содержанием. Например: *«на все четыре ветра»* имеет фразеологическое значение *«куда только захочется идти, убираться, прогонять»*. Здесь лексема *четыре* выражает значение определенного количества, равного четырем, а аналогичные компоненты реализуют символическое значение, основанное на представлении образа мира, как имеющего четыре стороны света. В русском обороте содержится лексема *все*, которая соотносится с понятием неопределенно-большого количества, представлением о тотальности. Таким образом, компонент четыре в составе русского фразеологизма частично десемантизирован. При значении неопределенно-большого количества сема «определенное количество, равное четырем», не реализуется, а сема «неопределенно-большое количество, тотальность» актуализируется. Компонент *четыре* в данном выражении частично мотивирует фразеологическое значение исключительно своим символическим содержанием, которое основано на представлении о четырехсторонней модели мира [18, с. 109].

Качественное значение реализует также компонент числительное *семь* в составе некоторых оборотов русского языка, частично мотивируя общее значение фразеологической единицы. Возьмем, например оборот *«быть на седьмом небе»* имеет фразеологическое значение *«быть бесконечно счастливым, удовлетворенным»*. Символическое семантика числа *семь* частично мотивирует данное значение выражений, так как в представлении некоторых народов небеса состоят из семи уровней, а тот, кто попадает на высший, седьмой уровень, испытывает высшее блаженство. В русском фольклоре число *семь* – мерило неопределенно-большого множества.

Эти правила функционирования чисел проиллюстрируем конкретными примерами.

Числа 2, 3, 4

2

1 + 1 = 2 – *держать два (оба) концы палки*: один – это лишь половина целого и только добавлением соответствующей части, которой не хватает или части, которая функционирует в паре с первым, образовывает целую совокупность (два); выражение *держать два (оба) концы палки*, означает *«владеть, быть хозяином какой-то ситуации»*;

– 2 = 2 х 1 – *одним ударом убить две мухи*: два – совокупность двух единиц одинакового вида, стоимости и т.д., которая теоретически не является ограниченной (в фразеологических вариантах две, три мухи и т.д.), но есть достаточным и увеличенным вдвое результатом, который мотивирует фразеологизм в значении «двойной» (значение выражения – достичь двойного успеха, например *есть за двоих*) и т.д.

3 (три; третий)

1 + 1 + 1 = 3 – три – это сумма единиц, которые составляют три части одного целого и функционируют совместно; в фольклоре – *три брата, три сестры, три побратима, три солнца, крест из трех пальцев* и т.д.;

3 х 1 = 3 – три – означает, что действие повторяется трижды, откуда и значение «тройственности» В Библии, три «обозначает эмфазу, настояние», «суперлатив над суперлативами» (три раза Петр отказывался от Христа и т.д.). Во фразеологизме этот компонент имеет функцию интенсификатора, *уже третьи петухи пропели* (уже давно утро); *третьи зубы у него выросли* (настолько старый) и т.д. [15, с. 90]

В целом 3, то есть число меньше 2 и больше 4 означает приблизительно малую стоимость отдельно взятых понятий и с дополнениями условного значения малой стоимости, определяет их значение: сделать два-три шага, сказать два– три слова и т.д.

Три – понятие полное, достаточное. Из значения троекратности развивается условное значение «полноты», вместе с компонентами, которые в отдельном контексте имеют условное значение большей меры, количества и т.д., например, б*удто три дня не ел* (настолько голодный), *три года ждать* (очень долго ждать), *за три дня не сосчитал бы* (настолько много) и т.д. [11, с. 37]

4 (четыре, четвертый)

1 + 1 + 1 + 1 = 4 – четыре части одного целого, или совокупность частей которые функционируют совместно; поэтому четыре означает полноту, то есть максимальную сумму, например, *жить между четверых стен* (жить совсем изолировано), *поднять четыре лапы кверху* (отлеживаться, ничего не делать) и т.д.;

2 х 2 = 4 – *открыть четыре глаза* – «хорошо открыть глаза», «удвоить внимание», появляется вследствие удвоения функции существующей функциональной пары (глаза = 2 глаза) (отсюда значение *дважды открыть глаза*, а не открыть *четыре глаза*).

4 – появляется вследствие деления таким образом, что результат деления делится еще раз: одно делится на два, а потом каждая половина еще на две части, например, *рубить волосинку на четыре* – причем четвертое – измельченная часть целого.

Четвертый – лишь часть целого (которое не должны быть 5), например, нет четвертой доски в голове (не хватает ему какая-то третья, четвертая доска в голове), а выражение имеет значение неполноты, частичности.

Числа от *5* и больше

В составе фразеологизмов в русском языке число 5 присутствует достаточно и потому заслуживает отдельного рассмотрения; число 6 имеет очень ограниченную функцию, а 8 почти не появляется; числа 7 и 9, в отдельных случаях и 10, чаще всего имеют одинаковые функции и рассматриваются на одинаковом уровне.

Пятый – как большее число, формально составляет целостность из пяти частей, например *пятая колонна* (калька с испанского, пятой колонной во времена гражданской войны обозначали, вместе с существующими четверыми колонами военных, вражеских шпионов и диверсантов) [3, с. 88].

5 – с дополнениями, которые в исходной форме означают предметы малой стоимости, условно означает «что-то малое», например, *не дать и пять копеек (за что-то)* – «не придавать большое значение чему-то»; *и до пяти на умеет считать* и т.д.

«5-6» – означает приблизительную, по обыкновению малую стоимость, количество; *ни пять ни шесть* («без сомнения») наверное согласно модели с приблизительным значением.

Перейдем к числам *6* и *8*.

В выражении *шестое чувство* (интуиция), число 6 добавляется к сумме из пяти реальных единиц (пять чувств) еще одно (интуиция), но условно, поскольку в целом оно там не находится. Там же – *восьмое чудо мира*: не означает, что к семи признанным чудесам мира добавляется восьмое, реальный предмет с теми самыми характеристиками, – это уже «что-то очень странное, выразительное».

Шестой в выражении *шестая забота* в значении условно означает что-то родственное, неважное, чередуясь с девять и десять.

7 (семь; седьмой) и *9* (девять; девятый)

– 7 и 9 числа, которыми сказывается сумма частей одного целого или членов которые функционируют вместе, откуда и значение «полноты», например, *(быть) перемазанным семерыми мастями* – (быть) перемазанным всеми мастями, цветами (наверное, имеется в виду семь цветов солнечного спектра);

– семь/девять – в мотивационной основе фразеологизмов по обыкновению литературного происхождения, часто в интернациональных, *семь козлят, семь голодных коров*; в фольклоре это девять братьев, ветер дует с девяти мехов и т.д.

Число семь с давних времен является святым числом у индоевропейских народностей. В природе число семь также руководит периодами и феноменами жизни, как, например в серии химических элементов, в физике звуков и цветов [16, с. 112].

Среди других чисел, согласно лингвистики, только *10* имеет большее количество функций: находясь в основе механического счета, *10* мотивирует значение целостности, например, *сделать (что-то) своими десятью пальцами* – значит «сделать что-то самому, без посторонней помощи»; *10* чередуется с *7* и *9* в значении «что-то опосредствовано, неважное» – и *десять копеек не дал бы* (за что-то) и т.д.

Рассмотрим значение чисел во фразеологизмах персидского языка. Доктор Мир Джалалоддин Казази по поводу символического значения чисел от *1* до *10* в иранской культуре считает следующее: число *1* в древних верованиях иранцев – кодированное обозначение Бога. Число *2* показывает нам структуру и природу сотворения мира: небо и земля, самец и самка и т.д. Число *3* показывает сотворение и явление вселенной. Число *4* обозначает четыре стихии. Число *5* обозначает пять чувств человека. Число *6* – в этом числе открывается мир и оно говорит о том, что явления в мире имеют шесть направлений. Число 7 среди всех чисел обладает большим применением, ценностью и связью с верованиями и убеждениями. Число *8* связано с раем. Число *9* – священное число. [Шиммель, 1392, с. 10]

Важным в Персии также употребление во фразеологизмах чисел после *10*. Так, иранцы считают, что есть семь звезд и двенадцать месяцев (знаков зодиака). Число 7 обращается в числе *12*, и поэтому если считать двенадцать знаком совершенства, то это число самое священное, так как цель сотворения мира – это достижение высоты и совершенства. Поэтому если мы достигнем числа *13*, то все это сойдет на нет и превратиться в несчастье, а когда перейдем к четырнадцати, то святость опят возвращается.

Число *1* во фразеологизмах персидского языка означает целостность и совершенство. Это число – обозначение принципа единства и основы остальных чисел:

یک ستاره توی آسمان ندارد

– У него в небе нет ни одной звезды: о человеке, которому удача не сопутствует.

یک بز گر گله را گرگین می

– Одна паршивая коза может превратить все стадо в волчью стаю: один плохой товарищ может испортить всех остальных.

Число *2* – символ равновесия, отражения, противоположных полюсов и двойственной природы человека. Здесь в одном слове видится связь со всеми проявлениями сотворенного мира:

امان از خانه‌داری، یکی می‌خری دو تا نداری

– Горе мне от хозяйства: одну вещь покупаешь, двух – недостает!

یک بام و دو هوا

– Одна крыша – два воздуха.

Число *3* – первое число, охватывающее слово «все» и является символом начала, середины и конца. 3 ассоциируется с круговоротом жизни, то есть рождением, жизнью и смертью и охватывает прошлое, настоящее и будущее:

تا سه نشود بازی نشود

– Пока три не отсчитают, игра не начнется: любое дело делается при наличии трех условий.

یکی کمه، دو تا غمه، سه تا خاطر جمه

– Один – мало, два – печаль, три – уверенность и спокойствие: существует суеверие о том, что любая двойка обязательно переходит в тройку.

Число *4* – основа и корень природы – в четырех элементах (стихиях):

چار سری گفتن

– Говорить с четырех сторон: отпускать шуточки, говорить ерунду.

چهار شاخ ماندن

– У него выросло четыре рога: остановиться от страха или удивления.

Число *5* – его можно связывать с человеческой жизнью и 5 чувствами человека:

پنج انگشت برادرند، برابر نیستند

– Пять пальцев – братья, но не равны: то есть все люди (больше дети одной семьи) с точки зрения характера и личности не одинаковы.

ستون پنجم

– Пятая колонна: в переносном смысле означает шпиона, который работает против своих и в пользу чужих.

Число *6* – идея о сотворении мира в шесть дней стала причиной того, что неделя состоит из шести рабочих дней и одного выходного:

شش ماهه به دنیا اومده

– Он родился на свет на шестом месяце: о нетерпеливом человеке.

فرزند ناخلف مثل انگشت ششمه، اگر ببري درد داره ، اگر هم نبري زشته

– Непутевый ребенок как шестой палец – если отрежешь, будет больно, а если не отрежешь – некрасиво: «в семье не без урода».

Число 7 – символ святости, целостности и счастливый знак. Число 7 собирает в себе виды чисел и является совершенным числом. Совершенство преобладает над законченностью:

صدا تا هفت خانه ان ور تر می رود

– Шум слышен за семь домов: о сильном шуме.

هفت خط

– Семь линий: о весьма умном и хитром человеке и даже мошеннике.

Число *8* – мусульмане верят, что существует 7 адов и 8 раев, так как милость Всевышнего больше его гнева:

هشتش گرو نه است

– Восемь – заложник девяти: о бедном и ничего не имеющем человеке, который с материальной точки зрения зависим и с трудом выживает.

چارک آشنا هشت سیر است

– Одна четвертая килограмма, купленная у знакомого, будет стоить восемь килограмм, купленных у чужого: означает при покупке у знакомого надеемся на скидку, а получаем в три дорого.

Число *9* – результат всех сил, это небесное число, которое отождествляет земной рай и в различных эпических произведения является символом совершенства:

یک نه بگو، نه‌ماه به دل نکش

– Скажи одно «нет» и храни тяжесть в сердце девять месяцев: в проблемной ситуации лучше с самого начала дать отказ, чем затягивать с ответом и переживать.

خط نه

– Линия девять: это та самая линия, свидетельствующая о недействительности, которую раньше проводили на документах после полного расчета.

Число *10* – на более высоком уровне число десять отражает возврат множества к единству:

ده انگشت را خدا برابر نیافریده

– Бог не создал все десять пальцев одинаковыми: то есть все люди с точки зрения внешности и характера неодинаковы.

ده درویش در گلیمی بخسبند و دو پادشاه در اقلیمی نگنجند

– Десять дервишей могут переночевать на одной циновке, но два падишаха в одной стране не уместятся.

Выводы. Безусловно, что русский и персидский языки очень отличаются друг от друга, принадлежа к разным языковым группам (впрочем, к одной индоевропейской языковой семье). Вместе с тем, названия числа и количества как в русском, так и в персидском языках принадлежат к глубоко архаическим пластам лексики. Появившись в этих языках, они, обозначая жизненно важные понятия, не могли исчезнуть и редко заменялись другими. Почти все числительные в русском языке имеют праславянское, а в фарси – доисламское происхождение (то есть возникли до появления основ государственности у древних русских и, соответственно, в период античной истории персидского этноса).

Проведенный анализ фразеологической единицы русского и персидского языков позволил выделить значения компонентов числительных (от 1 до 10, то есть наиболее распространенных), которые реализуются в составе тех или иных оборотов. Русский язык и фарси очень богаты, практически с каждым числительным от 1 до 10 существуют десятки (а с некоторыми, например *1* и *3* – и сотни) ярких и запоминающихся фразеологизмов.

Отметим, что часто числительные в составе фразеологической единицы русского и персидского языков, реализующие количественно-пространствен-ное значение, семантически существенно различаются. Компоненты числительные в составе фразеологической единицы могут также реализовывать комбинированные значения, которые возникают на периферии семантических полей количества и качества.

Частотность употребления числительного во фразеологизмах – важный показатель его жизни и в русском, и в персидском языках. Именно это показатель в значительной степени определяет не только само существование слова (или его исчезновение), а и степень сохранения в нем архаических черт, влияние на другие слова.

Частотные словари русского и персидского языков дают похожую картину употребительности числительных: уменьшение частотности с ростом чис-

ла у числительных первого десятка, определенное увеличение частотности у слов *десять, сто, тысяча*, значительное различие в употребительности количественных и порядковых числительных и т.п.

Итак, анализируя употребление чисел в пословицах и поговорках в персидском языке, а также в сравнении их с русским языком, безусловно, можно найти большое количество похожих характеристик.

Список литературы:

1. Баба-заде Д. Г. Русскаяфразеология в иранскойаудитории / Д. Г. Баба-заде. – Т. : САМТ, 2009. – 156 с.
2. Баранов А. Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М.: Знак, 2008. – 656 с.
3. Варик Л. О. Практика анализа слова, фразеологизма и текста: Учеб.пособие для вузов / Л. О. Варик. – Каменец-Подольский: Абетка-НОВА, 2002. – 104 с.
4. Верещагин Е. М. Язык и культуры. Три лингвострановедческих концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров; под.ред. Ю. С. Степанова. – М.: Индрик, 2005. – 1040 с.
5. Гукова Л. Н. Синтаксис русского языка в таблицах и схемах / Л. Н. Гукова; М-во образования и науки, молодежи и спорта Украины. – О.: Астропринт, 2013. – 168 с.
6. Срезневский И. И. и русское историческое языкознание: К 200-летию со дня рождения И. И. Срезневского: сб. ст. Междунар. науч. конф., 26-28 сент. 2012 г. / Федер. гос. бюджет.образоват. учреждение высш. проф. образования «Рязан. гос. ун-т им. С. А. Есенина ; [отв. ред. И. М. Шеина, О. В. Никитин]. – Рязань: [б. и.], 2012. – 389 с.
7. Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология / Под ред. А. С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 99–120.
8. Короглы А. А. Персидские пословицы, поговорки и крылатые слова / А. А. Короглы. – М. : Наука, 1973. – 614 с.
9. Летючая Л. П. Стилистическая маркированность различных видов субъективно-оценочных образований / Л. П. Летючая // Система и структура восточнославянских языков: Сб. научн. трудов. – К.: Т-во «Знание» України, 2003. – С. 70-76.
10. Лукинова Т. Б. Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология / Т. Б. Лукинова. Под ред. А.С.Мельничука. – К.: Научная мысль, 2009. – С. 99-120.
11. Лукинова Т. Б. О происхождении и семантике собирательных числительных / Т. Б. Лукинова. // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2000. – № 5-6. – С. 34-38.
12. Розенталь Д. Э. Русский язык: Пособие для поступающих в вузы / Д. Э. Розенталь. – М.: Изд-во МГУ, 2011. – 368 с.
13. Снитко Е. С. Русский язык как деятельность: современные направления научного описания : тексты лекций / Е. С. Снитко, Е. С. Василенко ; Киев.нац. ун-т им. Тараса Шевченко. – К.: Киевский университет, 2013. – 159 с.
14. Фразеологизм и слово в национально-культурном дискурсе (лингвистический и лингвометодический аспекты): междунар. науч.-практ. конф., посвященная юбилею д.ф.н., проф. Алины Михайловны Мелерович / редкол. В. М. Мокиенко [и др.]. – М.; Кострома :Элпис, 2008. – 615 с.
15. Фразеологизм: семантика и форма: Сб. ст., посвященных юбилею профессора кафедры рус. яз. Курганского гос. ун-та Валентины Андреевны Лебединской / отв. ред. Н. Б. Усачева; Курганский гос. ун-т. – Курган: [б.и.], 2001. – 161 с.
16. Фразеологизмы русского языка / сост., предисл. М. Ф. Худякова. – Екатеринбург: Уральское изд-во, 2009. – 208 с.
17. Фролова Т. Я. Русский язык / Т. Я. Фролова, М. Г. Маркина-Гурджи. – К.: Грамота, 2013. – 63 с.
18. Шанский Н. М. Опыт этимологического словаря русской фразеологии / Н. М. Шанский, В. И. Зимин, А. В. Филиппов – М.: Рус. яз., 2007. – 240 с.

Akhmadi M., Karampur R.
Tarbiat Modares University
Farsadmanesh S.
Tehran University

THE SPECIFICS OF THE NUMBERS FROM 1 TO 10 IN PHRASEOLOGISMS RUSSIAN AND PERSIAN

Summary
The reserch paper covers specific features of using the numbers from 1 to 10 in the phraseologisms of the Russian and the Persian (Farsi) languages. The definition of the category of quantity is suggested. The essence of the phraseologisms and the role of numbers in their construction is analyzed. Particular cases with the numerals «one», «two», «four», «seven» are studied. The main meanings of numerals as the most archaic stratum of vocabulary in the composition of the Russian and Persian phraseologisms are identified.

Keywords: the Russian language, the Persian language (Farsi), numbers, integral numbers, "sacred" numbers, numerals, quantity, category, specifics, history, phraseologisms, proverbs, sayings.

УДК 821.161.2: Барка

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ ГЕРОЇВ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ БАРКИ

Головань Т.П.
Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка
Національної академії наук України

У статті проаналізовано типологію персонажів в епічній поемі Василя Барки «Судний степ» та зроблено висновок наявність двох головних типів героїв – із закритою долею та з відкритою. Описана типологія співвідносяться з християнським ученням про людину і є одним із способів вираження світогляду письменника.
Ключові слова: тип персонажа, закрита доля, відкрита доля, християнський світогляд.

Постановка завдання. В українському літературознавстві не раз звучала думка, що Василь Барка є християнським письменником. Але питання змісту його християнської творчості та художніх форм, у яких воно виражається, ґрунтовно не розглядалося. Зокрема, недостатньо вивчено типологію героїв Василя Барки, хоча саме персонажі (з їх етичними концепціями) є головними виразниками світогляду письменника. Винятком є хіба роман «Жовтий князь», якому традиційно приділяють багато уваги. Інші ж твори досліджені менше. Ідеться про роман «Рай» (низку цінних спостережень про цей твір зробили Ю. Шерех [4], М. Кульчицька [див., напр., 3]) та строфічний роман «Свідок для сонця шестикрилих», проаналізований В. Кейсом [1, 2]).

Постановка проблеми. У цій статті порушимо проблему типології персонажів в епічній поемі «Судний степ» (1992), присвяченій подіям Другої світової війни. Твір прикметний тим, що в ньому представлено базові персонажні типи, характерні і для інших творів Василя Барки. Але не менш прикметно, що головний герой поеми – художник-іконописець Андрій Розсадко – перебуває в рамках обох персонажних типів, точніше, здійснює перехід від однієї групи до іншої. Саме так можна описати в літературознавчих термінах його світоглядне становлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ув'язнений за «антирадянську діяльність», але амністований через загальну мобілізацію Андрій потрапляє на фронт. Тут, у самій гущі бойових дій, щодня знищуючи ворога, він керується принципом «справедливої відплати», оскільки усвідомлює: на карту поставлено долю всього українства, його існування і майбутнє: «Ми переможем? – наш народ зостався. / Як – ви? То наш народ огнем безслав'я / згорить на добриво бліде». Саме це усвідомлення як певна моральна перевага дає йому підстави також сподіватися на допомогу «вищих сил»: «Незвісні терези нам перевагу / дають: від милости!. Тому і милость: небозвід могучий / і сила сонцева, вся – в невмирущість, / нам поміч на війні складе». Наведено у творі і певну статистику, на яку спирається герой (можливо, це парафраз антинацистського гасла): «Вб'ю одного, в воєнність рівнорядну, / то з вашого м'ясарства вириваю / аж двісті п'ятдесят людей». Іншими словами, смерть одного нациста рятує двісті п'ятдесят мирних громадян – саме стільки життів, на переконання героя, міг би відібрати рядовий окупант.

Але, як з'ясовується, є й зворотний бік відплати. Це ненависть. Ненависть до ворога та її втілення – помста. Діє вона і в житті Андрія: його дружина Марта гине під час бомбардування міста. «Мені ненависть, як нагрітий ключик, / заводить серце...» – зізнається герой. Він навіть остерігається – у випадку поранення – фізичної слабкості або небоєздатності. Адже тоді не зможе втілювати свою ненависть до ворога: «чи на кров долучить / мій мир? коли не зможу мстити», а саме життя перетвориться на пекло невтіленої помсти: «Впаду в каліцтві! змійський, до пилючки; / Єсть яд, а збито зубики колючі, – / Тоді мій вік – казан перлистий».

Цим почуттям вражені майже усі солдати. Масову істерію ненависті Василь Барка описує дуже яскраво. У поемі є епізод, коли українські командири підігрівають вояків перед боєм, зачитуючи їм листа німецького офіцера до дружини про колонізацію українських земель і про майбутнє рабське становище українців:

Заставимо рабів для нас трудитись,
місцевих: підлюдків! – при стаднім бидлі,
та при машинах на лану.
Скаструєм їх остачі молодіжні;
а масу – в піч…

Неважко передбачити, якими можуть бути наслідки цього згубного почуття. Андрій отримує важке поранення: «Маляр (хода замореному тяжча) – / спішив, проти пострільности мужався, / як другі: рівно ряд військовий. / А враз – враз сполох буряний в оранжах, / ... / розбив простір! І світ відкроїв». Спрацьовує принцип бумеранга, механічної віддачі. Тому автор і наголошує: «Так ліг і ворог мертвоголовистий, / коли маляр, гранату засвітивши, / його при танкові поклав». Герой переживає клінічну смерть, потрапляє в госпіталь. Після одужання повертається на фронт.

Події, що відбуваються з Андрієм, становлять замкнутий цикл і можуть багато разів повторитися з такою самою послідовністю: ненависть до ворога – жага помсти – поранення – госпіталь – повернення на фронт... Тому перед нами тип героя, який діє в замкнутому або зачарованому часопросторі, перебуває ніби кармічному колі. Андрій – носій такої долі, що у ній рушійними силами є почуття-емоції, точніше, людські пристрасті (в цьому випадку ненависть). Саме підпорядкованість пристрастям, іноді сліпим, закриває, зачаровує життєве коло героя. Цей, закритий, тип долі корелює з пекельним колом, з безвихідністю пекла в християнській традиції. Закрита доля проявляється також у житті фронтового друга Андрія – Кузняра. У романі «Свідок для сонця шестикрилих» таким є Скорогляд, який «лютістю котився в прірву адську /... / на всіх безвинних перемстився». Деяким героям Василя Барки вдається розімкнути безвихідність пекельного кола, але значна частина залишається у ньому назавжди.

Але з певної миті в житті Андрія починає діяти інший тип долі. Важке поранення, близькість смерті кардинально змінюють героя, духовно його відроджують, навертають до Бога. Від ненависті і бажання помсти не залишається і сліду: «З тюрми ненависти заслон віддвигнувсь, / мов горній досвід розсипав». Місце руйнівних почуттів, що призводять до безвихіддя, займає почуття християнської любові.

© Головань Т.П., 2014

Тому, повернувшись на фронт, Андрій Розсадко виявляє в собі нездатність воювати, відбирати життя: «Не можу! не до вбивства приналежний!» Як наслідок, він постає перед конфліктом між почуттям любові до тих, у кому раніше бачив ворога, і обов'язком воїна-захисника, подвиг якого освячений справедливою помстою. Цю життєву дилему герой змушений вирішувати безпосередньо під час битви.

Уже в першій бойовій сутичці він відмовляється застосовувати зброю, але під шквальним вогнем виносить з вогняного пекла і доставляє в безпечне місце пораненого майора. Свідки цього вчинку трактують те, що відбулося, як свідомий вибір смерті. Саме в таких, безвихідних, ситуаціях у житті духовно відродженого героя починає діяти інший тип долі. Відбувається трансцендентне, божественне «втручання» в його життя, ніби проявляється слід вищої волі. Після рятунку офіцера у військову частину телефонує полковник і, дізнавшись про вчинок рядового Розсадка, наказує перевести його санбат:

Єсть; перешлю на справу, більш нагріту:
до санітарів!. стан скріпити встигну;
до ночі вистояти: єсть!»
(кінчивши звіт) «– Ну, позбулися гризу! –
наказ полковника: в санбат відгримнув
бійця Розсадка; держим честь.
…

Щось подібне відбувається в епізоді допиту, коли несподівана телеграма від генерала рятує героя від близької смерті:

Гурт вибухнув: «–Давити! в дружніх криках:
«тут гроб! не визволить ні спрода скритна,
ні небо, як іконний склад».
Задушать. А дверина враз відкрилась,–
При телеграмі вбіг чинок, півкирпа:
«–Пождіть!» і стрічку передав.
…
«– Від генерала слово: – розстріл скосить,
коли б Розсадка хтось задрав.

Таке вирішення конфлікту здається неприродним, а читач відчуває певне розчарування. Адже ініціативу проявляє не герой. Але ця неприродність є свідомим авторським задумом – означити надприродне втручання в людське життя, божественну участь у земних подіях. У цьому епізоді Василь Барка оголює прийом *deux ex mahina*, який, схоже, трактує не як механічний фінал з повчальним значенням, а як реальну дію божественного втручання, що розкриває зачароване життєве коло, залежність від пристрастей. Однак цей процес обопільний: не було б духовного відродження героя – не було б і божественного «втручання». Тому таку долю можна назвати відкритою. Її втілюють й інші герої «Судного степу», зокрема Віктор і Рита. У поемі «Кафа» (1946, 1966) таким є Зіновій.

Висновок. Отже, у творчості Василя Барки можна виокремити два типи героїв – герої з закритою долею і з відкритою долею. Ці дві групи не ізольовані, відбувається перехід з однієї групи в іншу, з закритої – у відкриту, з середовища, де вирують людські пристрасті, у простір, де вчинки узгоджуються з надприродною волею. Цей перехід, ця трансформація знаменує процес набуття героями віри в Бога, «народження згори», тому є одним із способів виражання християнського світогляду письменника.

Список літератури:

1. Кейс В. Малий вступ до великої поеми / В. Кейс // Василь Барка. Свідок для сонця шестикрилих. Строфічний роман. Книга І. – Мюнхен: Сучасність, 1981. – С. vii–ix.
2. Кейс В. Про «Свідка для сонця шестикрилих» (З промови на святкуванні Василя Барки 22-го червня 1996 р.) / В. Кейс // Світо-Вид. – 1996. – Ч. 4. – С. 68–72.
3. Кульчицька М. «Дійсність проростає крізь конфлікт» (на матеріалі романів В. Барки «Рай» та «Жовтий князь») / М. Кульчицька // Наукові записки. Серія: Літературознавство. – Вип. V. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – С. 42–53.
4. Шерех Ю. Образ світу: між сном і статистикою (Василь Барка. «Рай». Роман) / Ю. Шерех // Шерех Ю. Друга черга. – Нью-Йорк, 1978. – С. 191–203.

Головань Т.П.
Институт литературы имени Т.Г. Шевченко
Национальной академии наук Украины

К ВОПРОСУ О ТИПОЛОГИИ ГЕРОЕВ В ТВОРЧЕСТВЕ ВАСИЛИЯ БАРКИ

Аннотация
В статье проанализирована типология персонажей в епической поэме Василия Барки «Судная степь» и сделан вывод о двух главных типах героев – с закрытой судьбой и с открытой. Эта типология соотносится с христианским ученим о человеке и является одним из способов выраженння мировоззрения писателя.
Ключевые слова: тип персонажа, закрытая судьба, открытая судьба, христианское мировоззрение.

Holovan' T.P.
Taras Shevchenko Institute of Literature Shevchenko
National Academy of Sciences of Ukraine

ON THE QUESTION REGARDING CHARACTERS TYPOLOGY IN VASYL BARKA'S WRITING

Summary
The article analysis characters typology in Vasyl Barka's heroics «Steppe of Judgement» and draws conclusion on availability of two main types of characters – open type of fate and closed type. Typology described correlates with Christian teaching about human and is one way to express writer's worldview.
Keywords: character type, closed fate, open fate, Christian ideology.

УДК 808.5:811.14'02

СИНТАКТИКО-СТИЛІСТИЧНІ СТРУКТУРИ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АРГУМЕНТАЦІЇ В ПОЛІЛОЗІ КСЕРКСА З ПЕРСЬКОЮ ЗНАТТЮ (НА МАТЕРІАЛІ «ІСТОРІЇ» ГЕРОДОТА)

Зубченко С.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто полілог Ксеркса із знатними персами щодо потреби розпочати війну з греками. Проведено аналіз структури аргументації, розроблено її схеми. Крім цього досліджено синтактико-стилістичні структури як засоби ефективної аргументаційної стратегії.

Ключові слова: аргументація, аргумент, тезис, посилання, гарантія, синтактико-стилістична структура.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перлокуція, як складова частина кожного мовленнєвого акту у більшості випадків неможлива без аргументації, яку дефініціювали такі вчені як Ф.Х. Ван Ємерен [5] (його визначенням у своїх працях керуються І. Зарицька [6], Т.П. Третьякова [12], Е.П. Агапов [1], з ним частково перегукується дефініція О.М. Красненка [8]), Л.Г. Васильєв [4], А.П. Алексєєв [2], Г.А. Брутян [3] та інші. На основі визначень, запропонованих цими вченими, ми розглядаємо аргументацію як певний вид інтелектуальної діяльності, виражений у знаковій системі, з чіткою структурою, в основі якого лежить логічне обґрунтування доказуваного тезису різними способами та з різною метою в залежності від кожного конкретного випадку. Аргументація прагне переконати аудиторію в істинності або справедливості вирішення тих чи інших проблем суспільно-політичного, соціально-економічного або культурного життя. Найважливішим для оцінки її ефективності є отримання згоди аудиторії через докази, уявлення, думки, тобто аргументи, котрі наводяться для доведення запропонованих вирішень.

В аналізованому уривку дискусію ведуть чотири особи: цар Ксеркс, його підлеглі Мардоній та Артабан, а також божество. Думки між ним розподілені таким чином, що Ксеркс, Мардоній та божество виступають за війну з греками, а дядько з боку батька Ксеркса Артабан – проти. Слід відзначити станову різницю аргументаторів (цар, двоє знатних персів, божество) та їх неоднаковий вік. Все це зумовлює й різну стратегію їхньої аргументації, підсилену різним набором синтактико-стилістичних засобів. Це дослідження продовжує комплекс студій, присвячених вивченню факторів досягнення ефективності аргументації в дискусії (зокрема, на попередніх етапах автор вивчав це питання на матеріалі діалогу та тристороннього полілогу), що передбачає розгляд стилістичних засобів невіддільно від будови аргументації, яку прийнято розглядати за її складовими частинами: тезис (Т), аргумент (А), посилання (П), гарантія (Г) [2; 14].

Мета статті – визначити вплив структури аргументації, конфігурації та концентрації синтактико-стилістичних засобів на її ефективність у чотиристоронньому полілозі про доречність війни, описаного в VII книзі «Історії» Геродота. *Об'єкт* дослідження – промови Ксеркса, Мардонія, Артабана та божества і синтактико-стилістичні структури, які формують їхню аргументативну базу. *Предмет* дослідження – схеми аргументації та конфігурація синтактико-стилістичних структур в досліджуваному полілозі.

Виклад основного матеріалу. Після підкорення Єгипту Ксеркс скликає нараду щодо доцільності війни з Афінами, на якій, звісно, промовляє першим. Структура аргументації його промови подана на рис. 1:

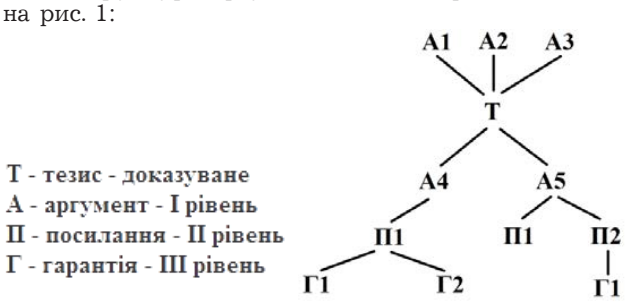

Рис. 1. Структура аргументації Ксеркса

Свою аргументацію Ксеркс розгортає у трьох рівнях. На початку промови він наводить три аргументи поспіль (А1, А2, А3), далі наводить свій тезис (Т) і підсилює його двома аргументами (А4, А5) з трьома посиланнями (П1; П1, П2), які в свою чергу доповнені гарантіями (Г1, Г2; Г1). Таким чином стратегія аргументації царя персів має полярний вигляд. Простежується підсилення тезису наприкінці розгалуженішою структурою аргументації, ніж на початку. Зосередження найвагоміших аргументів після тезису, ближче до кінця аргументації, пояснює прагнення промовця повністю переконати аудиторію у своїй правоті та не залишити сумнівів у необхідності дій щодо організації війни. Прийом розміщення найвагоміших доказів в кінці відомий в теорії аргументації під назвою «правило Гомера» і визнається досить успішним [10, с. 57]. Кінець аргументації не збігається з кінцем промови, адже після висунення усіх доказів на підсилення тезису Ксеркс віддає розпорядження про підготовку війська.

Аргументація Ксеркса цікава й вербальним вираженням, насамперед синтактико-стилістичними структурами. Так, ще до наведення аргументів Ксеркс згадує свого батька Дарія *(πατήρ τε ἐμὸς Δαρεῖος (VII, 8) – мій батько Дарій)*, чим з одного боку виражає повагу до батька, а з іншого, використовує його авторитет як аргумент, адже саме Дарія образили афіняни і саме він готувався до походу. Тому зовсім не дивно, що розгортаючи аргументацію, оратор вживає це словосполучення ще тричі в іншому відмінку у формі варіативного повтору: *καὶ πατέρα τὸν ἐμόν (VII, 8)*. Наведене словосполучення вжито навіть у тезисі: *μέλλω ζεύξας τὸν Ἑλλήσποντον ἐλᾶν στρατὸν διὰ τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἵνα Ἀθηναίους τιμωρήσωμαι ὅσα δὴ πεποιήκασι Πέρσας τε καὶ πατέρα τὸν ἐμόν (VII, 8) – я маю намір, з'єднавши мостами Гелеспонт, повести військо через Європу проти Еллади, щоб помститися Афінянам за те, що вони зробили персам і моєму батькові*. Такий прийом в теорії аргументації вважають некоректним, його прийнято називати «апеляція до авторитету»

© Зубченко С.В., 2014

[13, с. 59]. Для Ксеркса ж, як для очільника держави з тиранічною формою правління, така аргументація мала б бути ефективною. Варіативний повтор служить об'єднувальною ланкою першої половини аргументації – його вжито перед першими трьома аргументами, в тезисі, в четвертому аргументі та в посиланні до цього аргумента.

Далі компоненти аргументації слідують одне за одним, щоправда між першим та другим посиланням п'ятого аргументу виникає проміжок в одне речення: *οὐ γὰρ δὴ χώρην γε οὐδεμίαν κατόψεται ἥλιος ὅμουρον ἐοῦσαν τῇ ἡμετέρῃ (VII, 8) – сонце не побачить жодної країни, яка є сусідньою з нашою*. Тут можна було б стверджувати про ще одну «апеляцію до авторитету» – до сонця, уособленням якого для іранських племен був бог Мітра, для парфян – Ахурамазда, для греків Парфії – Зевс, якби не той факт, що в часи Ксеркса активно сповідувався зороастризм, а сам цар провів релігійну реформу, спрямовану проти давньоіранських божеств, яка щоправда протрималася недовго [11, с. 49-50]. Однак для простого населення Сонце продовжувало відігравати важливу роль, тому Ксеркс міг використати у своїй промові сонце, як божество, на свою користь.

Після цього речення слідує наступне посилання до останнього аргументу: *πυνθάνομαι γὰρ ὧδε ἔχειν, οὔτε τινὰ πόλιν ἀνδρῶν οὐδεμίαν οὔτε ἔθνος οὐδὲν ἀνθρώπων ὑπολείπεσθαι, τὸ ἡμῖν οἷόν τε ἔσται ἐλθεῖν ἐς μάχην, τούτων τῶν κατέλεξα ὑπεξαιρημένων (VII, 8) – Я знаю, що справи маються так, що ані жодного міста мужів, ані жодного людського народу не залишиться, який буде в змозі вийти з нами до бою, якщо ті, кого я назвав, будуть переможені*. Для нього характерний синтаксичний паралелізм з еліпсисом дієслова *ὑπολείπεσθαι* у першій частині, в межах якого простежуємо анафору заперечного сполучника *οὔτε*, який поєднується із варіативним повтором заперечного займенника *οὐδὲν*. Домінування заперечень зумовлює категоричність думки аргументатора.

В останній гарантії констатуємо поєднання антитези з еліпсисом: *οὕτω οἵ τε ἡμῖν αἴτιοι ἕξουσι δούλιον ζυγὸν οἵ τε ἀναίτιοι. (VII, 8) – таким чином і ті, що нам завинили матимуть рабське ярмо, і невинні [матимуть рабське ярмо]*. Цей приклад, відповідно до класифікації Л.А. Корнілової [7], містить просту антитезу за зовнішньою структурою, а за внутрішньою – побудовану на основі спільнокореневих антонімів, що протиставляються шляхом префіксації: *οἵ αἴτιοι ≠ οἵ ἀναίτιοι*. Еліпсис словосполучення *ἕξουσι δούλιον ζυγὸν* у другій частині гарантії позбавив антитезу притаманного таким структурам синтаксичного паралелізму та епіфори, водночас він допоміг уникнути повтору інформації, що не є головною в реченні, і цим самим сфокусувати всю увагу на протиставленні.

Таким чином, Ксеркс, розпочав полілог складеною трирівневою аргументацією на користь війни з Афінами, вдаючись до «апеляції до авторитету» та різного роду синтактико-стилістичних структур (7), серед яких варіативний повтор (2), еліпсис (2), анафора (1), антитеза (1) та синтаксичний паралелізм (1).

Наступним до слова зголосився Мардоній. Структуру його аргументації подано на рис. 2.

Аргументація Мардонія відрізняється від Ксерксової порядком розгортання. Він розпочинає одразу з тезису, після чого наводить п'ять аргументів, з яких усі, крім четвертого, підсилені одним або двома посиланнями, а посилання другого аргументу – ще й трьома гарантіями. На відміну від Ксеркса, Мардоній весь свій аргументаційний потенціал (тезис, другий аргумент з двома посиланнями та трьома гарантіями) зосереджує на початку свого виступу.

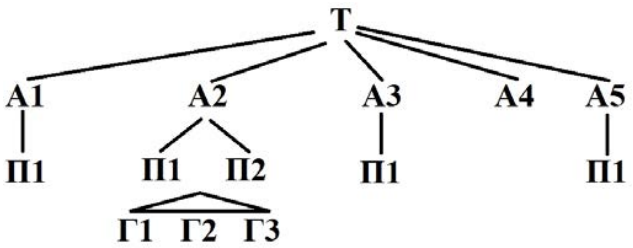

Рис. 2. Структура аргументації Мардонія

Мардоній, як це було прийнято в країнах східної тиранії, розпочинає свою промову з компліменту Ксерксу, побудованому у формі простої антитези на фоні невираженого синтаксичного паралелізму та еліпсису виразів (*εἷς ἄριστος* та *Περσέων*): *ὦ δέσποτα, οὐ μοῦνον εἷς τῶν γενομένων Περσέων ἄριστος ἀλλὰ καὶ τῶν ἐσομένων (VII, 9) – о володарю, ти не лише з народжених персів є найкращий, але й з тих, що народяться*. В основі антитези протиставлення двох різнокореневих дієприкметників – контекстуальних синонімів у різних часових формах: *τῶν γενομένων* (Part. Aor. med.) ≠ *τῶν ἐσομένων* (Part. Fut. med.), які в свою чергу творять омоіптот разом з іменником *Περσέων*.

Одразу після такого звернення Мардоній наводить свій тезис, яким підтримує думку Ксеркса: *τά τε ἄλλα λέγων ἐπίκεο ἄριστα καὶ ἀληθέστατα (VII, 9) – і щодо іншого, ти спромігся говорити найкраще і найправдивіше*. Для цього тезису характерний омоіптот (*τά ἄλλα…ἄριστα…ἀληθέστατα*). На підтвердження тезису слідує аргумент із одним посиланням, який пронизує полісиндетон сполучника *καὶ*, який повторюється шість разів: *καὶ γὰρ δεινὸν ἂν εἴη πρῆγμα, εἰ Σάκας μὲν καὶ Ἰνδοὺς καὶ Αἰθίοπάς τε καὶ Ἀσσυρίους ἄλλα τε ἔθνεα πολλὰ καὶ μεγάλα ἀδικήσαντα Πέρσας οὐδέν, ἀλλὰ δύναμιν προσκτᾶσθαι βουλόμενοι, καταστρεψάμενοι δούλους ἔχομεν, Ἕλληνας δὲ ὑπάρξαντας ἀδικίης οὐ τιμωρησόμεθα (VII, 9) – бо чи не була б ганебною справа, якби саків та індійців, і ефіопів, і асірійців, але й інші численні і великі народи, які нічим не нашкодили Персам, проте ми бажаючи силою приєднати, поневоливши, мали як рабів, Еллінів же, що розпочали несправедливість, не покараємо*. Єднальний сполучник *καὶ* при переліченні візуально збільшує кількість елементів переліку, увиразнює кожен його компонент, що у поєднанні з трьома омоіптотами (*ἔθνεα πολλὰ καὶ μεγάλα ἀδικήσαντα; Σάκας… Αἰθίοπάς… Πέρσας… Ἕλληνας… ὑπάρξαντας; Ἰνδοὺς… Ἀσσυρίους… δούλους*) сприяє ритмічній організації висловлювання. Окрім того, наведене посилання – двочленна антитеза, де з одного боку протиставляється цілий ряд різних народів до греків – безморфемне вираження протиставлення, а з іншого – контрастують дієслівні словосполучення *ἀδικέω οὐδέν ≠ ὑπάρχω ἀδικίης (не шкодити нічим ≠ розпочати шкоду)*. Можна зауважити, що перший член антитези, виражений не опозиційною парою, а протиставленням п'яти членів опозиції одному, тобто цей член антитези має асиметричний характер.

Наступний аргумент, разом із двома посиланнями до нього складається з низки коротких риторичних запитань: *τί δείσαντες; κοίην πλήθεος συστροφήν; κοίην δὲ χρημάτων δύναμιν; (VII, 9) – чим ми налякані? яким скупченням людської маси? якою могутністю багатства?* Вони цікаві своїм переплетінням: в другому та третьому (а це – посилання) відзначаємо еліпсис дієприкметника *δείσαντες*, що виступає в пер-

шому запитанні (аргументі). Водночас, двом останнім запитанням властива анафора займенника *коίην* та синтаксичний паралелізм. Після риторичних запитань Мардоній наводить три гарантії, що є своєрідною відповіддю на них. Ці риторичні запитання, відповідно до аналізу поліфункціональності риторичного запитання О. Петришиної [9, с. 54], апелюють до уваги (експресивна функція), впливають на адресата, апелюючи до інтуїції (сугестивна функція) та створюють уявлення про певний об'єкт або категорію об'єктів (когнітивна функція) – в нашому випадку – про греків, їх чисельність та багатство.

Після цього Мардоній залишає аргументацію і у відступі до опису військового мистецтва греків та їх традицій на війні використовує просту антитезу, виражену антонімічними субстантивованими дієприкметниками (*οἱ νικῶντες ≠ τῶν ἐσσουμένων*), утвореними від дієслів *νικάω ≠ ἡττάομαι (перемагати ≠ зазнати поразки): ... σὺν κακῷ μεγάλῳ οἱ νικῶντες ἀπαλλάσσονται· περὶ δὲ τῶν ἐσσουμένων οὐδὲ λέγω ἀρχήν· ἐξώλεες γὰρ δὴ γίνονται· (VII, 9) – переможці віддаляються з великими втратами, про переможених від початку не говорю нічого, бо вони стають повністю знищеними.*

Відновлюючи свою аргументацію, промовець знову ставить риторичне запитання, яке стає третім аргументом: *σοὶ δὲ δὴ μέλλει τίς ὦ βασιλεῦ ἀντιώσεσθαι πόλεμον προφέρων, ἄγοντι καὶ πλῆθος τὸ ἐκ τῆς Ἀσίης καὶ νέας τὰς ἁπάσας; (VII, 9) –о царю, хто, ведучи війну, наважиться виступити проти тебе, який веде військо і флот з цілої Азії?* Окрім чергового компліменту на користь царя, Мардоній скеровує аргументацію на фінішну пряму, фактично підбиваючи підсумки. Опосередкована відповідь на це запитання знаходить своє місце у посиланні до цього аргументу. Далі слідують ще два коротких за формою аргументи, і завершує оратор, подібно до Ксеркса, антитезою, що міститься в останньому посиланні до останнього аргументу: *αὐτόματον γὰρ οὐδέν, ἀλλ' ἀπὸ πείρης πάντα ἀνθρώποισι φιλέει γίνεσθαι (VII, 9) – саме по собі нічого, але через намагання все любить виникати у людей*. В основі цієї двочленної антитези протиставлення безморфемних та різнокореневих антонімів *αὐτόματον ≠ ἀπὸ πείρης та οὐδέν ≠ πάντα* відповідно. Крім того, уже традиційно, антитеза поєднується з еліпсисом: на основі синтаксичного паралелізму елімінується словосполучення *ἀνθρώποισι φιλέει γίνεσθαι*.

Порівнюючи промови Ксеркса та Мардонія на користь війни, констатуємо попри однакову кількість аргументів та гарантій, більшу кількість посилань (п'ять) і, що особливо помітно – значно більший арсенал синтактико-стилістичних структур (20): оміоптот (5), еліпсис (4), риторичне запитання (4), антитеза (3), синтаксичний паралелізм (2), анафора (1) та полісиндетон (1). Це зумовлено тим, що молодий Ксеркс аргументував, ще не володіючи досконало красномовством, а Мардоній, старший роками, взяв ініціативу в свої руки і підсилив спільну аргументацію на корить війни. На цю розбіжність вказує сам Геродот: *Μαρδόνιος μὲν τοσαῦτα ἐπιλεήνας τὴν Ξέρξεω γνώμην ἐπέπαυτο (VII, 10) – Мардоній, так розгладивши думку Ксеркса, замовк.*

Інші перси не наважувалися висловити свою думку, поки слово не взяв Артабан. Структура його промови подана на рис. 3.

Перед Артабаном прозвучали дві промови pro – за війну, він же мав намір аргументувати contra, тому й обрав стратегію адресації своєї аргументаційної атаки на кожного опонента окремо. Це зумовило висунення двох тезисів – перший стосувався Ксеркса, а другий – Мардонія. Перший тезис аргументований набагато сильніше (А-5, П-5, Г-4), ніж другий (А-3, П-3), що зумовлено більшим авторитетом та посадою Ксеркса, тим, що він був ініціатором наради, виступав першим, а також тим, що Артабан, заперечуючи аргументи Ксеркса, частково заперечував і Мардонієві.

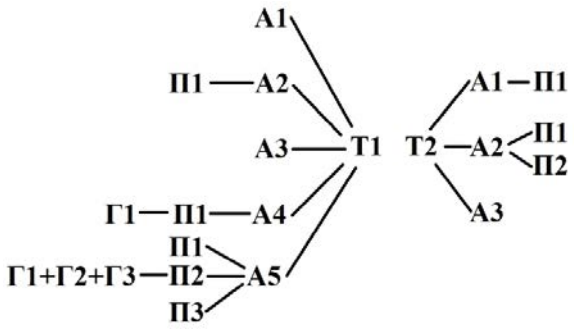

Рис. 3. Структура аргументації Артабана

Перший тезис оратор ставить на початку своєї промови: *ὦ βασιλεῦ, μὴ λεχθεισέων μὲν γνωμέων ἀντιέων ἀλλήλῃσι οὐκ ἔστι τὴν ἀμείνω αἱρεόμενον ἐλέσθαι, ἀλλὰ δεῖ τῇ εἰρημένῃ χρᾶσθαι (VII, 10) – о царю, оскільки одні одним не були висловлені протилежні думки, неможливо, щоб обираючий вибрав найкращу, але треба користуватися висловленою*. Він містить антитезу, виражену опозицією *μὴ λεχθεισέων ≠ τῇ εἰρημένῃ (не були висловлені ≠ висловленою)*, яка за зовнішньою структурою – проста, а за внутрішньою – виражена різнокореневими синонімами із запереченням першого. Вживанням у цьому реченні прикметника *ἀγαθός* у вищому ступені *ἀμείνω*, мовець, розпочинає серію варіативних повторів, один з яких розгортається в межах тезису та перших трьох аргументів: *ἀμείνω... ἀμείνω... ἀμείνονας....* Повтор лексеми зі значенням *«кращий»* покликаний на підсвідомому рівні підштовхнути Ксеркса обрати кращу думку. Водночас, саме тут Артабан критикує Дарія, називаючи його рішення піти походом на скіфів помилковим, розбиваючи вщент «апеляцію до авторитету», до якої вдавався Ксеркс.

Своєрідним містком між першим блоком та другим слугує потрійний повтор лексеми *δεινόν*, зафіксований у посиланні та гарантії до четвертого аргументу. Він відзначається трикомпонентним переліченням (*κατὰ γῆν..κατὰ θάλασσαν..κατ' ἀμφότερα*) у поєднанні з полісиндетоном сполучника *καὶ* та анафорою прийменника *κατὰ: καὶ δὴ καὶ συνήνεικέ σε ἤτοι κατὰ γῆν ἢ καὶ κατὰ θάλασσαν ἐσσωθῆναι, ἢ καὶ κατ' ἀμφότερα· (VII, 10) – і випало тобі чи на суші, чи на морі зазнати поразки, чи і там, і там*. В гарантії до четвертого аргументу Артабан далі продовжує критикувати Дарія за помилку з мостом через ріку Істр, знову підриваючи «апеляцію до авторитету».

Третій, окремий блок аргументації першого тезису становить п'ятий аргумент, три посилання до нього та три гарантії. В посиланнях мовець закликає Дарія ще раз обдумати своє рішення, не квапитися, а в гарантіях значною мірою вдається до філософських роздумів. Посилання характерні двома варіативними повторами. Перший бере свій початок ще в аргументі (*μὴ βούλευ*) і продовжується в першому (*βουλεύεσθαι ... βεβούλευται ... τὸ βούλευμα*) та другому посиланнях (*ὁ βουλευσάμενος ... βεβούλευται*). Другий розгортається у межах першого та другого посилань і супроводжується так званою figura etymologica: *εὑρίσκω ... εὕρημα εὕρηκε.*

У першій гарантії фіксуємо просту антитезу: *ὁρᾷς τὰ ὑπερέχοντα ζῷα ὡς κεραυνοῖ ὁ θεὸς οὐδὲ ἐᾷ φαντάζεσθαι, τὰ*

δὲ σμικρὰ οὐδέν μιν κνίζει (VII, 10) – бачиш, що бог вражає блискавкою великих тварин і не дає возвеличуватися над іншими, а малих він нічим не турбує. Антитеза виражена різнокореневими лексемами – дієприкметником *ὑπερέχοντα* (великі, возвеличені) та прикметником *σμικρὰ* (малі). Подібна опозиційна пара творить й наступну просту антитезу в другій гарантії: *οὕτω δὲ καὶ στρατὸς πολλὸς ὑπὸ ὀλίγου διαφθείρεται κατὰ τοιόνδε (VII, 10) – так і чисельне військо розбивається нечисельним.* На цей раз протиставлення відбувається не за ознакою «розмір», а за ознакою «кількість» *πολλὸς ≠ ὀλίγου (чисельне ≠ мале).*

Завершивши аргументацію тезису, спрямованого проти рішення Ксеркса, Артабан висуває тезис проти Мардонія, підсилений аргументом та посиланням: *σὺ δέ, ὦ παῖ Γοβρύεω Μαρδόνιε, παῦσαι λέγων λόγους ματαίους περὶ Ἑλλήνων οὐκ ἐόντων ἀξίων φλαύρως ἀκούειν (VII, 10) – ти ж, сину Гобрія, Мардоніє, припини говорити необдумані слова про греків, які не є гідними чути погане.* Цей тезис з прямим зверненням до опонента містить зворот figura etymologica: *λέγων λόγους.* Проте значно більший інтерес викликає варіативний повтор віддієслівних фінітних і нефінітних форм дієслова *ἀδικέω (чинити несправедливість)*, що розгортається в посиланні до першого аргументу: *οἱ ἀδικέοντες… ὁ ἀδικεόμενος.. ἀδικέει… ἀδικέει… ἀδικέεται.* Повтор слів негативного забарвлення в контексті обвинувачення Мардонія у наклепі на греків змушує аудиторію повірити, що той чинить несправедливо. Окрім цього фіксуємо двочленну антитезу: *ἐν τῇ δύο μὲν εἰσὶ οἱ ἀδικέοντες, εἷς δὲ ὁ ἀδικεόμενος (VII, 10) – в якій є двоє тих, які чинять несправедливість, а один, який зазнає несправедливості.* Опозиційною парою виступають два субстантивованих дієприкметника різних станів: активного (*οἱ ἀδικέοντες*) та пасивного (*ὁ ἀδικεόμενος*), а також числівники *δύο ≠ εἷς (двоє ≠ один).*

Антитеза стає опорною фігурою й другого аргументу: *ἀλλ᾽ εἰ δὴ δεῖ γε πάντως ἐπὶ τοὺς ἄνδρας τούτους στρατεύεσθαι, φέρε, βασιλεὺς μὲν αὐτὸς ἐν ἥθεσι τοῖσι Περσέων μενέτω, ἡμέων δὲ ἀμφοτέρων παραβαλλομένων τὰ τέκνα, στρατηλάτεε αὐτὸς σὺ ἐπιλεξάμενός τε ἄνδρας τοὺς ἐθέλεις καὶ λαβὼν στρατιὴν ὁκόσην τινὰ βούλεαι (VII, 10) – але якщо неодмінно слід проти цих мужів йти війною, нуж-бо, нехай сам цар залишиться на місці персів, коли ми обоє віддаємо дітей, а ти сам йди походом, вибравши мужів, яких хочеш і взявши військо, яке тільки забажаєш.* У наведеній цитаті протиставлення відбувається на основі контекстуальних антонімів – дієслів *μένω (залишатися, тобто не йти в похід) ≠ στρατηλατέω (вирушати в похід).* Тобто зіштовхуються дві протилежні думки, які лежать в основі всієї аргументації у полілозі – йти чи не йти походом на греків. Антитезу пронизує варіативний повтор, який підкреслює готовність самого мовця піти в похід заради правди: *στρατεύεσθαι… στρατηλάτεε… στρατιὴν.*

Два посилання до цього аргументу, доповнюючи одне одного, теж містять антитезу, на цей раз тричленну: *καὶ ἢν μὲν τῇ σὺ λέγεις ἀναβαίνῃ βασιλέι τὰ πρήγματα, κτεινέσθων οἱ ἐμοὶ παῖδες, πρὸς δὲ αὐτοῖσι καὶ ἐγώ· ἢν δὲ τῇ ἐγὼ προλέγω, οἱ σοὶ ταῦτα πασχόντων, σὺν δέ σφι καὶ σύ, ἢν ἀπονοστήσῃς. (VII, 10) – і якщо, як ти говориш, справи царя матимуть успіх, нехай будуть вбиті мої діти, а з ними і я, якщо ж, як я заявляю, твої нехай постраждають, а з ними і ти, якщо повернешся.* У ній двічі протиставляються особові займенники *σὺ ≠ ἐγώ (я ≠ ти)* та один раз присвійні *ἐμοὶ ≠ σοὶ (мої ≠ твої).* Цими опозиціями оратор звужує коло задіяних у розмові до двох, покладаючи на кожного з них усю відповідальність, а повтор протилежних займенників дає змогу чітко розмежувати позиції, які зайняв Мардоній та Артабан. Слід також відзначити й анафору сполучника *ἢν* на фоні трьох випадків синтаксичного паралелізму, полісиндетон сполучника *καὶ* та еліпсис іменника *παῖδες.*

Артабан єдиний, хто наважився виступити проти ідеї війни з греками, фактично врівноваживши позиції обидвох сторін, використавши велику кількість доказів, підсилених яскравими стилістичними засобами (23): антитезою (6), варіативним повтором (5), синтаксичним паралелізмом (3), так званою figura ethymologica (2), полісиндетоном (2), анафорою (2), лексичним повтором (1), переліченням (1) та еліпсисом (1).

Усвідомлюючи цю ситуацію, завершальне слово взяв Ксеркс. Структура його фінальної промови на нараді подана на рис. 4:

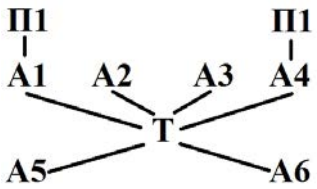

Рис. 4. Структура аргументації в завершальній промові Ксеркса

Остання промова Ксеркса перед знатними персами відзначається, з одного боку, невеликим розміром, що пояснюємо тим, що основні положення були викладені як ним, так і іншими мовцями раніше, а з іншого – великою базою аргументів (шість). Відмінності між першою та другою промовою Ксеркса полягають у повній відсутності гарантій та незначній кількості посилань (два). Іншою є й стратегія аргументації: оратор розпочинає з посилання, подає перший блок аргументів, який закінчує посиланням і тоді переходить до тезису, який розміщений майже наприкінці. Після тезису слідують ще два аргументи без жодних посилань та гарантій. Доволі великою є концентрація засобів красномовства у промові.

В першому посиланні аргументатор знову згадує свого батька, апелюючи до його авторитету: *Ἀρτάβανε, πατρὸς εἷς τοῦ ἐμοῦ ἀδελφεός – Артабане, ти брат мого батька (VII, 11).* Другий аргумент цієї промови знову містить «апеляцію до авторитету», проте цього разу, «авторитетом» виступає не лише батько Ксеркса – Дарій, але й ціла плеяда царів, попередників та родоначальників Ксеркса. Наводить він цей аргумент у формі безсполучникового (має місце асиндетон) перелічення: *μὴ γὰρ εἴην ἐκ Δαρείου τοῦ Ὑστάσπεος τοῦ Ἀρσάμεος τοῦ Ἀριαράμνεω τοῦ Τεΐσπεος τοῦ Κύρου τοῦ Καμβύσεω τοῦ Τεΐσπεος τοῦ Ἀχαιμένεος γεγονώς, μὴ τιμωρησάμενος Ἀθηναίους (VII, 11) – нехай не буду я від Дарія, сина Гістаспа, сина Арсама, сина Аріарамна, сина Тейспа, сина Кіра, сина Камбіса, сина Тейспа, сина Ахемена народжений, не помстившись Афінянам.*

Третій аргумент побудовано у формі двочленної антитези у поєднанні з еліпсисом: *εὖ ἐπιστάμενος ὅτι εἰ ἡμεῖς ἡσυχίην ἄξομεν, ἀλλ᾽ οὐκ ἐκεῖνοι, ἀλλὰ καὶ μάλα στρατεύσονται ἐπὶ τὴν ἡμετέρην (VII, 11) – я добре свідомий, що якщо ми зберігатимемо спокій, але ті не [зберігатимуть спокій], але вони неодмінно виступлять походом проти нашої країни.* Наведена двочленна антитеза – яскравий приклад контекстуальної антонімії, де вираз *ἡσυχίην ἄγω (зберігати спокій)* в контексті набуває значення *не вирушати походом* і протиставляється до еліптованого ви-

разу *οὐκ ἡσυχίην ἄγω*, проте за логічним змістом – до дієслова *στρατεύομαι (вирушати походом)*. Таким чином, і у цій антитезі протиставляються два ключових поняття аргументації. Еліпсис дає змогу уникнути повтору виразу на позначення небажаної для аргументатора дії *(зберігати спокій)*, щоб підсвідомо не спонукати аудиторію до виконання цієї дії. Крім того, через еліпсис логічний наголос переноситься на заперечення *οὐκ*. Другий компонент протиставлення – займенникова опозиція *ἡμεῖς ≠ ἐκεῖνοι (ми ≠ ті)* цікава тим, що оратор вживає необов'язковий для грецького речення займенник *ἡμεῖς*, щоб підкреслити могутність власного народу, обмеживши зневажливим *ἐκεῖνοι* для позначення ворожого народу афінян.

Посилання до четвертого аргументу є останнім з посилань цієї промови, воно завершує перший блок аргументації, що слідує перед тезисом. Представлено воно у вигляді поєднання двох антитез: *ἀλλὰ ποιέειν ἢ παθεῖν πρόκειται ἀγών, ἵνα ἢ τάδε πάντα ὑπὸ Ἕλλησι ἢ ἐκεῖνα πάντα ὑπὸ Πέρσῃσι γένηται (VII, 11) – але наявні дії: діяти або постраждати, щоб або це все під греками [опинилося] або те все під персами опинилося*. Перша антитеза виражена контекстуальними дієслівними антонімами: *ποιέω* (*діяти*, тобто *нападати*) ≠ *πάσχω* (*постраждати* тобто *зазнати нападу*). Таким чином, втретє звучить основна думка полілогу, базована на протиставленні нападати ≠ не нападати. Друга частина посилання – двочленна антитеза, побудована на протиставленні вказівних займенників *τάδε ≠ ἐκεῖνα (це ≠ те)*, що вказують на різну віддаленість предмету, а також іменників на позначення назв двох різних народів: *Ἕλλησι ≠ Πέρσῃσι* (греками – персами), які також є ключовими словами аргументації. Крім того, варто відзначити еліпсис дієслова *γένηται*, а також синтаксичний паралелізм антитезисної конструкції.

Після цих чотирьох аргументів з двома посиланнями слідує тезис та ще два аргументи, однак без засобів увиразнення мови. Звідси можна дійти висновку, що Ксеркс, максимально оздобивши початок та середину промови (антитеза (3), еліпсис (2), перелічення (1), синтаксичний паралелізм (1) та асиндетон (1)), вважав за непотрібне підсилювати тезис та аргументи наприкінці промови.

На цьому нарада закінчується, проте полілог, розпочатий на ній триває, а ближче до вечора Ксеркс, обдумавши слова Артабана, приймає рішення не йти в похід проти еллінів. Проте, до нього уві сні з'являється четвертий учасник полілогу – божество, яке схиляє до початку війни. Так починається друга частина полілогу, представлена, щоправда, короткими репліками. Слова божества містять два аргументи і один тезис, що слідує за ними. Всі три компоненти поєднані варіативним повтором: *βουλεύεαι… μεταβουλευόμενος… ἐβουλεύσαο (VII, 12)*. В основі повтору – форми дієслова *βουλεύομαι (приймати рішення)*, яке стало опірним у зверненні божества до Ксеркса.

Ксеркс не надав сновидінню жодного значення і оголосив наступного дня про відмову від війни. Його промова розпочинається аргументом, підсиленим двома посиланнями і завершується тезисом. Цікавою складовою його виступу є варіативний повтор спільнокореневих іменників: *συγγνώμην…γνώμης…γνώμῃ (VII, 13)*. Хоча перший іменник *ἡ συγγνώμη* означає *«пробачення, вибачення»*, він досить символічно складається з префікса *συγ* та іменника *ἡ γνώμη «думка»*, адже Ксеркс просить вибачення за зміну своєї попередньої думки. Відповідно, лексема *ἡ γνώμη* стає ключовою в його аргументації.

Хоча всі перси зраділи через те, що війни вдалося уникнути, божество не зупинилося і з'явилося до Ксеркса вдруге. Цього разу привид розпочав посиланням, продовжив тезисом, а закінчив аргументом у формі антитези. Увагу привертає звертання до царя. Перший раз божество зверталося *ὦ Πέρσα (VII, 12) – Персе!*, проте вдруге звертання було *ὦ παῖ Δαρείου (VII, 14) – Сине Дарія!* Таким чином божество нагадує молодому цареві про його походження, про його батька, що хотів воювати з греками, і використовує знову «апеляцію до авторитету», щоб вплинути на Ксеркса. Далі привид наводить посилання у формі риторичного запитання: *καὶ δὴ φαίνεαι ἐν Πέρσῃσί τε ἀπειπάμενος τὴν στρατηλασίην καὶ τὰ ἐμὰ ἔπεα ἐν οὐδενὶ ποιησάμενος λόγῳ ὡς παρ᾽ οὐδενὸς ἀκούσας; (VII, 14) – здається, що ти відмовився перед персами від походу і не надав жодного значення моїм словам, ніби ні від кого їх і не чув?* Після посилання без жодних засобів увиразнення слідує тезис про необхідність почати війну та останній аргумент у формі простої антитези у поєднанні з полісиндетоном: *ὡς καὶ μέγας καὶ πολλὸς ἐγένεο ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, οὕτω καὶ ταπεινὸς ὀπίσω κατὰ τάχος ἔσεαι (VII, 14) – як і великим, і могутнім ти став за короткий час, так знову нікчемним дуже швидко станеш*. Ця антитеза привертає увагу двома аспектами. По-перше – це протиставлення двох прикметників *μέγας (великий)* і *πολλὸς (славний)* до *ταπεινὸς (нікчемний)*. Перед нами ще один випадок асиметричної опозиції, в якій співвідношення елементів протиставлення дорівнює два до одного. Доказом того, що кожен з обидвох прикметників може вступати в антонімічні відносини з прикметником *ταπεινὸς* є те, що серед їхніх лексико-семантичних варіантів є такі, що утворюють опозиційні пари: *μέγας ≠ ταπεινὸς (значний ≠ незначний); πολλὸς ≠ ταπεινὸς (могутній ≠ нікчемний, норовливий ≠ покірний)*. При описі величі царя автор аргументації вживає два прикметники, а при описі мізерності – лише один, цим самим наголошуючи на перевагах величі.

Попри свій лаконізм, ця аргументація характерна використанням усіх можливих засобів переконання – від зброї опонента («апеляція до авторитету») до загальноприйнятих риторичних прийомів: антитез (2) та риторичного запитання (1). Ефективність доказування настільки вплинула на Ксеркса, що він, наляканий, покликав Артабана, щоб і той, заснувши на його ложі, побачив подібний сон.

Отже, божество, здобувши перемогу над першим противником війни з Афінами, з'являється втретє, щоб переконати у необхідності походу на греків останнього опонента – Артабана. В його словах виявляється зневага до цього перса у порівнянні з Ксерксом, зумовлена різним становищем у суспільстві. Це випливає уже з риторичного питання: *ἆρα σὺ δὴ κεῖνος εἶς ὁ ἀποσπεύδων Ξέρξην στρατεύεσθαι ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ὡς δὴ κηδόμενος αὐτοῦ; (VII, 17) – отже ти, є тим, хто відмовляє Ксеркса йти походом проти Еллади, ніби турбуючись про нього?* Як бачимо, привид ані не звертається до нього як до перса, ані не називає на ім'я, а лише займенником другої особи однини *σὺ*. Як і в попередніх своїх промовах божество також не представляється. В його останніх словах без жодних аргументів звучить лише чіткий тезис з використанням простої антитези (*ἐς τὸ μετέπειτα ≠ ἐς τὸ παραυτίκα) за ознакою часу: ἐς τὸ μετέπειτα ≠ ἐς τὸ παραυτίκα.: ἀλλ᾽ οὔτε ἐς τὸ μετέπειτα οὔτε ἐς τὸ παραυτίκα νῦν καταπροΐξεαι ἀποτρέπων τὸ χρεὸν γενέσθαι. (VII, 17) – але ані згодом, ані зараз ти не зможеш відвернути, щоб сталося потрібне.* Зверхність відчутна і в останній репліці, де божество не бажає передати Артабанові те, що воно

оповіло цареві. Більше того – Геродот зазначає, що божество намагалося виколоти йому очі розпеченим залізом. Отже, останні слова божества – вияв некоректної аргументації, яка переходить в «механічну» [13, с. 65].

Проте така аргументація виявилася ефективною, і Артабан, схопившись з ліжка, побіг до Ксеркса і виступив з останньою промовою полілогу, структуру якої подано на рис. 5:

Рис. 5. Структура аргументації останньої промови Артабана

Як видно зі схеми, структура Артабанового звернення досить специфічна, адже її перші три аргументи скеровані не на підсилення тезису, а навпаки – проти нього, і підтримують попередню думку Артабана, що війну починати непотрібно. Однак в тезисі, він таки визнає потребу війни, проте підсилює свій тезис лише одним аргументом з посиланням.

Це підтверджується й позицією синтактико-стилістичних засобів, адже всі вони зосереджені перед тезисом. Так, перший аргумент підсилено антитезою: *ἐγὼ μέν, ὦ βασιλεῦ, οἶα ἄνθρωπος ἰδὼν ἤδη πολλά τε καὶ μεγάλα πεσόντα πρήγματα ὑπὸ ἡσσόνων, οὐκ ἔων σε τὰ πάντα τῇ ἡλικίῃ εἴκειν (VII, 17) – я ж бо, царю, як людина, що побачила великі та могутні речі, що пали від менших, не допускаю, щоб ти це все в своєму віці зазнав*. В першій частині аргументу Артабан наводить філософську думку про те, що все велике гине від малого, втілюючи її у простій антитезі, базованій на антонімічній парі *πολλά τε καὶ μεγάλα ≠ ἡσσόνων (великі та могутні ≠ менших)*. В цій фігурі оратор знову вдається до асиметричної опозиції, вживаючи при описі чогось могутнього два прикметники, а при описі мізерного – лише один. Кожен з цих прикметників може вступати в антонімічні відносини з прикметником *ὀλίγος*, оскільки серед їхніх лексико-семантичних варіантів є такі, що утворюють опозиційні пари: *μέγας ≠ ὀλίγος (великий ≠ малий, значний ≠ незначний); πολλὸς ≠ ὀλίγος (великий ≠ малий, численний ≠ нечисленний)*.

Наступних два аргументи пов'язані між собою анафорою дієприкметника *ἐπιστάμενος – усвідомлюючи*. Анафорична конструкція характерна і для другого аргументу: *ἐπιστάμενος ὡς κακὸν εἴη τὸ πολλῶν ἐπιθυμέειν, μεμνημένος μὲν τὸν ἐπὶ Μασσαγέτας Κύρου στόλον ὡς ἔπρηξε, μεμνημένος δὲ καὶ τὸν ἐπ' Αἰθίοπας τὸν Καμβύσεω, συστρατευόμενος δὲ καὶ Δαρείῳ ἐπὶ Σκύθας. (VII, 17) – усвідомлюючи, що було б погано багато бажати, пам'ятаючи ж про військовий похід Кіра проти масагетів, як він його здійснив, пам'ятаючи і [похід] Камбіса проти ефіопів, беручи участь у поході разом з Дарієм проти скіфів*. В анафоричному зв'язку перебуває ще один дієприкметник *μεμνημένος – пам'ятаючий*. Ці анафори концентрують увагу на особі мовця, старшого від Ксеркса роками та значно досвідченішого, зокрема у військовій справі. Водночас варто відзначити й синтаксичний паралелізм цього аргументу, підсилений оміоптотом етнонімів (*Μασσαγέτας... Αἰθίοπας... Σκύθας*), а також подвійний еліпсис іменника *ὁ στόλος*, що дозволяє зосередити увагу на тому, проти кого похід і чий, а не на самому поході.

Після цих аргументів автор наводить свій тезис, яким він відмовляється від своєї думки. Це зумовлено, мабуть, тим, що важливіше твердження, яке й стало вирішальним, Артабан приберіг на кінець. Водночас відзначаємо абсолютну відсутність будь яких синтактико-стилістичних засобів в другій частині промови, що можна пояснити небажанням оратора підсилювати аргументацію думки, яка заздалегідь вирішена, і яку він теж змушений підтримати. Таким чином, попри усілякі намагання і часткову ефективність своєї аргументації Артабан таки підкорився як аргументам інших, так і волі божества.

Проведений аналіз дає змогу дійти таких **висновків**:

1) Порядок аргументації промов, як правило, вертикальний. Кожна з промов відзначається особливою структурою, як за кількістю рівнів розгортання аргументації (найповніші структури представлені рівнем аргументів, посилань та гарантій; найпростіші – лише рівнем аргументів), кількістю елементів кожного рівня (перша промова Артабана має два тезиси, а третя промова божества не має аргументів), так і за їх послідовністю (розміщення тезису або на початку, або в середині, або в кінці). На користь війни висунуто 7 тезисів, натомість проти війни – 3. На 9 промов припадає 10 тезисів, що зумовлено тим, що Артабан, повинен був відповідати одразу і Ксерксові і Мардонію. Кількісне співвідношення аргументів, посилань та гарантій таке: аргументів на користь війни – 20, проти – 12; посилань «pro» – 10, «contra» – 10; гарантій за війну – 6, проти війни – 4. Лише на рівні посилань відзначаємо однакову обгрунтованість аргументів на підтвердження протилежних тезисів. На рівні ж аргументів та гарантій констатуємо їх перевагу на користь війни. Водночас, не можна не відзначити й кількісне співвідношення промов – проти війни – 2, на користь – 6, і одна промова частково аргументує проти, а частково за. Отже, всього в двох з половиною промовах проти війни вмістився комплекс компонентів аргументації, розміщений в шести з половиною промовах на її користь.

3) Промовці під час своєї аргументації вдаються до різних аргументаційних прийомів: «апеляції до авторитету», «механічної» аргументація та підсилення позицій варіацією синтактико-стилістичних фігур. Корпус останніх представляє в аргументації за війну 41 засіб, а в аргументації проти – 31. Це свідчить про те, що навіть в стилістичному відношенні перемогу здобула думка про потребу розпочати війну. Водночас, подібно до ситуації з аргументами, посиланнями та гарантіями, відзначаємо особливу насиченість промов проти війни всіма можливими засобами увиразнення аргументації. Усі аргументатори користуються приблизно однаковим набором синтактико-стилістичних фігур, серед яких превалює антитеза (17). В трьох випадках засвідчено нову модифікацію антитези – асиметричну. Значну роль в аргументації відіграють різного типу повтори: варіативний (9), анафора (6), оміоптот (6), полісиндетон (3), лексичний (1). Крім того, досить часто аргументатори вдаються до еліпсису (11), синтаксичного паралелізму (8) та риторичного запитання (6). Спорадично представлені в

Таблиця 1

Промова (pro +, contra –)	Кількість рядків		Кількість засобів		Коефіцієнт концентрації
+ I,II,IV,V,VII,VIII,IX	27+22+12+2,5+3+3+5,5	**75**	7+20+8+1+3+2+0	**41**	0,5
– III,VI,IX	45+5,5+4,5	**55**	23+1+7	**31**	0,6
Загальний показник	130		72		0,6

промовах figura etymologica (2), перелічення (2) та асиндетон (1). Разом з цим відзначаємо тенденцію до сполучення в межах речення кількох фігур, особливо антитези з еліпсисом.

4) Щодо концентрації стилістичних засобів у тексті промов, то її коефіцієнт представлено у таблиці 1.

Наведені дані свідчать про дещо вищу концентрацію засобів у промовах проти війни (0,6 на 1 рядок), ніж за неї (0,5 на 1 рядок), але визначальною виявилася не концентрація засобів увиразнення, а їх кількість, як і кількість промов та промовців на користь війни.

Список літератури:

1. Агапов Е. П. Теория и практика аргументации / Е. П. Агапов. – Ростов-на-Дону, 2009. – 103 с.
2. Алексеев А. П. Философский текст: идеи, аргументация, образы / А. П. Алексеев. – М. : Прогресс-Традиция, 2006. – 328 с.
3. Брутян Г.А. Аргументация / Г.А. Брутян. – Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1985. – 105 с.
4. Васильев Л. Г. Аргументативно-лингвистические принципы понимания теоретического текста / Л. Г. Васильев // Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – 2002. – № 1. – С. 16–23.
5. Еемерен Ф. Х. Речевые акты в аргументативных дискуссиях / Ф. Х. Еемерен, Р. Гротендорст. – СПб. : Васильевский остров, 1994. – 238 с.
6. Зарицька І. Структурні типи аргументованих мовленнєвих актів сучасної української мови: комунікативно-прагматичний аспект / І. Зарицька // Лінгвістичні студії. – 2009. – № 18. – С. 161–164.
7. Корнилова Л. А. Лексико-семантический анализ антитезы в сонетах В. Шекспира / Л. А. Корнилова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2008. – № 1. – С. 104–108.
8. Красненко О. М. Композиційний і риторико-аргументативний типи структур французького наукового тексту з міжнародних відносин / О. М. Красненко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 8. – С. 272–276.
9. Петришина О. Риторичні запитання у проповідях Йосифа Сліпого / О. Петришина // Мовознавство. – 2007. – № 5. – С. 53–57.
10. Поскочинова О. Г. Культура речи и деловое общение / О. Г. Поскочинова, М. А. Гриднева. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 95 с.
11. Рак И. В. Зороастрийская мифология. Мифы древнего и раннесредневекового Ирана / И. В. Рак. – СПб.: Журнал «Нева», Летний сад, 1998. – 559 с.
12. Третьякова Т. П. Опыт лингвистического анализа аргументации в политическом диалоге / Т. П. Третьякова // Коммуникация и образование : Сб. статей. – 2004. – С. 299–320.
13. Тульчинский Г. Л. Культура деловой и политической аргументации / Г. Л. Тульчинский. – СПб.: ЮТАС, 2010. – 118 с.
14. Toulmin S. The Uses of Argument / S. Toulmin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1958. – 262 p.

Зубченко С.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СИНТАКТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ КАК СРЕДСТВО ДОСТИЖЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ АРГУМЕНТАЦИИ В ПОЛИЛОГЕ КСЕРКСА С ПЕРСИДСКОЙ ЗНАТЬЮ (НА МАТЕРИАЛЕ «ИСТОРИИ» ГЕРОДОТА)

Аннотация
Рассмотрен полилог Ксеркса со знатными персами о необходимости начать войну с греками. Проведён анализ структуры аргументации, разработано ее схемы. Кроме того исследованы синтактико-стилистические структуры как средства эффективной аргументативной стратегии.
Ключевые слова: аргументация, аргумент, тезис, посылка, гарантия, синтактико-стилистическая структура.

Zubchenko S.V.
Lviv Ivan Franko National University

SYNTACTIC AND STYLISTIC STRUCTURES AS MEANS OF REACHING EFFECTIVE ARGUMENTATION IN THE POLYLOGUE OF XERXES WITH NOBLE PERSIANS (AS BASED ON THE MATERIALS OF HERODOTUS' «THE HISTORIES»)

Summary
The polylogue of Xerxes with noble Persians regarding the necessity to start the war against the Greeks has been discussed in the article. The analysis of argumentation strategy has been conducted and its patterns have been developed. Apart from that, syntactic and stylistic structures have been researched as means of the effective argumentation strategy.
Keywords: argumentation, argument, thesis, premise, guarantee, syntactic and stylistic structure.

УДК 811.14'02'36

СИНТАКСИЧНІ ФАКТОРИ ОКАЗІОНАЛЬНОЇ СУБСТАНТИВАЦІЇ ПРИКМЕТНИКІВ ТА ДІЄПРИКМЕТНИКІВ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Савчук Г.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено виявленню визначальних синтаксичних факторів, які зумовлюють оказіональну субстантивацію прикметників та дієприкметників у давньогрецькій мові. Досліджено синтаксичні функції оказіоналізмів, їх синтагматику та синтаксичну семантику.
Ключові слова: синтаксична функція, відмінок, оказіональні субстантивовані дієприкметники, оказіональні субстантивовані прикметники.

Постановка проблеми. Для сучасного мовознавства характерним є розгляд субстантивації, як морфолого-синтаксичного типу (способу) словотворення, тобто утворення нового слова відбувається завдяки переходу слова з однієї частини мови до іншої, при цьому слово набуває нового значення. Відмінність цього способу полягає в тому, що похідне слово і твірне нічим не відрізняють одне від одного. Тобто відбувається спеціальне граматико-лексичне переосмислення того чи іншого слова, перехід з одного розряду слів у інший. Даний спосіб словотворення називається морфолого-синтаксичним тому, що в процесі його реалізації (здійснення) новоутворене слово набуває нових морфологічних категорій і як таке виконує нові синтаксичні функції у реченні [3, с. 110]. Такий підхід знаходимо у працях Н. Є. Лихошерстової [6], І. І. Ковалик [7], Н. Г. Шкуратян та С. В. Шевчук [9], М. Я. Плющ [10], В. С. Карпалюк [11] та ін.

Процеси взаємопереходу виникають у певних синтаксичних умовах. Зокрема, повнозначні частини мови виконують функції членів речення, синтаксично закріплені за ними. Так, за іменниками закріплені синтаксичні функції підмета і додатка, за прикметником – означення, за дієсловом – присудка і т.д. Якщо в ту чи іншу синтаксичну позицію потрапляє слово (словоформа) іншої частини мови, то воно змінює свої значення [3, с. 108].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На думку Є. Куриловича першопричиною субстантивації є зміна синтаксичної ролі слова в реченні, тобто вживання слова у невластивій йому функції. Якщо функція означення є первинною функцією прикметника, то функція підмета і додатка – вторинною [8, с. 239].

Георгієва В.Л., досліджуючи субстантивацію прикметників на матеріалі російської мови, зазначає, що зміна загального лексичного значення субстантивованих прикметників позначається і на їх синтаксичній ролі в реченні: субстантивати, передаючи назви предметів, можуть виступати у реченні в усіх тих синтаксичних функціях, що і звичайні іменники, тобто виступати у ролі підмета, іменної частини складеного присудка, прикладки, обставини, звертання і рідше означення. На відміну від звичайних прикметників субстантивовані прикметники можуть виступати в реченні у функції додатка, який нічим не відрізняється від звичайного додатка. У функції додатка субстантивований прикметник може стояти у всіх непрямих відмінках і залежати від різних частин мови [1, с. 15]. Тобто, трансформуючись прикметник починає виконувати нову синтаксичну функцію, це закріплює зміну в його семантиці. Майже така сама закономірність прослідковується і на матеріалі латинської мови [5, с. 31].

Смольська Л. Ю. стосовно дієприкметників латинської мови зазначає, що процес субстантивації дієприкметників слід розглядати, як синтез семантичних, морфологічних і синтаксичних характеристик словоформ, оскільки аналіз змісту і форми дає можливість глибше проникнути в суть цього процесу [5, с. 7-8]. До процесу субстантивації основними синтаксичними функціями дієприкметників є функція узгодженого означення та іменної частини складеного присудка, а після субстантивації – функція підмета і додатка, рідше – прикладки та неузгодженого означення [2, с. 153-154].

Дослідники, однак, не розглядають окремо типові синтаксичні функції та семантику відмінкових форм, притаманних оказіональним субстантиватам. Так Л. М. Глущенко, досліджуючи субстантивовані прикметники латинської мови, приходить до висновку про їх переважне вживання у формі чоловічого роду в номінативі, генетиві і акузативі, в формі середнього роду – в номінативі і акузативі, тобто субстантивати виконують синтаксичні функції підмета і додатка, як найбільш характерні для іменника [5, с. 173]. Л. Ю. Смольська приходить до висновку, що дієприкметникові субстантивати чоловічого роду головним чином виступають у непрямих відмінках однини і множини, а субстантивати середнього роду – в номінативі, акузативі і аблативі множини [4, с. 23].

Виявлення синтаксичних функцій оказіональних субстантиватів, особливо, типових і з певною семантичною метою може сприяти встановленню синтаксичних умов, які зумовлюють субстантивацію. Зважаючи на недостатнє вивчення цього аспекту оказіональних субстантиватів у вітчизняному мовознавстві, **метою** даної статті є з'ясувати визначальні синтаксичні фактори, які спричиняють оказіональну субстантивацію прикметників та дієприкметників у давньогрецькій мові, зокрема у різножанрових текстах давньогрецької літератури. **Об'єктом** дослідження є відмінкові форми оказіонально субстантивованих прикметників та дієприкметників (далі ОСП та ОСД відповідно) у текстах «Історії» Геродота (IV книга) та трагедії Софокла «Антігона», а **предметом** – синтаксичні функції оказіоналізмів, їх синтагматика та синтаксична семантика.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо послідовно вживання оказіональних субстантиватів у функції виявлених членів речення, адже оказіональне вживання могло бути першим етапом до перехідного, амбівалентного вживання прикметника/дієприкметника то у функції іменника, то прикметника/дієприкметника, а в наступному привести до узуальної субстантивації.

У функції підмета оказіоналізми чоловічого роду однини трапляються п'ять разів, з них ОСД – тричі: ὁ **θύων** καταβάλλει μιν (Ist. IV. 60) – *той, хто прино-*

© Савчук Г.О., 2014

сить жертву, перекидає її (жертовну тварину); ὁ **θύσας** τῶν κρεῶν καὶ τῶν σπλάγχνων ἀπαρξάμενος ῥίπτει (Ist. IV. 61) – *той, хто приніс жертву, складає м'ясо і нутрощі*; οὐδ' **ὁ κωλύσων** παρῆν (Ant. 261) – *того, хто перешкодить, не було*; ОСП – двічі: ὥστε ἐκπέποται τε καὶ καταβέβρωται ὁ πρῶτος καρπὸς καὶ ὁ **τελευταῖος** συμπαραγίνεται (Ist. IV. 199) – *коли випито і з'їджено перший плід, готується і останній*; **ὁ δύσμορος** ἤρεισε ἐπενταθεὶς ἤρεισε πλευρᾶς μέσσον ἔγχος (Ant. 1235) – *нещасний встромив спис у середину грудей*. У множині ОСД виявлено чотири рази: **οἱ ὑπολειφθέντες** χεῖράς τε προετείνοντο τοῖσι Σκύθῃσι (Ist. IV. 136) – *ті, які залишились, кинулись до скіфів*; **οἱ τὸν Πόντον οἰκέοντες** λέγουσι (Ist. IV. 8, 10) – *ті, які живуть на березі Понту, розповідають*; **οἱ** ἐκ τούτων αἰεὶ **γινόμενοι** ἀποθανέονται (Ist. IV. 95) – *ті, які від них завжди будуть народжуватись, не помруть*. ОСП – шість разів: **οἱ κυνοκέφαλοι** καὶ **οἱ ἀκέφαλοι** εἰσὶ (Ist. IV. 191) – *(там) живуть собакоголові і безголові*; Οὗτοι μὲν **οἱ παραθαλάσσιοι** τῶν νομάδων Λιβύων εἰρέαται (Ist. IV. 181) – *Таке розповідають ті з народів Лівії, які живуть біля моря*; ἀποπίνουσι **οἱ πλείστου ἄξιοι** (Ist. IV. 70) – *п'ють найдостойніші*; κοὔποτ' ἔκ γ'ἐμοῦ τιμὴν προέξους' **οἱ κακοὶ** (Ant. 208) – *ніколи погані не будуть мати честь від мене*; φεύγουσι **χοἱ θρασεῖς** (Ant. 580) – *втікають і хоробрі*.

ОСД середнього роду у формі множини у функції підмета констатуємо тричі: οὐ γὰρ σμικρὰ **τὰ διαφέροντα** αὐτέων ἐστί (Ist. IV. 42) – *бо відмінності між ними є немалими*; **Τὰ** δ' ἐς πόλεμον **ἔχοντα** ὧδέ σφι διακέαται (Ist. IV. 64) – *а військові звичаї у них є такі*; **τὰ δ' ἀντιτείνοντ'** ἀπόλλυται (Ant. 714) – *те, що протистоїть, руйнується*; ОСП – двічі: **τὰ δεινα** γὰρ προστίθης' ὄκνον πολύν (Ant. 243) – *бо страшні речі додають багато страху* (див також. Ant. 332). Підмет, виражений ОСД середнього роду у формі однини, простежуємо один раз: **τὸ** δὲ θυμιᾶται **ἐπιβαλλόμενον** (Ist. IV. 75) – *кинуте димить*; ОСП – двічі: ἀποῤῥέει **παχὺ** καὶ **μέλαν** (Ist. IV. 23) – *стікає густе і чорне*.

П'ять разів фіксуємо вживання ОСД у функції іменної частини складеного присудка: εἰσὶ **οἱ** τὰς **διαφορὰς** διαιρέοντες (Ist. IV. 23) – *вони (аргіппаї) є тими, які розв'язують суперечки*; τίς ἀνδρῶν ἦν ὁ **τολμήσας** τάδε (Ant. 268) – *хто з людей був тим, який наважився на таке*; τὸ γὰρ πρᾶγμ' οὔτ' ἔδρασ' οὔτ' εἶδον ὅστις ἦν ὁ **δρῶν** (Ant. 239) – *бо я ані не робив цього, ані не бачив, хто був виконавцем*; οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν **ὁ κηρύξας** τάδε (Ant. 450) – *бо не Зевс був тим, хто мені це повідомив*; τοῦτο γιγνώσκων ὅτι ἥδ' ἐστὶν **ἡ σῴζουσα**… τοὺς φίλους ποιούμεθα (Ant. 188-189) – *знаючи те, що ця є рятівницею… ми знаходимо друзів*.

В продовження розглянемо вживання субстантиватів у функції прямого додатку, тобто у формі знахідного відмінка, головним чином зовнішнього об'єкту. У цій функцій в однині зафіксовано чотири рази ОСД та двічі ОСП чоловічого роду: **τὸν φέροντα** τὰ δῶρα ἐπειρώτεον (Ist. IV. 131) – *запитали того, хто приніс дари*; μηδέ **ὀλωλότα** κέντει (Ant. 1030) – *і не бий померлого*; καταῤῥέπει **τὸν εὐτυχοῦντα τόν** τε **δυστυχοῦντ'** (Ant. 1158-1159) – *доля нищить і щасливого, і нещасного*; та σοὶ ταῦτ' ἀρέσκει, παῖ Μενοικέως Κρέων, **τὸν** τῆδε **δύσνουν** καὶ **τὸν εὐμενῆ** πόλει (Ant. 211-212) – *Креонте, сину Менекея, ти можеш визначати ворога і друга для міста*.

ОСД чоловічого роду у формі знахідного відмінка множини фіксуємо 12 разів: ἐρύκειν … **τοὺς ἐπιόντας** (Ist. IV. 125) – *відбити наступаючих*; εὐωχέει **τοὺς ἑπομένους** (Ist. IV. 73; 111) – *пригощає супроводжуючих*; ἔκτεινον **τοὺς γεωρυχέοντας** (Ist. IV. 200) – *вбивали копаючих землю*; **τοὺς ὑπολειπομένους** καὶ **ἐπελκομένους** ἐφόνευον (Ist. IV. 203) – *тих, хто відстав і заблукав, вбивали*; καὶ **τοὺς μὲν ἀποθανόντας** πάντας ὑπ' ἑωυτῶν θάψαι τὸν δῆμον τῶν Κιμμερίων παρὰ ποταμὸν Τύρην (Ist. IV. 11) – *І всіх загиблих від самих себе народ поховав біля річки Тірас*; Θάπτουσι **τοὺς ἀποθνήσκοντας** (Ist. IV. 190) – *ховають померлих*; **τοὺς μὴ μηδίζοντας** κατεστρέφετο (Ist. IV. 144) – *не прихильних підкорив*; νικήσαντες **τοὺς ἀντιουμένους** (Ist. IV. 1) – *перемігши супротивників*; **τοὺς ὑποδεξαμένους** ἐστρατεύετο (Ist. IV. 160) – *вирушив у похід проти тих, хто гостинно прийняв*; ἔργον γάρ ἐστι **τοὺς ἀκοσμοῦντας** σέβειν (Ant. 730) – *Чи потрібно шанувати тих, хто чинить беззаконня?* εἰδέ μὴ φανεῖτέ **τοὺς δρῶντας** (Ant. 324) – *якщо не покажете виконавців*; ОСП – п'ять разів: ἔδοξε **τοὺς νεωτάτους** ἀποπέμψαι (Ist. IV. 111) – *вирішили послати молодших*; νῦν ὧν μοι δοκέει **τοὺς ἀσθενεστάτους**… ἐξαπατήσαντας…ἀπαλλάσσεσθαι (Ist. IV. 134) – *зараз, як мені здається, слід відступити, обманувши найслабших*; κατέλιπε **τοὺς ἀσθενέας** (Ist. IV. 135) – *залишив хворих*; λαβόντες **τοὺς ἐπιτηδεοτάτους** (Ist. IV. 72) – *вибравши найвідданіших*; **μὴ βουλομένους** τε ἐξευρεθῆναι καταλαβεῖν μὴ οἷόν τε εἶναι (IV. 46) – *ніхто не може захопити не бажаючих бути знайденими*.

Тричі трапляється прямий додаток, виражений ОСД середнього роду однини: ὁ δὲ μαθὼν **τὸ γινόμενον**… καταφεύγει ἐς τὴν Θρηίκην (Ist. IV. 80) – *А він дізнавшись про те, що сталось… втікає у Фракію*; λαμβάνουσα **τὸ διδόμενον** (Ist. IV. 162 (двічі) – приймаючи дароване. Шість прикладів зафіксовано у формі множини: **τὰ ἐντεταλμένα** ποιήσεις (Ist. IV. 9) – *виконаєш наказане*; **τὰ φυόμενα** λεαίνοντες (Ist. IV. 122) – *знищуючи те, що росте*; ποιεῦντας **βεβουλευμένα** (Ist. IV. 120. 128) – *виконуючи вирішене*; ποιέειν **τὰ κελευόμενα** (Ist. IV. 97) – *виконати наказане*; ἔλεγον **τὰ κατήκοντα** (Ist. IV. 136) – *розповіли про те, що сталось*.

Чотири рази знаходимо приклади з ОСП середнього роду у формі множини: **δεινὰ** τολμᾶν (Ant. 915) – *відважилась на страшне*; **τἀμήχανα** ἐρᾷς (Ant. 92) – *ти бажаєш неможливого*; λέγεις **οὐκ ἀνεκτα** (Ant. 282) – *ти говориш нестерпні речі*; **μῶρα** δρῶσα (Ant. 469) – *роблячи нерозумне*. У формі однини виявляємо лише один приклад: τῆς ἐλπίδος γὰρ ἔρχομαι δεδραγμένος, τὸ μὴ παθεῖν ἂν ἄλλο πλὴν **τὸ μόρσιμον** (Ant. 236) – *бо я йду окрилений надією, що не зазнаю нічого іншого, крім призначеного долею*.

ОСД жіночого роду у формі знахідного відмінка множини виявляємо один раз у Геродота – **τὰς ἀποθνησκούσας** καλέουσι (Ist. IV. 180) – *називають помираючих (жінок)*.

Як відомо, синтаксична специфіка знахідного відмінка – це вираження значення прямого об'єкта при перехідних дієсловах. Вважаємо за доцільне розглянути також і семантику дієслів, які, керуючи знахідним відмінком наведених вище оказіональних субстантиватів, спричиняють контекстуальну транспозицію прикметника/дієприкметника в іменник. При цьому використовуємо семантичну класифікацію дієслів Т. В. Матвієвої [12].

Найчастіше (сім прикладів) акузатив вживається після дієслів з семою негативний вплив на об'єкт: λεαίνω, κατεστρέφω, καταῤῥέπω, ἀπόλλυμι – *знищувати*; φονεύω, κτείνω – *вбивати*; κεντέω – *знущатись*. Друге місце (п'ять прикладів) посідають дієслова з семою виконання: ποιέω, δράω – *робити*. По три рази акузатив засвідчено при дієсловах з семами набування та мовленнєва діяльність: λαμβάνω – *брати*; λέγω – *говорити*; ἐπειρωτάω – *запитувати*.

По два рази виявляємо приклади з дієсловами на позначення протидії: ἐρύκω – *відбивати*, στρατεύω – *йти походом проти когось*; поміщення об'єкта: θάπτω – *хоронити*; суб'єктного переміщен-

ня: ἀπαλλάσσω, καταλέιπω – *залишати*; харчування: εὐωχέω – *пригощати*. Випадки вживання знахідного відмінка, зумовленого дієсловами іншої семантики, подибуємо по одному разу. Це дієслова з семами: пізнання (μανθάνω – *дізнаватись*), *вчинку* (τολμάω – *наважуватись*), *перебування у функціональному стані* (ἐράω – *бажати*), *підпорядкування* (κλύω – *підкорятись*), *перебування в емоційному стані* (πάσχω – *страждати*), *перемоги* (νικάω – *перемагати*), *ставлення з позитивною оцінкою* (σέβω – *шанувати*), *діяльності, спрямованої на досягнення мети* (φαίνω – *показувати*), *примусу* (ἀποπέμπω – *посилати*), *називання* (καλέω – *називати*).

Крім значення зовнішнього об'єкту двічі знахідний відмінок ОСП вказує на відношення (accusativus relationis): Ἀλλ' ὃν πόλις στήσειε, τοῦδε χρὴ κλύειν καὶ **δικαια** καὶ **τἀναντία** (Ant. 666) – *але того, кого поставить місто, цього слід слухати і щодо справедливих справ і протилежних.*

Непрямий додаток представлений родовим або давальним відмінками.

Чотири приклади фіксуємо у значенні родового часткового відмінка (один приклад з ОСД та три з ОСП): **τῶν προκειμένων** τι χρὴ μέλειν πράσσειν (Ant. 1334-1335) – *Треба займатись чимсь з того, що знаходиться перед нами.* Σὺ δὲ τινα τῶν δε **τῶν νεωτέρων** κέλευε ταῦτα ποιεῖν (Ist. IV. 150.) – *накажи, щоб зробив це хтось з молодших*; αὐτὰς δὲ τὰς κεφαλάς, οὔτι πάντων ἀλλὰ **τῶν ἐχθίστων**, ποιεῦσι τάδε (Ist. IV. 65) – *а з головами не всіх, а лише найненависніших, вони роблять таке*; τοῦτο γὰρ **τῶν παραθαλασσίων** μεσαίτατον ἐστὶ πάσης τῆς Σκυθίης (IV.17) – *вона (гавань) з приморських міст розташована посередині всієї Скіфії.* Двічі знаходимо ОСД у функції родового відмінка прямого додатка: ἐγώ κράτη δὴ πάντα καὶ θρόνους ἔχω γένους κατ' ἀγχιστεῖα **τῶν ὀλωλότων** (Ant. 173-174) – *я маю владу і трон за кровною спорідненістю з загиблими*; ὡς ἂν σκοποὶ νῦν εἴτε **τῶν εἰρημένων** (Ant. 215) – *щоб ви були охоронцями того, що наказано.* Окрім цього було виявлено один приклад з ОСД у функції родового порівняння: Λωτοφάγων δὲ τὸ παρὰ θάλασσαν ἔχονται Μάχλυες, τῷ λωτῷ μὲν καὶ οὗτοι χρεώμενοι, ἀτὰρ ἧσσον γε **τῶν** πρότερον **λεχθέντων** (Ist.IV.178) – *За лотофагами на узбережжі живуть махлії, які також їдять лотос, але менше, ніж ті, про яких сказано вище.*

У чотирьох випадках засвідчено вживання родового відмінку, зумовлене дієслівним керуванням: ἐράω (*прагнути, бажати*) – Ἀλλ' **ἀμεχάνων** ἐρᾷς (Ant. 90) – *але ти бажаєш неможливого*; θωμάζω (*дивуватись*) – Θωμάζω ὧν **τῶν διουρισάντων** καὶ **διελόντων** Λιβύην τε καὶ Ἀσίην καὶ Εὐρώπην · (Ist. IV. 42) – *Я дивуюсь тим, які відокремили і встановили межі межі між Лівією, Азією і Європою*; μανθάνω (*вчитись*) – εἰ δ' οὖν, φιλεῖ γὰρ τοῦτο μὴ ταύτῃ ῥέπειν, καὶ **τῶν λεγόντων** εὖ καλὸν τὸ μανθάνειν (Ant.723) – *якщо ж так не трапляється, то добре є схилитись, і повчитись у тих, що добре говорять.*

Непрямий додаток, виражений ОСД у формі давального відмінка однини зафіксовано по одному разу у функції Dativus possessivus та Dativus instrumenti відповідно: οὔνομα δὲ **τῷ ἀποῤῥέοντι** ἐστὶ ἄσχυ (Ist. IV. 23) – *назва тому, що стікає, є асхі*; οἱ δὲ ἐκπλαγέντες **τῷ γινομένῳ** τῆς μάχης τε ἐπελάθοντο (Ist. IV. 4) – *а ті, вражені тим, що сталось, припинили битву.*

Подекуди вживання давального відмінка залежить від дієслів, які у певних значення керують цим відмінком: παραδίδομι (*передавати*) – τοὺς πρεσβυτέρους ἀδελφεοὺς πρὸς ταῦτα συγγνόντας τήν βασιληίην πᾶσαν παραδοῦναι **τῷ νεωτάτῳ** (Ist. IV. 5) – *старші погодившись з цим, передали всю царську владу наймолодшому*; πρόσκειμαι (*лежати біля*) – ἐχθρὰ δὲ **τῷ θανόντι** προσκείσει δίκη (Ant. 93-94) – *ворожою будеш справедливо лежати біля померлого*; προτίθημι (*пропонувати*) – **νεωτέρῳ τῳ** τοῦτο βαστάζειν πρόθες (Ant. 216) – *Запропонуй це (цей тягар) нести комусь молодшому*; κτίζω (*будувати*) – κτίσον δὲ **τῷ προκειμένῳ**, τάφον (Ant. 1101) – *зроби померлому могилу*; εἴκω (*поступатись*) – ἀλλ' εἶκε **τῷ θανόντι** μηδ' ὀλωλότα κέντει (Ant. 1030) – *Але поступись померлому і не муч загиблого*; τίθημι (*класти*) – τὴν δ'… τοῦτο μὲν σφι οὐνόματα θέσθαι, τῷ μὲν Ἀγάθυρσον αὐτῶν, **τῷ δ' ἑπομένῳ** Γελωνόν (Ist. IV. 10) – *а вона…, дала їм імена, одному з них – Агатірс, наступному – Гелон*; ὀφλισκάνω (*бути зобов'язаним комусь*) – σχεδόν τι **μώρῳ** μωρίαν ὀφλισκάνω; (Ant. 469-470) – *я зобов'язана цією дурістю нерозумному*; δίδομι (*давати*) – Σκύθαι, **τοῖσι** δὲ **παρακτωμένοισι** ξεινικοὺς νόμους τοιαῦτα ἐπιτίμια διδοῦσι (Ist. IV. 80) – *скіфи таку кару призначають тим, хто хоче запозичити чужоземні звичаї*; ὑποτίθημι (*передавати*) – ταῦτα **τοῖσι ὑπολελειμμένοισι** ὑποθέμενος ὁ Δαρεῖος … ἐπείγετο ἐπὶ τὸν Ἴστρον (Ist. IV. 135) – *Передавши таке тим, що залишились, Дарій вирушив до Істру.*

Вісім разів оказіональні субстантивати виступають у ролі неузгодженого означення, з них по одному разу у функції genetivus memoriae та genetivus partitivus: Ταῦτα μέν νυν **τοῦ ζεύξαντος** τὴν γέφυραν μνημόσυνα ἐγένετο (Ist. IV. 89) – *Це стало пам'ятником того, хто побудував місто*; καὶ **τῶν ἑπομένων** οἱ πλείστου ἄξιοι (Ist. IV. 70) – *і найдостойніші з супроводжуючих.*

Набагато частіше неузгоджене означення виражене ОСД у формі родового відмінка множини зі значенням приналежності (п'ять прикладів): αἷμα … **τῶν** τὸ ὅρκιον **ταμνομένων** (Ist. IV. 70) – *кров укладаючих договір*; τὸν νόον **τῶν διδομένων** (Ist. IV. 131) – *зміст дарованого*; Μέχρι μὲν δὴ τῶν Ἀτλάντων τούτων ἔχω τὰ οὐνόματα **τῶν** ἐν τῇ ὀφρύῃ **κατοικημένων** καταλέξαι (Ist. IV. 185) – *До цих Атлантів я маю назви (людей) проживаючих на пасмі соляних пагорбів*; **τῶν δ' ὀρθουμένων** σῴζει τὰ πολλὰ σώμαθ' ἡ πειθαρχία (Ant. 675) – *Порядок же рятує численні тіла тих, хто кориться владі*; ὁ θυμὸς ἠρῆσθαι **τῶν** μεδὲν ὀρθῶς ἐν σκότῳ **τεχνωμένων** Ant. 493-494) – *Бо душа тих, що замишляють в темноті щось несправедливе,.. хвилюється.* В однині фіксуємо один приклад з ОСД : ἄλλοι δὲ διαλαβόντες **τοῦ ἀποπεμπομένου** παρὰ τὸν Σάλμοξιν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας … ῥίπτουσι ἐς τὰς λόγχας (Ist. IV. 94) – *інші ж, взявши посланого до Сальмоксія за руки і за ноги … кидають на списи.*

Для мови трагедії Софокла характерними є звертання, у функції яких виступають ОСП: **ὦ παγκακιστε** (Ant. 742) – *О зовсім нерозумний*; **ὦ τλημον**, (Ant. 1227) – *О нещасний*; **Τάλας**, τὶ χωρεῖς οἳ μολὼν δώσεις δίκην; (Ant. 228) – *нещасний, чому ти так поспішаєш отримати покарання?*

Як звичайні іменники оказіональні субстантивати сполучаються з прийменниками, що керують знахідним відмінком: κατὰ – ὁ μέν νυν Πόντος οὗτος καὶ Βόσπορός τε καὶ Ἑλλήσποντος οὕτω τέ μοι μεμετρέαται καὶ κατὰ **τὰ εἰρημένα** πεφύκασι (Ist. IV. 86) – *Цей Понт, Босфор і Гелеспонт я виміряв у такий спосіб, і вони дійсно відповідають сказаному*; κατὰ δὲ **τὰ ὀρυσσόμενα** ἠχέεσκε ὁ χαλκὸς τῆς ἀσπίδος (Ist. IV. 200) – *В тому ж місці, де було зроблено підкоп, мідний щит дзвенів*; πρὸς – οἱ δὲ Λίβυες δείσαντες αὐτὸν οἴχοντο φεύγοντες πρὸς **τοὺς ἠοίους** τῶν Λιβύων (Ist. IV. 160) – *лівійці злякавшись його, відійшли, втікаючи до східних (народів) з лівійців*; φαίη πρὸς **τὸν ἀποπέμψαντα** (Ist. IV. 77) – *сказав до того, хто його послав*; ἐς – μετὰ δὲ Ἀρκεσίλεως ἐς **τοὺς ὑποδεξαμένους** τε τῶν Λιβύων …τοὺς αὐτοὺς τούτους ἐστρατεύετο (Ist. IV. 160) – *Після*

того Аркесілай вирушив у похід проти тих з лівійців, які гостинно прийняли цих (братів Аркесілая); εἰς – Οὐδ ἄν κελεύσαιμ' εὐσεβεῖν εἰς **τοὺς κακοὺς** (Ant. 731) – *Я не наказав би виявляти шану до злочинців.*

Давальним відмінком: σύν – ὅθ' εἵλου σὺν **κακοῖς** πράσσειν κακά (Ant. 565) – *бо ти вибрала робити зло з поганими*; ἐπὶ – θερμὴν ἐπὶ **ψυχροῖσι** καρδίαν ἔχεις (Ant. 88) – *ти маєш гаряче серце у холодних справах*; ἐν: ἐν **τοῖσι θερμοῖσι** ταχὺ παραγίνεσθαι τὰ κέρεα (Ist. IV. 29) – *бо в теплих (країнах) роги швидко ростуть.*

Родовим відмінком: πέρι – νόμῳ δὲ χρῆσθαι παντί που πάρεστί σοι καὶ **τῶν θανόντων** χὠπόσοι ζῶμεν πέρι (Ant. 213-214) – *тобі дозволено користуватись всяким законом і відносно мертвих, і нас, які живемо.*

Оказіональні субстантивати виступають у функції логічного підмета конструкції accusativus cum infinitivo: **τὸ** μὲν αὐτοῦ **ἐπιστάμενον** …ἡγεῦνται εἶναι τιμιώτερον, **τό** δ' **ὑπιστάμενον** ἧσσον τοῦ ἑτέρου (Ist. IV. 2) – *те, що осіло зверху від нього (від молока) вважають кращим, а те, що осіло на дні – гірше від іншого*; ἐπεὶ δὲ τοῖσι Ὑπερβορέοισι **τοὺς ἀποπεμφθέντας** ὀπίσω οὐκ ἀπονοστέειν (Ist. IV. 33) – *тому, що послані гіпербореями не повернулись назад*; οὔτε ἀποθνήσκειν ἑωυτοὺς νομίζουσι ἰέναι τε **τὸν ἀπολλύμενον** παρὰ Σάλμοξιν δαίμονα (Ist. IV. 94) – *вони (гети) вважають, що люди в них не помирають, а померлий відходить до бога Сальмоксія*; καὶ τῶν ἰδόντα πρῶτον **τόν πρεσβύτατον** ἅσσον ἰέναι (Ist. IV. 5.) – *побачивши їх, першим підійшов найстарший.*

Важливим фактором оказіональної субстантивації прикметників та дієприкметників є поява при них узгоджених та неузгоджених означень. Зафіксовано дев'ять випадків вживання ОСД та ОСП з неузгодженим означенням, зокрема чотири рази у формі прийменникового звороту: **τὰ** ἐκ τῆς γῆς **φυόμενα** (Ist. IV. 122) – *те, що росте з землі*; τὰ οὐνόματα **τῶν** ἐν τῇ ὀφρύῃ **κατοικημένων** (Ist. IV. 185) – *назви тих, що живуть на пасмі соляних горбів*; **Τὰ** δ' ἐς πόλεμον **ἔχοντα** (Ist. IV. 64) – *військові звичаї (те, що має відношення до війни)*; **οἱ** ἐκ τούτων … **γινόμενοι** ἀποθανέονται (Ist. IV. 95) – *ті, що від них … будуть народжуватись, не помруть.* Три рази неузгодженим означенням слугують прислівники: **τῶν** ταύτῃ **οἰκημένων** (Ist. IV. 32) – *з тих, що там живуть*; **τῶν** πρότερον **λεχθέντων** (Ist. IV. 178) – *про вище згаданих з них*; **οἱ** ἐκ αἰεὶ **γινόμενοι** (Ist. IV. 95) – *ті, що завжди будуть народжуватись*; один раз – родовий відмінок приналежності : **τὰ διαφέροντα** αὐτέων (Ist. IV. 42) – *їхні відмінності*; один раз – родовий частковий: **οἱ παραθαλάσσιοι** τῶν νομάδων Λιβύων εἰρέαται (Ist. IV. 181) – *приморські з кочівників Лівії розказують.*

Приклади вживання ОСД та ОСП з узгодженим означенням трапляються двічі, у першому випадку означення виражене вказівним займенником (οὗτοι), у другому – кількісним прикметником (πάντας): οὗτοι μὲν **οἱ παραθαλάσσιοι** τῶν νομάδων Λιβύων εἰρέαται (Ist.IV.181) – *Таке розказують ті з кочівників Лівії, які живуть біля моря*; καὶ τοὺς μὲν ἀποθανόντας πάντας ὑπ' ἑωυτῶν θάψαι τὸν δῆμον τῶν Κιμμερίων παρὰ ποταμὸν Τύρην (Ist. IV. 11) – *І всіх загиблих від самих себе народ кімерійців поховав біля річки Тірас.*

Слід зазначити, що неузгоджені означення в переважній більшості притаманні ОСД (вісім з дев'яти прикладів), вони зазвичай мають обставинний конкретизуючий характер (сім з дев'яти прикладів), тобто ОСД в значній мірі зберігають синтаксичні зв'язки з мотивуючим дієсловом. В двох випадках, наведених вище, засвідчено вживання двох неузгоджених або узгодженого та неузгодженого означень: **οἱ ἐκ τούτων αἰεὶ** γινόμενοι (Ist. IV. 95), **οὗτοι** μὲν οἱ παραθαλάσσιοι **τῶν νομάδων Λιβύων** (Ist. IV. 181).

Було виявлено випадки, коли субстантивати вживаються зі звичайними іменниками та займенниками в ролі однорідних членів речення в межах риторичної фігури перелічення, очевидно, для частиномовної уніфікації. Зокрема, було зафіксовано вісім однорідних підметів, шість з яких виражено іменниками і два – ОСП (οἱ κυνοκέφαλοι, οἱ ἀκέφαλοι): καὶ γὰρ οἱ ὄφιες οἱ ὑπερμεγάθεες καὶ οἱ λέοντες κατὰ τούτους εἰσὶ καὶ οἱ ἐλέφαντές τε καὶ ἄρκτοι καὶ ἀσπίδες τε καὶ ὄνοι οἱ τὰ κέρεα ἔχοντες καὶ οἱ **κυνοκέφαλοι** καὶ **οἱ ἀκέφαλοι** (Ist. IV. 191) – *бо там живуть великі змії, леви, слони, і ведмеді, і гадюки, і рогаті вислюки, і собакоголові і безголові (люди).* Ще в одному прикладі ОСП сполучається з іменником: κατέλιπε δὲ τούς τε ὄνους καὶ **τοὺς ἀσθενέας** τῆς στρατιῆς (Ist. IV. 135) – *залишив же вислюків і хворих (воїнів).* В реченні: εὐωχέοντα ἀναδιδάσκειν ὡς οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ συμπόται αὐτοῦ οὔτε **οἱ** ἐκ τούτων αἰεὶ **γινόμενοι** ἀποθανέονται (Ist. IV. 95) – *частуючи повчав їх, що ані він сам, ані його співтрапезники, ані ті, що від них завжди будуть народжуватись, не помруть* – зафіксовано три однорідних підмети, з яких перший виражений займенником αὐτὸς, другий – іменником οἱ συμπόται, а третій – ОСД οἱ γινόμενοι. Очевидно, що автор вжив цей ОСД замість іменника οἱ ἀπόγονοι – *нащадки*, об'ємно розширивши його за рахунок двох неузгоджених означень, щоб підкреслити вагомість саме третього члена перелічення. В один ряд однорідних членів речення можуть входити відразу декілька субстантивів: **τοὺς ὑπολειπομένους** καὶ **ἐπελκομένους** (Ist. IV. 203); **τῶν διουρισάντων** καὶ **διελόντων** (Ist. IV. 42); **παχὺ** καὶ **μέλαν** (Ist. IV. 23) .

Проведене дослідження дало змогу констатувати, що найчастіше ОСД та ОСП виступають у функції прямого та непрямого додатків (38% та 28% прикладів відповідно), у функції підмета зафіксовано 23% оказіоналізмів, неузгодженого означення – 6%, іменної частини складеного присудка – 3%, звертання – 2%, тобто визначальний синтаксичний фактор для оказіональної субстантивації прикметників та дієприкметників – це їх вживання у синтаксичній функції додатка, особливо прямого. Частоту вживання оказіоналізмів у певних синтаксичних функціях відображає Рис. 1:

Рис. 1. Синтаксичні функції ОСП та ОСД
Джерело: розроблено автором

З проаналізованих прикладів, найчастіше субстантивати вживаються в знахідному відмінку (41%), друге місце за частотою вживання посідають родовий та називний відмінки (по 23% відповідно), значно рідше трапляється давальний (11%) та кличний (2%), тобто найбільш сприятливим для оказіональної субстантивації прикметників та дієприкметників виявився знахідний відмінок. Це пояснюється тим, що для субстантивів більш харак-

терними є об'єктні відношення. Загальну картину вживання оказіоналізмів у певних відмінках відображає Рис. 2:

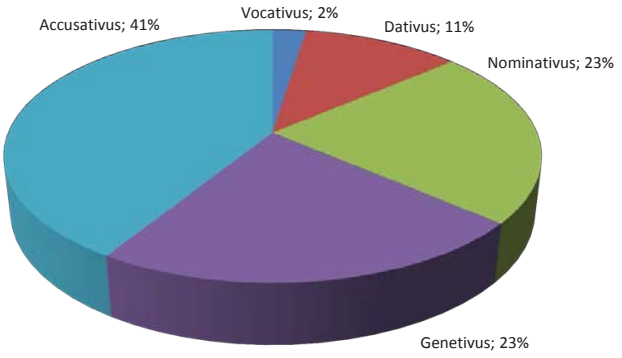

Рис. 2. Відмінкове вживання ОСП та ОСД
Джерело: розроблено автором

Потреба в оказіональній субстантивації обумовлена необхідністю в конкретній ситуації миттєво виразити нове предметне поняття як об'єкт певної дії, діяльності (мовленнєвої, спрямованої на досягнення мети), процесу, негативного впливу, набуття, протидії, переміщення (суб'єктного), перебування у певному стані (функціональному, емоційному), примусу тощо.

Оказіональні субстантивати можуть мати при собі узгоджені чи неузгоджені означення, однак у більшості випадків переважають неузгоджені означення (9:2). При цьому важливим є те, що якісні прикметники не вживаються в ролі означення до ОСД та ОСП, на відміну від звичайних іменників та узуальних субстантиватів. ОСД та ОСП трапляються в ролі однорідних членів речення зі звичайними іменниками або іншими субстантиватами.

Висновки. Результати дослідження свідчать про те, що в контексті до певної міри відбувається асиміляція оказіональних субстантиватів зі звичайними іменниками у функціональному відношенні, при цьому простежується нерозвиненість характерних для іменників синтаксичних зв'язків (переважає один тип зв'язків – об'єктних, атрибутивні відношення вкрай обмежені (7%), в основному вони представлені неузгодженими означеннями при ОСД як свідчення ще доволі сталих зв'язків з мотивуючим дієсловом).

Список літератури:

1. Георгиева В. Л. О субстантивации как языковом явлении (на материале русского языка) / В. Л. Георгиева // Материалы конференций северного зонального объединения кафедр русского языка пединститутов. – Л., 1963. – С 97-108.
2. Українська мова. Енциклопедія. «Українська Енциклопедія імені М. П. Бажана», 2004. – С. 153-154.
3. Карпалюк В. С. Українська мова. Лексикологія. Фразеологія. Словотвір / Карпалюк В. С., Каньоса П. С., Карпалюк Н. В. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 239 с.
4. Смольская Л. Ю. Субстантивация participium praesentis activi в латинской медицинской терминологии: автореф. дисс. на соискание уч, степени канд. филол. наук : спец. 10.02.14 «Классическая филология» / Лариса Юрьевна Смольская. – Тбилиси., 1987. – 24 с.
5. Глущенко Л. М. Субстантивированные прилагательные у Цицерона как функциональная система / на материале трактатов «De re publica», «De legibus», «De finibus», «De finibus bonorum et malorum». дисс. на соискание уч, степени канд. филол. наук : спец. 10.02.14 «Классическая филология» / Глущенко Лина Михайловна. – Львов., 1987. – 205 с.
6. Лихошерстова Н. Є. Семантико-стилістичний аспект субстантивації дієприкметників в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Євгеніївна Лихошертова. – Х., 2001. – 17 с.
7. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Ч. 1. / І. І. Ковалик. – Івано–Франківськ – Львів, 2007.
8. Курилович Е. Заметки о значении слова / Е. Курилович. Очерки по лингвистике. – М., Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 237-250.
9. Шкуратян Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова. / Н. Г. Шкуратян, С. В. Шевчук. – К., «Література»., 2000. – С. 217-219.
10. Плющ М. А. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Частина 1. / М. А. Плющ. – К., «Вища школа»., 2005. – С. 32-33.
11. Карпалюк В. С., Каньоса П. С., Карпалюк Н. В. Українська мова. Лексиеологія. Фразеологія. Словотвір. / В. С. Карпалюк, П. С. Каньоса, Н. В. Карпалюк. – Кам'янець-Подільський., 2006. – С. 108-111.
12. Лексико-семантические группы руських глаголов: Учеб. слов.-справ. / Под общ. Ред. Т. В. Матвеевой. – Свердловск., Изд-во Урал. ун-та., 1988. – 152 с.

Савчук Г.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ОККАЗИОНАЛЬНОЙ СУБСТАНТИВАЦИИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ И ПРИЧАСТИЙ В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
Статья посвящена установлению определяющих синтаксических факторов, обуславливающих окказиональную субстантивацию прилагательных и причастий в древнегреческом языке. Исследованы синтаксические функции окказионализмов, их синтагматика и синтаксическая семантика.
Ключевые слова: синтаксическая функция, падеж, окказионально субстантивированные причастия, окказионально субстантивированные прилагательные.

Savchuk G.O.
Ivan Franko National University of Lviv

SYNTACTIC FACTORS OF OCASSIONAL SUBSTANTIVATION OF ADJECTIVES AND PARTICIPLES IN THE ANCIENT GREEK LANGUAGE

Summary
The Article is sanctified to research of syntactic determinatives that stipulate ocassional substantivation of adjectives and participles in the ancient Greek language. The syntactic functions, syntagmatic and syntactic semantics of ocassionaly substantivized adjectives and participles were investigated.
Keywords: syntactic function, case, ocassionaly substantivized adjectives and ocassionaly substantivized participles.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 340

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ТА СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Зубачова І.С.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Досліджено питання визначення поняття влади та державної влади. Розглянуто питання щодо визначення терміну судової влади. Вивчено питання щодо сутності поняття судової системи.
Ключові слова: влада, державна влада, політична влада, судова влада, судова система.

Постановка проблеми. Беззаперечним фактом є те, що серед невід'ємних ознак будь-якої правової держави є наявність поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Визначення ж змісту самого поняття судової влади та судової системи дозволить окреслити значення судової влади, а саме реалізацію функцій судовою владою, що є необхідним чинником функціонування двох інших гілок влади – законодавчої та виконавчої у контексті правових механізмів стримувань і противаг у системі державної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід відзначити, що дослідженням питання визначення і функціонування судової влади та судової системи займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: Є.Б. Абросімова, Журавський, Я.П. Зейкан, І.Є. Козлова, Є.В. Колесніков, Н.М. Коркунов, Р.О. Куйбіда, Р.З Лівшиц, Б.В. Малишев, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, С.М. Тимченко, Н.С. Юзікова, О.І. Ющик.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З метою ефективного функціонування судової влади та судової системи та дієвого захисту прав та свобод людини і громадянина необхідно у теоретичному аспекті здійснити аналіз розмежування понять «влада», «державна влада», «судова влада» та «судова система».

Мета статті. Сформулювати поняття судової влади та окреслити визначення судової системи.

Виклад основного матеріалу. На думку І.Я. Фойницького судова влада у вузькому розумінні, за виділенням моменту судового верховенства, створює систему органів, що підкорюються закону, покликаних до застосування закону у порядку судового провадження. Судове верховенство на думку І.Я. Фойницького включає чотири компоненти: 1) право видання і зміни законів, що визначає судовий «організм» і порядок його діяльності під час розгляду окремих справ; 2) обрання чи затвердження суддів; 3) право верховного нагляду за діяльністю судових установ; 4) право помилування [1, с. 156-157].

Лазарєва В.А. вказує, що судова влада може бути визначена як виключне владне повноваження, що належить судам РФ покликане вирішувати конфлікти правового характеру, що виникають у суспільстві, шляхом здійснення в особливій процесуальній формі правосуддя і прийняття обов'язкових для виконання рішень [2, с. 27].

Слід також звернути увагу на визначення судової влади, що були надані вітчизняними науковцями та правниками. Так, Ю.М. Грошевий та І.Є. Марочкін визначають судову владу як специфічну гілку державної влади, яка здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами і, призначенням якої є розв'язання правових конфліктів та здійснення судового контролю [3, с. 6].

Заслуговує на увагу точка зору О. Безнасюка і Х. Рустамова, які зазначають, що судова влада є не лише правосуддям, оскільки ця категорія включає в себе всю судову систему, апарат суддів, суддівський корпус та будівлі, в яких розташовуються суди та ін. Вони зазначають, що на стан та якість судової влади впливає не стільки правосуддя, скільки зазначені фактори, які на перший погляд, є досить незначними. [4, с. 30-31].

На нашу точку зору, теоретично судову владу як різновид влади не можна порівнювати із судовою системою та судами, оскільки судова система являє собою сукупність спеціальних державних органів – судів, основним завданням яких є задоволення потреби у розгляді та вирішенні правових суперечок, а також кожен з яких є внутрішньою одиницею даної сукупності, що у взаємодії один з одним утворюють систему як ціле із наявною відповідною структурою та здатністю до саморозвитку.

Судова влада за своєю сутністю виходить за межі її носіїв – судів, але в той же час, якщо говорити не про теорію, а про практику, то слід відмітити, що судова система, суд та судова влада не можуть існувати окремо.

На думку, такого науковця як Бринцев В.Д., судова влада – це законна діяльність всіх ланок судової системи щодо забезпечення та реалізації конституційного, кримінального, господарського, цивільного та адміністративного правосуддя [5, с. 25-26].

Городовенко В. характеризує судову владу як незалежну гілку державної влади, яка являє собою сукупність державних органів, наділених повноваженнями щодо здійснення правосуддя у формі цивільного, адміністративного, господарського, кримінального та конституційного судочинства [6, с. 121].

Юзікова Н.С. розглядає судову владу як різновид державної влади, яка є системою державних органів, що покликані здійснювати правосуддя в Україні [7, с. 29].

Маляренко В.Т. дає наступне визначення терміна судової влади: на його думку, судовою владою є діяльність всієї судової системи, що здійснюється завдяки засобам, що притаманні лише їй та закріплені на законодавчому рівні, що забезпечують вплив на процеси, що відбуваються в суспільстві та на поведінку людини [8, с. 6-7].

На нашу думку, визначати сутність поняття судової влади необхідно виходячи з аналізу самого поняття «влади».

Класичне розуміння сутності поняття «влади» пов'язують з визначенням М. Вебера, котрий вказав, що влада являє собою будь-яку можливість впроваджувати усередині даних суспільних відносин особисту волю, навіть всупереч опору, поза залежністю від того, на чому така можливість засновується [9].

© Зубачова І.С., 2014

Поняття «влада» в побуті і в науковій літературі розуміють по-різному. Філософи говорять про владу над об'єктивними законами суспільства, соціологи – про владу соціальну, економісти – про владу господарську, юристи – про державну владу, політологи – про політичну владу, природознавці – про владу над природою, психологи – про владу людини над собою, батьки – про сімейну владу, богослови – про владу Бога тощо [10].

На думку російського політолога Ф. Бурлацького, для визначення природи влади необхідно виходити з кількох моментів: 1) класового підходу, 2) конкретно-соціологічного підходу, що враховує плюралістичний характер влади в суспільстві, 3) конструювання не тільки загального поняття влади, а й з'ясування специфічних особливостей певних її видів: економічної, політичної, державної і т. п., 4) диференціації суспільної й особистої влади, котрі переплітаються між собою, але можуть бути і не пов'язані одна з одною (наприклад, сімейна влада не є політичною); 5) урахування різних особливостей влади в різних соціально-політичних структурах, формаціях, цивілізаціях; 6) виокремлення вольових та правових засад, котрі тісно зв'язані між собою, але не завжди є тотожними [11, с. 26].

У етимологічному сенсі влада розглядається як 1) право керування державою, політичне верховенство, владарювання, усевладність; 2) керівні державні органи, уряд, адміністрації, керівництво, особи, які мають владні повноваження; 3) право і можливість розпоряджатися, керувати кимось чи чимось [12, с. 356]. Крім того, у літературі відмічено, що сутність цього явища полягає у тому, що воно своїм виникненням передує і державі і, відповідно, політичному життю суспільства. Воно являє собою функцію залежності однієї особи від іншої [13, с. 96].

З точки зору юриспруденції влада розглядається як багатогранне суспільно-політичне і правове поняття. Вона може включати в себе: 1) відношення між людьми, коли одні командують, а інші – підкорюються; 2) здатність досягати визначеної мети; 3) здатність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; 4) засіб самоорганізації суспільства, заснованого на розподілі функцій управління і виконання; 5) можливість і здатність реалізовувати свою волю [14, с. 489].

Влада в загальному розумінні – це здатність і можливість справляти певний вплив на діяльність та поведінку людей з допомогою відповідних засобів – волі, авторитету, права, насильства.

Отже, влада являє собою вольові відносини, що надають можливість реалізувати власні інтереси у сфері особистої та суспільної діяльності, завдяки монопольному праву приймати обов'язкові рішення та здатність впливу через забезпечення виконання прийнятих зобов'язань, а також використання результатів впливу.

Політична влада, як один з найважливіших виявів влади, характеризується реальною здатністю даного класу, групи, індивіда проводити свою волю, що виражена в політиці. Поняття політичної влади ширше за поняття влади державної. Відомо, що політична діяльність здійснюється не тільки в межах держави, а й у інших складових частинах соціально-політичної системи: у межах партій, професійних спілок, громадських, міжнародних організацій і т. п.

Визначення «державної влади» є більш вузьким та персоніфікованим. Дане визначення характеризується суб'єктом, у ролі якого виступає держава або (і) народ, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, яких народ наділяє владними повноваженнями. Саме тому, владу сприймають як можливість та здатність народу або (і) органів державної влади здійснювати вплив на суспільні процеси, за допомогою примусу чи переконання.

Державна влада – це вид політичної влади, що має монопольне право видавати закони, обов'язкові для всього населення, що спирається на спеціальний апарат примусу як на один із засобів для виконання її законів та розпоряджень. Державна влада означає як певну організацію, так і практичну діяльність для здійснення цілей і завдань цієї організації [15].

Державній владі притаманні основні риси як соціального явища. Так, П.М. Рабінович зазначає, що це різновид публічної політичної влади, що здійснюється державою і її органами, здатність держави підкорювати своїй волі поведінку людей і діяльність об'єднань, що знаходяться на її території [16, с. 84].

Отже, державна влада – це соціально-вольові правовідносини держави та її органів, що характеризуються суверенністю, верховенством, незалежністю і самостійністю, що виникають у зв'язку з необхідністю управління суспільством та є загальнообов'язковими завдяки державному примусу.

Якщо вести мову про термін «судова система», то у сучасній юридичній літературі зустрічається наступне визначення судової системи. Судова система – це сукупність діючих судів, що функціонують на єдиних конституційних засадах [17, с. 444].

Судова система являє собою сукупність судових установ, основним призначенням яких є діяльність, що визначає її місце у здійсненні охорони і захисті прав, інтересів особи, суспільства і держави як центральної ланки та однієї з фундаментальних гілок державної влади, оскільки завданням правосуддя підлеглі більшість напрямів правоохоронної діяльності [18, с. 7].

Тимченко С.М. під судовою системою розуміє сукупність усіх судів, що існують та функціонують у державі та наділені владними повноваженнями здійснювати судову владу [19, с. 22, 50].

Сібільова Н.В. вказує, що суди утворюють судову систему, для якої, як і для кожної системи, характерні певні зв'язки і відносини між окремими її елементами (судами), а також якій притаманні такі властивості, як ієрархічність, багаторівневість, структурність. Судова система уособлює організаційний аспект судової влади та віддзеркалює особливості організації судової влади держави, відповідає рівню соціально-економічного розвитку, пануючим у суспільстві поглядам на місце суду в системі механізмів державної влади, накопиченому досвіду та певним традиціям [20, с. 66].

Цікаву точку зору щодо визначення судової системи висловлює І. Шихата. На його думку, у широкому значенні судова система від імені держави надає суспільству послуги з розгляду й вирішення виникаючих правових суперечок. Кінцевим користувачем послуг, наданих судовою системою, повинен бути не суддя, а все суспільство, а метою будь-якої проведеної судової реформи є надання можливості судовій системі ефективно й справедливо обслуговувати фізичних та юридичних осіб [21, с. 76]

Висновки і пропозиції. Отже, зміст поняття «судова влада» характеризується принаймні двома елементами, такими як реалізація влади лише

спеціально створеними державними установами – судами та наявністю своїх, притаманних лише цим органам можливостей та засобів впливу.

Проаналізувавши визначення науковців щодо судової системи можна зробити висновок, що судова система – це сукупність, пов'язаних на основі демократичних принципів, з урахуванням національно-державного, адміністративно-територіального устрою спеціальних органів, а саме: діючих судів (установ) що функціонують на конституційних засадах, є носіями державної влади, призначенням яких є діяльність, що віддзеркалює особливості організації судової влади держави, відповідає пануючим у суспільстві поглядам на місце суду в державному механізмі, національному досвіду, визначає її місце у здійсненні охорони і захисті прав, інтересів особи, суспільства і держави як центральної ланки.

Список літератури:

1. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. [Текст] / И. Я. Фойницкий. – СПб. : Альфа, 1996. Т. 1 : . – [Б. м.] : [б.в.], 1996. – 552 с.
2. Судебная защита в уголовном процессе РФ: проблемы теории и практики. Автореф. дис. .. д-ра юрид. наук / Лазарева В.А. – М., 2000. – 41 с.
3. Грошевий Ю.М., Марочкін І.Є. Органи судової влади в Україні. К.,1997.– 20 с.
4. Судебная власть. Учебник для вузов / Безнасюк А.С., Рустамов Х.У. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 455 с.
5. Брынцев В.Д. Судебная власть. Правосудие. Пути реформирования в Украине.-Харьков: Ксилон, 1998. – 182 с.
6. Городовенко В. Про становлення незалежної судової влади // Право України – 2002.– № 9 – С. 120-124.
7. Юзікова Н.С. Судові та правоохоронні органи України. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Дніпропетровський національний університет. – 4 вид. Перероб. 1 доп. – К.: Істина, 2006. – 320 с.
8. Коментар до Закону «Про судоустрій України» (Закон України від 7 лютого 2002 року № 3018 -III) [за заг. ред. к.ю.н, доц. В.Т Маляренка]. – Юрінком Інтер, 2003. – 462 с.
9. Андрущенко В.П. Філософія політики: Підручник. – К.: Знання України, 2003. – 400 с. [Електронний ресурс] / Андрущенко В.П. / Режим доступу: http://www.npu.edu.ua/le-book/.
10. Брегеда А.Ю. Основи політології: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 312 [Електронний ресурс] / Брегеда А.Ю. / Режим доступу: http://studentbooks.com.ua/content/view/125/1/1/17/
11. Политические системы современности. Очерки / Бурлацкий Ф.М., Егоров С.А., Каленский В.Г., Мамут Л.С., и др.; Отв. ред.: Бурлацкий Ф.М., Чиркин В.Е. – М.: Наука, 1978. – 253 с.
12. Новий тлумачний словник української мови. У 3 томах. / Укл. Яременко В.В., Сліпушко О.М. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 1. – 926 с.
13. Солодухин Т.А. Власть как предмет юридико-политической науки // Гос-во и право. – 2009. – № 12.– С. 96-100.
14. Юридична енциклопедія [Текст] : в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана ; – К. 1998. – 670 с.
15. Брегеда А.Ю. Основи політології: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 312 [Електронний ресурс] / Брегеда А.Ю. / Режим доступу: http://studentbooks.com.ua/content/view/125/1/1/17/
16. Рабінович П.М. Державна влада // Юрид. енциклопедія. – Т. 2. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1999. – С. 744.
17. Конституційне право для студентів вищих навчальних закладів [за ред. академіка АПрН України, д.ю.н., професора Ю.М. Тодики, д.ю і п.н., професора В.С. Журавського]. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
18. Тюрін О.В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика): Навчальний посібник. – К.: КНТ, Видавничий дім «Скіф», 2008. – 96 с.
19. Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. / С.М. Тимченко. К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
20. Організація судової влади в Україні: Навчальний посібник / І.Є. Марочкін, Н.В. Сібільова, В.П. Тихий та ін. / За ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 328 с.
21. Шихата И. Правовая реформа. Теория и практика: учеб. Пособие / пер. с. англ. под ред. Н.Г. Дорониной / И.М. Шихата. – М.: – Белые альвы, 1998. – 203 с.

Зубачева И.С.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЙ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ И СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация
Исследованы вопросы определения понятия власти и государственной власти. Рассмотрены вопросы определения срока судебной власти. Изучен вопрос о сущности понятия судебной системы.
Ключевые слова: власть, государственная власть, политическая власть, судебная власть, судебная система.

Zubachova I.S.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THEORETICAL ASPECT OF DETERMINATION OF CONCEPTS OF DEPARTMENT JUDICIAL AND JUDICIAL SYSTEM

Summary
The question of determination of concept of power and state power were investigated. A question is considered in relation to determination of term of department judicial. A question is studied in relation to essence of concept of the judicial system.
Keywords: power, state power, political power, department judicial, judicial system.

УДК 340.12

ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Лебедєва О.В.
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Стаття присвячена теоретичним та практичним аспектам федеративної держави. Підкреслено, що утворення федерацій проходить по-різному. Деякі з них були утворені на основі союзу, об'єднання незалежних держав, об'єднання чи вступ у союз державних утворень або політичних одиниць, які фактично мали деякі ознаки держави; зазначено також, що більшість федерацій утворюються зверху актами державної влади тощо.
Ключові слова: федерація, держава, федералізм, союз, федеративна трансформація.

Постановка проблеми. В сучасному світі терміни «федерація» і «федералізм» доволі поширені не тільки в науці, а й в таких сферах суспільних відносин, як літературі, публіцистиці, спорті, культурі, професійній діяльності, функціонуванні різних інститутів громадянського суспільства та громадських об'єднань тощо. У широкому значені під федерацією розуміють будь-яку систему, структуру, що складається з неоднакових частин.

Означені терміни не є тотожними, а співвідносяться як форма і зміст. Федерація – це форма державного устрою, при якій складовими частинами держави є відносно самостійні державні утворення – суб'єкти федерації; федералізм – це прояв встановлених федеративних відносин [7]. Федералізм розглядають як міжгалузеве поняття, що містить не тільки юридичні, а й політичні, соціологічні, психологічні, історичні, економічні та інші аспекти. Таким чином, федерація як форма, організаційна сторона держави відображає статику в державних відносинах, а федералізм – динаміку внутрішньодержавних відносин у федеративній державі. Отже, головне в характеристиці федералізму – не з'ясування територіальної складової держави, а саме федеративні відносини, тобто взаємозв'язок різних суб'єктів цих відносин. Не дивлячись на те, що «федерація» і «федералізм» не є тотожними поняттями, однак вони знаходяться в нерозривній єдності: федерація неможлива без федеративних відносин, а федеративні відносини можливі тільки у федеративній державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означеною проблемою займалися такі видатні вчені, як: С. Алєксєєв, М. Баранов, І. Бусигіна, А. Головістікова, Ю. Дмітрієв, О. Зайчук, І. Ільїн, П. Кінг, Н. Коркунов, М. Моронюк, В. Нерсесянц, Н. Оніщенко, П. Рабінович, Р. Туровський, В. Червонюк, В. Чиркін та інші. Таким чином, ґрунтуючись на думках видатних вчених, спробуємо проаналізувати федеративну державу в теоретичному та практичному аспектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Федерація – це держава, яка характеризується об'єднанням частково самоврядних державних утворень або регіонів, підлеглих центральному (федеральному) уряду. У федерації статус її самоврядних суб'єктів, а також поділ влади між ними і центральним урядом закріплені в конституції і не можуть бути змінені в односторонньому порядку суб'єктами федерації або органами федеральної влади. Таким чином, центральним питанням для федерації є розподіл влади.

Основною відмінністю між політичними формами, що втілюють принцип федералізму, постає ступінь їх централізації (або нецентралізації). На відміну від союзу, в федерації утворюється федеральний центр, який може напряму звернутися до громадян, отримуючи від них дозвіл на ті чи інші дії і навіть на скасування тих чи інших рішень територій.

За ступенем централізації федеральні політичні системи можна розташувати наступним чином: союз – конфедерація – унітарна децентралізована (регіоналізована) держава – федерація – унітарна держава.

Зауважимо, що принцип, ідеї і дух федералізму можуть використовуватися не тільки на національному, а й на наднаціональному рівні. Наприклад, Європейський Союз не є і не може бути унітарним утворенням, але, в свою чергу, дотримується федеративного гасла «єдність в різноманітті», визнаючи цілісність і автономію своїх складових частин – держав-членів і регіонів. Взаємна повага сторін, пошуки компромісу, плюралізм, добровільність прийнятих зобов'язань завжди були частиною загаль-

© Лебедєва О.В., 2014

ноєвропейської конструкції, ці принципи найбільше відповідають такому складному об'єднанню, як ЄС [6, с. 194-204].

Історичні чинники федералізації пов'язані з формуванням федерацій у вигляді нових держав, які створені в процесі постфеодальної інтеграції або постколоніального об'єднання. Федералізація відбувається у випадку значної вихідної неоднорідності об'єднуваних територій та наявності у її частин інтересу до інтеграції. З цими факторами зазвичай пов'язаний класичний сценарій договірної інтеграції. Однак на практиці істинні суверенні держави не створювали федерації, в кращому випадку це були тимчасові конфедеративні утворення (мова йде саме про напівавтономні політії в межах крихких союзів, наприклад, Римська імперія або слабо інтегрованих між собою колоніях).

Зазначимо, що етноконфесійні фактори пов'язані з формуванням федерацій на основі поліетнічних держав, коли суб'єкти федерації більш-менш збігаються з етнічними факторами. Означені чинники мали найбільший вплив на федералізацію в Індії, Пакистані, Ефіопії, Судані, Іраку, Бельгії, Боснії і Герцеговині.

Водночас не слід вважати, що федеративна модель розвивається в усіх поліетнічних державах. Її прийняття потребує принципового вирішення з боку центру. Федералізація не відбувається в державах: зі слабкими артикульованими інтересами етнічних громад; де відсутні території для компактного проживання етнічних груп; де діють жорсткі авторитарні і військові режими. До числа багатонаціональних і водночас унітарних держав відносяться такі країни, як Іран, Туреччина, Індонезія, Таїланд, Афганістан, більшість країн Африки тощо. Однак політична емансипація етнічних факторів завжди залишається можливим сценарієм їх політичного розвитку. Прикладом слугує Ірак, де курди скористалися конфліктом між Заходом і режимом С. Хусейна, щоб почати утворення своєї автономії на півночі країни. Після повалення С. Хусейна курди отримали значний вплив в іракській політиці в цілому, наполягаючи при цьому на федералізації країни і особливому статусі Іракського Курдистану [3, с. 7-18].

Природно-географічні фактори пов'язані з федералізацією держав, регіони яких поділені морським простором або гірськими бар'єрами. В умовах географічного відокремлення переважно розвивається регіональна ідентичність, навіть якщо відособлена територія не відрізняється за етнічними факторами. Прикладом таких федерацій, на формування яких вплинули природно-географічні чинники, є Коморські острови, Мікронезія, Сент-Кітс і Невіс. Але і в цьому випадку зовсім не обов'язково, щоб держава, що являє собою архіпелаг або включає острівні групи, формувала федерацію. Однієї лише диференційованої фізико-географічної геоструктури недостатньо, потрібна ще реально розвинена і артикульована регіональна ідентичність. Тому зворотніми прикладами є Індонезія, Японія, Греція тощо. Водночас процеси розвитку регіональної ідентичності на географічно відокремлених територіях можуть призводити до появи вимог про децентралізацію.

Зазначимо, що розмір державної території не є сам по собі фактором федералізації або децентралізації. Фактором виступає ступінь неоднорідності території, що призводить до розвитку регіональної ідентичності та подальшої артикуляції регіональних інтересів. Водночас останнє відбувається далеко не завжди і характерне для політично розвинених суспільств з їх «регіональною емансипацією» [1].

Водночас розвиток федералізації залежить від політичного режиму в країні: авторитарний і тоталітарний режими можуть певний час ефективно пригнічувати імпульси до децентралізації. З різних причин не є федераціями такі держави, як Китай, Японія, Індонезія, Таїланд, Афганістан, Іран, Туреччина, Заїр, Перу, Колумбія, Болівія, Франція, Швеція тощо. В реальності відбувається змішання факторів федералізації. Досить часто пов'язані один з одним історичні та етноконфесійні чинники, які діють одночасно і паралельно. Також слід розуміти, що наявність диференційованої геоструктури тільки створює потенціал для федералізації. Актуалізація цього потенціалу залежить від конкретних умов політичного розвитку країни та її регіонів. Відсутність федералізму в неоднорідних державах може пояснюватися декількома причинами: сильна унітаристська традиція; наявність авторитарного режиму; слабка регіональна ідентичність; моноетнічний склад населення.

Отже, федеративну державу практикують багато країн. Федеративні держави відрізняються один від одного за багатьма параметрами: за розміром території та чисельністю населення; за національною, конфесійною та лінгвістичною складовими тощо.

Історичний фактор виникнення і розвитку федерації має свої особливості. Головне завдання полягає в тому, щоб виробити такий «дизайн» політичних інститутів федерації, який як найкраще забезпечив би її виживання і розвиток, а також надання економічних і політичних благ громадянам, що виправдовують саме її існування.

Незважаючи на різноманітність інституційного «дизайну», виділяють наступні структурні характеристики федерацій: верховенство Конституції, поправки до якої можуть вноситися за згодою більшості суб'єктів федерації; дві структури управління (федеральна і регіональна), кожна з яких безпосередньо пов'язана зі своїми громадянами; забезпечення балансу влади і управління між рівнями федерації; формальний конституційний розподіл законодавчих та виконавчих повноважень і державних ресурсів між двома системами управління, що гарантують певні області справжньої автономії для кожної системи; субсидіарність як принцип вирішення проблем на тому рівні, де вони виникають; забезпечення представництва регіональних інтересів всередині федеральних інститутів (зазвичай у формі другої палати парламенту); посередник (у формі суду або референдумів) для вирішення конфліктів і суперечок між владними рівнями; інститути та процедури для полегшення співпраці в областях спільної компетенції або перетинання сфер відповідальності [2, с. 56-91].

Звернемо увагу на дуальний і кооперативний федералізм, які є один з найбільш опрацьованих підходів до розуміння природи федерації як форми державного устрою дивлячись на досвід конституційного оформлення федерації в США, які до сьогодні вважаються одним з класичних прикладів цієї форми державного устрою в сучасному світі. Концепція дуального федералізму заснована на тому, що обидва рівні федерації – федеральний і регіональний – мають власні джерела легітимації влади та повноважень, при цьому кожен владний рівень має автономією в своїй сфері юрисдикції. Таким чином, кожна влада має суверенітет у власній сфері відповідальності, так як повноваження, які вона

здійснює, не делеговані нею іншою владою. Концепція дуального федералізму може мати і іншу інтерпретацію, коли акцент робиться на те, що в основі федеративного союзу лежить об'єднання двох націй (англо- і франкоканадців в Канаді). Така природа федерації визначається як диархія (двовладдя) [9, с. 13].

Конституційні підстави американського федералізму полягають у встановленні територіального поділу влади і функцій між національними та регіональними органами влади, забезпеченні представництва урядів штатів в процесі прийняття рішень центральним урядом, а також у встановленні Верховного Суду як арбітра у спорах між двома рівнями. Звернемо увагу, що якщо відносини між штатами і Вашингтоном мають федеративний характер, то відносини між самими штатами конфедеральні, що підкреслює важливість суверенітету в цій сфері відносин (як конституційні одиниці всі штати мають рівний статус).

Зазначимо, що концепція дуального федералізму давно піддається критиці в самих США, оскільки вона не відображає реальності американського федералізму. Дуальний федералізм поступово заміщується концепцією кооперативного федералізму. В США дуальний федералізм традиційно пов'язують з ідеями і діяльністю консерваторів, а кооперативний – з лібералами.

Концепція кооперативного федералізму робить акцент на співпраці, взаємодії, взаємозалежності федерації та її суб'єктів. Кооперативний федералізм реалізується через механізми вертикального і горизонтального співробітництва. З цією метою створюються як регіональні об'єднання груп суб'єктів федерації (кооперація по горизонталі), так і особливі федерально-провінційні органи, які мають дорадчий характер і завдання яких полягає в усуванні непорозумінь між центром і регіонами, пошуку компромісів. Незважаючи на дорадчий статус, авторитет прийнятих цими органами рекомендацій може бути дуже високим. Прикладом таких органів є наради прем'єр-міністрів федерації і провінцій (або штатів) в Австралії, Канаді, Індії. У Німеччині, де, як вважають, кооперативний федералізм отримав найбільш повний розвиток, дуже популярні конференції, робочі зустрічі, наради міністрів федерації і земель, що відають однопорядковими питаннями.

Однак федерація не являє собою раз і назавжди застиглу інституційну форму, а навпаки, полягає в адаптивності, здатності швидко і гнучко реагувати на нові внутрішні та зовнішні проблеми – з боку націоналізму, глобалізації, розвитку нових форм самоврядування тощо. Федерація знаходиться в постійному пошуку балансу між відцентровими і доцентровими тенденціями.

Існує кілька класифікацій федеративних держав. По-перше, федерації діляться на конституційні і договірні [5, с. 3-13]. Договірні федерації створюються переважно знизу, на основі договірних відносин між політіями. Відмінною ознакою є установчий договір між регіональними спільнотами. До цього типу федерацій відносяться США, Швейцарія, які називають класичними федераціями. Прикладом договірної федерації слід вважати і ОАЕ. На етапі становлення федерації договірні відносини активно використовувалися в Аргентині. Як правило, в договірних федераціях суб'єкти відрізняються високим рівнем політичної автономії.

Конституційні федерації створюються зверху, в результаті конституційної реорганізації території та зміну моделі територіально-державного будівництва. До цієї групи відносять Німеччину, Індію, Пакистан, Мексику. Конституційні федерації не можуть вважатися класичними з точки зору їх історії, але водночас вони є найбільш поширеним типом, їх поява відповідає сучасним тенденціям децентралізації в унітарних державах.

Чітко відокремити два типи федерацій насправді неможливо, а тому можна говорити про перехідний тип – конституційно-договірну федерацію. Наприклад, федерації можуть формуватися на договірних засадах, а потім їх можуть відтворити або перетворити за допомогою конституційної реорганізації з новими міжрегіональними кордонами (Німеччина, Австрія). В конституційних федераціях можуть використовуватися договірні форми, але договірні відносини між центром і регіонами (або між окремими регіонами) не обов'язково носять характер установчого договору, що створює федерацію. Навіть США не є чистим прикладом договірної федерації, оскільки договірний принцип в повній мірі відноситься тільки до 13 первісних штатів[1].

По-друге, федерації діляться на етнічні, територіальні і змішані. Відмінною ознакою є використання структури етнічних факторів при формуванні суб'єктів федерації: в етнічних федераціях суб'єктами зазвичай стають великі етно-лінгвістичні фактори; у територіальних федераціях регіони або взагалі не відрізняються за етнічними параметрами (якщо держава є мононаціональною), або ж етнічні кордони свідомо не використовуються; змішаний тип відноситься до тих федераціям, де є суб'єкти федерації, виділені як на етнічній, так і на територіальній основі.

Класичними прикладами етнічних федерацій є Індія, Пакистан, Ефіопія, Нігерія, Бельгія тощо [9, с. 13]. Проте ні в одному з випадків немає буквального збігу етнічних і регіональних кордонів. Дрібні етнічні фактори зазвичай не виділяються в якості регіонів першого порядку. Проведення етнічних кордонів, як вже неодноразово підкреслювалося, ускладнено з об'єктивних причин. Водночас можливі ситуації об'єднання етнічних громад в одному суб'єкті федерації, тому етнічний фактор є умовним.

Територіальних федерацій у світі набагато більше. Практично всі постколоніальні федерації поділяються на суб'єкти, висхідні до колоніальних провінцій, а не етнічним факторам. До федерацій цього типу відносяться США, Аргентина, Мексика, Венесуела, Бразилія, Австралія. Також до їх числа можна віднести Німеччину і Австрію, Малайзію тощо.

Водночас говорити про чисто територіальну федерацію можна тільки в мононаціональній державі, таких, як Германія або Австрія. Серйозні елементи етнокультурних відмінностей між регіонами є в США (афроамериканське, латинське населення тощо). У Мексиці є штати з переважанням індійців. В такому випадку доцільно розділити територіальні федерації на моноетнічні, де етнічний принцип неможливий в принципі, і поліетнічні, де він можливий, але практично не використовується.

Змішаний тип федерації пов'язаний з тими федераціями, де різні етнічні групи можуть мати від одного до безлічі суб'єктів федерації. Яскравий приклад – Канада, де є франкомовний Квебек, ес-

[1] Щоб підкреслити договірний характер федерації чи високий рівень самостійності суб'єктів, в офіційних назвах федеративної держави використовуються поняття «союз», «співдружність», «сполучні штати».

кімоський Нунавут і велика кількість англомовних провінцій. Аналогічно в Швейцарії – складається з німецьких, французьких, італійський і ряду змішаних франко-німецьких кантонів [1].

Водночас територіальні федерації є більш стійкими утвореннями в порівнянні з етнічними. Дійсно, у світі, де принципи національно-державного будівництва визначили політичну карту, створення суб'єкта федерації, який є одночасно етнічним ареалом, таїть в собі ризик сепаратизму. Етнонаціональний принцип державного будівництва створює територіальний формат для можливого розпаду країни. Відомі приклади соціалістичних федерацій, побудованих з активним використанням національного принципу і внаслідок чого розпалися, коли наднаціональна соціалістична ідея втратила підтримку населення. Однак не врахування етнонаціонального принципу в умовах поліетнічної держави може викликати гостру політичну боротьбу аж до міжнаціональних воєн і тероризму. Важливо ще раз підкреслити, що політичні кордони не можуть бути безглуздими, вони повинні збігатися з геоструктурою регіональної ідентичності, а етнічні фактори є більш розвиненими і консолідованими структурами. Таким чином, в поліетнічних державах йдеться про таке формування політичної карти, яке знижувало б ризики сепаратизму, дозволяючи при цьому враховувати потреби етнічних груп. Рідко де використовується принцип «один етнос – один суб'єкт федерації». Також рідкісні ситуації, коли в рамках регіону одна етнічна група становить абсолютну більшість і при цьому цілком зосереджена в цьому суб'єкті федерації. Як результат, мінімізується число ситуацій, коли етнічний фактор можна легко і безболісно «вирізати» з території країни і перетворити на незалежну державу.

По-третє, федерації можна класифікувати за ступенем дробності їх політико-адміністративної структури. Двосуб'єктні федерації є найменш стійкими, оскільки кожний із суб'єктів за своїм форматом є близький до формату незалежної держави. Нерідко сепаратизм посилюється в меншому за розмірами суб'єкті, який вважає, що в разі здобуття незалежності зможе активніше розвиватися. В даний час такими федераціями є Сент-Кітс і Невіс, Танзанія, Боснія і Герцеговина, Сербія і Чорногорія не змогли довго існувати в такому форматі і розпалися, а Камерун і Ефіопія перейшли в свій час від двосуб'єктності до унітаризму.

Більшість федерацій відноситься до числа полісуб'єктних. Зазначимо, що в таких випадках ризики розпаду нижчий, оскільки суб'єкти федерації звичайно невеликі й міцніше пов'язані один з одним. Менше 10 суб'єктів федерації налічується в Австралії, Австрії, ОАЕ тощо. Латиноамериканські федерації є достатньо дробовими: 22 штату в Венесуелі, 23 провінції в Аргентині, 26 штатів в Бразилії і 31 штат в Мексиці. У складі Швейцарії – 23 кантону, в Судані – 26 штатів, в Індії – 28, в Нігерії – 36. Найбільше число суб'єктів федерації (крім Росії) налічується в США – 50 штатів.

Сучасні федерації можна групувати також по ряду інших диференційних ознак. Розрізняють федерації симетричні і асиметричні. Симетрична федерація – однорідність і рівноправність складових федерації суб'єктів, зазвичай симетричні федерації виникають «знизу», на основі союзу держав.

Асиметрія може набувати у федераціях різні форми: поряд з суб'єктами федерації можуть бути присутні інші територіальні утворення (провінції і території в Канаді, штати і асоційовані держава – Пуерто-Ріко – в США) або ж федерація включає тільки суб'єкти, однак вони мають різні статуси і користуються різними правами (наприклад, Російська Федерація). У деяких федераціях є федеральні володіння, як правило, це невеликі прибережні території або острова без стабільного населення. Іноді в федераціях елементами особливого статусу користуються резервації для корінного населення (вони знаходяться в складі штатів, але їх положення регулюється федеральним законодавством). Такі резервації є в США, Австралії [1].

Кожна симетрична і асиметрична федерація має свої переваги і недоліки. Симетрична федерація більш стабільна, в ній відсутня боротьба за вирівнювання статусів суб'єктів. Однак асиметрія може якраз представляти собою адекватну відповідь на об'єктивно існуючі відмінності між суб'єктами, вона спирається на соціально-економічні, історичні, культурні, етнічні та інших відмінностях між територіями держави. У разі серйозних відмінностей штучне вирівнювання може принести тільки шкоду, сприяти територіальній дезінтеграції держави. Водночас розмежування симетричних / асиметричних федерацій є досить спірним, ідеальної симетричної федерації не існує, оскільки навіть конституційно симетрична федерація має ту чи іншу «приховану асиметрію». Досить часто вона виявляється в неоднаковому представництві регіонів у верхній палаті парламенту.

Диференційованою ознакою федерації є підхід до формування другої (верхньої) палати парламенту, яка виражає специфічні інтереси суб'єктів федерації (така палата відсутня в Танзанії, Венесуелі, на Коморських островах, в ОАЕ).

Федералізм не є «самопідтриманим» порядком – для збереження і розвитку він потребує рамкових умов. Вкрай важливим фактором, що визначає стабільність федеративного устрою, є міцна партійна система. У стабільних федераціях діють так звані «інтегровані партії», в рамках яких політики одного рівня діють в постійних інституціональних відносинах з політиками інших рівнів.

Особливою формою федералізму вважається федератизм. Д. Елейзер визначає його як «асиметричні взаємовідносини між федерованою державою і більш великою федеративною державою. В цьому випадку основою підтримки союзу є збереження федерованою державою широкої внутрішньої автономії при відмові від деяких форм участі в управлінні федеративним утворенням» [10, с. 106-115].

Класичні випадки федератизма пов'язані з США. Вони одночасно розглядаються і як форма децентралізації для заморських територій. Специфіка ситуації з федератизмом полягає в тому, що роль центру в системі виконує федеративна держава в особі США. Цим і пояснюється модель відносин, коли заморські території отримують автономію та органи самоврядування, які нагадують такі ж в американських штатах, але при цьому не включаються в загальнонаціональний процес прийняття політичних рішень, не входячи таким чином до складу федерації. Відносини федератизма не поширюються на держави, які знаходяться у вільній асоціації з США (Мікронезія, Маршалові острови і Республіка Палау). Йдеться про території, які мають статусу суверенних держав, тоді як зазначені вище території є членами ООН.

Таким чином, федератизм передбачає участь відповідного регіону в управлінні «великою» державою. У цьому його відмінність від французької та датської моделей відносин з заморськими територіями (і схожість з австралійською і новозеландською моделями). Водночас майже всі зазначені території все ж таки мають у конгресі США своїх делегатів, але без права голосу.

Великий інтерес являють собою процеси федеративної трансформації. Під федеративною трансформацією розуміють інституційні зміни, які ведуть до перетворення унітарної держави у федерацію (реорганізаційна модель). Предметом дослідження є тривалість цих процесів, тобто зміни, політичні технології, які використовують сторони і, нарешті, результат. Як правило, в сучасному світі федеративна трансформація використовується для вирішення гострих етнополітичних проблем і призводить до формування етнічних або змішаних федерацій. Процеси сучасної федеративної трансформації також можна вивчати на прикладах Бельгії, Боснії і Герцеговини та Ефіопії тощо.

В процесі трансформації федералізму виникає питання: як співвідносяться між собою федералізм як форма державного устрою та демократичний політичний режим? Серед фахівців немає одностайності з цього питання. Основна ідея домінуючого донедавна підходу полягала в тому, що, створюючи власну додаткову систему «стримувань і противаг» – вертикальну, федералізм підтримує і зміцнює демократичний порядок (Т. Джефферсон, «федералізм – це територіальна форма демократії»). Таким чином, федерація повинна створювати більше умов для демократичного і менше – для авторитарного політичного режиму [4, с. 51-67]. «Федералістична революція» розвивається паралельно з демократизацією; готовність суспільства і держави до реалізації федеративних підходів можна вважати індикатором його демократичної зрілості. І навпаки, держава, яка не відбулася як демократична, не в силах реалізувати федеративні проекти.

Практика, однак, свідчить про те, що політичний режим федеративних держав може бути різним, він може характеризуватися різними рівнями демократії і свободи. Таким чином, федеративний державний устрій створює умови для більшої демократії, свободи, політичної участі, проте самі по собі ці умови не можуть повністю визначати необхідність демократичного режиму. Порівняння демократичних політичних систем показує, що федеративні держави в принципі не відрізняються високим рівнем демократичності порівняно з унітарними державами. Однак, коли країна має етнічні, культурні чи соціально-економічні відмінності між територіями, федеративний устрій буде більш демократичним. Останні десятиліття виявили нові тенденції і закономірності у розвитку федералізму: розширення застосування федеративної форми державного устрою; формування федеративного державного устрою з наперед заданими властивостями, що відповідають певним цілям (як приклад нова бельгійська федерація); паралельний розвиток процесів децентралізації та централізації; відхід від оцінки асиметричності федерації як якоїсь патології у федеративному порядку, свідоме використання принципу асиметричності для прискореного розвитку складових частин федерації і більш точного урахування місцевих і регіональних особливостей, інтересів, потенціалів; зростання різноманітності форм, особливо неформальних, взаємовідносин федерації і її суб'єктів [8, с. 75-78].

Особливе значення федеративний принцип набуває з розвитком процесів глобалізації. Держави, які мають федеративний порядок організації влади, який передбачає суттєвий рівень політичної автономії та самоврядування для різних територій і груп, має більш широкий спектр можливостей адаптації до процесів глобалізації, ніж «жорстко» ієрархічно організована унітарна держава.

Змінюється підхід до вивчення федералізму. У цій сфері ключовим стає не вивчення «класичних» федерацій, а посилена увага до національних федеративних систем, які можна визначити як «незрілі» федерації (які не володіють усіма ознаками федеративної держави), а також до застосування принципу федералізму на наднаціональному рівні.

Додатково слід зазначити, що суб'єкт федерації, хоча і має ряд ознак держави, позбавлений державного суверенітету. Так, суб'єкт федерації зазвичай не має права вести самостійну зовнішню політику і мати власні збройні сили, але деякі винятки все ж таки є. Наприклад, канадська провінція Квебек відрізняється від інших провінцій тим, що вона має право вести самостійну політику в області прийому іммігрантів. Це область зовнішньополітичної діяльності. Ще один приклад – в США кожен штат має власні збройні сили – національну гвардію, яка підпорядковується губернатору штату. Однак президент США має право скасовувати накази губернаторів і у випадках, передбачених законом, може взяти управління національною гвардією на себе.

Таким чином, федеративна держава – це об'єднання двох або кількох державно-територіальних або національних утворень (штатів, земель, країв, областей, республік тощо) в єдину держави при збереженні за ними політичної самостійності.

Список літератури:

1. Баранов Н. Современный федерализм и федерации / Н. Баранов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nicbar.narod.ru/region_07.htm
2. Бусыгина И.М. Политическая регионалистика: [учеб. пособ.] / И.М. Бусыгина. – М.: Московский государственный институт международных отношений; Российская политическая энциклопедия, 2006. – 280 с.
3. Кинг П. Классифицирование федераций / П. Кинг // Полис. – 2000. – № 5. – С. 7-18.
4. Моронюк М.Г. Современный федерализм: сравнительный анализ: [учеб. пособ.] / М.Г. Моронюк. – М.: Московский государственный институт международных отношений; Российская политическая энциклопедия, 2006. – 20 с.
5. Сравнительный федерализм и российские проблемы федеративных отношений: [сб. статей] / [под ред. Л.В. Сморгунова, Ю.Н. Соломина]. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. – 307 с.
6. Туровский Р.Ф. Политическая регионалистика: [учеб. пособ.] / Р.Ф. Туровский. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – 792 с.
7. Федерализм: энциклопедия. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 640 с.
8. Чиркин В.Е. Современное федеративное устройство: [учеб. пособ.] / В.Е. Чиркин. – М.: Изд-во МНИМП, 1997. – 128 с.
9. Чиркин В.Е. Современный федерализм: сравнительный анализ / В.Е. Чиркин. – М.: ИНИОН РАН, 1995. – 279 с.
10. Элейзер Д. Сравнительный федерализм / Д. Элейзер // Полис. – 1995. – № 5. – С. 106-115.

Лебедева Е.В.
Институт государства и права имени В.М. Корецкого
Национальной академии наук Украины

ФЕДЕРАТИВНОЕ ГОСУДАРСТВО: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Статья посвящена теоретическим и практическим аспектам федеративного государства. Подчеркнуто, что образование федераций проходит по-разному. Некоторые из них были образованы на основе союза, объединения независимых государств, объединение или вступление в союз государственных образований или политических единиц, которые фактически имели некоторые признаки государства; указано также, что большинство федераций образуются сверху актами государственной власти и т.д.
Ключевые слова: федерация, государство, федерализм, союз, федеративная трансформация.

Lebedeva E.V.
Institute of State and Law named after V.M. Koretsky
National Academy of Sciences of Ukraine

FEDERAL STATE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary
The article is devoted to the theoretical and practical aspects of the federal state. Stressed, that the formation of federations passes differently. Some of them were formed on the basis of the union, union of independent states, union or joining the union public entities or political units, which actually had some evidence of the state; also pointed out that the majority of federations formed top acts of public authorities, etc.
Keywords: federation, state, federalism, union, federal transformation.

УДК 342.7

ПРАВА ЛЮДИНИ: ОСНОВИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Мурована І.Я., Гриньків О.О.
Тернопільський національний економічний університет

У статті аналізується поняття терміну «права людини», зазначено основні їх види, акцентується увага на міжнародних документах та організаціях, які забезпечують захист прав людини, сформовано висновки та пропозиції щодо покращення ситуації в країні, зокрема задля реалізації прав людини на практиці.
Ключові слова: права людини, Омбудсман, захист, реалізація, гарантії дотримання прав людини.

Постановка проблеми. В умовах сучасності права людини, їх реалізація та захист є основними темами наукових досліджень, круглих столів, правових дискусій тощо. Окрім цього, централізація прав людини слугує базисом діяльності державних інституцій. Про те, нормативне втілення основних прав людини, дискусійне обговорення ще не означає їх практичне застосування. Так, суспільство дедалі частіше зустрічається з проблемою захисту прав людини у реальному житті, оскільки забезпечення прав людини у більшості має лише формальне визначення, а не реальне здійснення. А тому забезпечення існуючих прав людини, а також раціональний розвиток новітніх, зумовлені саме вимогами часу, адже невирішеною залишається проблема втілення прав люди у повсякденне життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Права людини набрали широкої популярності в наукових колах. Вони є предметом наукових досліджень не тільки у теоретиків держави і права, а й дискусій юристів-практиків. Зокрема, теорію і практику прав людини розглядають у своїх працях: С. Афанасенко, В. Бабкін, М. Баймуратов, В. Братасюк, В. Горбатенко, Л. Гусейнов, О. Грищук, К. Жоль, Є. Івашев, М. Козюбра, І. Кресіна, Л. Лазарєва, В. Мицик, С. Наумкіна, В. Онопенко, М. Орзих, В. Погорілко, О. Пожар, П. Рабинович, А. Сіленко, О. Скрипнюк, В. Селіванов, О. Столярський, І. Яковюк та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність дослідження полягає у тому, що стан дотримання прав людини в Україні дещо загострився у зв'язку з останніми подіями в нашій державі. Наразі існує потреба у відновленні прав, а також у пошуку нових, більш вагомих, гарантій їх дотримання. Належне дотримання прав людини є однією з основних рис правової держави, якою прагне стати Україна, і нагальною проблемою як теоретичної, так і практичної юриспруденції.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності прав людини, особливостей їх розвитку, законодавчого закріплення та практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Людство упродовж тисячоліть зазнавало впливу багатьох суспільних настроїв, панування тієї чи іншої ідеоло-

© Мурована І.Я., Гриньків О.О., 2014

гії, або ж конкретно вираженої диктатури влади. Наскрізною ж ідеєю, яка переважала в реальних поступках або в підсвідомості основних мас населення світу є прагнення визнання та впровадження в реальне життя прав людини. Люди із досягненням одного виду прав, збирали усі свої сили для декларації й реалізації нового більш широкого їх спектру.

Права людини на кожному окремому етапі розвитку людської цивілізації відображалися порізному. Зокрема, із приходом людини у цей світ виникли її природні (надзаконні) права, які є невідчужуваними та невід'ємними від сутності самої людини. В подальшому ідея природнього права знайшла своє вираження в т.зв. позитивному (одержавленому, законодавчому) праві [1, с. 12]. Причиною створення позитивного законодавчого права на основі природнього, на думку О.В. Грищук, є глибоке усвідомлення аксіології права та людини [2, с. 3].

Апелюючи терміном «права людини» необхідно розуміти його суть. Розуміти – значить знати якими правами повинна володіти людина і які права можуть бути обмежені.

Слід відмітити, що жодний міжнародний нормативно-правовий акт у сфері прав людини не дає дефініції цього поняття, немає єдиного визначення і у науковців теорії права, дискусії з визначення терміну тривають.

Так, М.В. Кравчук зазначає, що права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку всього людства і мають бути загальними рівними для всіх людей [3, с. 162].

Аналогічне розуміння трактується й П.М. Рабіновичем. При цьому науковець зауважує, що ці можливості потрібні ще й для задоволення потреб людини [4, с. 10].

Скакун О.Ф. помічає, що це гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток, при цьому закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей [5, с. 111-112].

Проаналізувавши думки вчених, доходимо висновку, що права людини – це певні можливості, загальні та рівні для всіх без виключення.

Зауважимо, що у зв'язку з погіршенням стану реалізації прав людини, сучасність базує нові виклики суспільству. А тому, щоб відповідати новим викликам реальності, зміст поняття «права людини» має динамічно розвиватися.

Кваліфікуючи права людини науковці поділяють їх на певні види:

– фізичні (життєві) права: право на життя, свободу особисту недоторканість тощо (забезпечують безпечне існування й розвиток людини);

– особисті: право на свободу віросповідань, свободу пересування тощо (задовольняють потреби людини у формуванні її як особистості);

– культурні: право на наукову, творчу діяльність, на користування культурною спадщиною тощо (задовольняють потреби людини в доступі до надбань народу та самореалізацію шляхом створення різноманітних цінностей культури).

Крім зазначених видів прав людини, які закріплені на національному і міжнародному рівні, розрізняють політичні, економічні, екологічні, інформаційні тощо [1, с. 14].

Розглядаючи права людини у теоретичному аспекті, необхідно звернути увагу на нормативні акти, які закріплюють ці права.

Першим офіційним міжнародним документом, який визнав права людини є Загальна декларація прав людини (1948) [6]. З прийняттям цієї Декларації кожна людина отримала право бути вільною, жити у світі без насильства, дискримінації, бідності, воєн, екологічних катастроф. Зокрема, кожній людині відведено низку прав, які не можуть даруватись або бути забраними кимось [7].

Надалі правам людини приділяється увага у таких нормативно-правових документах:

Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966);

Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966);

Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права;

Декларації соціального прогресу і розвитку (1969);

Декларації про право на розвиток (1986);

Декларації і Плані дій Другої конференції з прав людини (1993);

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) тощо.

Таким чином, світове суспільство наділяє права людини все більшою значущістю. О.М. Пожар аргументує, що цінність та значущість прав людини вийшла на новий рівень розвитку після двох пережитих людиною світових війн. Цей новий період характеризується не поверхневим закріпленням прав людини на рівні однієї держави, як це було до першої світової війни, а глобальними зусиллями усіх націй щодо визнання людини найвищою цінністю [8, с. 44-45].

Як помічають науковці, тенденція зростаючого впливу міжнародного права на систему і галузі внутрішнього права в результаті процесу глобалізації цілком очевидна [9, с. 39].

Задля забезпечення прав людини на практиці у світі створено низку міжнародних організацій, які опікуються правами людини. Найвагомішою, на нашу думку, є Організація Об'єднаних Націй (надалі – ООН), яка створена у 1945 році. Наразі, структура ООН складається з: Верховного комісара ООН з прав людини, Ради ООН з прав людини, Конвенційних органів ООН (10 органів, які контролюють виконання державами-учасницями основних міжнародних угод у галузі прав людини), а саме: Комітету ООН з прав людини; Комітету з економічних, соціальних та культурних прав; Комітету з ліквідації расової дискримінації; Комітету з ліквідації дискримінації стосовно жінок; Комітету проти катувань і Підкомітету з попередження катувань; Комітету з прав дитини; Комітету з прав інвалідів; Комітету з насильницьких зникнень; Комітету захисту прав трудящих мігрантів, а також інших агенції ООН: Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ); Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ); Міжнародної організації з міграції (МОМ); Міжнародної організації праці (МОП); Об'єднаної програми ООН з ВІЛ/СНІДу (UNAIDS).

Відповідно і Рада Європи, підтримуючи функцію захисту прав людини, надала певні повноваження Комісару Ради Європи з прав людини; Європейському суду з прав людини; Моніторинговим механізмам Ради Європи (Європейському комітету з соціальних прав; Європейському комітету проти тортур; Європейській комісії з боротьби проти расизму та нетерпимості; Консультативному комітету Рамкової конвенції із захисту прав національних

меншин; Комітету експертів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин; Групі експертів з протидії торгівлі людьми (GRETA) та Комітету Сторін; Керівному комітету з рівноправ'я жінок та чоловіків (CDEG).

Незабарилась із цього приводу і Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), яка заснувала Бюро демократичних інституцій і прав людини (БДІПЛ), а також закріпила місію Верховного комісара ОБСЄ з національних меншин [10].

Безумовно, міжнародні організації виступають арбітрами у стосунках будь-якої людини з іншими людьми, соціальними групами, організаціями, країнами тощо. Вони є інстанціями розв'язання конфліктних ситуацій та відновлення порушених прав людини.

Окрім зазначених, існує велика кількість міжнародних громадських організацій, які сприяють відновленню прав люди, а також вживають різних заходів задля недопущення будь-яких порушень.

Апелювати до міжнародних інституцій щодо захисту своїх прав звісно може кожна людина, про те в кожній державі встановлено свій першочерговий інструментарій належної реалізації та захисту прав людини.

Міжнародні гарантії прав людини, які застосовуються в Україні, є певною системою, що включає основоположні принципи права, аксіологію людини і права у їх взаємозв'язку, нормативну та інституційну базу захисту прав людини.

Україна, як й інші держави, визнає і захищає права кожної людини без виключення. Зокрема, особливістю Основного закону (1996) є те, що більшість статей другого розділу Конституції України починаються словами «Кожен має право...» [11].

Однак, лише закріплення прав, точніше – декларування, на нашу думку, недостатньо для реалізації. Суспільству необхідне їх безпосереднє втілення, дотримання, певні гарантії захисту тощо.

Задекларувавши у Конституції України загальнолюдські права людини, наша держава не тільки визнала їх за міжнародними стандартами, але й за мірою своїх можливостей зобов'язалась реалізовувати їх на практиці.

Спеціальним інститутом у механізмі забезпечення прав людини в Україні є Уповноважений Верховної Ради з прав людини або Омбудсман. Це незалежна посадова особа, яка виступає свого роду посередником в адміністративних спорах, здійснює контроль за дотриманням прав людини і уповноважена з цією метою проводити розслідування, пропонувати коригуючи дії щодо припинення таких правопорушення і відновлення позбавлених прав. Проте, цей інститут не має конкретного впливу на зменшення порушень прав людини в Україні, оскільки всі дії та вчинки Уповноваженого мають лише рекомендаційний характер [12, с. 19]. На нашу думку, саме Омбудсман повинен займатися реалізацією прав людини, тобто забезпечувати захист цих прав, виконуючи свої функції на практиці, що є необхідним для українського народу.

Висновки і пропозиції. Якщо ми, українці, не бажаємо бути відкиненими на узбіччя суспільного прогресу, ми повинні захищати усе те, що уже маємо та будувати нові вектори розвитку. Майбутнє нашої держави залежить від нас самих. Проблемою залишаються процедурні механізми захисту наших прав, які слід опрацьовувати, удосконалювати, використовуючи досвід зарубіжних країн.

Задля забезпеченням прав людини та оптимізації наявної ситуації в Україні, на нашу думку, необхідно:

– реформувати органи законодавчої та виконавчої влади, у тому числі судові та правоохоронні органи з врахуванням вимог часу, застосовуючи принцип «верховенства права» і «юридичної рівності»;

– удосконалити інститут Омбудсмана, зокрема, надавши йому ширших повноважень, наділити його засобами примусу до правопорушників;

– постійно проводити комплексне ознайомлення людей із спектром власних прав шляхом висвітлення інформації у ЗМІ, розповсюдження брошур, рекламних роликів тощо;

– виховувати у молоді правову свідомість і правову культуру не лише у юридичних «вишах», а й у повсякденному житті.

Задекларовані права людини у нормативних актах, безумовно, повинні мати місце й на практиці. Дотримання цих прав і поновлення у разі їх порушення є першочерговим завданням держави. Лише держава має у своєму арсеналі реальні важелі впливу на цей процес, починаючи з формального закріплення прав у теорії та подальшому втіленні в життя.

Список літератури:

1. Рабінович П.М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація / П.М. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2(73). – С. 10-16.
2. Грищук О.В. Онтологічні особливості взаємозв'язку людини і права: філософсько-правовий вимір / О.В. Грищук // Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 3-11.
3. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти) / М.В. Кравчук // [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. – 3-тє вид., змін, й доп. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2013. – 608 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави [навч. посіб.]. / П.М. Рабінович / – 9-те вид., зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 192 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: [підручник] / О.Ф. Скакун. – 2-ге видання. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015
7. Милостний О. Загальна Декларація прав людини // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://marguvd.gov.ua/
8. Пожар О.М. Процесуальні засади (гарантії) реалізації права на особисту недоторканість як суб'єктивного права людини / О.М. Пожар // Митна справа. – 2013. – № 4(88). – С. 43-49.
9. Столярський О.В. Права людини в умовах національного та глобального правопорядку / О.В. Столярський // Юридична наука. – 2011. – № 1(1). – С. 39-42.
10. Міжнародні організації, що опікуються правами людини // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=60&Itemid=79
11. Конституція України. – С.: ТОВ «ВВП Нотіс», 2014 – 48 с.
12. Мурована І. Роль та місце Уповноваженого Верховної Ради в механізмі забезпечення прав людини в Україні / І. Мурована І. // Тенденції та інновації юридичної науки: мат. міжнарод. наук.-практ. інтерн.-конфер. – Тернопіль : Юридична лінія, 2014. – С. 19-21.

Мурована И.Я., Гринькив А.А.
Тернопольский национальный экономический университет

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА: ОСНОВЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Аннотация
В статье анализируется понятие термина «права человека», указаны основные их виды, акцентируется внимание на международных документах и организациях, обеспечивающих защиту прав человека, сформированы выводы и предложения по улучшению ситуации в стране, в том числе для реализации прав человека на практике.
Ключевые слова: права человека, Омбудсмен, защита, реализация, гарантии соблюдения прав человека.

Murovana I.J., Hrunkiv O.O.
Ternopil National Economic University

HUMAN RIGHTS: FOUNDATIONS OF THEORY AND PRACTICE

Summary
This article analyzes the concept of the term "human rights", stated their types, focuses on international documents and authorities that protect human rights, formed conclusions and suggestions for improving the situation in the country, in particular for the realization of human rights in practice.
Keywords: human rights, the Ombudsman, protection, enforcement, human rights guarantees.

УДК 378:616.89;008.441.13

ПОНЯТТЯ ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАРКОМАНІЇ В УКРАЇНІ

Ткаченко І.М.
Кіровоградський інститут розвитку людини
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Наркоманія – це епідемія, що набула великого розмаху. В світі немає жодної країни, яка подолала цю проблему. Причини наркоманії, шляхи і механізми їхнього поширення складні та різноманітні. Боротьба з наркоманією ведеться, передусім, на законодавчому рівні: практично в усіх країнах передбачені жорсткі кримінальні санкції за виробництво і розповсюдження наркотичних речовин.
Ключові слова: наркоманія, наркотичні засоби, психотропні речовини, аналоги, прекурсори.

Постановка проблеми на сьогодні є дуже актуальною, адже незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів є не просто небезпечним злочином, що кваліфікується за нормами чинного законодавства, а й являє собою негативне соціальне вище, що має великий вплив на здоров»я людства.

Збільшення динаміки цього виду злочину, та щорічне стрімке поширення наркоманії, вимагає детальне дослідження проблеми як сучасної кримінологічної проблеми в Україні.

В Україні наркоманія щороку збільшується і вченими вже прирівнюється до епідемії. Людству потрібно зрозуміти, що вживання наркотиків не лише шкодить здоров'ю, а й вбиває.

Дослідження показали, що середній вік початку прийому наркотиків – 13-15 років, а в деяких містах нашої країни ще менший – 9-13 років. Наркоманія – це важка хвороба, яка дуже швидко розвивається. Середня тривалість життя людини після початку регулярного прийому наркотиків становить 7 років. Наркомани рідко доживають до 30-річного віку. Як свідчать дослідження, часто вживати наркотики починають цілком випадково, через цікавість.

Існує тісний нерозривний зв'язок між наркоманією і злочинністю, адже наркоманія – одна з найтяжчих складових фонових явищ. Щорічно наркомани та особи, які перебувають у стані наркотичного збудження, вчинюють понад 24 тис. злочинів. Серед злочинів корисливо-насильницької спрямованості, вчинених наркоманами, особливо вирізняються вчинення крадіжок майна громадян, які щороку становлять близько 5 тис. лише зареєстрованих.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В кримінології велика увага приділялася дослідженні проблеми наркоманії, такими науковцями І.П. Анохіна, В.Б. Альтшулер, З.Х. Абизов, Е.О. Бабаян, О.О. Габіані, Г.М. Драган, М.М. Іванець, Б.Ф. Каласчев, О.О. Кошкіна, М.О. Лапицький, К.В. Морозов, Ф.С. Насруллаєв, М.Ф. Орлов, Н.Я. Оруджев, О.Є. Пеліпас, О.В. Погосов, І.М. Пятницька, О.Ф. Радченко, М.Л. Рохліна, В.Д. Стяжкін, Б.Ф. Шостакович та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми полягає у тому, що мало уваги все таки приділяється розробці профілактичних та виховних заходів серед неповнолітніх, які б змогли зменшити відсоток вживання наркотичних засобів, а в подальшому і спад злочинності.

Деякі вчені вважають, що вперше людина пізнала наркотик ще в період палеоліту, а з розвитком самого суспільства їх стали використовувати та вживати шамани, жерці, вожді племені. Для простих людей було накладено табу на їху' вживання.

© Ткаченко І.М., 2014

Виклад основного матеріалу дослідження. Наркотичні засоби – це включені в перелік речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення в разі надмірного або періодичного зловживання ними.

Якщо аналізувати сучасний період, то слід зазначити, що поширення наркоманії припадає на 19 століття. На сьогодні дані діяння визначаються суспільно – небезпечними та караються згідно з нормами чинного кримінального законодавства.

Зв'язок наркоманії із злочинністю виявляється в кількох основних формах. По-перше, наркомани об'єктивно і суб'єктивно мають підвищену схильність до вчинення злочинів. В умовах нашого суспільства, де наркотики вилучені з вільного обігу, вже саме їхнє придбання відбувається злочинним шляхом. З іншого боку, у осіб, які страждають на наркоманію, значно послаблений індивідуально-вольовий контроль за своєю поведінкою, що полегшує вчинення ними різних злочинів. По-друге, існуючий попит на наркотики породжує відповідну пропозицію, джерелом якої виступає злочинна діяльність: виготовлення, розкрадання, збут тощо. По-третє, особи, які зловживають наркотиками, мають підвищену віктимність і досить часто стають жертвами злочинів. По-четверте, наркоманія тісно пов'язана з іншими видами злочинної діяльності, з проституцією, нелегальним гральним бізнесом, контрабандою тощо [4, с. 121].

Активне вживання наркотиків призводить до вчинення самогубств, смерті від надмірного їхнього вживання, розповсюджуються захворювання такі, як гепатити, СНІД, сифіліс. Вживання вищезгаданих наркотиків може призвести до токсичного отруєння. Результатом вживання цих наркотиків можуть стати психози. Після регулярного вживання екстазі протягом року 80% наркоманів стають постійними пацієнтами психіатричних лікарень. Практично 70% нинішніх тяжкохворих на наркоманію, в тому числі героїнову, починали саме з екстазі.

За результатами соціологічних досліджень спостерігається зростання попиту на наркотики серед молоді шкільного віку. Якщо у школах існує програма з профілактики наркоманії, то у тих випадках, коли молодь перебуває поза впливом школи, вона зазнає значно більшого ризику стати на шлях наркоманії. Суспільство й оточуюче людей соціальне середовище виявляють великий вплив на процес залучення до наркотиків. Одним з найнегативніших аспектів проблеми наркоманії є те, що вона передусім стосується найбільш уразливої групи населення, особливо молоді. Перехід від підліткового віку до юнацького і дорослого – це небезпечний час, коли молоді люди часто роблять спроби вживати наркотики. Для молоді, яка намагається стати самостійною і знайти себе, наркотики можуть виглядати цілком привабливо. З природженою цікавістю і бажанням придбати новий досвід, під впливом однолітків, а також через проблеми, пов'язані з установленням позитивних міжособових відносин, молодь особливо легко піддається звабливості вжити наркотики. Однак причини зловживання наркотиками у молоді різних країн світу різні.

Нині у світі зареєстровано близько ста мільйонів наркоманів і тих, хто активно вживає наркотики. В Україні їх налічується близько 110 тисяч, кожного дня на облік ставляться близько 50 осіб, проте й знімається багато через смерть. Переважна більшість тих, хто стає на облік як наркоман, – особи до 30 років.

Якщо проаналізувати суспільно-небезпечні дії наркоманів, які вичиняються під дією наркотичних засобів. то вони проявляються у вчиненні наступних видах злочину:

1. Вбивства, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, хуліганство;

2. Грабежі, розбої, крадіжки, вимагання з метою заволодіння наркотичними засобами або коштами на їх придбання;

3. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [1].

Також доцільно зазначити, що одним із основних джерел наповнення вітчизняного «чорного» ринку наркотиками є їх контрабанда. Цьому певною мірою сприяє дуже вигідне географічне становище України серед багатьох держав, розгалужена мережа залізничних та автомобільних шляхів, великі можливості морських, річкових та авіасполучень приваблюють як міжнародних, так і «доморощених» наркодільців. Вони дедалі частіше використовують територію нашої держави як широкий ринок транзиту і збуту наркотиків. Завезені контрабандним шляхом, наркотики реалізуються у студентських осередках, на дискотеках, у барах, казино, нічних клубах [2, с. 63].

Деякі науковці досліджуючи цю проблему звертають увагу, що зростає попит на вживання «тяжких» наркотичних засобів, зокрема героїну та кокаїну. Відбувається процесс створення підпільних лабораторій, що виготовляють різноманітні види наркотиків. Працюють в них фахівці в галузях хімії та інших наук.

Злочини у сфері обігу наркотиків сьогодні вичиняються переважно організованими угрупованнями у більшості регіонів України [3, с. 117]. Так, якщо проаналізувати злочинність в даній сфері, то слід відмітити, що найбільш криміногенними областями України є Донецька, Одеська, Запорізька, Луганська.

Розповсюдження наркоманії у нашій державі обумовлено низкою обставин. По-перше, тим, що в Україні є значна сировинна база для виготовлення наркотиків. Це притягує в Україну розповсюджувачів наркотиків з інших країн СНД. Вони залучають до злочинного бізнесу сільських жителів, які заготовляють і реалізовують макову соломку. По-друге, Україна розташована на важливих міжнародних шляхах, а її кордони ще належним чином не облаштовані. Тому як правоохоронці, так би мовити, тільки притиснули збувачів і розповсюджувачів наркотиків рослинного походження, із-за кордону з'явилися наркотики синтетичні, набагато небезпечніші [2, с. 65].

Расюк Е. доцільно зазначив про поділ організованих груп, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів за ступенем організованості.

До випадкових злочинних груп він відносить групи, що мають найнижчий рівень психологічної згуртованості, тобто групу виконавців, які вчиняють злочини без попередньої змови. Така група вчиняє злочин спонтанно, через збіг обставин, без попередньої змови та підготовки. Вони формуються, як правило, на особистих симпатіях, попереднє об'єднання в групу не пов'язано з вчиненням злочину, їхня мета – вживання наркотичних засобів.

Іншим кримінологічним видом злочинної групи є групи «типу компанії», учасники якої діють за попередньою змовою. Така злочинна група має певну структуру, виключно кримінальну спрямованість, є більш згуртованою, ніж «випадкова». «Компанія» займає проміжне положення між випадковою й організованою групами, тому в такому об'єднанні є ознаки як першої, так і другої . Такі групи, як правило, формуються з осіб, які раніше спілкувалися один з одним з метою спільного вчинення одного чи кількох злочинів [3, с. 118].

Ці групи мають загальні ознаки: організованість, стійкість, плановість, дисциплінованість, наявний грошовий фонд, професіоналізм.

У кримінології активно досліджуються типи наркоманів, тобто вирізняють наступні типології:

1. Нижча ієрархічна ланка, що вчинили злочини і були за це покаранні правоохоронними органами.

2. Особи середньої ланки, які виконують розпорядчі функції, досить часто мають кримінальне минула;

3. Особи, що займають найвищу ієрархічну сходинку, так як у більшості випадків уникають кримінальної відповідальності.

Причиною вживання наркотиків здебільшого виділяють особливості характеру, психічні та фізичні розлади, вплив різних соціальних чинників, цікавість, бравада, прагнення до незвичайних відчуттів, вплив оточення.

Висновки. Наркоманія в суспільстві – як медична, соціальна, так і правова проблема. Це говорить про те, що потрібно забезпечити політичну, соціальну стабільність в країні. Початок боротьби з даним негативним соціальним явищем потрібно проводити не лише там де воно процвітає, а й там де воно може з'явитися. Багато науковців вважають, що це негативне соціальне явище повністю викорінити з суспільства просто неможливо. В деяких країнах можливо лише зменшити кількість осіб, що вживає наркотичні засоби. Тому для цього необхідно здійснити дослідження тих територій де процвітає нелегальний обіг наркотичних засобі та їх аналогів, тобто потрібно сааме звернути увагу на немедичне їхнє застосування. Також, доцільно звернути детальну увагу на причини та осіб, що порушують законодавство в цій сфері правового регулювання.

Особливу увагу слід звернути на роботу з батьками, які мають підлітків з ознаками вживання наркотиків. До профілактичної роботи треба ширше долучати електронні та друковані засоби масової інформації, щоб разом із журналістами постійно виступали лікарі, працівники міліції, прокуратури, педагоги. Бесіди мають максимально враховувати аудиторію і бути спрямовані на розвінчання культу наркотиків, формувати негативне ставлення до осіб, які їх вживають і розповсюджують.

Таким чином, ефективним методом попередження вживання наркотиків в суспільстві є проведення державної політики, що направлена на застосуванні ефективної профілактики. Тому, необхідно прийняти у кожному регіоні України таку програму профілактики, яка буде ефективною за умови комплексного застосування напрацьованих заходів з обов'язковим використанням зарубіжного досвіду.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 // ВВРУ. – 2001. – № 25. – Ст.131., зі змінами та доповненнями № 1533-VII (1533-18) від 19.06.2014.
2. Піщенко Г. Кримінологічна характеристика наркоманії в Україні // Г. Піщенко. – Право України – 2005. – № 9. – С. 63-66.
3. Расюк Є. Кримінологічні ознаки та класифікація організованих груп, які вчиняють злочини у сфері незаконного обігу наркотиків / Є. Расюк // Підприємництво, господарство і право. – № 5. – 2004. – С. 117-120.
4. Бульба В. Стан боротьби з незаконним обігом наркотиків в Україні / В. Бульба // Підприємництво, господарство і право – № 6. – 2004.– С. 121-123.
5. Іваненко В. Міжнародні питання боротьби із злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / В. Іваненко // Підприємництво, господарство і право – 2005. – № 9. – С. 135-138.

Ткаченко И.Н.
Кировоградский институт развития человека
Открытого международного университета развития человека «Украина»

ПОНЯТИЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАРКОМАНИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Наркомания – это эпидемия, которая приобрела большой размах. В мире не осталось ни одной страны, преодолевшей эту проблему. Причины наркомании, пути и механизмы их распространения сложны и многообразны. Борьба с наркоманией ведется, прежде всего, на законодательном уровне: практически во всех странах предусмотрены жесткие уголовные санкции за производство и распространение наркотических веществ.
Ключевые слова: наркомания, наркотические средства, психотропные вещества, аналоги, прекурсоры.

Tkachenko I.N.
Kirovograd Institute of Human Development
Open International University Human Development «Ukraine»

MEANING AND CRIMINOLOGYCAL CHARASTERISTICS OF NARCOMANIA IN UKRAINE

Summary
Drug abuse epidemic has become a large scale.There are no countries that have overcome this problem. The causes of drug addiction, ways and mechanisms for their distribution are complex and varied. The fight against drugs is primarily in law: almost all countries have provided tough criminal penalties for the production and distribution of drugs.
Keywords: addiction, drugs, psychotropic substances analogues or precursors.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 377:34

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ПРИ ВИКЛАДАННІ ПРАВОЗНАВЧИХ ПРЕДМЕТІВ У ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Василина С.І.
Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Львівській області

У статті проаналізовано психолого-педагогічне розуміння проблеми і обгрунтовано необхідність використання психологічних знань при викладанні правознавчих дисциплін в професійно-технічниих навчальних закладах.
Ключові слова: психологічні знання, знання, правова підготовка, мотивація, інтерактивні методи навчання, професійно-технічний навчальний заклад.

Постановка проблеми. В епоху державного і духовного відродження України пріоритетна роль належить високоосвіченим людям. Правова підготовка кожної окремої особистості веде до створення культурного, соціально активного й законослухняного суспільства. Недаремно в сучасному українському суспільстві, правова підготовка і правове виховання стає загальнодержавним завданням, оскільки показники якості правової освіти громадян впливають на розвиток країни, для встановлення правової держави. Особливо важливого значення набуває правова підготовка учнів професійно-технічних навчальних закладі – майбутніх кваліфікованих робітників, задля утвердження у їх свідомості поваги до права, вироблення вмінь його застосування на практиці, в різних життєвих ситуаціях і трудовій діяльності.

Правова освіта покликана забезпечити правову соціалізацію особи через систему правових знань і розвиток правового мислення, формування ставлення молоді до правових норм як внутрішньої цінності. Процес формування правових знань в учнів за оцінкою О.П. Дзьобань передбачає свідоме сприйняття та засвоєння ними як особистісних цінностей, так і втілення їх у правову поведінку [4, с. 66-68].

Оволодіння молоддю необхідним обсягом правових знань у нерозривному зв'язку з системою моральних цінностей, естетичних смаків, етичних правил поведінки є запорукою виховання правослухняної особистості, яка дотримується норм права і знає свої обов'язки [2, с. 92].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових працях педагогів і психологів чільне місце посідають питання, пов'язані з формуванням ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі вивчення правознавства (Г. Балл, І. Матвієнко, О. Пометун, С. Шандрук); підготовкою викладачів правознавства для освітньої галузі (Б. Андрусишиним); формуванням уявлень у підлітків про права та обов'язки (І. Васильківською, В. Вітвицькою, С. Керенком); вивченням особливостей розвитку особистості учнів (А. Алексюк, Б. Ананьєв, В. Лісовський, С. Самигін); психологічної підготовка майбутніх педагогів (Є. Ісаєв, С. Пазухіна, Є. Клімов); наголошується необхідність створення психологічних умов формування правосвідомості учнів, потреба використання інноваційних педагогічних технологій (В. Кондратенко, В. Моляко, Л. Одерій, В. Оржеховська, В. Орлов, С. Сисоєва, Н. Ткачова, В. Якубовський).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте далеко не всі питання висвітленні вченими в достатній мірі. Зокрема це стосується використання психологічних знань при викладанні правознавчих предметів.

Метою статті є дослідити застосування психологічних знань при викладанні правознавчих предметів, за допомогою використання мотивації, як інтересу до предмета, та інтерактивних методів навчання, як однієї з умов розвитку особистості учня.

Виклад основного матеріалу. Зосередженість на розвитку особистості – це пріоритетна мета всього освітнього процесу, яка передбачає становлення особливого виду професійної позиції викладача – особистісно орієнтованої. Російський дослідник В. Альошин виділяє такі домінуючі критерії цієї позиції, як:

– ставлення до розвитку людини як до цінності,мети та змісту освіти;

– оптимістичний позитивний погляд на розвиток учня, віра в нього;

– емпатично-толерантна взаємодія з учнем, приняття його таким, який він є;

– налаштоність на діалог, співпрацю, суб'єкт – суб'єктні відносини та демократичний стиль спілкування [4, с. 24].

Зрозуміти та пояснити поведінку людини, а також передбачити її наслідки, дозволяє нам психологія особистості як наука. Такі знання допомагають педагогові орієнтуватися в особистістній організації пізнавальних процесів і адаптувати навчальний процес, краще зрозуміти емоційний світ і мотиви учнів, сприятимуть виробленню у викладача таких необхідно важливих рис, як доброзичливість, повага до молодих людей, до їхнього прагнення навчатися, уважне ставлення до їхньої ініціативи, тактовність у спілкуванні, послідовна та постійна вимогливість, терплячість до помилок, готовність допомогти тощо. Психологічні знання допомагають викладачеві виробити позитивну «Я-концепцію», створити комфортні умови саморозвитку та розвитку особистості кожного окремого учня.

Знання – особлива форма духовного засвоювання результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності. Виражаються знання у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. Знання виконують важливі соціальні функції: а) матеріалізується в певні технічні пристрої, технологічні процеси і, таким чином, служить виробництву; б) перетворюється на переконання і є керівництвом до практичної дії.

Знання, які передаються шляхом цілеспрямованого навчання, мають бути насамперед строго науковими. Невід'ємними якостями справжніх знань є їх систематичність, усвідомленість, осмисленість.

Знання, виступають складовою світогляду людини, значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди і переконання, вольові риси особистості, характер. Вони є необхідною умовою розвитку здібностей, обдарувань [5, с. 137].

Психологічний досвід засвідчує, що знання стають дієвими за умови розвитку ціннісно-смисло-

© Василина С.І., 2014

вого ставлення до них, тобто за умови, що знання стануть цінним засобом провідного виду діяльності педагога [6, с. 4]. Тому слід відзначити, що ціннісно-смислове ставлення до психологічного знання є невід'ємним компонентом педагогічної позиції викладача. У дослідженні сучасних російських науковців Е. Исаєвої та С. Пазухиної виділено три етапи формування ціннісно-смислового ставлення:

1. Виникнення особистісного смислу. Це етап, на якому людина має визначити значення психологічного знання для себе.

2. Власне життя особистісного смислу в індивідуальній свідомості людини. На цьому етапі раніше набутий смисловий досвід, тобто знання, фіксується у свідомості, отримуючи можливість актуалізуватися у нових діях.

3. Екстеріозація ціннісно-смислового ставлення у практичній діяльності. Це етап «руху» особистісного смислу від індивідуальної свідомості людини до продуктів її діяльності. Також зазначені дослідники розрізняють чотири типи ставлення педагогів до психологічного знання:

– ***формально-навчальне***, тобто людина користується життєвими психологічними знаннями та установками і не володіє науково обґрунтованими психологічними засобами педагогічної діяльності;

– ***позитивно-аморфне*** ставлення, для якого характерна поверховість знань та ситуативний інтерес до психології, а також перевага на боці життєвого досвіду, а не наукових знань;

– ***позитивно-пізнавальне*** ставлення, яке відзначається перевагою професійних смислів вивчення психології та визнання значущості психологічного знання для виконання педагогічної діяльності;

– власне ***ціннісно-смислове*** ставлення – це свідомі, глибокі, широкі особистісні та професійні інтереси, пов'язані з вивченням психології, змістовні знання та здатність застосувати їх на практиці [6, с. 9].

Ставлення викладача до психологічного знання залежить від його особистого досвіду, якого він набуває у процесі професійного становлення.

На думку В. Кузнєцова, інтегральною характеристикою складності права є: інформаційна складність будь-якої правової системи, що виражає кількість та складність права. Вона характеризує труднощі викладання права для викладачів [7, с. 125].

Кожен раз викладач шукає шляхи і засоби урізноманітнення уроків, підвищення їх ефективності. Продуктивність праці забезпечується такими психологічними факторами:

– Мотивація (інтерес до предмета);
– Лідерство (в середині групи);
– Міжособистісні відносини (налаштування на отримання результату);
– Організаційна динаміка (сприятлива атмосфера на уроці);
– Ціль (отримання знань);
– Спілкування (обговорення).

Ефективність будь-якої діяльності, а навчальної чи не найбільше, залежить від стимулюючого впливу, тобто мотивації. Психологами навіть виведений закон (Йеркса-Додсона), що чим інтенсивнішою є мотивація до діяльності, тим ефективнішими є її результати, а позитивна мотивація до професійної діяльності може компенсувати недостатньо високі здібності.

Терміном «мотивація» окреслюється сукупність (система) спонукальних факторів, які детермінують активність, поведінку особистості. Водночас під мотивацією розуміється і процес створення, формування мотивів. Проте мотивація характеризує процес стимулювання і підтримки поведінкової активності на певному рівні. Виникнення, протяжність, довготривалість і стійкість активності, поведінки, спрямованості, діяльності, припинення її після досягнення цілей, перебудова і налаштування на майбутню діяльність (події, поведінку), підвищення ефективності, – все це вимагає мотиваційного пояснення.

Спонукальна функція мотивації детермінується потребами, інтересами, мотивами, цілями, цінностями, орієнтирами та іншими причинами, місце і роль яких змінюється в процесі навчальної діяльності.

З розвитком особистості учня його активність у навчальному процесі, все більше самовизначається у домінуючому мотиві та самоструктурується діяльністю. Тобто вона сама здійснює керівництво своєю активністю, управляє своєю діяльністю. Психологи в самоуправління діяльністю вкладають:

· усвідомлення своєї мотиваційної сфери;
· зіставлення її з важливими життєвими перспективами та сенсом життя;
· узгодження «ієрархії» мотивів на основі внутрішніх психофізіологічних особливостей і ресурсів;
· оволодіння психологічними і дидактичними способами формування своєї мотиваційної структури;
· спроможність бути достатньо незалежним від оточення й відстоювати свою мотивацію [8, с. 3].

Визначальним аспектом мотивації професійного навчання є правильне виявлення професійних інтересів і нахилів адекватного вибору професії, які є важливими прогностичними факторами задоволення професією в майбутньому, досягнення успіхів в професійній діяльності.

Мотивація – це не лише сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, але й те, що окреслює межі і форми цієї діяльності, надає їй спрямованості, орієнтований на досягнення певної мети.

Психолого-педагогічною думкою підтверджено, що особливе значення для будь-якої навчальної діяльності має інтерес до знань і процесу їх застосування. За нашими дослідженнями сучасних проблем професійної підготовки, найбільше занепокоєння у викладачів різних навчальних закладів (90% опитаних) викликає проблема втрати інтересу учнів до навчання.

Та й самі учні впевнені, що від уміння викладача зацікавити своїм предметом залежить ефективність його вивчення. Таку думку висловили 60% опитаних учнів стосовно викладання правознавчих предметів. Причому, назване уміння викладача, як і вміння доступно пояснювати навчальний матеріал, вони визначають домінуючими, за якими послідовно слідують: знання предмета (55%), розуміння учнів (55%), уміння урізноманітнювати заняття шляхом проведення рольових і ділових ігор (50%).

Проблема інтересу до навчання завжди була в полі зору класичної педагогіки. Викладаючи навчальний предмет дидактик повинен використовувати такі засоби, які б приводили до створення стійких інтересів, а для цього: всі культурні інтереси потрібно виробляти, опираючись на природні інтереси і максимально враховуючи вікові та індивідуальні якості; навчальний курс має бути змістовим і привабливим; постійно спонукати учнів до самостійної діяльності.

Одним із важливих шляхів формування стійких, пізнавальних інтересів є забезпечення привабливості і змістовності навчального предмета, розуміння значення матеріалу, що вивчається для життя, для майбутньої професійної діяльності. Се-

ред різноманітності інтересів необхідно виділяти і враховувати домінуючі. Оскільки у сфері професійної мотивації важлива роль належить позитивному ставленню до професії, то саме на інтересі до обраної професії ґрунтується мотивація теоретичного навчання в учнів професійно-технічних навчальних закладів. Саме тому в процесі професійної підготовки важливо постійно діагностувати ставлення учнів до обраної професії за такою схемою:

1) задоволення професією;

2) динаміка задоволення професією від курсу до курсу;

3) виявлення факторів, які впливають на формування задоволення професією (соціально-психологічних, психолого-педагогічних, диференційовано-психологічних, в тому числі вікових, статевих);

4) окреслення системи ієрархії мотивів, які визначають позитивне чи негативне ставлення до обраної професії.

Таким чином, успішність професійного навчання, а в майбутньому професійної діяльності, зумовлюється мотивами вибору професії. Саме тому важливим аспектом мотивації професійної підготовки є діагностика професійних інтересів і нахилів, формування позитивного ставлення до обраної професії в процесі навчання.

Професіоналізм педагога полягає в умінні, опираючись на власну ерудицію, інтуїцію, використовуючи педагогічні і психологічні прийоми і методи, та, враховуючи рівень попередньої правової підготовки учнів, зацікавлювати і спонукати їх до постійного цілеспрямованого і, головне, активного навчання. На перший план постають інтелектуальні мотиви, тобто спонукання до отримання знань (умінь і навичок) з предмету, не задля оцінки, як це було при шкільному навчанні, а для того, щоб використовувати їх у життєдіяльності, професійному розвитку. Не втрачає значення і емоційна мотивація: зацікавлення самим процесом викладання предмету, спілкування з викладачем і учнями-ровесниками, робота над літературними джерелами, участь в дискусіях, виконанні різноманітних завдань творчого характеру. Звичайно ж для учнів має значення одержання оцінки з предмету, однак, утилітарний мотив, який пов'язаний не з інтересом до навчального предмету, а, можливо, з чистолюбством (ще зі школи укорінена звичка «бути передовим учнем»), небажанні засмутити близьких, за всяку ціну отримати хороший диплом, заради майбутньої кар'єри [3, с. 85].

Оскільки право відноситься до області стосунків (регулює стосунки між людьми), то в процесі його викладання центральне місце належить взаємодії викладача з учнями та реалізації моделей взаємодії у правовому полі життєдіяльності.

Взаємодія – це безпосередня міжособистісна комунікація. Важлива особливість міжособистісної комунікації – здатність людини «приймати роль іншого », уявляти як його сприймає співрозмовник і відповідно інтерпретувати ситуацію та конструювати власні дії.

Інтерактивний процес – це цілеспрямована взаємодія і взаємовплив учасників педагогічного процесу.

Успіх у спілкуванні досягається не лише через взаєморозуміння, але завдяки емоційному позитивному ставленні один до одного (атракції).

Ознаки інтерактивного процесу:

· висока інтенсивність комунікації

· змінність і різноманітність форм і способів діяльності

· зміна станів учасників

· цілеспрямована рефлексія учасниками власної діяльності і взаємодії

Метою інтерактивного педагогічного процесу є розвиток особистості учня і педагога. Інтерактивні методи спрямовані на створення оптимальних умов розвитку учасників педагогічного процесу і на удосконалення моделей поведінки учасників педагогічного процесу.

Інтерактивні методи – це способи діяльності педагога й учнів з організації взаємодії між собою і міжсуб'єктної взаємодії педагогічного процесу для створення оптимальних умов розвитку.

Ознаки інтерактивної педагогічної взаємодії: монолог; діалог; миследіяльність; творення нового змісту; міжсуб'єктні стосунки; свобода вибору; ситуація успіху; позитивність, оптимістичність оцінювання, рефлексія.

Інтерактивна педагогічна взаємодія характеризується комплексом ознак, що суттєво відрізняють від усталеного традиційного впливу. Традиційна педагогічна взаємодія спрямована на виконання обов'язкової програми, трансляцію знань, формування умінь і навичок, визначених способів діяльності і поведінки.

Інтерактивна педагогічна взаємодія спрямована на досягнення єдиної мети через реалізацію інтересів і потреб кожного учасника шляхом планування, контролю, корекції і координації їх дій, різноманітності форм і способів діяльності, забезпечення співробітництва у міжособистісних стосунках.

До найпоширеніших методів інтерактивної взаємодії відносимо:

1. *Методи створення сприятливої атмосфери*, організації, які стимулюють «комунікативну атаку», організацію педагогом спільної діяльності для оперативного включення кожного учасника педагогічного процесу у взаємодію, для їх самоактуалізації, конструктивної адаптації до відповідної педагогічної ситуації.

2. *Методи обміну діяльністю*, які передбачають поєднання групової та індивідуальної роботи учасників педагогічної взаємодії, спільну активність педагогічного процесу, тісну корреляцію діяльності педагогів і учнів.

3. *Методи мислиннєвої діяльності* створюють атмосферу сприятливу для взаємодії, сприяють мобілізації творчого потенціалу учнів і водночас – стимулюють активну мисленнєву діяльність, усвідомлений вибір виконання різних мисленнєвих операцій.

4. *Методи творення сенсів* провідною функцією яких є творення учнями свого індивідуального сенсу про правові явища, проблеми, обмін цими сенсами, розробка учасниками педагогічної взаємодії нового змісту юридично-правових процесів.

Педагогічна взаємодія під час навчального процесу розпочинається зі створення сприятливої атмосфери спільної навчальної діяльності, яка сприятиме формуванню позитивної мотивації, розвитку позитивних емоцій і почуттів учасників такої взаємодії.

Правознавчі предмети відносяться до циклу соціально-гуманітарних предметів, а його найвиразніша специфіка виявляється в тому, що право (що є предметом вивчення курсу) зорієнтоване не стільки на описування і пояснення соціального життя, скільки на його організацію і впорядкування. Оскільки, майже всі сфери трудової діяльності орієнтовані на соціальний розвиток в умовах ринку, та потребують працівників, які б поєднували високу кваліфікацію з уміннями якісно і результативно надавати послуги замовникам, презентувати

себе і свою продукцію, легко встановлювати комунікацію з клієнтами.

Таким чином, використання в процесі викладання правознавчих предметів методів створення сприятливої атмосфери і організації комунікації відповідає вимогам професійно спрямованого навчання.

Процесуальною основою цих методів є «комунікативна атака », яку організовує педагог для оперативного включення учнів у спільну діяльність, у взаємодію.

Наведемо варіанти використання таких методів:

Метод «Закінчи фразу»

Мета – оперативне включення учнів у діяльність, взаємодія, створення сприятливої атмосфери, встановлення комунікацій.

Порядок реалізації методу:

1. Педагог пояснює умови реалізації методу: закінчити розпочату ним фразу без попередньої підготовки.

2. Педагог пропонує продовжити фразу «Я прийшов(ла) на сьогоднішній урок, щоб...», «Чи знаєте ви, що...», «Чи відомо вам...», «А ще я хочу сказати...», «Якби я був(ла) директором навчального закладу...»

3. Кожен учень почергово повторює початок фрази і пропонує свій варіант її продовження.

4. Підсумок реалізації методу підводить педагог, пропонуючи свій варіант завершення фрази.

Метод «Комплімент»

Мета – створення сприятливої атмосфери, встановлення комунікації, організація взаємодії учасників для їх розвитку, оперативне включення в діяльність.

Порядок реалізації методу:

1. Педагог пояснює сутність методу: кожен учень говорить комплімент сусідові як особистості (його якості, зовнішність, ставлення до інших, до навчальної діяльності і т. п.).

2. Педагог робить комплімент першим одному з учнів.

3. Учні почергово говорять компліменти один одному.

4. Останній із учасників говорить комплімент викладачу.

5. Організується рефлексія (чи змінився настрій і як?; від чого залежало зміна стану?; наскільки ефективною була взаємодія?).

Згідно з висновками психологів успіх у спілкуванні залежить не тільки від змісту думок, висловлених співрозмовниками, але, в більшій мірі, настільки приємною є атмосфера для спілкування: не що, а як ми говоримо. Емоційне ставлення співрозмовників один до одного під час спілкування у психології називається атракцією. Саме забезпечення позитивного свідомого та підсвідомого ставлення учнів до викладача і, навпаки, є важливою умовою успішного використання перерахованих методів. Психологами розроблені прийоми для забезпечення атракції:

· звертайтеся до співрозмовника, називаючи його ім'я;

· не скупіться на усмішку, що засвідчує ваше ставлення до учнів;

· стежте за своїми жестами, щоб вони були не вимушеними, стриманими і доцільними і виражали почуття довіри, відкритості, щирості;

· візуальний контакт (фіксований один на одному) не лише засвідчує зацікавленість партнером і зосередженість на тому, про що він говорить, але й виконує функцію емоційного живлення. Відкритий, природний доброзичливий погляд важливий не лише для встановлення взаємодії, але й для задоволення емоційних потреб.

· роблячи комплімент намагайтеся не дуже перебільшувати позитивну оцінку, не вставляти критичні зауваження, не допускайте двозначності, враховуйте власну думку співрозмовника про себе.

Висновки і пропозиції. На нашу думку, звернення викладача до цієї групи методів при викладанні правознавчих предметів є об'єктивно важливим тому, що правове регулювання відносин у значній мірі залежить від комунікативної культури суб'єктів правовідносин. Тобто використання цих методів забезпечує створення необхідної емоційної атмосфери, яка сприяє кращому осмисленню і засвоєнню складного знаннєвого матеріалу з правознавчих дисциплін.

У практиці вивчення правознавчих предметів набувають поширення впровадження тренінгових форм навчання з використанням різних інтерактивних методів. Інтерактивні методи найбільше відповідають особистісно орієнтованому підходу до навчання. Викладач при такому підході виступає найчастіше в ролі координатора процесу навчання, лідера групи, помічника, диригента, каталізатора спілкування і створення умов для виявлення ініціативи з боку учнів.

Інтерактивні методи, як правило, передбачають моделювання реальних життєвих ситуацій, спільне розв'язання проблем. Тим самим інтерактивні методи сприяють формуванню навичок і умінь, виробленню цінностей, створюють атмосферу співробітництва, дозволяють педагогу бути справжнім лідером, а не ментором – адміністратором. При такій атмосфері учні цілісно сприймають сенс права – не лише через інформацію, але через почуття і дії.

Оскільки, як було вище зазначено, результатом викладання повинно бути міцне засвоєння знань, що перетворюються на переконання, то викладачі можуть використовувати такі творчі підходи для здійснення цієї мети:

– проблемний виклад навчального матеріалу, де використовуються суперечності, які є між науковим і суто життєвим розумінням норм права. Наприклад, постановка проблемних запитань;

– тематичне інформування з питань права на початку уроку;

– використання на уроці логічних завдань, прикладами яких можуть бути преса або художня література;

– розв'язування правових задач, що передбачає умовне залучення учнів до правових ситуацій з усією їх складністю і суперечністю. Такий підхід може сприяти залученню інформації з додаткової літератури, розвиткові самостійного мислення.

Осмислити і зрозуміти сенс права, зробити правознавчі дисципліни привабливими для вивчення і розуміння їх ролі, потребу використання у фаховій діяльності, допоможуть пошуки засобів донесення їх до свідомості учнів доступними способами. Особливо це є актуальним у наш час, коли постійно відбувається нарощування інформації, розширення інформаційного поля, зростає потреба емоційно-образного оформлення комунікаційних засобів. При цьому важливо, щоб учні навчилися орієнтуватися в соціальній спрямованості правових установок, співвідносити правові норми з моральними постулатами суспільства і долати вірус правового нігілізму особистості.

Список літератури:
1. Алешин В. Н. Личностно-ориентированная позиция педагога как условие гуманистического развития образования / В.Н. Алешин // Развитие образования: история и современность. – СПб., 2002. – С. 23-25.
2. Бойко Д. Формування правової культури учнів у процесі навчання / Д. Бойко // Горизонты образования: Научно-методический журнал: Севастопольский институт последипломного образования. – Севастополь. – 2003. – № 4. – С. 90-94.
3. Дегтярьова Г.С., Василина С.І. Професійно спрямоване викладання предмета «Основи правових знань» в професійно-технічних навчальних закладах : метод. посіб. / Г.С. Дегтярьова, С.І. Василина // – Львів: Вид. Ставропігійського П.Л. 2010. – 140 с.
4. Дзьобань О.П. До питання про місце правового виховання в сучасному українському суспільстві / О.П. Дзьобань // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку: Матеріали міжнародної наукової конференції., м. Харків, 12 жовтня 2007 р. – Х .: Право, 2007. – 216 с.
5. Знання // Професійна освіта: Словник: Навч. посіб. / Уклад. С.У. Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – С. 249.
6. Исаев Е.И., Пазухина С.В. Формирование ценностносмыслового отношения к психологии у будущих педагогов / Е.И. Исаев, С.В. Пазухина // Вопросы психологии. – 2004. – № 5. – С. 3-11.
7. Кузнєцов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник. – К.: ВД «Стилос»: ПЦ «Домінант», 2003. – 332 с.
8. Шаповал Т. Розвиток індивідуальності й мотиви учіння в старшому шкільному віці/ Т. Шаповал // Психолог, К. – 2005. – № 1. – С. 3–7.

Василина С.И.
Учебно-методический центр профессионально-технического образования в Львовской области

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРАВОВЕДЧЕСКИХ ПРЕДМЕТОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация
В статье проанализированы психолого-педагогическое понимание проблемы и обоснована необходимость использования психологических знаний при преподавании правоведческих дисциплин в профессионально-техничниих учебных заведениях.
Ключевые слова: психологические знания, знания, правовая подготовка, мотивация, интерактивные методы обучения, профессионально-техническое учебное заведение.

Vasilina S.I.
Educational and Methodological Center for Vocational Education in Lviv region

USE OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE IN TEACHING JURISPRUDENTIAL SUBJECTS IN VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
This article analyzes the psychological-pedagogical understanding of the problem and the necessity of the use of psychological knowledge in teaching jurisprudential subjects in vocational education technical.
Keywords: psychological knowledge, knowledge, legal training, motivation, interactive teaching methods, vocational and technical schools.

УДК 377.71

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СЛУХАЧІВ ЦЕНТРІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ

Волярська О.С.
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

У статті розглянуто дистанційне навчання зареєстрованих безробітних як складовий компонент професійної підготовки та інструмент реагування на поточні та перспективні потреби ринку праці. Проаналізовано особливості навчання безробітних у системі навчальних закладів державної служби зайнятості. Охарактеризоване етапи створення технології професійної підготовки безроботних.
Ключові слова: зареєстровані безробітні, навчання, підготовка, слухачі, технологія.

Постановка проблеми. У сучасних умовах становлення державності країни, в яких система освіти, в більшій мірі, залежить від економічної ситуації, гостро постає проблема якісних змін у концептуальній базі підготовки й підвищення кваліфікації фахівців. Професійна освіта, яка зорієнтована на європейські стандарти, потребує перепідготовки й підвищення кваліфікації слухачів центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості. Підвищення професійної компетентності зареєстрованих безробітних ще не досягло бажаного рівня, про що стало наслідком наявності протиріч: між необхідністю швидкого оновлення змісту професійної освіти та готовністю керівних кадрів реагувати на зміни у системі професійної освіти; між необхідністю вирішувати складні, нестандартні завдання та прагненням дорослих через навчання підвищувати рівень професіоналізму.

Аналіз досліджень та публікацій. Значний внесок у формування концептуальних положень щодо особливостей освіти дорослих доклали вітчизняні та зарубіжні науковці: С.І. Болтівець, Л.П. Вовк, П.В. Горностаєв, Л.Б. Лук'янова, Н.С. Побірченко, С.О. Сисоєва, Л.Є. Сігаєва; андрагогічних підходів до освіти дорослих: С.Г. Вершловський, С.І. Змєйов, В.В. Олійник, В.І. Подобед, Н.Г. Протасова; особливостей професійного навчання дорослих із числа безробітних: Н.М. Бідюк, Л.М.Капченко, І.А. Колеснікова, В.Є. Скульська.

Законі України «Про зайнятість населення» (2012 р.) професійне навчання безробітних визначає як процес «набуття та удосконалення професійних знань, умінь та навичок особи відповідно до її здібностей, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації для професійної діяльності та конкурентоспроможності на ринку праці» [1, с. 1].

Сігаєва Л.Є. зазначає, що професійне навчання як складовий компонент безперервної професійної освіти слід розуміти як соціально-педагогічне явище, виникнення якого зумовлено структурними трансформаціями у сфері виробництва, змінами у політиці зайнятості, швидкою соціальною адаптацією особистості до умов праці [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема впровадження інноваційних технологій у навчальний процес закладів професійно-технічної освіти полягає в тому, що в Україні немає банку даних про наявність методичних розробок з цієї проблематики; більшість розробок існує у вигляді методичних вказівок або посібників, виданих дуже малими тиражами, лише в тих навчальних закладах де вони були створені. Не підлягає сумніву, що підвищення якості покращення професійної підготовки слухачів центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості у системі професійної освіти безпосередньо залежить від готовності слухачів і фахівців здійснити перехід до інноваційних форм навчання, та вимагає впровадження сучасних технологій інтенсифікації навчального процесу.

Впровадження елементів дистанційного навчання щодо підвищення професійної компетентності слухачів центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості, на нашу думку, допоможе їм подолати частину ускладнень у власній професійній діяльності, скласти індивідуальну програму самоосвіти, втілити цілеспрямований пошук професійно значущої інформації з метою підвищення конкурентоспроможності на ринку праці.

Мета статі – проаналізувати педагогічні аспекти дистанційного навчання слухачів центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Професійне навчання безробітних організовується державною службою зайнятості у професійно-технічних та вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації, на підприємствах, в установах, організаціях, інших роботодавців незалежно від форм власності чи відомчого підпорядкування, відібраних згідно з чинним законодавством. Професійне навчання визначеного контингенту незайнятого населення має за мету працевлаштування безробітних на відповідну роботу, формує та розвиває в них професійну компетентність й активізує їх зусилля щодо пошуку роботи в сучасних умовах ринку праці.

Особливостями організацій й впровадження елементів професійного навчання даної категорії дорослих є: короткочасний термін навчання; практико-орієнтована спрямованість навчання; відсутність чітко окресленого виховного впливу. Безробітні, які проходять професійну підготовку за направленням державної служби зайнятості України потребують особливих підходів до організації й науково-методичного забезпечення навчання. Це зумовлено наявністю у дорослого певного базового професійного досвіду, емоційного відношення до стану пошуку роботи, психофізіологічних та вікових особливостей. Такі особливості характеризують мотиваційну, емоційну, пізнавальну сферу та соціальну поведінку безробітних. Врахування цих особливостей у процесі організації й впровадження їх професійного навчання зумовлює формування нових вимог до технологій, форм, методів і засобів навчання дорослого безробітного населення.

Умовами підвищення ефективності професійного навчання безробітних на замовлення центрів зайнятості є: узгодження провідних мотивів, можливостей дорослого з потребами ринку праці та вимогами роботодавців до професійних та особистісних якостей фахівця; сучасне організаційно-

© Волярська О.С., 2014

методичне та матеріально-технічне забезпечення дистанційного навчального процесу; мобільність і спроможність педагогічних кадрів до динамічних змін у відповідності до впровадження в освіту дорослих інноваційних педагогічних технологій.

В системі навчальних закладів, які здійснюють професійне навчання безробітних в нашій країні, найбільш цим умовам відповідають центри професійно-технічної освіти державної служби зайнятості (ЦПТО ДСЗ). ЦПТО ДСЗ були створені відповідно до програм державної служби зайнятості на 2009–2012 роки з метою розвитку мережі власних навчальних закладів, які організаційно підпорядковані регіональним центрам зайнятості. Саме з метою працевлаштування зареєстрованих безробітних за набутою після професійного навчання професією було створено ЦПТО ДСЗ, які здійснюють професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації безробітних, мають достатню матеріально-технічну базу: навчальні кабінети, майстерні, лабораторії, бібліотеки, сучасне комп'ютерне обладнання ін. Стратегічною метою цих навчальних закладів служби зайнятості є забезпечення за стислий термін якісної професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних з метою підвищення їх конкурентоспроможності на регіональному ринку праці, працевлаштування за фахом; гнучке реагування на зміни, які відбуваються на ринку праці, на потреби роботодавців у кваліфікованих робітниках.

Змістом функціонування ЦПТО ДСЗ є організація та здійснення професійного навчання безробітних, і контроль за його проведенням; планування фінансово-господарської діяльності; організація інформаційно-просвітницької роботи. Завдяки застосуванню сучасного обладнання, наявності андрагогічних методик, здатності наукових співробітників та педагогічних кадрів оперативно перебудовувати навчальний процес з урахуванням потреб виробництва діяльність ЦПТО ДСЗ забезпечує якісне короткотермінове професійне навчання безробітних.

Як зазначає Л.М. Капченко, впорядкована сукупність взаємопов'язаних між собою навчальних закладів та органів управління забезпечує підвищення професійної компетентності безробітних на ринку праці. Основні завдання ЦПТО ДСЗ ми бачимо у вдосконаленні науково-методичної підготовки, професійної майстерності, підвищення соціокультурного розвитку особистості дорослої людини, використанні сучасних досягнень психолого-педагогічних наук з професійного навчання безробітних [3].

На ІІ півріччя 2014 року в системі державної служби зайнятості України діють такі ЦПТО ДСЗ: Дніпропетровський, Івано-Франківський, Кримський, Луганський, Львівський, Одеський, Рівненський, Харківський, Сумський та Донецький. Вони створені для вирішення питань оперативного задоволення потреб роботодавців у кваліфікованих працівниках за професіями, що є актуальними на регіональному ринку праці та дають можливість займатися індивідуальною трудовою і підприємницькою діяльністю. В системі ЦПТО враховуються всі вимоги роботодавців до підготовки висококваліфікованих працівників. З метою здобуття безробітними практичних навичок використовують в професійному навчанні сучасне устаткування, слухачі беруть участь у виробничому процесі, що дозволяє ще під час навчання адаптуватися до умов виробництва, режиму роботи, до особливостей міжособистісної взаємодії з оточуючими.

На нашу думку, слід відзначити, що професійне навчання в системі ЦПТО ДСЗ має ряд переваг. По-перше, центри на відміну від деяких навчальних закладів професійно-технічної освіти забезпечені сучасною матеріально-технічною базою та новітніми засобами навчання, такими, як інтерактивні дошки, мультимедійні проектори, тренажери. Також тут використовуються нове виробниче обладнання, верстати, що відповідають сучасним технічним можливостям підприємств. По-друге, процес навчання у центрах професійно-технічної освіти державної служби зайнятості розрахований на здобуття необхідних професійних знань, умінь та навичок людьми будь-якого працездатного віку. Педагоги повною мірою враховують особливості навчання дорослих. По-третє, навчання груп проводиться в міру їх формування (у тому числі влітку, коли інші навчальні заклади не працюють). Воно здійснюється за курсовою формою, що дає можливість безробітним у стислі терміни опанувати професію або підвищити свою кваліфікацію. Так, переважну більшість професій можна опанувати протягом 3-5 місяців. По-четверте, на відміну від інших закладів професійно-технічної освіти дані центри на замовлення роботодавців оперативно розробляють навчальні плани та програми, організовують навчання безробітних за індивідуальними формами безпосередньо на робочих місцях. Ефективність проведення професійного навчання в зазначених центрах підтверджується високим рівнем працевлаштування їх випускників.

ЦПТО ДСЗ дають можливість зареєстрованим безробітним за короткий термін опанувати професію або підвищити свою кваліфікацію. Залежно від складності професії тривалість навчання складає від 1 до 9 місяців.

Безробітні, які зареєстровані у центрі зайнятості, зараховуються без вступних випробувань за направленням міського і районних центрів зайнятості та навчаються за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Слухачі навчаються за груповою та індивідуальною формами за широким спектром робітничих професій, з урахуванням вимог вітчизняного ринку праці та перспектив розвитку окремого регіону. Серед них: професії деревообробної, металообробної та будівельної галузей, сфери побутового обслуговування та торгівлі, сільського господарства, автомобільного транспорту, туризму, готельного та житлово-комунального господарства, які є перспективними на вітчизняному ринку праці. Наприклад, перелік професій, за якими проводиться професійне навчання слухачів у Одеському ЦПТО – столяр, електрогазозварник, фрезерувальник, слюсар-ремонтник, паркетник, штукатур, муляр, лицювальник-плиточник, касир торгівельного залу, контролер-касир, адміністратор. У Харківському ЦПТО слухачі отримують професію перукарки, манікюрниці, швачки, кравця, в'язальниці трикотажних виробів та полотна, оператора верстатів з програмним керуванням.

В Рівненському ЦПТО певний час реалізовуються такі інноваційні технології взаємодії фахівців служби зайнятості з роботодавцями як: створення навчальних програм, що відповідають сучасним вимогам роботодавця, ефективна діяльність Ради роботодавців та фахових консультативних рад, широка участь роботодавців у кваліфікаційних атестаціях. Зауважимо, що гнучкий підхід до розробки навчальних планів та програм із обов'язковим залученням роботодавців, сприяє визнанню пріоритетності потреб кожного конкретного роботодавця у професійній підготовці, перепідготовці або підвищенні кваліфікації робітників.

В структурі інноваційних складових в Рівненському ЦПТО ДСЗ застосовано інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для підготовки робітничих кадрів. Основою для застосування ІКТ в професійному навчання зареєстрованих безробітних слугує сучасна високотехнологічна матеріальна база, наявність унікальних педагогічних (на сьогоднішній день у навчальному закладі використовується 9 таких прикладних програмних засобів: з предмету «Охорона праці» та за професіями «Верстатник деревообробних верстатів», «Кравець», «Слюсар з ремонту автомобілів», «Токар», «Покоївка», «Кухар», «Майстер ресторанного обслуговування», «Оператор котельні».) та загальних прикладних програмних засобів і, звичайно, вимоги роботодавця до якісно нового рівня робітника, який в своїй діяльності повинен застосовувати сучасні інформаційні технології. Такі вимоги змусили цей навчальний заклад отримати ліцензії за робітничими професіями «Оператор інформаційно-комунікаційних мереж» та «Оператор з обробки інформації та програмного забезпечення».

Відзначимо, що поряд з робітничими професіями в умовах сьогодення роботодавець замовляє працівників, які мають базову вищу освіту але для них необхідно підвищити кваліфікацію або дати нові знання. За 2013 рік в Рівненському ЦПТО за напрямами підготовки: «1С:Бухгалтерія» «Основи комп'ютерної графіки та web-дизайну», «Практичний web-дизайн: проектування, створення та супроводження web-вузлів» «Експлуатація та обслуговування копіювальної і розмножувальної техніки» підвищили кваліфікацію майже 550 безробітних, які в повному складі працевлаштовані. Поряд з тим, в ЦПТО ДСЗ існує нагальна потреба в підвищенні кваліфікації та рівня підготовки власних педагогічних працівників – викладачів та майстрів виробничого навчання.

Зазначимо, що для підвищення ефективності навчання зареєстрованих безробітних існує тісна взаємодія ЦПТО ДСЗ з підрозділами державної служби зайнятості, професійні зв'язки з роботодавцями та їх профспілковими організаціями, координація діяльності підрозділів державної служби зайнятості по горизонталі і вертикалі щодо спрямування діяльності ЦПТО ДСЗ.

Таким чином, професійне навчання зареєстрованих безробітних в системі ЦПТО державної служби зайнятості сприяє інвестиційній привабливості регіону. Це зумовлено потребою потенційних інвесторів у висококваліфікованих робітничих кадрах, їх швидкого навчання та підвищенні кваліфікації. Підвищення професійної компетентності слухачів ЦПТО ДСЗ в результаті професійного навчання сприяє впевненості безробітних у завтрашньому дні, пом'якшує соціальну напругу в суспільстві, сприяє підняттю соціальних стандартів. Слід зауважити, що специфіка контингенту слухачів ЦПТО ДСЗ вимагає забезпечення доступності інноваційних підходів в професійному навчанні для різних верств населення, забезпечення соціальної та гендерної рівності у процесі підвищення професійної компетентності.

Процес формування професійної компетентності у слухачів ЦПТО ДСЗУ враховує технологічно-процесуальні основи організації професійного навчання безробітних громадян і визначає послідовність діяльності фахівців центрів зайнятості, зміст процедур і операцій, які виконуються фахівцями Державного, регіональних та базових центрів зайнятості. Технологічний аспект забезпечує координацію роботи всіх ланок державної служби зайнятості з надання якісних освітніх послуг зареєстрованим безробітним, з метою підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці як в Україні, так і за її межами. Педагогічний аспект враховує положення чинних нормативно-правових актів в галузі організації професійно-технічної освіти і навчання, зайнятості населення та Єдиної технології надання соціальних послуг центрами зайнятості в частині процедур і операцій, що здійснюють спеціалісти базових центрів зайнятості для залучення безробітних до участі в програмах професійного навчання.

Технологія професійної підготовки слухачів ЦПТО ДСЗУ з елементами дистанційного навчання до підвищення професійної компетентності містить три етапи: початковий, процесуальний, системно-узагальнюючий. Мета технології – визначення методів роботи фахівців центрів зайнятості щодо ефективної організації професійної підготовки зареєстрованих безробітних громадян в ЦПТО ДСЗУ з використанням дистанційного навчання; оновлення процесу професійного навчання, що забезпечує підвищення професійної компетентності безробітних на основі застосування комплексу психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних процедур та операцій в роботі з дорослими; врахування поточних та перспективних потреб вітчизняної й світової економіки в робітничих кадрах.

Отже, застосування дистанційного навчання в професійній освіті дорослих сприятиме розробці гнучких модульних навчальних курсів, які засновані на розвитку професійних компетенцій і передбачають наявність постійного зворотного зв'язку від роботодавців до працівників.

Висновки і пропозиції. Таким чином, педагогічні аспекти дистанційного навчання слухачів центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості акцентують увагу на врахуванні потреб як особистості, так і ринку праці, і передбачають наступне: виявлення пріоритетних напрямів підготовки фахівців, обґрунтування вимог до професійних навичок і ключових компетенцій претендентів на вакантні робочі місця та посади з боку роботодавців; оновлення та проектування навчальних програм на основі поєднання змісту сучасних освітніх стандартів зі спеціальності і особистісних характеристик тих, хто навчається. В подальшому вбачаємо приділити вивчити проблеми управління якістю дистанційного навчання безробітних, методичні засади компетентнісного підходу до дистанційного навчання безробітних.

Список літератури:

1. Закон України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17
2. Капченко Л. М. Формування системи професійного навчання безробітних – веління часу / Л. М. Капченко // Професійно-технічна освіта. – 2011. – С. 39–42.
3. Сігаєва Л. Є. Андрагогіка в професійному навчанні : [методичні рекомендації] / Л. Є. Сігаєва. – К. : ПП «ЕКМО», 2003. – 100 с.

Волярская Е.С.
Институт подготовки кадров государственной службы занятости Украины

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ СЛУШАТЕЛЕЙ ЦЕНТРОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ ЗАНЯТОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрено дистанционное обучение зарегистрированных безработных как составной компонент профессиональной подготовки и инструмент реагирования на текущие и перспективные потребности рынка труда. Проанализированы особенности обучения безработних в системе учебных учреждений государственной службы занятости. Охарактеризовано этапы создания технологии профессиональной подготовки безроботных.
Ключевые слова: зарегистрированные безработные, обучение, подготовка, слушатели, технология.

Voliyrska O.S.
Ukrainian State Employment Service Training Institute

PEDAGOGICAL ASPECTS OF DISTANCE LEARNING OF LISTENERS OF CENTER OF VOCATIONAL EDUCATION THE STATE EMPLOYMENT SERVICE

Summary
The article reviews distance learning of the registered unemployed as the an integral component of training and tools for responding to current and perspective labor market needs. Have been analyzed features of training for the unemployed in the educational institutions of the State Employment Service. Is characterized by the steps for creating technology training bezrobotnyh.
Keywords: registered unemployed, learning, preparation, students, technology.

УДК 37.037

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СЕРЕД СТУДЕНТІВ

Дмитрук В.С., Ковальчук В.Я.
Луцький національний технічний університет

На сьогоднішній день поняття «здоров'я» включає низку важливих чинників, без яких неможливий всебічний та гармонійний розвиток студентської молоді. Наша стаття спрямована на аналіз педагогічних умов формування здорового способу життя серед молоді. Для вирішення даної проблеми, на нашу думку, слід дотримуватись наступних педагогічних умов: надання інформації з горизонтальної позиції (рівний – рівному); особистість – транслятор інформації – має викликати довіру у студентів; необхідна експресивна форма повідомлень із застосуванням інтерактивних методик; уникнення мовних, рухових і візуальних шаблонів, здатних створити негативні установки на студентську аудиторію.
Ключові слова: здоровий спосіб життя, студенти, педагогічна корекція, спосіб життя, студентська молодь.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні склалася критична ситуація із станом здоров'я підростаючого покоління. Майже 90% підлітків мають відхилення у стані здоров'я, 50% – незадовільну фізичну підготовку, близько 60% юнаків та дівчат мають низький рівень фізичного розвитку. Щороку до лав Збройних сил України за станом здоров'я не призивається кожний четвертий юнак призовного віку [1, с. 10].

Ідеї ведення здорового способу життя, збереження свого здоров'я та продовження активного довголіття походять з глибини віків. «Ніщо так не виснажує та не руйнує організм людини, як тривала фізична бездіяльність» (Аристотель). Усі проголошені раніше вчення в подальшому розглядались, накопичувались і передавались з покоління в покоління. Використовуючи досвід, накопичений віками, сучасні вчені вивчають і застосовують його в сучасних педагогічних технологіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадженням практики здорового способу життя серед студентської молоді займались наступні сучасні вчені: Амосов, Іванов, Омаров, Марчибаєва, Жанбосинова, Головін, Масляков, Коробкова, Гумєльова, Купран, Черномирдін, Алекперова, Філінков, Раєвський, Дмитрієва, Цунченок, Янсон, Егліте, Озолін. Ці та інші автори багатьох книг і публікацій приділяють велику увагу фізичному розвитку, методиці здорового способу життя зі студентами різних спеціальностей.

Ознайомлення з літературою (В.М. Баранов, Г.І. Власюк, В.І. Глухов, А.П. Голобородько, О.П. Лаптев та ін.) свідчить, що останнім часом активізувалася увага вчених до дослідження питань здорового способу життя, кваліфікованіше ведеться

© Дмитрук В.С., Ковальчук В.Я., 2014

його пропаганда у засобах масової інформації. Проте проблема покращення здоров'я підростаючого покоління залишається невирішеною. Її розв'язання у нашому суспільстві в основному покладено на фахівців фізичного виховання та медиків. Але ні лікарі, ні викладачі не підготовлені до пропаганди переваг здорового способу життя та не завжди самі є у цьому прикладом [3, с. 52]. Тому велика увага приділяється саме педагогічним умовам щодо формування здорового способу життя молоді та усвідомлення нею цінностей здоров'я.

Метою даної статті є виявлення чинників, що негативно впливають на формування здорового способу життя студентів та знаходження педагогічних умов їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Фахівцям у сфері педагогіки відомо, що саме у молоді роки відбувається сприйняття певних норм і зразків поведінки, накопичення відповідних знань та вмінь, усвідомлення потреб та мотивів, визначення ціннісних орієнтацій, інтересів та уявлень [2, с. 151]. Як відзначається у літературі, саме у дитячому та підлітковому віці в людей формуються основні життєві норми, цінності та установки [4, с. 68]. Таким чином, можна зробити висновок, що особлива педагогічна увага повинна приділятись формуванню здорового способу життя, починаючи з дошкільного віку.

Багато молоді відстають у навчанні. Основною причиною цього, на думку науковців, є погіршення стану здоров'я, слабкий фізичний розвиток, зниження імунітету до захворювань. За дослідженнями інституту педіатрії, акушерства та гінекології АМН України, лише близько 10% немовлят народжуються здоровими [3, с. 121]. Слід зауважити, що до школи потрапляє ще менше здорових дітей. Негативну роль відіграють екологічний чинник, спадковість, умови і спосіб життя [6, с. 137]. Погіршення загального рівня досягнень у навчанні, як зазначають науковці, пов'язано з низьким рівнем здоров'я школярів. Подібні дані були отримані Всеукраїнським фондом соціальних досліджень, який провів аналіз стану здоров'я дітей України. Зокрема, було зроблено висновок, що стан здоров'я дітей та підлітків України поступово погіршувався протягом останніх 10–15 років і на цей час опинився на рівні, який у перспективі загрожує існуванню здорової нації.

У філософському розумінні спосіб життя – це синтетична характеристика сукупності типових видів життєдіяльності людей (індивідів та соціальних утворень) у поєднанні з умовами життя суспільства. Спосіб життя охоплює всі сфери суспільства: працю і побут, суспільне життя і культуру, поведінку (стиль життя) людей та їх духовні цінності [2, с. 18]. Можна стверджувати, що поведінка, або стиль життя, є одним з найважливіших елементів способу життя в цілому, який не може не впливати на здоров'я окремої особи або на здоров'я тих чи інших соціальних груп населення.

Саме поняття «здоровий спосіб життя» з'явилося не дуже давно, але дотримуватися його принципів люди намагалися віддавна. Ще в середньовіччі, а можливо, й раніше люди знали основи здорового способу життя, от тільки мотивація у них була зовсім іншою, ніж тепер у нас.

На сучасному етапі навчання та виховання студентської молоді особлива увага приділяється проблемам здоров'я та здорового способу життя. Вищі навчальні заклади цю проблему вирішують завдяки оновленню відповідних педагогічних технологій, форм, засобів, змісту та методики навчання. Так, науковцями зазначається різноманітні педагогічні шляхи та умови формування здорового способу життя.

По-перше, проблема формування здорового способу життя серед студентів вищих навчальних закладів залишається актуальною проблемою та вимагає негайного вирішення засобами освіти; по-друге, для вирішення даної проблеми необхідно залучати якомога більше фахівців; по-третє, ця проблема повинна цікавити і турбувати не тільки фахівців і викладачів, але й самого студента в першу чергу.

Проблема управління процесом формування здорового способу життя засобами фізичної культури є важливим фактором, оскільки він безпосередньо пов'язаний із підвищенням та оптимізацією здоров'я студентів, причому повинен враховувати специфіку навчання та майбутню професійну діяльність. Зміна цільової спрямованості фізичного виховання, зміст якого зводиться до формування навичок здорового способу життя у майбутнього фахівця, вимагає від навчального процесу відмови від командно-стройових методів виховання.

Систематизувавши чинники, що впливають на погіршення здоров'я, підвищення захворюваності, інвалідності та смертності дітей та молоді Укра-їни, ми відокремили такі найважливіші: відсутність педагогічної та соціальної діяльності щодо запобігання нещасним випадкам; незадовільний стан здоров'я вагітних і дівчаток – майбутніх матерів, поширення серед них гінекологічних захворювань; поширення гострих кишкових інфекцій з причин нехтування основними санітарно-гігієнічними нормами; зменшення можливостей природного фізичного розвитку і послаблення роботи з масового фізичного виховання; незадовільний стан статевого виховання, наслідком чого є небажана вагітність і венеричні хвороби; слабка ефективність традиційних методів протидії поширення ВІЛ/СНІДу і хімічних залежностей – тютюнової, алкогольної, наркотичної, токсикоманії; поширення туберкульозу.

Більшість чинників значною мірою пов'язані зі способом життя студентської молоді, соціальними складовими вітчизняних реалій. Тому найбільш ефективним шляхом позитивного впливу буде використання засобів з арсеналу системи формування здорового способу життя.

Аналіз літератури дав можливість узагальнити причини, що негативно впливають на формування здорового способу життя молоді. Зокрема, були відокремлені такі: нездоровий, а нерідко й асоціальний спосіб життя батьків, відсутність родинного виховання; обмежені матеріальні можливості дітей, молоді та дорослих; недосконаліть профілактичної роботи в системі охорони здоров'я; недосконаліть навчально-виховної діяльності в системі освіти; нестача знань та інформації, що повинні надаватися з інших державних і суспільних структур – засобів масової інформації, позанавчальних молодіжних осередків, соціальних служб для молоді, громадських організацій тощо.

Проекти ФЗСЖ (формування здорового способу життя) мають прищеплювати молоді позитивні звички, поширювати адресну інформацію з проблеми здоров'я, навчати людей передбачати і розпізнавати ризики для здоров'я, уникати їх у повсякденному житті [3, с. 215; 4, с. 52]. З метою створення позитивних умов для ФЗСЖ студентів основними напрямами педагогічного впливу на особистості молодих людей, на нашу думку, мають стати: формування у молоді навичок соціальної діяльності щодо запобігання нещасним випадкам; формування уявлень щодо необхідності проходити медичні обстеження згідно із затвердженими нормами; про важливість дотримання основних санітарно-гігієнічних

норм; поліпшення роботи з масового фізичного виховання; організація статевого виховання з метою запобігання небажаної вагітності і венеричних хвороб; розробка ефективних культурно-просвітницьких методів протидії поширення ВІЛ/СНІДу і хімічних залежностей – тютюнової, алкогольної, наркотичної, токсикоманії; педагогічна корекція поведінки відповідно до умов дотримання здорового способу життя.

На сьогоднішній день, складність і різноманітність культурно-практичних завдань вимагає пошуків таких педагогічних технологій, які б забезпечували більшу ефективність реалізації цих завдань водночас з меншими людськими, часовими, ресурсними і фінансовими затратами [7, с. 138]. Програма ФЗСЖ повинна впливати на всі сфери життя особистості. Впроваджуючи програму ФЗСЖ у навчальному закладі, слід враховувати той факт, що за оцінками респондентів національного соціального опитування, викладачі мають малий вплив на стан здоров'я студентської молоді. Близько половини опитаних вважають, що вони (педагоги) абсолютно не впливають на здоров'я або ж впливають незначною мірою.

Слід зазначити, що культурно-просвітницька програма, спрямована на ФЗСЖ, є модифікацією соціальної реклами. Таким чином, нами були враховані педагогічні чинники впливу інформації на особистість [5, с. 100]. Виходячи з цього, потрібно створювати адекватні педагогічні умови щодо впливу на ціннісні орієнтації молоді.

Висновки. Проведені дослідження фізичної підготовленості курсантів Луцького військового ліцею з посиленою фізичною підготовкою дозволили встановити, що найбільший відсоток юнаків здали державні тести на 3 бали. З вище наведених даних можна констатувати, що при умові трьох обов'язкових та двох факультативних занять, молодь мало уваги приділяє власне самостійній роботі з фізичної культури.

Пропозиціями є визначення рівня фізичної підготовленості курсантів Луцького військового ліцею з посиленою фізичною підготовкою у наступні роки навчання та порівняння отриманих результатів з попередніми.

1. Серед чинників, які негативно впливають на формування здорового способу життя підлітків є: екологія, спадковість, умови і спосіб життя людини.

2. Для вирішення даної проблеми, на нашу думку, слід дотримуватись наступних педагогічних умов: надання інформації з горизонтальної позиції (рівний – рівному); особистість – транслятор інформації – має викликати довіру у студентів; необхідна експресивна форма повідомлень із застосуванням інтерактивних методик; уникнення мовних, рухових і ві-зуальних шаблонів, здатних створити негативні установки на студентську аудиторію.

Перспективи подальшого наукового пошуку полягають в поглибленому вивченні питань здорового способу життя студентів у процесі фізичного виховання в період навчання та проведення вільного часу у вищому навчальному закладі.

Список літератури:

1. Амосов И. М. Раздумья о здоровье / И. М. Амосов. – М.: ФИС, 1987. – 64 с.
2. Булич Є. Г., Муравов І. В. Валеологія – теоретичні основи / Є. Г. Булич, І. В. Муравов. – К., 1997. – 224 с.
3. Гиппократ. О здоровом способе жизни / Гиппократ // Избранные книги. М.: Государств. изд-во биол. и мед. литры, 1936. – 217с.
4. Закопайло С. Компоненти здорового способу життя / С. Закопайло // Фізичне виховання в школі. – 2003. – № 2. – С. 52-53.
5. Петрик О. І. Медико-біологічні та психолого-педагогічні основи здорового способу життя: Курс лекцій / Навч. посіб. для студентів ун-тів та пед. ін-тів / О. І. Петрик. – Львів: Світ, 1993. – 119 с.
6. Яременко О. Формування здорового способу життя: Навч. посіб. для слухачів курсів підвищення кваліфікації державних службовців / О. Яременко, О. Вакуленко, Л. Жаліло, Н. Комарова та ін. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. – 232 с.
7. Яременко О. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О. Яременко, О. Балакірєва, О. Вакуленко та ін. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. – 207 с.

Дмитрук В.С., Ковальчук В.Я.
Луцкий национальный технический университет

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СРЕДИ СТУДЕНТОВ

Аннотация
На сегодняшний день понятие «здоровье» включает ряд важных факторов, без которых невозможно всестороннее и гармоничное развитие студенческой молодежи. Наша статья направлена на анализ педагогических условий формирования здорового образа жизни среди молодежи. Для решения данной проблемы, по нашему мнению, следует придерживаться следующих педагогических условий: придерживаться информации по горизонтальной позиции (равный – равному); личность – транслятор информации – должно вызывать доверие у студентов; необходима экспрессивная форма сообщений с применением интерактивних методик; избежание языковых, двигательных и визуальних шаблонов, способных создать негативные установки на студенческую аудиторию.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, студенты, педагогическая коррекция, образ жизни, студенческая молодежь.

Dmitruk V.S., Kovalchuk V.Ya.
Lutsk National Technical University

TEACHING CONDITIONS OF HEALTHY LIFESTYLE AMONG STUDENTS

Summary
To date a concept a "health" includes row of important factors which comprehensive and harmonious development of student young people is impossible without. Our article is sent to the analysis of pedagogical terms of forming of healthy way of life among young people. To solve this problem, in our opinion, should adhere to the following pedagogical conditions: stick to the information in the horizontal position (equal to – peer); personality – the translator of information – should inspire confidence in students; necessary expressive form messages using interactive techniques; avoid language, motor and visual templates that can create negative attitudes on the student audience.
Keywords: healthy lifestyle, students, pedagogical correction, lifestyle, college students.

УДК 377.1:377.36(73)

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У США

Дубовик О.В.
Львівський науково-практичний центр
Інституту професійно-технічної освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті розглядаються особливості системи професійної підготовки у США. Підкреслюється, що професійно-технічна освіта США включає різноманітні державні та приватні навчальні заклади: середні школи, коледжі, консультативні центри. Форми організації професійної підготовки також різноманітні, зокрема: стаціонарне навчання, навчання на виробництві, заочні, дистанційні курси, система учнівства тощо. Основною ланкою підготовки висококваліфікованих виробничих кадрів є комунальні (молодші) коледжі.
Ключові слова: професійно-технічна освіта, професійна підготовка, комунальний коледж, спеціалісти технічного профілю, США

Постановка проблеми. У нових суспільно-економічних умовах глобалізації, інформатизації та формування високотехнологічного виробництва актуальності набувають питання вдосконалення професійної підготовки виробничого персоналу. Досвід розвинутих європейських країн та, особливо, США свідчить про спрямованість освітніх систем на виробничі потреби, відмова від вузької спеціалізації та підготовка людини відразу до груп спеціальностей, до навчання впродовж усього життя.

Американська система професійної освіти відрізняється тим, що традиційно зорієнтована на практичні потреби ринку праці, постійне пристосування навчальних планів до вимог виробництва. Такий підхід обґрунтований у роботах Дж. Дьюї, Р. Уолтера, Р. Перрі та ін. Професійне навчання, таким чином, розглядається як взаємодія між освітою особистості та професійною діяльністю. Професіоналізм, навички підприємництва й лідерства у США вважають трьома головними складниками успішної кар'єри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерельної бази показав, що впродовж останніх десятиліть вітчизняними науковцями активно здійснювалися порівняльно-педагогічні дослідження розвитку освіти у найбільш економічно розвинених країнах – Великій Британії, Канаді, Китаї, Німеччині, країнах Скандинавії, США, Франції та ін. Загальні проблеми професійного навчання і виховання, реформування освіти дорослих, інтеграційні та глобалізаційні процеси у неперервній освіті досліджені Н. Абашкіною, Н. Авшенюк, Т. Десятовим, Т. Кошмановою, В. Кудіним, М. Лещенко, Л. Лук'яновою, Н. Мукан, О. Огієнко, В. Олійником, Л. Пуховською, А. Сбруєвою та ін. Проблемам виникнення й розвитку системи освіти в США присвячені праці Ч. Беннетта (Ch. Bennett), Л. Гончарова, Л. Креміна (L. A. Kremin), К. Лукаса (C. J. Lucas), З. Малькової, Л. Півневой, О. Романовського, Дж. Р'юрі (J. L. Rury) та ін. Дослідження університетської педагогічної освіти, зокрема у США, її історії, сучасного стану й тенденцій розвитку здійснив О. Глузман; проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти в класичних університетах США висвітлені у працях Р. Бєланової; процеси розвитку теорії та практики морально-етичного виховання в американській школі (1830-1990) розглянуто у дослідженнях В. Жуковського; значення гуманітарної освіти у підготовці спеціалістів інженерно-технічного профілю в університетах США дослідили Б. Гонтарев, Л. Грознер, В. Параїл, С. Романова, Т. Тартарашвілі, В. Шубін та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, не зважаючи на значний науковий інтерес до зарубіжних психолого-педагогічних напрацювань, аналіз свідчить, що проблеми підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів з урахуванням глобалізаційних та інтеграційних процесів, системних змін на ринку праці та появи новітніх технологій висвітлені недостатньо. Питання, що стосуються професійної підготовки у дворічних коледжах США, залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті. Головною метою цієї статті є виявлення особливостей системи професійної підготовки висококваліфікованих спеціалістів у США.

Виклад основного матеріалу. Професійна освіта у США тісно пов'язана з практикою життя і ви-

© Дубовик О.В., 2014

робництва, максимально оперативно намагається задовольнити їх вимоги й потреби. Організація професійного навчання зорієнтована на постійне оновлення й зміни, які диктує сучасний науково-технічний прогрес. Для американської системи професійної освіти характерне використання різноманітних способів організації взаємодії ринків професійної освіти і праці. Близько 10 років у США діє федеральна урядова програма «*Technical Preparation for a World-Class Work Force*» («Технічна підготовка для робочої сили світового рівня»), у рамках якої реалізується масштабна PR-кампанія для формування позитивного іміджу робітничих професій, дефіцит яких у США посилюється.

Величезну роботу по вивченню вимог роботодавців до умінь і навичок робітників проводить Департамент праці США (*US Department of Labor*). Починаючи з 1939 р. проводяться обстеження змісту праці на певних робочих місцях. На основі аналізу виконуваних операцій і функцій були складені так звані «огляди професій» (*Dictionary of Occupational Titles*), які описують трудові функції і обов'язки конкретних професій, спеціальностей і посад. Перший такий огляд містив опис близько 17500 професій, згрупованих за спорідненими групами. Остання четверта редакція огляду (1991 р.) включала характеристики більше 75 тисяч місць зайнятості за такими напрямами – 1) заняття, пов'язані з теоретичними чи практичними аспектами таких галузей людської діяльності, як мистецтво, науки, техніка, освіта, медицина, право, бізнес, а також адміністративною, управлінською та технічною роботою (*Professional, Technical and Managerial Occupations*); 2) канцелярські професії, заняття, пов'язані зі збором, записом, передачею, обчисленням, систематизацією даних; а також напрям «Торгівля» (*Clerical and Sales Occupations*); 3) професії сфери послуг, обслуговування фізичних осіб у комерційних та інших установах; захисту населення від злочинності, пожежі, нещасних випадків (*Service Occupations*); 4) професії з галузі сільського господарства, лісництва, рибальства та суміжних галузей (*Agricultural, Fishery, Forestry and Related Occupations*); 5) заняття, пов'язані з обробкою матеріалів і виробів (*Processing Occupations*); 6) професії, пов'язані з експлуатацією машин (*Mashine Trades Occupations*); 7) слюсарні професії (*Benchwork Occupations*); 8) будівельні професії (*Structural Work*); 9) заняття, пов'язані з транспортними послугами, упаковкою й складуванням, комунальними послугами, розвагами, відпочинком, і різними змішаними видами діяльності (*Miscellaneous Occupations*) [1]. Проведена робота виконувала роль своєрідного «інформаційного мосту» між ринком праці та професійною підготовкою, задаючи рамки професійних умінь для заняття робочих місць.

Пізніше «огляди професій» було замінено на O*NetOnLine, де надається детальніший опис професійних знань, умінь, навичок, посадових обов'язків тощо. Професії згруповані за 6 категоріями: 1) професії, які, як очікується, будуть швидко зростати у найближчі кілька років, або нові професії (Bright Outlook); 2) кар'єрний кластер, який найчастіше використовують студенти, батьки та педагоги для планування освіти та навчання до отримання необхідних знань, навичок та підготовки у конкретній кар'єрній галузі (Career Cluster); 3) так званий «зелений» сектор економіки, професії пов'язані з дбайливим ставленням до оточуючого середовища (Green Economy Sector); 4) промисловість (Industry); 5) групи споріднених професій, наприклад – освіта, навчання і бібліотекарська справа, або сільське господарство і інженерна справа, тощо (Job Family); 6) професії, згруповані за рівнем освіти, досвіду і підготовки, необхідних для виконання посадових обов'язків (Job Zone); 7) професії, що вимагають освіти в галузі науки, технології, інженерії та математики (STEM Discipline) [4].

Професійне навчання побудоване на використанні різноманітних типів закладів (школи, коледжі, консультативні центри, державні й приватні навчальні заклади, дистанційні курси, тощо), діяльність яких спрямована на всебічний розвиток особистості з метою задоволення потреб людини у самореалізації та самовдосконаленні, підготовки її до професійної діяльності в умовах жорсткої конкуренції на ринку праці [2]. Професійна підготовка здійснюється, як правило, або на рівні середньої школи або у вищій школі.

На рівні середньої школи профільна диференціація навчання учнів останніх 6-4 роках забезпечує випускників повноцінним комплексом знань, умінь і навичок, необхідних для вибору напряму подальшого навчання та, відповідно, готує до правильного вибору професії. Більшість загальноосвітніх шкіл пропонують програми професійного навчання, які все частіше називають «Програми кар'єрного зростання і технічної освіти» (Career and Technical Education). Розширена концепція професійно-технічної освіти передбачає заплановану програму курсів і спецкурсів, які дозволяють учням підготуватися до певних робіт у промисловості або до вступу у ВНЗ. Програми технічної підготовки (Tech Prep Education) базуються на співпраці між загальноосвітніми школами і вищими навчальними закладами з метою допомогти підготувати студентів до роботи у таких галузях, як машинобудування, високі технології, прикладна наука, охорона здоров'я та прикладна економіка, а також поліпшити академічні успіхи студентів, які навчаються за програмами професіонально-технічної освіти. Це послідовна програма навчання, яка поєднує мінімум два роки середньої і два роки вищої освіти, після закінчення яких видається професійний сертифікат або присуджується ступінь молодшого спеціаліста в певній галузі. Майже половина загальноосвітніх шкіл країни пропонує програми такої підготовки.

Однією з таких програм є Partnership Response in Manufacturing Education (PRIME), заснована для забезпечення додаткової підтримки і ресурсів для загальноосвітніх шкіл, які мають зразкову виробничу програму (академічні знання поєднуються із практичними навичками) більше трьох років. Школи, які беруть участь у цій програмі, мають постійну підтримку з боку місцевих виробничих кіл – студенти мають можливість відвідувати підприємства, залучаються до програм учнівства на виробництві, тощо. Мета цієї програми – сформувати сильні партнерські стосунки між громадськими організаціями, бізнес колами, підприємствами, школами для забезпечення ґрунтовного підходу до виробничого навчання із урахуванням регіональних особливостей і потреб; стимулювати інтерес студентів до вивчення математики, прикладних і технічних наук, занять інженерної справою [6].

Післясередні професійні школи (Postsecondary Trade School) надають технічну освіту студентам більш старшого віку, які хочуть розвиватися або змінити свою кар'єру. Часто ці школи пропонують навчання пізно ввечері, і навіть вночі або через Інтернет. На двох комплексних Інтернет-ресурсах (http://www.trade-schools.net та http://www.trade-school.org) розміщено список шкіл і курсів, які вони пропонують. Це, переважно, школи механіки та ав-

томобільні школи, бізнес і кулінарні школи, школи мистецтв і дизайну, дайвінгу, косметології, охорони здоров'я, правового та кримінального правосуддя, журналістики, курси для агентів з нерухомості або туристичних агентів. Після закінчення навчання видається диплом або сертифікат, які приймаються роботодавцями на загальнодержавному рівні. Ці школи також надають своїм студентам допомогу у виконанні необхідних вимог ліцензування.

Крім того існують інші шляхи отримання професійних навичок, такі як учнівство, військова служба, курси дистанційного навчання.

Учнівство є найбільш поширеним шляхом здобуття спеціальності на виробництві або у будівельній промисловості. У США існує 29 тис. програм учнівства для 850 професій у багатьох галузях промисловості, програми зареєстровані у Департаменті праці, а випускники отримують сертифікати про його успішне завершення, які приймають підприємці по всій країні. Учнівство поєднує навчання на робочому місці (*on-the-job training*) із аудиторними заняттями. Учнівство, як правило, займає від чотирьох до шести років, хоча деякі програми можуть бути завершені протягом одного року. За учнем закріплюється наставник, з яким вони працюють у парі. Учні отримують гроші за роботу, тому конкуренція за вільні місця є досить жорсткою. Кандидати, як правило, повинні мати 18 років і диплом про закінчення середньої школи (GED). Високі бали з англійської мови, математики та природничих наук вважаються важливими для всіх бажаючих взяти участь у програмах учнівства. Навчання на виробництві (*On-the-job Training*) проводиться як для працівників-початківців, так і для перепідготовки або підвищення кваліфікації досвідчених працівників.

Військова служба пропонує програми професійно-технічної освіти для отримання професійної ліцензії та сертифіката (*Vo-Tech Programs*), серед яких найпоширеними є програма атестаційних можливостей On-Line (*COOL –Credentialing Opportunities On-Line*) та програма учнівства на військовій службі (*USMAP – The United Services Military Apprenticeship Program*). Остання є однією з форм програми учнівства, зареєстрована у Департаменті праці. Тривалість програми варіюється від одного до чотирьох років, або від 2000 до 8000 год. на навчання без відриву від служби, у тому числі 144 год. аудиторних занять на кожні 2000 год. навчання без відриву від служби. Програма учнівства розподілена на галузі професійних знань, кожен з яких вимагає певної кількості годин. Після завершення програми учень набуває професійних навичок, які можуть бути корисними як для подальшої військовій кар'єри, так і після завершення військової служби.

Програма атестаційних можливостей On-Line (COOL) допомагає військовим отримати професійні сертифікати і виконати ліцензійні вимоги з професій, які пов'язані із їхнім військовим фахом у збройних силах. Програма надає інформацію про цивільні робочі місця, які еквівалентні військовій спеціальності, а також додаткову професійну підготовку.

Ще одним шляхом для здобуття професійної підготовки є навчання у роботодавця (*Employer-Provided Training*). Багато роботодавців надають основну підготовку, необхідну для виконання конкретних завдань або забезпечують підвищення кваліфікації. Це можуть бути комп'ютерні курси, різноманітні психологічні тренінги, які допомагають розкрити потенційні можливості робітників, навички роботи в команді, комунікативні навички тощо. Великі корпорації проводять таке навчання персоналу на власній базі, а середні та дрібні компанії, як правило, підписують договір з коледжем або університетом. При цьому деякі компанії пропонують часткове або повне відшкодування навчання для своїх співробітників. Загалом, сучасний підхід до підготовки та перепідготовки трудового потенціалу, який використовується в американських корпораціях і на виробництві, характеризується різноманітністю змісту, форм і методів роботи, зростанням професійного рівня спеціалістів служб управління людськими ресурсами, підвищенням питомої ваги коштів (понад 60 млрд. дол. на рік), які витрачаються на ці цілі, застосуванням новітніх інформаційних технологій.

Ще один варіант для отримання трудових навичок є програми дистанційного навчання (*Distance Learning Courses*), які дозволяють студенту вчитися у власному темпі. У деяких програм заочного навчання студент повинен бути на онлайн зв'язку з викладачем та іншими студентами у певний час, а домашні завдання повинні бути завершені згідно із жорстким графіком. Ці курси різноманітні: можна розвивати навички і знання в бухгалтерії, столярних, ремонтних роботах, програмуванні, Вебдизайну, пошитті одягу, догляді за домашніми тваринами, фотографії, невеликому ремонті двигуна і у багатьох інших галузях. Дистанційне навчання надає студентам можливість вибирати, коли і де вони будуть робити свою роботу. Студенти можуть навчатися у будь-який час, читати матеріали в їх власному темпі, зосередити свої зусилля на одній із тем, взаємодіяти з викладачами та іншими студентами з усього світу. Є й недоліки такого типу професійного навчання. Перш за все, студенти повинні мати високий рівень мотивації, а також хороші навички управління часом для того, щоб успішно завершити своє навчання.

Основною ланкою підготовки висококваліфікованих виробничих кадрів є комунальні (молодші) коледжі, мета яких – надання загальної середньої, середньої спеціальної та початкової вищої освіти. Комунальні коледжі знаходяться під юрисдикцією місцевої влади, а молодші – це, переважно, приватні навчальні заклади. Зараз ця різниця нівелювалася і загальноприйнятим терміном із 1970-х рр. є термін «комунальний», хоча в назвах деяких коледжів, заснованих раніше термін «молодший» залишився. Ці коледжі працюють за принципами відкритих дверей, демократичного менеджменту, адаптивності й варіативності [3; 5].

Слід зауважити, що абсолютних аналогів американським дворічним коледжам на пострадянському просторі не існує, оскільки це регіональний багатопрофільний навчальний заклад інтегрований у систему вищої професійної освіти, що одночасно готує спеціалістів для різних галузей промисловості, сільського господарства, сфери послуг, освіти, охорони здоров'я. Його спеціалізація залежить лише від місцевих потреб ринку праці. Перевагами навчання у комунальних коледжах є економія часу (через 2 роки студенти отримують диплом про вищу освіту) та фінансів (плата за навчання у комунальних коледжах суттєво нижча). А оскільки в більшості американських міст є дворічні коледжі, для молоді зручно та доступно отримати освіту й науковий ступінь у будь-якому місці.

Сьогодні у США налічується 1158 комунальні коледжі, у яких навчається 11,6 млн. студентів. Більше всього коледжів розташовано у шт. Каліфорнія – 136 (з них 24 приватні), найменша кількість комунальних коледжів у штатах Делавар (3) та Род Айленд (2) [5, с. 3]. До переваг навчальних програм коледжів можна віднести гнучкість вну-

трішніх структурних модулів, що дозволяє навчати студентів з урахуванням останніх досягнень науки і техніки, а також міждисциплінарний підхід до засвоєння знань та написання проектів, який сформувався в результаті надання студентам свободи вибору предметів (в рамках необхідного мінімуму кредитних / залікових одиниць). До недоліків системи професійної підготовки можна віднести слабку теоретичну підготовку майбутніх фахівців, фрагментарність отриманих знань, надмірне слідування вимогам місцевого ринку праці, захоплення модними темами, тощо.

Однією з основних тенденцій розвитку професійної освіти в США, особливо технічної, є постійне зближення навчальних закладів із підприємствами. При тому важливим є розвиток загальних вмінь, робітничої (трудової) етики, технологічних і підприємницьких вмінь, почуття професійної честі і відповідальності за результати своєї діяльності. Виконаний аналіз дає підстави спростувати твердження про те, що сучасна американська система професійної підготовки спеціалістів-техніків є занадто прагматичною, технократичною, не спрямованою на всебічний розвиток особистості. Розвиток таких ключових компетенцій, як критичне *(critical thinking*), математичне (*quantitative reasoning*), наукове мислення (*scientific reasoning*), громадянська позиція (*responsible citizenship*), комунікативна (*effective communication*), інформатична (*information literacy*) та технологічна (*technological competency*) компетенції вважається запорукою успішної професійної кар'єри.

Висновки і пропозиції. Таким чином, система професійно-технічної освіти США є складною та різноманітною. Традиційні професійні програми пропонуються у середніх, післясередніх професійних школах, комунальних коледжах. Альтернативою традиційній професійній освіті складають програми учнівства, освіти та підготовки, запропоновані військовою службою, а також курси дистанційного навчання. Загалом, професійна підготовка у США спрямована на практичне застосування навичок та вмінь і, як правило, не звертає уваги на теоретичні знання або традиційні академічні навички, хоча в офіційних документах постійно наголошується на необхідності тісніших зв'язків та балансу між загальною, технологічною та професійною освітою, між знаннями, що здобуваються, та конкретними навичками, а також розвитку загальних ключових умінь (незалежне мислення, здатність до аналізу і синтезу, власна оцінка тощо).

Обсяг статті не дозволяє повною мірою висвітлити всі аспекти функціонування американської системи професійної підготовки. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивченні ролі молодших (комунальних) дворічних коледжів у підготовці висококваліфікованого робітничого персоналу для американської промисловості, організаційно-педагогічних умов якісної підготовки спеціалістів.

Список літератури:

1. Dictionary of Occupational Titles. Fourth Edition. Revised 1991. US Department of Labor. – [Electronic resource]. – Mode of access : www.oalj.dol.gov/libdot.htm
2. Doak, M. J. Vocational Training – What is Vocational Training? Other Opportunities for Vocational Training, Conclusion [Electronic resource]. – Melissa J. Doak. – Mode of access : http://careers.stateuniversity.com/pages/854/Vocational-Training.html
3. Education in the USA [Electronic resourse]. – Mode of access : http://www. wikipedia / education_in_the_usa
4. O*NetOnLine [Electronic resourse]. – Mode of access : http://www.onetonline.org
5. Phillippe K. A., Conzáles Sullivan L. National Profile of Community Colleges: Trends & Statistics / Kent A. Phillippe, Leila Conzáles Sullivan. – 4th edition. – Wash. : Community College Press, 2005. – 190 p.
6. PRIME – SME Education Foundation [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.smeef.org/programs/detail/prime

Дубовик О.В.
Львовский научно-практический центр
Института профессионально-технического образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В США

В статье рассматриваются особенности системы профессионального образования в США. Подчеркивается, что профессионально-техническое образование США включает различные государственные и частные учебные заведения: средние школы, колледжи, консультативные центры. Формы организации профессиональной подготовки также разнообразны, в частности: стационарное обучение, обучение на производстве, заочные, дистанционные курсы, система ученичества т.д. Основным звеном подготовки высококвалифицированных производственных кадров являются коммунальные (младшие) колледжи.

Ключевые слова: профессионально-техническое образование, профессиональная подготовка, коммунальный колледж, специалисты технического профиля, США.

Dubovik O.V.
Lviv Research Center
Institute of Vocational Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

FEATURES OF THE US VOCATIONAL TRAINING

Summary
The article deals with the peculiarities of the US vocational training system. Vocational education in the United States includes a variety of public and private educational institutions: schools, colleges, counseling centers. Forms of training are also varied, including: on-the-job learning, part-time, distance learning courses, apprenticeship, etc. The basic element of skilled workers' training is community (junior) colleges.
Keywords: vocational education, vocational training, community college, technicians, the USA

УДК 304.3

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЛЮДИНИ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО УМОВ НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Коленіченко Т.І.
Чернігівський національний технологічний університет

Розроблено соціально-педагогічну модель адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Розглянуто чинники, які є підґрунтям розробленої моделі. Визначено основні складові процесу соціально-педагогічної адаптації: етапи адаптації, механізми адаптації та соціально-педагогічні умови адаптації.
Ключові слова: соціально-педагогічна модель адаптації, людина похилого віку, чинники адаптації, етапи, механізми та соціально-педагогічні умови адаптації.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день ми можемо спостерігати досить велику зацікавленість науковців до проблем людей похилого віку, адже виникає ситуація, коли в суспільстві створюється парадоксальна ситуація: загальноприйняті положення науки не відповідають сучасним вимогам суспільства. Саме тому, постає необхідність дослідження проблем, які виникають у літніх людей, і винайдення шляхів їх вирішення.

В соціальній педагогіці виникла гостра необхідність дослідження однієї із важливих проблем людей похилого віку, адже суспільство ставить перед нами одну із актуальних проблем сьогодення – адаптації особистості до умов нового соціального середовища. Розв'язання і вирішення даної проблеми і є одним із основних завдань соціальної педагогіки. Саме тому, розроблення моделі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, яка включає в себе всі складові адаптаційного процесу (етапи входження людини похилого віку до умов геріатричного пансіонату, механізми адаптації, фактори, які сприяють/перешкоджають процесу адаптації, соціально-педагогічні умови адаптації) є актуальною на сьогоднішній день і відповідає потребам суспільства у вирішенні проблем такої категорії клієнтів, як люди похилого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять: аксіологічний підхід, у межах якого людина розглядається як найвища цінність суспільства (Н. Гартман, Дж. Дьюї, М. Шелер та ін.); ідеї філософського та педагогічного антропологізму про незмінну для всіх людей антропологічну природу, про розвиток особистості в онтогенезі та її соціалізацію протягом усього життя, про активну роль людини в пізнанні та перетворенні соціального середовища (Б. Г. Ананьєв, В. П. Андрущенко, С. Л. Рубінштейн та ін.); теоретичні засади соціальної роботи та соціальної педагогіки щодо змісту діяльності з різними категоріями людей (О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, Л. І. Міщик, С. В. Савченко, С. Я. Харченко, Н. М. Чернуха та ін.); науково-психологічні уявлення про сутність і закономірності розвитку осіб похилого віку (Л. І. Анциферова, О. О. Бодальов, О. В. Краснова, О. Г. Лідерс, Н. В. Паніна, М. Л. Смульсон та ін.); концепції життєвого шляху особистості (Х. О. Порсєва, Т. М. Титаренко та ін.)

Мета нашої статті полягає в розроблені моделі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

Завдання, які ми ставили перед написанням статті:

1. Розробити соціально-педагогічну модель адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

2. Визначити основні складові процесу соціально-педагогічної адаптації, які є підґрунтям розробленої моделі: етапи адаптації, механізми адаптації та соціально-педагогічні умови адаптації

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям до розроблення нами експериментальної моделі адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища є результати проведеного комплексного обстеження цієї категорії осіб і пошук шляхів удосконалення технології соціально-педагогічної адаптації. Соціально-педагогічні, психологічні та фізіологічні критерії покладені в основу змісту експериментальної моделі адаптації людини похилого віку, яка визначає оптимальне використання наявних у пансіонаті можливостей адаптаційного процесу.

© Коленіченко Т.І., 2014

Вважаємо доречним ґрунтовно розглянути розроблену нами модель адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища (див рис. 1. Модель адаптації людини похилого віку до умов геріатричного пансіонату).

Мета даної моделі полягає у створені умов для успішної адаптації людини похилого віку до умов геріатричного пансіонату. Урахування соціально-педагогічних, психологічних та фізіологічних показників адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища –геріатричний пансіонат дало змогу сформувати систему основних дій, спрямованих на процес адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища та змоделювати оптимальні соціально-педагогічні умови, технологію і механізми їх застосування для досягнення позитивного результату.

Розроблена нами модель спирається на такі чинники, як:

– вік людини похилого віку, об'єктом нашого дослідження мешканців геріатричного пансіонату віком від 60-80 років;

– час перебування у пансіонаті (залежно від того, скільки часу людина похилого віку перебуває в геріатричному пансіонаті визначається рівень адаптації: відмінна (адаптація настала протягом 3 місяців перебування в геріатричному пансіонаті; добра – протягом 6 місяців; задовільна протягом року; стан дезадаптації наступає, коли людина похилого віку не змогла адаптуватися до нових умов життєдіяльності протягом року);

– бажання брати участь у дослідженні;

– стан здоров'я клієнта (залежно від того чи спроможна людина похилого віку задовольняти свої фізіологічні потреби чи ні, її активність чи пасивність в житті пансіонату визначають рівень її адаптації).

Відповідно до розробленої нами моделі процес соціально-педагогічної адаптації включає в себе етапи адаптації, механізми адаптації та соціально-педагогічні умови адаптації.

Розкриємо зміст етапів, які проходить людина похилого віку вступаючи до геріатричного пансіонату:

1. *Підготовчий етап*, коли людина усвідомлює та передбачає зміни, які мають відбутися в її житті (носить інформаційний характер). На даному етапі літня людина накопичує знання про нове соціальне середовище (геріатричний пансіонат): про роботу даного закладу, медичний догляд, режим цієї установи тощо. Залежно від того, яким чином буде відбуватися накопичення інформації, можна зрозуміти висновок, який характер буде носити інформаційна поведінка літньої людини: активний (бажання отримати якомога більше знань) чи пасивний (пасивне сприйняття отриманої інформації).

Отже, ми можемо виділити один із аспектів адаптаційних процесів – це *соціально-педагогічний аспект*, (знання, які накопичує літня людина про роботу закладу соціального обслуговування, в якому вона буде мешкати). Даний аспект визначає особливість адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Можемо стверджувати, що відсутність достатньої інформаційної бази про геріатричні пансіонати негативно впливає на процес адаптації людини похилого віку. Тому особливе значення в соціальній роботі відводиться педагогічному компоненту, який полягає у формуванні у людей похилого віку нового соціального досвіду, позитивної мотивації та активізації потенційних можливостей літньої людини у вирішенні особистісних проблем.

2. *Етап початкової психічної напруги* – початкова стадія механізму переадаптації. На цьому етапі спостерігається зростання емоційної напруги, що зумовлює поведінку літньої людини.

3. *Етап гострих психічних реакцій*, що виникають у процесі входження літньої людини в нове соціальне середовище. Саме на цьому етапі людина похилого віку відчуває вплив нових умов життєдіяльності, при всупі в нову соціальну групу, в якій існують свої норми, правила, еталони поведінки, усталені неписані закони, саме це й спонукає літню людину до активізації адаптивних механізмів [185, с. 86-87].

Враховуючи виділені нами етапи (ознайомлювальний, ситуативної дезадаптації, початкової взаємодії, сумісності) входження людини похилого віку в нове соціальне середовище, на кожному із них пропонувалися певні форми роботи, які робили процес пристосування безболісним та спрямовували людину похилого віку на позитивну адаптацію:

1. Ознайомлювальний етап – об'єднання «Аптека для душі», дискусійні групи.

2. Етап ситуативної дезадаптації – об'єднання «Слово Боже у моєму серці», «Аптека для душі».

3. Етап початкової взаємодії та сумісності – клуб комунікації «Назустріч людям», дискусійні групи, об'єднання за інтересами «Майстри «Золоті ручки»», тематичні зустрічі з цікавими людьми «Наповнимо змістом серця».

Особливістю адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища (геріатричного пансіонату) є механізми, що відображають багатогранність соціальних процесів у даному закладі і відображають процес адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Зокрема, до таких *механізмів* можна віднести:

1) *діяльність* –в основі цього механізму лежать такі складові, як спілкування, праця, навчання. Вони дозволяють забезпечити повноцінне включення та активне пристосування особистості до нового соціального середовища;

2) *спілкування* – потреба в спілкуванні є важливою для мешканців соціальних закладів. Метою даного механізму є розширення кола соціальних цінностей та їх засвоєння при активній взаємодії з іншими індивідами;

3) *самосвідомість* особистості, яка засвідчує, що відбувається формування та усвідомлення особистістю своєї приналежності до соціального середовища, у якому вона перебуває, та своєї ролі в ньому. При цьому з'ясовано, що адаптацію суб'єкта життєдіяльності необхідно розглядати як цілісну функціонуючу систему механізмів: діяльності, спілкування, самосвідомості. Доведено, що це багатоаспектний процес активного розвитку особистості, який відбувається в об'єктивно-суб'єктивній формі та в основі якого лежить активне чи пасивне пристосування, взаємодія з наявним соціальним середовищем.

Важливою складовою експериментальної моделі адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища є створення соціально-педагогічних умов, які реалізовуються на індивідуальному рівні (внутрішня особистісна гармонія, стан впевненості, зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки, формування психологічної стійкості), мікрогруповому (гармонійна взаємодія між суб'єктами життєдіяльності, уникнення конфліктних ситуацій, розширення кола спілкування, уміння висловлюватися, розуміти інших на невербальному рівні) та макросередовищному (досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища – відвідування церкви, музеїв, виставок). Зазначені умови, зумовлюючи специфіку соціально-педагогічної адаптації людини похилого

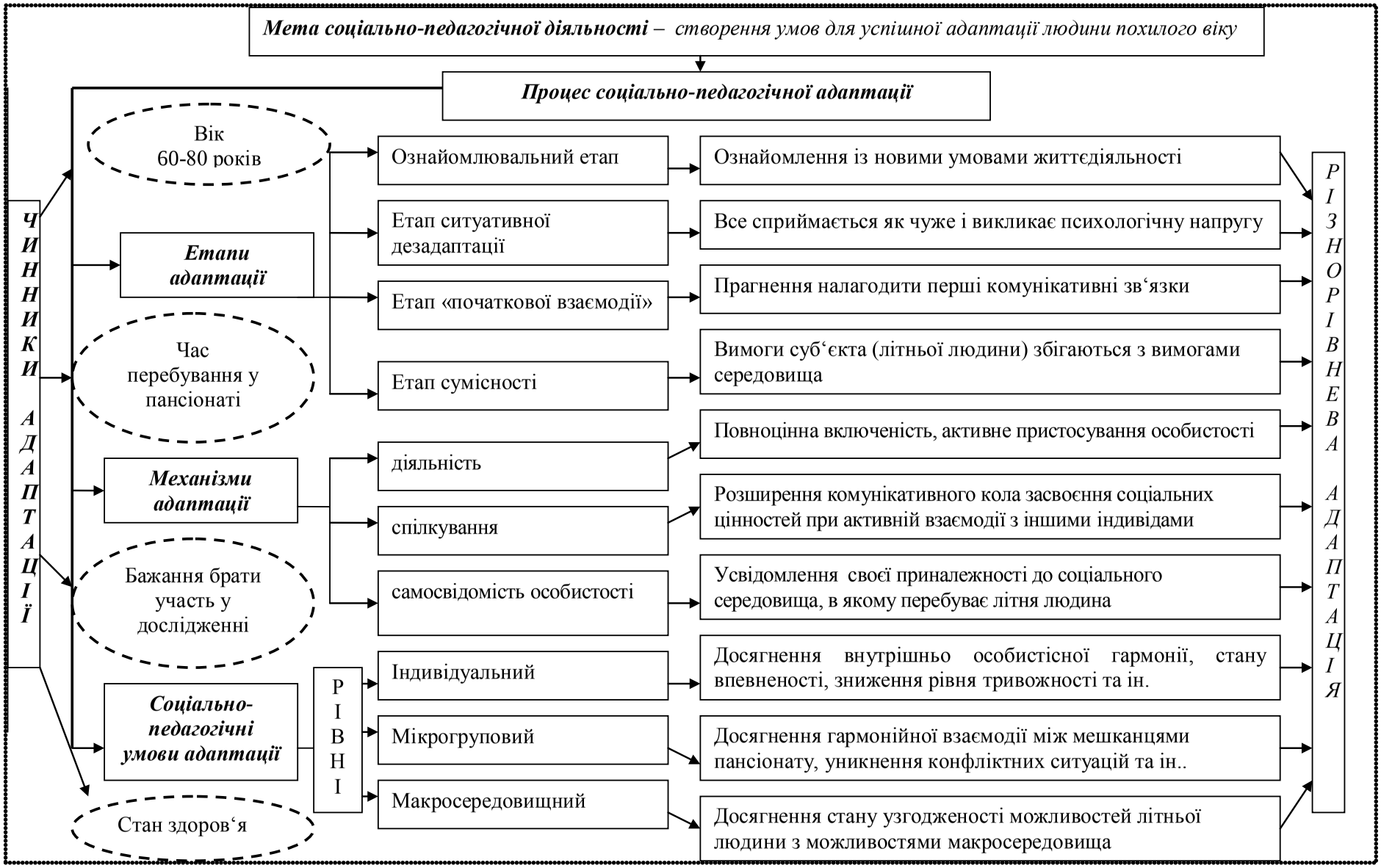

Рис. 1. Модель соціально-педагогічної адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища.

Джерело: розроблено автором.

віку до умов нового соціального середовища, передбачають створення такого середовища, у якому б літня людина могла швидше пристосуватися та ефективно взаємодіяти з мешканцями пансіонату.

Зауважимо, що оскільки ми працюємо з такою віковою категорією осіб, як люди похилого віку, то досить важко визначити форми роботи до кожної соціально-педагогічної умови. Отже, формування адаптаційних можливостей на *індивідуальному рівні* з людьми похилого віку здійснюється шляхом залучення до роботи в об'єднанні «Слово Боже в моєму серці», «Аптека для душі», в релаксаційних групах, відвідування просвітницьких лекцій з релігійної тематики, участь у щонедільних сповідях.

У роботі застосовувалися методи мистецтвотерапії (ліплення) та вправи з арт-терапії (вправа «Передача листа», «Зображення імені», «Завершення каракулів», «Лінія життя» та ін.), що сприяли зниженню особистісної тривожності в літніх людей. Запропоновані форми роботи дозволяють здійснювати корекцію ставлення до себе, до власного «Я», посилюють прояв адекватної самооцінки, усвідомлення причин пригнічення, самотності та їх подолання, формування почуття гідності, поваги до себе, досягнення стану психологічної стійкості до подій у житті.

Формування адаптаційних можливостей *на рівні мікрогрупи* з літніми людьми здійснювали шляхом залучення людей похилого віку до активної участі в роботі клубу комунікації «Назустріч людям», який передбачає: 1) тренінг «Формування навичок спілкування як основа успішної адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища»; 2) розроблення стенду із зазначеними днями народження мешканців пансіонату для спонукання до емоційної взаємодії; 3) роботу дискусійних груп; 4) участь у календарно-тематичних бесідах; 5) проведення тематичних днів: «Спілкування», «Свічка згоди», «Як швидко плине час», «Довіра», «Гарний настрій»; 6) об'єднання за інтересами «Майстри «Золоті ручки»» (в'язання, вишивка, малювання, гра в шахи) для кращого налагодження міжособистісних стосунків та реалізації свого внутрішнього потенціалу.

Формування адаптаційних можливостей *на рівні макросередовища* з літніми людьми, здійснювалося шляхом організації тематичних зустрічей з цікавими людьми «Наповнимо змістом серця», відвідування і обговорення театральних вистав, музеїв, кіно. Запропоновані форми роботи сприяють формуванню в літніх людей відчуття свободи, невід'ємності від суспільного життя та внутрішнього комфорту.

Підсумовуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що упровадження в роботу геріатричних пансіонатів експериментальної моделі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища уможливлює формування нових стереотипів життєдіяльності літніх людей; навичок, що сприяють створенню безконфліктного середовища, у якому знаходяться мешканці пансіонату; сприяє зниженню тривоги та психологічної напруги; підвищенню самооцінки; усуненню почуття самотності; досягненню стану внутрішньої особистісної гармонії (комфортність, врівноваженість тощо) та гармонійної взаємодії з мешканцями пансіонату; розширенню кола спілкування.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у впровадженні експериментальної моделі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, що надасть можливість упровадити технологію адаптації людей похилого віку та розроблені експериментальної програми адаптації літніх людей до умов геріатричного пансіонату.

Список літератури:

1. Лук'янова Л.Б. Соціокультурна функція освіти дорослих у сучасному суспільстві / Л.Б. Лук'янова // Вісник Черкаського національного ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – Вип. 183. – Ч. І. – С. 6-12.
2. Майборода Г.Я. Соціально-педагогічна робота з людьми похилого віку / Г.Я. Майборода. – Вісник Черкаського університету. – 2010. – Вип. 191. – С. 131-134. – (Серія : педагогічні науки).

Колениченко Т.И.
Черниговский национальный технологический университет

МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ЧЕЛОВЕКА ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА К УСЛОВИЯМ НОВОЙ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация
Разработано социально-педагогическую модель адаптации человека пожилого возраста к условиям новой социальной среды. Рассмотрено условия, которые есть основанием разработанной модели. Определено основные составляющие процесса социально-педагогической адаптации: этапы адаптации, механизмы адаптации и социально-педагогические условия адаптации.
Ключевые слова: социально-педагогическая модель адаптации, человек пожилого возраста, условия адаптации, этапы, механизмы и социально-педагогические условия адаптации.

Kolenichenko T.I.
Chernihiv National Technological University

THE MODEL OF SOCIO-PEDAGOGICAL ADAPTATION OF ELDERLY PEOPLE TO THE NEW SOCIAL ENVIRONMENT

Summary
The socio-pedagogical model of adaptation of elderly people to the new social environment has been worked out. The factors which are the basis of the developed model have been considered. The main components of the process of socio-pedagogical adaptation have been defined: the stages of adaptation, the adaptation mechanisms and socio-pedagogical conditions of adaptation.
Keywords: socio-pedagogical model of adaptation, elderly person, factors of adaptation, stages, mechanisms and socio-pedagogical conditions of adaptation.

УДК 908(477.82«1900/1920«

ТОВАРИСТВО ДОСЛІДНИКІВ ВОЛИНІ: ДІЯЛЬНІСТЬ ТА НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ (1900–1920 РОКИ)

Тарногурська К.А.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Висвітлюється діяльність Товариства дослідників Волині (1900–1920 рр.) на основі вивчення історії, природи, етнографії краю, розвитку культурно-національного руху на початку XX століття. Розглянуто напрями досліджень членів товариства та їх внесок у розвиток природничих наук. Проаналізовано діяльність зоологічних, ботанічних та географічних досліджень.

Ключові слова: товариство, напрями дослідження, бібліотека, музей, секції, флора, фауна.

Постановка проблеми. Однією з провідних складових історії розвитку природничих наук є діяльність науково-природничих товариств, що завжди була предметом уваги і досліджень науковців. Адже члени цих товариств вивчали непізнану, неописану природу України, сприяли розгортанню процесів формування національної самосвідомості та освіти населення.

Одним із таких науково-природничих товариств кінця XIX – початку XX століття стало Товариство дослідників Волині в Житомирі, яке вважається одним із перших регіональних краєзнавчих товариств на Правобережній Україні, а також найбільшим центром вивчення природи, господарства, історії, культури та етнографії [7, с. 26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Товариства вивчали М. Кострица [5–7] та В. Іванців [3-4]. У межах своїх досліджень кожним із цих вчених було розглянуто діяльність об'єднання.

Ми маємо на меті проаналізувати напрями досліджень членів Товариства, їх науковий внесок у дослідження Волині, у розвиток природничих наук у 1900–1920 роках.

Виклад основного матеріалу. 2 грудня 1900 р. було засноване Товариство дослідників Волині, яке об'єднало 130 ентузіастів, залюблених у свій край, зацікавлених процесами, що відбуваються у зв'язку зі змінами в політичному та культурному житті, досягненнями у природничих науках [2, арк. 3].

Товариство дослідників Волині одне з перших об'єднань, яке розпочало конкретне вивчення рідного краю, а його статут став зразком для багатьох подібних організацій Російської імперії. Статут Товариства був складений фольклористом та етнографом М. Коробкою, археологом С. Гамченком за сприяння громади Волинської губернії. У квітні 1900 р. статут організації затверджений міністром освіти М. Боголєповим, який визначав склад, структуру, напрями діяльності, регламент роботи, керівні органи, порядок їх обрання, а водночас – права, обов'язки голови і членів Товариства [3, с. 15–16].

Мету Товариство дослідників визначило досить розлого:

1)різностороннє вивчення Волинського краю, його минулого, умов життя, потреб;

2)вивчення свого краю мали здійснювати такі секції:

а) природничих наук (фауна, флора, мінералогія, геологія, палеонтологія, фізична географія, метеорологія, антропологія, народна медицина);

б) економічних наук (побут, ремесла, кустарна справа, сільське господарство, рибальство, мисливство, народні промисли, технологія, торгівля, статистика);

в) етнографічних наук (етнографія, статистика населення, народна словесність, діалектологія),

г) історичних наук (історія політична та побутова, архівознавство, археологія, археографія, палеографія, нумізматика, геральдика).

Досягти мети планувалося за допомогою таких заходів:

1)організовувати для наукових повідомлень публічні читання;

2)проводити безкоштовні та платні читання та лекції;

3)надавати своїм членам кошти для проведення дослідження;

4)друкувати праці у вигляді окремих та періодичних видань без попередньої цензури;

5)отримувати зарубіжні видання без попереднього перегляду цензурою;

6)зібрати власну бібліотеку для роботи членів товариства;

7)створювати архіви;

8)збирати і купувати різноманітні колекції для Волинського музею.

Перше засідання Товариства відбулося в приміщенні Житомирської Російської публічної бібліотеки, на якому обрано раду та сформовано секції.

Товариством дослідників Волині керувала Рада, очолювана головою. Рада Товариства мала такий склад: голова Товариства, віце-голова, керуючі секціями та по одному представнику від кожної секції з числа почесних або дійсних членів товариства. Першим віце-головою був директор Маріїнської гімназії В. Ногайський. У жовтні 1910 р. посаду віце-президента обіймав П. Тутковський, а в 1913 р. – С. Бржозовський.

Важливою структурною одиницею Товариства була секція, голова якої обирався з числа почесних або дійсних членів, терміном на три роки шляхом закритого балотування. Секція здійснювала планування наукової роботи. Про плани ці голова секції повідомляв Раду, яка вирішувала доцільність проведення тої чи іншої дії та можливість досягнення мети [4, с. 16–17; 3, с. 16–17].

Головою природничої секції до 1913 р. був Р. Собкевич, а потім С. Бєльський, історичну очолював – М. Трипольський, етнографічну – Є. Щербицький та М. Белонін, а економічну – Я. Яроцький [2, с. 4; 5, с. 7].

Товариство сприяло формуванню кваліфікованих природознавців-педагогів, істориків свого краю, діячів культури і освіти. Почесними членами Товариства були М. Драгомиров, Леся Українка, етнограф В. Кравченко, геологи П. Тутковський, С. Бельський, ентомолог А. Ксенжопольський, ботанік М. Копачевська, краєзнавці М. Коробка, О. Фотинський, Я. Яроцький, С. Гамченко, професори А. Кримський, О. Клоссовський, Ф. Волков, К. Тімірязєв, А. Кримський, В. Короленко, М. Дашкевич, С. Гамченко, О. Воєйков, О. Карпинський,

© Тарногурська К.А., 2014

О. Клосовський, О. Шахматов, В. Ласкарєв та ін. У 1914 році Товариство нараховувало 193 дійсних члени і 22 почесних. Деякі з них стали фундаторами першого на Волині вишу – Інституту народної освіти (16 жовтня 1919 р.) [6, с. 8].

Основним надбанням Товариства була бібліотека, яка була створена одночасно із заснуванням самого Товариства – у 1900 році. Так само, як Товариство дослідників Волині, бібліотекарі визначили мету своєї праці, яка полягала у такому:

1)обслуговування науковою та довідковою літературою членів Товариства;

2)збереження книг та рукописів, що відображають минуле Волині;

3)збереження рідкісних бібліографічних видань.

Бібліотека Товариства містила книги та рукописи, а також при ній створювався архів. Всі члени Товариства вільно могли користуватися музеєм, архівом, бібліотекою та лабораторією.

У перші роки діяльності бібліотеки книги записували у звичайний зошит, який пізніше став хронологічним каталогом, але, окрім нього, вівся ще і картковий.

Бібліотека Товариства постійно поповнювалася. У 1900 р. в ній було 11 книг, 1901 – 69, 1904 – 86, 1909 – 216, 1910 – 794, а в 1914 р. це число книг становило 2429 [4, с. 21–22].

Окремою сторінкою діяльності Товариства був музей, створений на першому засіданні організації, але відкриття для відвідувачів відбулося лише у 1909 році. Члени Товариства дослідників Волині дбали про музей, в протоколах засідань кожної секції згадувалось про збирання матеріалів для музею. А історик і археолог Я. Яроцький, який був першим завідувачем музею у 1896–1897 рр., розширив та впорядкував його. На клопотання віце-президента Товариства П. Тутковського, музей і бібліотеку з дозволу губернатора О. Кутайсова було переведено до приміщення Житомирського будинку «працелюбства». Після чого Товариство порушило клопотання про надання музею статусу самостійної установи. І вже 8 квітня 1913 р. статут Центрального Волинського музею було затверджено Міністерством народної освіти, а з 1 січня 1914 р. музей набув самостійності у складі чотирьох відділів – природничо-історичного, етнологічного, економічного, історичного, – які вміщували 8292 експонати. Відомо, лише П. Тутковський передав до музею значну частину власних колекцій гірських порід, мінералів, ґрунтів, а також колекції фотознімків, монет, геологічних карт, книги та ін. [7, с. 28].

За результатами діяльності музею у 1915 році було видано «Отчеть о дьятельности Общества Исследователей Волыни и Волынскаго Центральнаго Музея за 1913 годь».

Згідно «Отчетом...» об'єднання взяло участь в геоботанічній експедиції, яку влаштувало земство в басейні річки Горинь. Члени Товариства здійснювали інші експедиції та екскурсії. Так, П. Тутковський зорганізував екскурсію в Новоград-волинський та Рівненський повіти; С. Бяльський – в Новоград-волинський повіт; Є. Яковлев – у Новоград-волинський та Ізяславський повіти для збору колекцій з орнітології; Є. Франковський – північну частину Луцького і Рівненського повітів для збору антропологічних матеріалів; В. і А. Ксенжопольскі – околиці м. Житомира з метою дослідження лускокрилих; Г. Блекер збирав фауністичні і біологічні матеріали по лускокрилих м. Житомира та фенології весни; І. Шуликов вів спостереження над фауною прісних вод і боліт околиць м. Житомира та ін.

Діяльність Товариства передбачала спільні збори членів, дослідження та заняття, які вони проводили серед різних верств населення. Але найбільше члени Товариства намагалися залучати учнівську молодь до наукової роботи, за що винагороджували преміями (науковими посібниками та книгами). Учні збирали колекції за програмами, виданими самим Товариством. Для вивчення рідного краю члени об'єднання здійснювали й інші заходи, а саме: запрошували вчених з різних галузей знань для більш детального вивчення Волині; підтримували зв'язки з іншими науковими товариствами шляхом листування; організовували природничо-історичні дослідження; продовжували друкування «Трудов Общества Изследователей Волыни» та ін.

Товариство Дослідників Волині підтримувало зв'язки із 104 науковими установами і редакціями наукових видань, а саме: з Імператорською Академією Наук, Петроградським, Московським, Новоросійським, Варшавським, Харківським, Казанським, Томським та Київськими університетами, Петроградським ботанічним садом, Вітебською архівною комісією, Архангельським товариством вивченням російської півночі, Науковим товариством імені Шевченка (м. Львів), Музеєм барона Штейнгеля, Румянцевским Музеєм, Житомирською безплатною народною читальнею, редакціями журналів «Хозяйство», «Почвоведение», «Вестник Русского Общества Пчеловодства», Київським товариством дослідників природи при університеті св. Володимира, Товариством Подільських дослідників природи, Імператорським Товариством Акліматизації, Товариством дослідників природи при Харківському університеті, Імператорською Публічною Бібліотекою, Харківською суспільною Бібліотекою та ін. [10, с. X–XXIV].

Природознавчі дослідження Товариства дослідників Волині здійснювалися в зоологічних, ботанічних та географічних аспектах. Зоологи Товариства проводили свої дослідження в трьох напрямах: вивчення фауни гексапод, виявлення шкідників, розробка практичних рекомендацій по боротьбі з шкідниками.

Дослідження в цьому напрямі здійснювали Р. Блекер, І. Михайлов, інші члени Імператорського ентомологічного товариства, але найбільше займалися ентомологічними дослідженнями В. Ксенжопольський та Ф. Ксенжопольський.

Вивчення яйцевих кладок птахів та кореляції їх забарвлення з видовим складом та екологічними чинниками проводив Н. Яцина; В. Бруховський з 1914 р. започаткував спостереження за міграціями птахів, для чого використовував прогресивний на той час метод їх кільцювання. Важливим у діяльності було те, що результати досліджень публікувалися в «Трудах Общества Изследователей Волыни», завдяки чому ставали надбанням наукового співтовариства.

Вивченням нижчих ракоподібних займався І. Шуліков. Питання зоології хребетних вивчалися Р. Собкевичем, А. Ксенжопольським. Вони у 1884 та 1912 рр., дослідили тваринний світ Волині, зробивши наголос у своїх дослідженнях на інвентаризації фауни та причинах зменшення її видового складу.

Товариство дослідників провело історико-науковий аналіз досліджень мишовидних гризунів на Волині з погляду вивчення проблеми розмноження мишовидних гризунів. Наведено дані про масове поширення мишовидних гризунів на Волині за століття. Доведено, що ця проблема досліджувалася на Волині такими організаціями як Продовольча комісія, Товариство дослідників Волині, Волинське ентомологічне Бюро.

У той же час, крім ентомологічних досліджень, членами Товариства дослідників Волині В. Длоуглі та І. Новицьким проводилося вивчення поселення бобрів Житомирського повіту.

Вивчення флори Волинської губернії здійснювалося за трьома напрямами: інвентаризація, аналіз, вивчення фітоценозів (рослинних угруповань). Такими дослідженнями займалися такі природознавці, як: С. Бржозовський, О. Бржозовська, Р. Собкевич, М. Копачевська, М. Ринкевич.

Так, Р. Собкевич створив кольоровий атлас грибів, в якому відобразив анатомо-морфологічні особливості кожного виду і це було перше видання в Європі. За час своєї наукової діяльності зібрав гербарій Волині, який передав до Центрального Волинського Музею.

У ІІ томі «Трудов Общества Изследователей Волыни» Р. Собкевич опублікував працю «О тополе пирамидальном і нахождении ее женских экземпляров в г. Житомире», у якій описав власні спостереження над знайденими екземплярами і виведеними сіянцями впродовж десятиліття.

Не можна не погодитися з тим, що зоологами та ботаніками природничих досліджень Товариства було проведено велику роботу зі збору матеріалу, популяризації зоологічних та ботанічних знань серед населення та наданні йому практичних консультацій.

Водночас зазначимо, що і географічні дослідження членів Товариства дослідників Волині були вагомим внеском у розвиток природничих наук. Відомо, Товариство проводило наукові дослідження у таких напрямах: фізична географія, геологія, гідрологія та метеорологія. Дослідженнями у напрямі геологія займалися С. Бельський, Л. Іванов, Б. Скульський, П. Тутковський (вивчав ще і фізичну географію Волині). Гідрологічні дослідження у Товаристві проводили С. Бельський, М. Хандрос та метеорологічні – С. Бржозовський.

На початку ХХ століття дослідження С. Бельського мали велике значення, адже він встановив залежність аномалій від мінералогічного складу порід [6, с. 24–48], а також відкрив волинські топази та ільменіти [10, с. 28]. Автор багатьох праць, зокрема «О магнитной сьемке в Житомирском уезде» (1911), «Зависимость магнитной аномалии Волыни от минералогического состава горных пород» (1912), «Опредиление склонения магнитной стрелки в некоторых пунктах Житомирского, Новгородволынского и Овручевского уездов» (1912). Багато з цих праць не втратили свого наукового значення і нині [4, с. 36–56].

Великого пошанування заслуговує людина, праця якої пов'язана з Товариством – це П. Тутковський. 9 жовтня 1910 р. П. Тутковського обрано віце-головою Товариства. На цій відповідальній посаді яскраво розкрився його багатогранний талант не лише як дослідника і краєзнавця, але і як організатора науки. За його сприяння у 1911 р. при природничо-історичній секції засновано агрономічний відділ. Цей рік приніс П. Тутковському наукове визнання: він захистив дисертацію на тему «Викопні пустині північної півкулі» у Московському університеті й здобув науковий ступінь доктора географії, а рада фізико-математичного факультету Казанського університету надала йому ступінь доктора мінералогії та геогнозії Honoris causa за численні опубліковані праці без захисту дисертації [6, с. 49; 1, с. 171]. Цього ж року за його безпосередньої участі було відкрито філію Товариства дослідників Волині у Новоград-Волинському, де після Житомира був найбільший за кількістю членів осередок. Вчений виношував ідею про створення філій також у Луцьку, Кременці, Рівному, Володимирі-Волинському. Багато зусиль П. Тутковський докладав для становлення й розвитку Волинського Центрального музею, який при ньому виріс у самостійну наукову установу.

Слід зазначити, що науковий рівень праць видатного природодослідника у досліджуваний період (адже опублікував він 80 праць) присвячених географії Волині надзвичайно високий. Під час роботи у Товаристві ним опубліковано 15 праць у «Трудах Общества исследователей Волыни», серед них – «Зональность ландшафтов и грунтов Волынской губернии» (1909), «Краткий гидрографический очерк центрального та северного Полесья» (1909), «Язык смерти» (1911), «Янтарь в Волынской губернии» (1911), «Из геологии г. Житомира» (1915), «Заметка о базальтах и третичных песчаниках Луцкого уезда» (1915) та ін. [4, с. 49–50].

Крім того, П. Тутковський більше як за 25 років власних наукових досліджень видав працю «Антропогеографічні етюди по Волині» (1915), у якій зробив висновок про діалектичний взаємозв'язок людини і природного середовища [6, с. 49].

За час роботи в Товаристві, П. Тутковський залишив музею колекції гірських порід, мінералів, зразків крейди, фотознімки, монети, бібліотеці передав геологічні карти та книги, а фотолабораторії – посуд і прилади. У музеї Товариства займався систематизацією та поповненням фондів у підвідділах геології, мінералогії та петрографії. На основі місцевого матеріалу склав каталог «Ископаемые пустыни» (1915). П. Тутковський щорічно здійснював експедиції по Волині та Поділлю, де, зібравши матеріали, готував доповіді, наукові роботи та виступав на зборах Товариства [4, с. 49–50].

У 1911 р. природодослідник приділяв велику увагу карсту на території Волинського Полісся та вивченню артезіанський джерел. На основі цих вивчень написав дослідження «Карстовые явления и самобытные артезианские ключи Волынской губернии» (1913) та опублікував у «Трудах Общества исследователей Волыни». У 1912 р. ще одним напрямом дослідження вченого стало вивчення внутрішніх вод, а результатом праця – «Послетретичные озера в северной полосе Волынской губернии», у якій дає характеристику льодовикової та післяльодовикової групи озер на території Волинської губернії [8, с. 300].

У праці «Завдання і межі географії» (1913) П. Тутковський окреслив низку найважливіших методологічних питань географії. Саме в цій праці він оригінально розмірковував стосовно предметної сфери та змістовних характеристик географічних досліджень, їхнього безпосереднього зв'язку з астрономією, метеорологією, зоологією і ботанікою, антропологією. Географія, на його думку, має давати повне і всебічне зображення сучасного стану Землі – своєрідної миті в історії планети [9, с. 57].

У Товаристві дослідників Волині започатковано метеорологічні спостереження та дослідження, якими займалися вчені-природодослідники М. Хандрос та С. Бржозовський. Вони організували метеорологічні станції та започаткували спостереження.

У «Трудах Общества исследователей Волыни» М. Хандрос опублікував безліч праць, з поміж яких, «Метеорологические данные для изучения климата Житомира за десятилетие 1901–1910 гг.» (1911), «Метеорологическое обозрение за 1911 год» (1915) та ін. [4, с. 55].

Отже, геологічні дослідження Товариства дослідників Волині – нєвід'ємна складова розширених

знань про Волинь, вони збагатили науку славетними дослідниками та їх працями.

Незаперечною і доказовою є думка, що Товариство дослідників Волині зробило великий внесок у розвиток знань з геологічної будови Волині, вивчення флори та фауни, історії та етнографії рідного краю, започаткувало метеорологічні спостереження.

За двадцять років існування Товариство залишило велику наукову спадщину, а саме: 14 томів «Трудов Общества Исследователей Волыни», монографії, посібники Лесі Українки, В. Кравченко, П. Тутковського та ін. Так, у 1902 р. вийшов збірник Лесі Українки «Детские игры, песни и сказки Ковельского, Луцкого и Новгород-Волынского уездов Волынской губернии». Тематика публікацій охоплювала питання в галузі зоології, ботаніки, геології, народної педагогіки, метеорології, гідрології, історії, етнографії Волині.

У 5, 12 та 14 томах «Трудов Общества Исследователей Волыни» представлені матеріали з етнографії В. Кравченка [10, с. 28].

Товариство дослідників Волині згуртувало навколо себе чимало науковців та аматорів, які здійснювали дослідження рідного краю та публікували власні праці. Велика дослідницька робота обговорювалася на спільних зборах та засіданнях секцій, знаходила відображення у наукових працях.

Висновки. Отже, від початку заснування Товариства дослідників Волині минуло багато років, але його творча спадщина не втратила своєї актуальності і сьогодні. Товариство за 20-річну наукову діяльність напрацювало великий науковий доробок, що спонукав до вивчення Волинського краю нові покоління науковців та краєзнавців. Подвижницька праця членів Товариства сприяла розвитку педагогічно-просвітницької діяльності в Україні, розвитку нових природничих дисциплін (краєзнавство, метеорологія, гідрологія та ін.).

Список літератури:

1. Білоніжка П. Павло Тутковський – видатний український учений, організатор науки, педагог (до 150-річчя від дня народження) / П. Білоніжка, О. Матковський // Вісник Львівського університету. – Серія: Геологічна. – 2008. – Вип. 22. – С. 169–173.
2. Дело об учреждении «Общества исследователей Волыни». Сведения о количественом составе и структуре общества // Центральний державний історичний архів в м. Києві, 27 мая 1893 – 12 мая 1903 г. – Ф. 442, Оп. 627, Спр. 302, Арк. 14.
3. Іванців В. Статут Товариства дослідників Волині, його мета та значення / В. Іванців, В. Іванців // Велика Волинь : Минуле і сучасне : матеріали Міжнар. наук. краєзн. конф. (9–11 вересня 1993 р.) – Житомир, 1993. – С. 15–17.
4. Іванців В. Товариство дослідників Волині та його вклад в розвиток природничих наук : [монографія] / В. Іванців. – Луцьк, 1994. – 94 с.
5. Кострица М. Волинське краєзнавство : історія, здобутки, проблеми / М. Кострица // Велика Волинь. – Житомир, 1994. – Том 15. – С. 5–11.
6. Кострица М. Павло Тутковський – учений енциклопедист (До 150-річчя від дня народження) / М. Кострица // Географія та основи економіки в школі. – 2008. – № 5. – С. 48–50.
7. Кострица М. Товариство дослідників Волині крізь призму XX століття / М. Кострица // Краєзнавство. – 2000. – № 1–2. – С. 26–31.
8. Маржан І. Вклад природознавців у розвиток географії Волині до 1939 року / І. Маржан // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 2. – С. 298–301.
9. Онопрієнко В. Найкращий знавець неорганічної природи України (З нагоди 150-річчя з дня народження академіка П.А. Тутковського) / В. Онопрієнко // Вісник НАН України. – 2008. – № 3. – С. 55–65.
10. Отчет о деятельности Общества Исследователей Волыни и Волынскаго центрального музея за 1913 годь. – Житомирь, 1915.

Тарногурская Е.А.
Уманский государсвеный университет имени Павла Тычины

ОБЩЕСТВА ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ ВОЛЫНИ: ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И НАПРАВЛЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ (1900-1920 ГОДА)

Аннотация
Описана деятельность Общества исследователей Волыни (1900–1920), на основе изучения истории, природы, этнографии края, развития культурно-национального движения в начале XX века. Рассмотрены направления исследований членов общества, их вклад в развитие естественных наук. Проанализирована деятельность зоологических, ботанических и географических исследований.
Ключевые слова: общество, направления исследования, библиотека, музей, секции, флора, фауна.

Tarnohurska E.A.
Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university

ASSOCIATION RESEARCHERS OF VOLYN: ACTIVITIES AND RESEARCH AREAS (1900-1920)

Summary
The activity of Association of Volyn Researchers (1900–1920 years) based on the investigation of history, nature, regional ethnography, development of cultural and national movement in the early twentieth century is shown. The research areas of Association members and their contribution to natural sciences development are considered. Zoological, botanical and geographical research works are analysed.
Keywords: association, research areas, library, museum, sections, flora, fauna.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 612.821.7+616.8-009.836.14]:612.017.2.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РОЗЛАДІВ ХРОНОСТРУКТУРИ ЦИРКАДІАННИХ РИТМІВ ТА ПОРУШЕНЬ ЦИКЛУ «СОН-НЕСПАННЯ»

Захарчук О.І.
Буковинський державний медичний університет

Проведені дослідження розладів хроноритмів та порушень циклічності сну, які трапляються у 45% людей та спричиняють суттєве погіршення загального стану здоров'я популяції. Описані клінічні прояви десинхронозів та наведені засоби корекції.

Ключові слова: біологічні ритми, сон, неспання, синдроми, біологічний годинник.

Постановка проблеми. Для живих істот зміна дня і ночі протягом багатовікової еволюції природи має важливе інформаційне та біологічне значення. Сформувалися регуляторні механізми, спрямовані на контроль сталості внутрішнього середовища організму за різних умов освітленості.

Біологічні ритми – закономірні коливання інтенсивності процесів і фізіологічних реакцій, в основі яких лежать зміни метаболізму біологічних систем, зумовлені впливом зовнішніх (зміна освітленості, температури, магнітного поля, інтенсивності космічних випромінювань, морські припливи і відливи, сезонні і сонячно-місячні впливи) і внутрішніх (нейрогуморальні процеси, що мають певний, спадково закріплений ритм) чинників [11, с. 399-440]. З одного боку, біоритми мають ендогенну природу і генетичну регуляцію, а з іншого – їх функціонування пов'язане з модифікуючими чинниками зовнішнього середовища – первинними і вторинними синхронізаторами. У тварин і рослин основним первинним синхронізатором виступає сонячне світло. У людини крім освітленості важливу роль у формуванні біологічних ритмів відіграють соціальні чинники (початок і кінець робочого дня, періоди відпочинку і сну, прийом їжі і т. д.) [11, с. 399-440].

В живих системах у процесі еволюції під впливом регулярно повторюваних впливів екзогенних ритмів виникли структурно-функціональні елементи (осцилятори), що контролюють ендогенні ритми. Зокрема, у людини такими є шишкоподібна залоза, супрахіазматичні ядра гіпоталамуса, гіппокамп, гіпофіз та ін. При тривалій ізоляції біоритми можуть переходити на власну частоту, раніше індуковану ззовні, а при нав'язуванні зовнішнього ритму можуть змінювати фазу власного ритму.

Формують важливу групу біоритмів сезонні, річні ритми, зумовлені обертанням Землі навколо Сонця (сезонні зміни рослинного покриву Землі, міграція птахів, зимова сплячка ряду видів тварин та інші). Сезонні коливання фізіологічних показників у багатьох теплокровних тварин і у людини певною мірою повторюють добові: в зимовий період відзначається зниження обміну речовин і рухової активності, у весняно-літній – активація фізіологічних процесів [1, с. 345-347].

За функціями біологічні ритми (хроноритми) ділять на фізіологічні (з періодами від часток секунди до декількох хвилин) та екологічні (адаптивні) ритми, які співпадають за тривалістю з яким-небудь природним ритмом навколишнього середовища. Фізіологічні ритми – робочі цикли окремих систем (дихальна, нервова, серцево-судинна та інші). Екологічні ритми – група з 4-х біологічних ритмів з різними періодами: циркадіанні (навколодобові близько 24 год), припливні (близько 24,8 та 12,4 год), місячні (близько 29,5 діб) і річні (близько 12 міс). Екологічні ритми служать організму біологічними годинниками. Період екологічного ритму постійний, закріплений генетично, на відміну від фізіологічного. Завдяки цим ритмам організм «орієнтується» в часі [11, с. 399-440].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 60-х рр. минулого сторіччя було введено поняття циркадіанного, або навколодобового, ритму (близько [лат. *circa*] дня [лат. *dies*]) [11, с. 399-440]. Циркадіані ритми належать до вільнопротікаючих ендогенних ритмів, безпосередньо пов'язаних з циклічною зміною освітленості, тобто з обертанням Землі навколо своєї осі.

У людини і тварин виявлено більше ніж 300 функцій і процесів, що мають цілодобову ритміку [1, с. 345-348; 2, с. 178-182]. Встановлено наявність циркадіанних ритмів рухової активності, температури тіла і шкіри, частоти пульсу і дихання, кров'яного тиску, діурезу тощо. До добових коливань схильні вміст різних речовин у тканинах і органах тіла, у крові, сечі, поті, слині, інтенсивність обмінних процесів, енергетичне і пластичне забезпечення клітин, тканин і органів. По суті, в цілодобовому ритмі коливаються всі ендокринні та гематологічні показники, показники нервової, м'язевої, серцево-судинної, дихальної і травної систем. Чутливість організму до різноманітних чинників зовнішнього середовища, переносимість функціональних навантажень, лікарських препаратів, хірургічних втручань також має циркадіанну ритміку.

Виклад основного матеріалу. В організмі людини кожна функція має добові піки і спади. Наприклад, маса тіла досягає максимальних значень о 18.00-19.00 год, рівень еритроцитів у крові – о 11.00-12.00 год, лейкоцитів – о 21.00-23.00 год, гормонів у плазмі крові – о 10.00-12.00 год, інсуліну – о 18.00 год, загального білка крові – о 17.00-19.00 год, фізична витривалість людини досягає максимуму о 21.00-24.00 год, але в той же час в нічні години швидше наступає кисневе голодування м'язів, що зумовлено падінням у цей час швидкості кровотоку. У людини найбільший діапазон коливань артеріального тиску реєструється в ранкові години. Даний факт пов'язують з підвищенням фізичної та розумової активності після пробудження, а найменший – з періодом сну або мінімальної активності. Поступове підвищення артеріального тиску в ранкові години пов'язане з активуючою діяльністю нейрогуморальних систем (підвищенням в крові концентрації кортизолу, адреналіну, норадреналіну, реніну). Підвищення і зниження концентрації кортизолу у більшості людей обернено пропорційне добовому рівню мелатоніну – основного гормону пінеальної залози [4, с. 1171-1182]. Так, рівень кортизолу в крові починає наростати з півночі і досягає максимуму до 06.00-08.00 год ранку, до цього часу практично припиняється вироблення мелатоніну [7, с. 291-303]. Приблизно через 12 год концентрація

© Захарчук О.І., 2014

кортизолу починає знижуватися, а ще через 2 год запускається синтез мелатоніну. У нічний час знижується активність симпатоадреналової та ренін-ангіотензинової систем, зменшується загальний периферичний судинний опір, хвилинний об'єм кровообігу [12, с. 35-36].

Практично всі процеси життєдіяльності тим чи іншим чином підпорядковані циркадіанній ритміці. Крім основного цілодобового періодизму наше життя пронизує півторагодинний «діурнальний» цикл, який визначає вдень чергування сонливості і бадьорості, виникнення голоду і спраги, а вночі – зміну фаз повільного і парадоксального сну тощо.

Періодична зміна станів сну і неспання спостерігається на всіх етапах еволюційної драбини: від нижчих хребетних і птахів до ссавців і людини. Подібна універсальна організація ритмічного чергування активності і спокою має глибокий фізіологічний сенс. Відомо, що під час сну відбуваються значні фізіологічні зміни в роботі центральної нервової системи, автономної нервової системи, в інших системах і функціях організму (рис. 1).

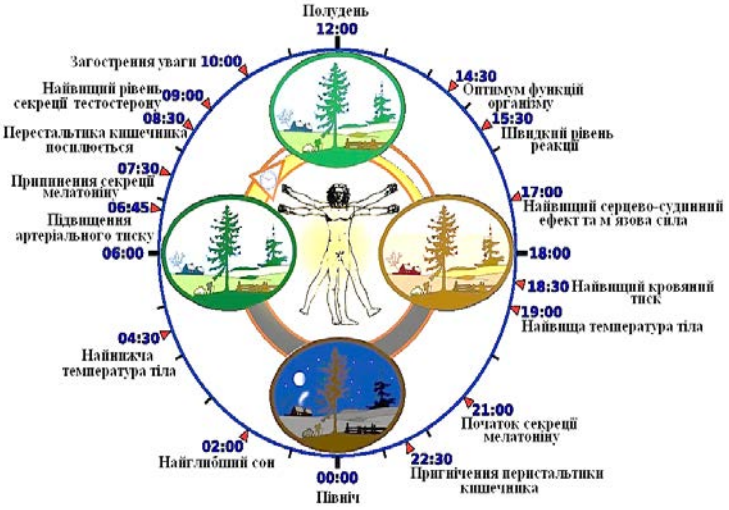

Рис. 1. Біологічний годинник людини (за David J. Tenenbaum, 2012)

Сон життєво необхідний високоорганізованим тваринам і людині. У людини і багатьох тварин період сну і неспання приурочений до добової зміни дня і ночі. При цьому особливості сну різних тварин відображають його пристосувальний характер до умов проживання і до чинників довкілля.

У людини сон має циклічну організацію. Протягом сну розрізняють п'ять стадій. Чотири стадії повільнохвильового сну (I стадія (дрімота) займає в середньому 12,1%; II стадія (сонні веретена) – 38,1%; III стадія (δ-сон) – 14,2%; IV стадія (δ'-сон) – 12,1%) і одна стадія швидкого сну (V стадія (парадоксальний сон) – 23,5%). Весь нічний сон складається з 4-5 циклів, кожен з яких розпочинається з перших стадій повільного і завершується фазою швидкого сну. Кожний цикл у людини триває близько 90-100 хв, у щура – 12 хв, у собаки – 30 хв, у слона – близько 2 год [8, с. 1460-1483; 9, с. 63].

Повільнохвильовий сон супроводжується зниженням вегетативного тонусу, що супроводжується зниженням активності різних систем організму. Останнє призводить до зменшення обсягу і швидкості циркулюючої крові, частоти дихання і серцевих скорочень, зниження слиновиділення і т. д. Під час парадоксального сну спостерігаються зворотні процеси – дихання стає нерегулярним, неритмічним, міняючись по глибині, кров'яний тиск і температура тіла піднімаються, шлунковий сік і адреналін виділяються швидше. Для окремих стадій сну характерні певні гормональні зрушення. Так, під час δ-сну збільшена секреція гормону росту, стимулюючого обмін у тканинах. Під час швидкого сну посилена секреція гормонів кори надниркників, яка в неспанні зростає при стресі. Інтенсивність енергетичного обміну в мозковій тканині під час повільного сну майже така ж, як у стані спокійної бадьорості, а під час швидкого сну вона значно вища.

В організмі людини існує чітка ієрархічно побудована мозкова система регуляції циклу сну і неспання. Зміна фаз сну і неспання пов'язана з вегетативною, соматичною, психічною системами, лімбіко-ретикулярним комплексом. На сьогоднішній день виділяють близько десятка систем тонічної деполяризації, або активації кори мозку, які умовно називають «центрами неспання». Останні розташовуються на всіх рівнях мозкової осі: в довгастому мозку, в ретикулярній формації моста, середньому і проміжному мозку, в області n.coeruleus in. subcoeruleus (регулюють зміну «швидкої» і «повільної» фаз сну) і дорзальних ядрах, в задньому гіпоталамусі і базальних ядрах переднього мозку. В якості медіаторів нейрони цих відділів мозку виділяють глутамінову кислоту, ацетилхолін, норадреналін, серотонін і гістамін. У людини порушення діяльності будь-якої з цих систем не компенсується за рахунок інших, що несумісне з свідомістю і призводить до коми. Наприкінці 80-х рр. XX століття був знайдений центр повільного сну. Показано, що нейрони, активність яких незначна при неспанні, але різко зростає в період звичайного сну і припиняється під час парадоксального, розташовані в передньому гіпоталамусі, в так званому вентролатеральному преоптичному ядрі (медіатор – гамма-аміномасляна кислота (ГАМК)).

Актуальною проблемою сьогодення є розлади ритму та порушення циклу «сон-неспання». Вони охоплюють від 28 до 45% популяції, будучи для половини з цього числа людей істотною клінічною проблемою, яка потребує спеціальної діагностики та лікування. З циклом «сон-неспання» тісно пов'язують клініку мозкового інсульту. У 75% випадків інсульти розвиваються в денний час, а в 25% – у період нічного сну [5, с. 24; 6, с. 18]. Порушення ритмів та розлади сну можуть призвести до психічних захворювань. Відзначено, що при різних депресивних розладах у 83-100% випадків відзначають порушення нічного сну. Причинами розвитку депресії при органічних захворюваннях центральної нервової системи є патологічні зміни в мозку, пов'язані з певними нейрохімічними дефектами. Найбільш частою формою органічної депресії в неврологічній клініці є паркінсонізм (депресія зустрічається у 30-90% хворих на паркінсонізм).

В організмі людини більшість процесів мають перебіг з цілодобовою ритмікою. Зокрема, порушення сну прямо пов'язані з циркадіанними ритмами. У процесі зміни «швидкої» і «повільної» фаз сну відзначені коливання функціональних показників і тонусу автономної нервової системи, які характерні й протягом доби (зміна дня і ночі).

Доведено, що первинно-періодичним чинником, відповідальним за хроноархітектоніку організму людини, є світло: закономірна зміна дня і ночі, як і сезонні зміни довжини світлої частини доби відбуваються з певною ритмічністю. Для гомойотермних (теплокровних) тварин, у тому числі й для людини,

основним тригером є фотоперіод (тривалість добової і сезонної освітленості) [14, с. 311-328]. Даний факт зумовлений найбільшою стабільністю фотоперіоду щодо інших параметрів навколишнього середовища, а також збігом з головним зовнішнім періодичним чинником – обертанням Землі навколо Сонця.

Нейрофункціональну систему, що сприймає зміну тривалості добової і сезонної освітленості, називають фотоперіодичною системою головного мозку. Вона є складовою частиною хроноперіодичної системи організму. Закономірна динаміка умов освітлення відіграє важливу роль у регуляції періодичних явищ в житті представників органічного світу. Фотоперіодичні реакції виявлені в тій чи іншій формі практично у всіх видів тварин і у людини.

Еволюційно сформована фотоперіодична система організму включає в себе циркадіанний і циркануальний компоненти [13, с. 2297-2304]. Кожний з них здатний реагувати на зміну фотоперіоду. Протягом доби реагує циркадіанна частина, а на більш тривалу його динаміку (тривалість тижневої, місячної, сезонної освітленості) – циркануальна. Встановлено, що циркадіанні ритми задіяні в контролі циркануальних змін.

Навколодобовий (циркадіанний) ритм подібний на 24-годинний формат часу у нашому організмі, він регулює певні фізичні, психічні та поведінкові зміни. При порушенні навколодобового ритму організм намагається налаштувати і повернути його в нормальний стан [10, с. 567].

Зрушення циркадіанного ритму призводять до відчуття втоми протягом дня, відсутності бадьорості після пробудження, і, як це не парадоксально, до труднощів із засипанням. Виникає зміна апетиту, почуття сонливості протягом дня, головні болі, безсоння, відсутність денної бадьорості, хворобливість м'язів. Цей розлад виникає у людей, які літають між часових поясів, особливо на Захід, тому що потрібно лягти спати раніше, ніж потребує ваш організм. Для людини це важко. Якщо їхати на Схід, то виникає менше проблем, тому що лягати пізніше спати, поки організм не пристосувався до нового часового поясу, легше [5, с. 24; 6, с. 18]. Відповідна ситуація спостерігається й при переведенні годинників на «літній» чи «зимовий» час.

Синдром затримки фази сну характеризується тим, що людині важко прокидатися вранці, спостерігається нездатність заснути до пізнього вечора, більша продуктивність праці наприкінці дня, нічна бадьорість. Цей розлад характерний для людей з ніком «сова», які не можуть спати до пізнього вечора. Прокинувшись зранку такі люди не бажають йти на роботу або на навчання, але вони мають тенденцію бути дуже продуктивним вночі. Особливо схильні до цього зокрема підлітки і молоді люди, цим порушенням страждають приблизно сім відсотків молоді. Вважається, що цей синдром зумовлений генетичними факторами, які впливають на ту частину мозку, яка управляє добовим ритмом.

Постійна робота в нічний час, коли більшість людей спить, може порушити хроноритм та належний сон. Трапляються труднощі в підтримці соціального життя, фрагментованість сну, відсутність бадьорості під час роботи, постійне недосипання. Можна налаштуватися на роботу в нічну зміну, але це вимагає дотримуватися регулярного сну, який допоможе встановити новий добовий ритм.

Синдром раннього сну характеризується надмірною сонливістю на початку вечора, безсонням, прокиданням удосвіта. Люди з цим синдромом засинають рано, прокидаються посеред ночі. Це змушує людину жити за іншим розкладом, ніж більшість інших людей. Надмірна сонливість на початку вечора, неспання вночі й удосвіта може перешкодити в соціальному житті та може негативно впливати на інших членів їх родини. На цей синдром перш за все страждають люди похилого віку.

Розлади 24-годинного ритму характеризуються нездатністю підтримувати постійний графік сну, надмірною сонливістю вдень, безсонням. Режим циклу сну/пробудження супроводжується переривчастим безсонням, раннім пробудженням і пізним засипанням. Виникає надмірна втома. Зустрічається частіше у людей, які втратили зір, тому що вони не можуть сприймати світ. Світло допомагає мозку регулювати ритм. Цей розлад діагностується не часто, але може бути непереборним.

Десинхронози (розлади добового ритму) сну досить часто зустрічаються, супроводжуються певною симптоматикою і вимагають диференціальної діагностики клінічних проявів. Найчастіше розладу сну проявляються у вигляді неузгодженості періодів сну і фізичних та/або соціальних 24-годинних екологічних циклів. Найбільш поширеними порушеннями циркадіанного ритму сну є затримка фази засипання (у молоді й підлітків) і передчасна фаза засипання (у літніх людей), – ситуації, в яких період сну зміщується на більш пізній або ранній час, відповідно. Варто ці розлади завжди мати на увазі, так як вони можуть бути сплутані з безсонням і надмірною сонливістю. Існує цілий ряд можливих діагнозів, які представляють клінічний інтерес.

Висновки і пропозиції. У людини основним синхронізатором біологічного годинника залишається світло, але й застосування екзогенного мелатоніну у дозі 0,5 мг має суттєвий ефект щодо усунення порушень хроноструктури як циклу «сон-неспання», зокрема, так і багатьох інших функцій організму. Добовий ритм є дуже індивідуальним. Найбільш важливим кроком у регулюванні циклу сну-пробудження є дотримання послідовного графіку сну і відпочинку, чергування розумової та фізичної активності, здоровий спосіб життя.

Список літератури:

1. Комаров Ф.И. Хронобиология и хрономедицина / Ф.И. Комаров, С.И. Рапопорт. – М.: «Триада-Х», 2000. – 488 с.
2. Пішак В.П. Шишкоподібне тіло і хроноритми імунної системи / В.П. Пішак, О.І. Захарчук, О.В. Пішак. – Чернівці: Прут, 1997. – 270 с.
3. Шишкоподібна залоза: патоморфологія, патологічна фізіологія, фармакологія / В.П. Пішак, Р.Є. Булик, І.І. Замороський, С.С. Ткачук – Чернівці, 2012. – 264 с.
4. Aging and the circading rhythm of melatonin: a cross-sectional study of Chinese subjects 30-110 yr of age / [Z.Y. Zhao, Y. Xie, Y.R. Fu et al.] // Chronobiol. Int. – 2002. – Vol. 19, № 6. – P. 1171-1182.
5. An American Academy of Sleep Medicine Review: Circadian Rhythm Sleep Disorders: Part I, Basic Principles, Shift Work and Jet Lag Disorders. PDF, 24 pages. November 2007.
6. An American Academy of Sleep Medicine Review: Circadian Rhythm Sleep Disorders: Part II, Advanced Sleep Phase Disorder, Delayed Sleep Phase Disorder, Free-Running Disorder, and Irregular Sleep-Wake Rhythm. PDF, 18 pages. November 2007.

7. Arendt J. Melatonin: characteristics, concerns, and prospects / J. Arendt // J. Biol. Rhythms. – 2005. – Vol. 20, № 4. – P. 291–303.
8. Circadian Rhythm Sleep Disorders: Part I, Basic Principles, Shift Work and Jet Lag Disorders / [Sack Robert L; Auckley Dennis; Auger R. et al.] // An American Academy of Sleep Medicine Review. Sleep. 2007 November 1; № 30(11): – P. 1460–1483. www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2082105/. Accessed June 8, 2010.
9. Circadian Sleep Disorders, Other. Sleep Education.com. www.sleepeducation.com /Disorder.aspxid=63. Accessed June 8, 2010.
10. Foldvary-Schaefer N. The Cleveland Clinic Guide to Sleep Disorders / N. Foldvary-Schaefer // New York: Kaplan Publishing, 2009. – 567 p.
11. Halberg F. Chronobiology: methodological problems / F. Halberg // Acta. Med. Rom. – 1980. – № 18. – P. 399–440.
12. Light at night: Mixed blessing! / [Terry Devitt, S.V. Medaris, David J. Tenenbaum et al.] //http://whyfiles.org/2012/light-at-night-mixed-blessing/
13. The photoperiod entrains the molecular clock of the rat pineal / [L. Engel, V. Lorenzkowski, C. Langer et al.] // Eur. J. Neurosci. – 2005. – Vol. 21, № 8. – P. 2297–2304.
14. Zisapel N. Circadian rhythm sleep disorders: pathophysiology and potential approaches to management / N. Zisapel // CNS Drugs. – 2001. – Vol. 15, № 4. – P. 311–328.

Захарчук А.И.
Буковинский государственный медицинский университет

ВЗАИМОСВЯЗЬ РАССТРОЙСТВ ХРОНОСТРУКТУРЫ ЦИРКАДИАННЫХ РИТМОВ И НАРУШЕНИЙ ЦИКЛА «СОН-БОДРСТВОВАНИЕ»

Аннотация
Проведены исследования расстройств хроноритмов и нарушений цикличности сна, которые встречаются в 45% людей и вызывают существенное ухудшение общего состояния здоровья популяции. Описаны клинические проявления десинхронозов и приведены средства коррекции.
Ключевые слова: биологические ритмы, сон, бодрствование, синдромы, биологические часы.

Zakharchuk O.I.
Bukovinian State Medical University

THE RELATIONSHIP OF CIRCADIAN RHYTHMS CHRONOSTRUCTURE DISORDERS AND VIOLATIONS OF SLEEP-WAKE CYCLE

Summary
The investigations of chronorhythms violation and cyclical sleep disorder, which occurring in 45% of people and cause significant deterioration of the general health in the population were conducted. We have described clinical manifestations of desynchronosis and given means of correction.
Keywords: biological rhythms, sleep, wakefulness, syndromes, biological clock.

УДК 616.12-07

РАННІ ДОКЛІНІЧНІ УЛЬТРАЗВУКОВІ МАРКЕРИ АТЕРОСКЛЕРОЗУ: КАЛЬЦИНОЗ КЛАПАННОГО АПАРАТУ ТА ПОТОВЩЕННЯ КОМПЛЕКСУ ІНТИМА-МЕДІА СОННИХ АРТЕРІЙ

Лавринюк В.Є.
Клініка «Благомед»
Цюпак Т.Є., Грейда Н.Б.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Проведене комплексне ехокардіографічне та нейровізуалізаційне обстеження 78 чоловіків віком від 47 до 58 років. Згідно з результатами ехокардіографії усіх обстежених залежно від наявності\відсутності клапанних звапнень розподілили на 2 групи: пацієнти з початковим кальцинозом та пацієнти з інтактним клапанним апаратом. Проведений порівняльний аналіз стану каротидного басейну в обох групах. Стан каротидних артерій та клапанного апарату у пацієнтів низького серцево – судинного ризику диктує подальшу стратегію превентивних заходів.

Ключові слова: кальцинуюча хвороба серця, товщина комплексу інтима – медіа, атеросклероз, сонні артерії, доплерехокардіографія.

Постановка проблеми. Мета роботи – дослідження взаємозв'язку між маркерами атеросклерозу (товщиною комплексу інтима-медіа та атеросклерозом сонних артерій) і початковими, доклінічними проявами кальцинуючої хвороби серця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розповсюдженість кальцинуючої хвороби серця (КХС) оцінюють в межах 2-7% серед людей похилого віку, а у осіб понад 80 років – 15-20% [1]. Швидкість потоку на аортальному клапані, степінь його кальцифікації і наявність супутньої ішемічної хвороби серця розглядають як фактори, що мають прогностичне значення для пацієнтів [2].

Згідно з рекомендаціями Американської асоціації серця (American Heart Association), товщина комплексу інтима-медіа сонних артерій (КІМ) на рівні з іншими судинними маркерами має велике значення в первинній профілактиці серцево-судинних ускладнень [3].

У багатьох дослідженнях встановлено, що КІМ пов'язана з підвищенням значимості основних васкулярних факторів ризику системи кровообігу: дисліпідемії [4], артеріальної гіпертензії [5; 6] або цукрового діабету [7]. Товщина КІМ визначає індивідуальний ступінь вираженості захворювань серцево-судинної системи [8].

В дослідженні CAPS (Carotid Atherosclerosis Progression Study) потовщення КІМ передувало серцево-судинним ускладненням у 2436 індивідуумів молодше 50 років [12]. Установлено, що в осіб чоловічої статі з товщиною КІМ загальних сонних артерій понад 1,17 мм і в жінок понад 0,86 мм вірогідність розвитку транзиторної ішемічної атаки або мозкового інсульту збільшується приблизно в 2 рази [13]. У Роттердамському проспективному дослідженні повідомляється, що зростання товщини КІМ навіть у діапазоні нормальних значень (від 0,75 до 0,91 мм) супроводжується зростанням відносного ризику розвитку першого інсульту в 4,8 раза [14]. У дослідженні SMART (Second Manifestation of Arterial Disease Treatmant, 2006), яке грунтується на обстеженні стану функціонування сонних артерій у 2374 хворих було встановлено, що збільшення загальної товщини КІМ асоціюється з високим ризиком ішемічного інсульту [15]. Потовщення КІМ на 0,1 мм асоціюється зі зростанням ризику інфаркту міокарду приблизно на 11% [16], а в дослідженні ARIC продемонстровано зростання частоти виникнення ІХС при збільшенні цього показника з 0,6 до 1 мм в 4,3 у чоловіків, та в 19,5 разів у жінок [17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак на ранніх, доклінічних стадіях наявність невеликих клапаннних кальцинозів, що не супроводжуються гемодинамічними розладами досить часто недооцінюються практичними лікарями, особливо у нормотензивних пацієнтів за відсутності клінічних проявів ішемічної хвороби серця чи серцевої недостатності.

Мета статті. Метою роботи було оцінити стан внутрішніх сонних артерій (товщина комплексу інтима-медіа, наявність та вираженість атеросклеротичних уражень) у нормотензивних пацієнтів з початковими доклінічними проявами кальцинуючої хвороби серця.

Виклад основного матеріалу. Обстежені 48 нормотензивних пацієнти з початковими проявами кальцинуючої хвороби серця (КХС). Всі учасники дослідження були чоловіки віком 47-58 років (в середньому 52,4 ± 2,6 роки). Степінь кальцинозу клапанів оцінювали як початкову – окремі кальцифікати в товщі стулок, помірну – значне звапнення стулок без задіяння клапанного кільця, виражену – виражений кальциноз клапану з переходом на фіброзне кільце (за рекомендаціями Книшов Г.В., Бендет Я.А., 1996). Ступінь мітральної регургітації визначали за процентним відношенням планіметрично розрахованої (з допомогою кольорового доплерівського картування) площі мітральної регургітації до площі лівого передсердя: незначна – до 20%, помірна – 20-40%, виражена – 40-80%, тяжка – понад 80%. Ступінь аортальної регургітації оцінювали за діаметром vena contracta: до 3 мм – незначна, 3-6 мм – помірна, понад 6 мм – виражена/тяжка. Наявність аортального стенозу розраховували за градієнтом трансаортального потоку з допомогою постійної доплерографії [9].

Групу контролю склали 30 чоловіків аналогічного віку та антропометричних даних (площа поверхні тіла) без ознак кальцинозних уражень серця.

Критерії виключення з дослідження: симптомна ішемічна хвороба серця, серцева недостатність будь-якого генезу, цукровий діабет, вроджені вади серця, фібриляція передсердь, ожиріння (індекс маси тіла понад 30 кг/м кв), ревматичний анамнез, прийом статинів. Також не включались в дослідження пацієнти з аортальним стенозом, помірною (та більш тяжкими) мітральною чи аортальною регургітаціями.

Усім хворим виконували дуплексне сканування на ультразвуковому апараті «Toshiba Nemio» лінійним датчиком з частотою 5–12 МГц. Обстеження

© Лавринюк В.Є., Цюпак Т.Є., Грейда Н.Б., 2014

проводили в положенні лежачи на спині. Технологія дослідження включала сканування у трьох площинах – двох поздовжніх (передній і задній) і одній поперековій. Датчик розташовували по передньому краю m.sternocleidomastoideus. Для візуалізації внутрішніх і зовнішніх сонних артерій отримували зображення біфуркації загальної сонної артерії якій відповідає ділянка з більш широким діаметром судини. При дослідженні внутрішньої сонної артерії датчик повертали у латеральний бік, а зовнішньої сонної артерії – у внутрішній бік. Товщину КІМ визначали на 1-1,5 см вище біфуркації загальної сонної артерії (ЗСА) по задній стінці, враховуючи розташування цієї ділянки під прямим кутом до ультразвукового променя. КІМ оцінювали у зоні його максимального візуального потовщення при орієнтації площини сканування паралельно поздовжній осі судини. Діагностичним критерієм наявності атеросклеротичної бляшки було потовщення комплексу інтима – медіа на 1,5 мм і більше [3].

Статистичну обробку даних проводили з допомогою пакета програм Statistica 8,0 (StatSoft, США). Середні величини представлені у вигляді (M±m), де M – середнє значення показника, m – стандартна похибка середнього. При порівнянні середніх значень використовували t – критерій Стьюдента. Результати рахували статистично достовірними при значеннях $P<0,05$.

Результати дослідження структурних особливостей сонних артерій у пацієнтів з початковими проявами кальцинуючої хвороби серця наведені в таблиці.

Таблиця 1

Результати ультразвукового дослідження сонних артерій

Показник	I група (n=48)	Контроль (n=30)	P I–II
Товщина комплексу інтима-медіа	1,135 ± 0,042	0,844 ± 0,068	< 0,05
Кількість осіб з потовщенням КІМ	44 (91,7%)	13 (43,3%)	< 0,05
Наявність атеросклеротичних уражень сонних артерій	19 (39,6%)	4 (13,3%)	< 0,05

Середньогруповий показник товщиним КІМ у контролі не перевищував рекомендовану норму (< 0,9мм), однак виявився потовщеним у 43,3% «практично здорових» чоловіків контрольної групи. При виявленні початкових доклінічних проявів ХХС як середньогруповий показник, так і розповсюдженість потовщення КІМ достовірно переважали показники контролю.

Субклінічне атеросклеротичне ураження судин виявлено у 13,3% випадків контролю. За наявності початкової стадії ХХС спостерігається майже трикратне (у 2,98 рази) зростання порівняно з контролем розповсюдженості каротидного атеросклерозу: діагностовано у 39,6% осіб дослідної групи. Всі виявлені атеросклеротичні бляшки були необструктивними (до 30% діаметру судини в місці локалізації).

Оцінка структурних особливостей сонних артерій та вимірювання товщини комплексу інтима – медіа є вагомим методом ранньої оцінки патофізіологічних процесів ураження судинного русла.

Потощення КІМ може бути зумовлене безпосереднім потовщенням інтіми або медіальної гіпертрофії. Зміни судинної стінки на ранніх стадіях атеросклеротичного процесу супроводжуються втратою еластичності стінок артерій, підвищенним відкладанням в них коллагену, глікозаміногліканів, кальцію. Формування атеросклеротичної бляшки відбувається переважно в тих ділянках судинного русла, в яких нормальний (ламінарний) потік крові змінюється на турбулентний, що зменшує так зване напруження зсуву (shear stress) і призводить до виникнення ендотеліальної дисфункції. Пошкодження ендотелію сприяє підвищенню проникності стінки судини і створює умови для транспозиції ліпопротеїнів низької щільності в інтимальний шар, в якому вони окиснюються і трансформуються у високоатерогенні молекули [11].

Патогенетично схожі механізми задіяні при розвитку дегенеративних звапнень клапанного апарату серця [1; 2].

Результати нашого дослідження співпадають з думкою ряду авторів щодо зв'язку досліджуваних ультразвукових маркерів та предикторів розвитку серцево-судинних ускладнень.

Висновки і пропозиції. Ехокардіографія та ультразвукове дослідження сонних артерій є чутливими методами ранньої діагностики як початкових провів ХХС так і доклінічного атеросклеротичного ураження судин, що дозволяє рекомендувати їх як неінвазивні, відносно дешеві та безпечні скринінгові методи пошуку маркерів ІХС.

Виявлення початкових звапнень клапанного апарату серця свідчить про значну ймовірність структурної патології зі сторони каротидного басейну, що асоціюється з значним ризиком виникнення серцево-судинних ускладнень, а відтак потребує комплексу превентивних діагностичних (оцінка ліпідного спектру, навантажувальні тести, мультиспіральна КТ коронарних артерій) та лікувальних (зміна способу життя, дієтичні рекомендації, статинотерапія) заходів.

Список літератури:

1. Кнышов Г.В., Бендет А.Я. Приобретенные пороки сердца. – К.: Пресса Украины, 1997. – 278 с.
2. Alpert J.S., Dalen J.E., Rahimtoola S.H. Valvular Heart Disease. – 3rd ed. – Lippincott: Williams & Wilkins, 2000. – 478 p.
3. Greenland P., Alpert G.S., Beller G.A. et al. American College of Cardiology Foundation; American Heart Association. 2010 ACC/AHA guidelines for assessment of cardiovascular risk in asymptomatic adults: executive summury: a report of the American College of Cardiology Foundation / American Heart Association Task Force on Practice Guidelines // J. Amer. Coll. Cardiology. – 2010. – Vol. 56. – P. 2182–2199.
4. Sun Y., Lin C.H., Lu C.J., Yip P.K., Chen R.C. Carotid atherosclerosis intima media thickness and risk factors-an analysis of 1781 asymptomatic subjects in Taiwan // Atherosclerosis. – 2002. – 164. – P. 89-94.
5. Bonithon-Kopp C., Jouven X., Taquet A., Touboul P.J., Guize L., Sarabin P.Y. Early carotid atherosclerosis in healthy middle-aged women: a follow-up study // Stroke. – 1993. – 24. – 1837-1843.
6. Salonen R., Salonen T. Determinant of carotid intima-media thickness: a population-based ultrasonographic study in eastern Finnish men // J. Int. Med. – 1991. – 229. – 225-231.

7. Lee E.J., Kim H.J., Bae J.M., Kim J.C., Han H.J., Park C.S., Park N.H., Kim M.S., Ryu J.A. Relevance of common carotid intima-media thickness and carotid plaque as risk factors for ischemic stroke in patients with type 2 diabetes mellitus // Am. J. Neuroradiol. – 2007 May. – 28(5). – 916-9.
8. de Groot E., Jukema W., Montauban van Swijndregt A.D., Zwinderman A.H., Ackerstaff R.G., van der Steen A.F., Bom N., Lie K.I., Bruschke A.V. B-Mode ultrasound assessment of Pravastatin treatment effect on carotid and femoral artery wall and its correlations with coronary angiographic findings: a report of the regression growth evaluation statin study (REGRESS) // J. Am. Coll. Cardiol. – 1998. – 31. – 1561-1567.
9. Фейгенбаум. Х. Эхокардиография. – Видар, 1999. – 512 с.
10. European Study Group on Diastolic Heart Failure. How to diagnose diastolic heart failure. Eur. Heart J. 1998. – Vol. 19. – P. 990-1003.
11. Weisberg P.L. Atherogenesis: current understanding of the cause of atheroma // Heart. – 2000. – Vol. 83. – P. 247–252.
12. Lorenz M.W., von Kegler S., Steinmets H. et al. Carotid intima-media thickening indicates a higher vascular risk across a wide age range prospective data from the Carotid Atherosclerosis Progression Study (CAPS) // Stroke. – 2006. – Vol. 37. – P. 87-92.
13. Yusuf S., Hawken S., Ounpuu S. et al. Effect of potentially modifiable risk factors associated with myocardial infarction in 52 countries (the INTERHEART study): case-control study // Lancet. – 2004. – Vol. 364. – P. 937–952.
14. Bots M.L., Hoes A.W., Koudstaal P.J. et al. Common carotid intima-media thickness and risk of stroke and myocardial infarction. The Rotterdam Study // Circulation. – 1997. – 96. – 1432-7.
15. Dijk J.M., van der Graat G., Bots M.L. et al. Carotid intima-media thickness and the risk of new vascular events in patients with manifest atherosclerotic disease: the SMART study // Eur. Heart J. – 2006. – 24. – 1971-8.
16. Kitagawa K., Hougaku H., Yamagami H. et al. OSACA2 Study Group. Carotid Intima-Media Thickness and Risk of Cardiovascular Events in High-Risk Patients Results of the Osaka Follow-Up Study for Carotid Atherosclerosis 2 (OSACA2 Study) // Cerebrovasc. Dis. – 2007. – 24(1). – 35-42.
17. Burke GL, Evans GW, Riley WA et al. for the ARIC Study Group: Arterial wall thickness is associated with prevalent cardiovascular diseases in middle–aged adults. The Atherosclerosis Risk in Communities (ARIC) study // Stroke. – 1995. – Vol. 26. – P. 386–391.
18. Лелюк В.Г., Лелюк С.Э. Ультразвуковая ангиология. – К.: Реал Тайм. – 2012, с. 67-68.

Лавринюк В.Е.
Клиника «Благомед»
Цюпак Т.Е., Грейда Н.Б.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

РАННИЕ ДОКЛИНИЧЕСКИЕ УЛЬТРАЗВУКОВЫЕ МАРКЕРЫ АТЕРОСКЛЕРОЗА: КАЛЬЦИНОЗ КЛАПАННОГО АППАРАТА И УТОЛЩЕНИЕ КОМПЛЕКСА ИНТИМА-МЕДИА СОННЫХ АРТЕРИЙ

Аннотация
Проведено комплексное эхокардиографическое и нейровизуализационное исследование 78 мужчин в возрасте от 47 до 58 лет. За результатами эхокардиографии все обследованные были разделены на две группы в соответствии с наличием\отсутствием клапанных кальцификаций. Произведен сравнительный анализ состояния каротидного бассейна в обеих группах. Состояние сонных артерий и клапанного апарата у пациентов низкого сердечно-сосудистого риска обуславливает дальнейшую стратегию превентивних мер.
Ключевые слова: кальцинирующая болезнь сердца, толщина комплекса интима – медиа, атеросклероз, сонные артерии, доплерэхокардиография.

Lavrynyuk V.E.
«Blagomed» clinik
Tsupak T.E., Greida N.B.
East European Lesya Ukrainka National University

EARLY PRECLINICAL ULTRASOUND MARKERS OF ATHEROSCLEROSIS: THE VALVULAR CALCIFICATION AND THICKNESS INTIMA-MEDIA OF THE CAROTID ARTERIES

Summary
We examined 78 males mean age 52,4 ± 2,6 years. 48 patients had CHD. Transthoracal echocardiography and carotid duplex scanning were performed in all patients. We found strong association between atherosclerotic markers and CHD, so echocardiography and carotid duplex scanning are useful tools for stratification of high risk in patients. Detection of condition to carotid arteries in low risk patients confirm necessity of routine use ultrasound diagnostic strategy which provides timely pathogenetic treatment.
Keywords: calcifical heart disease, intima-media thickness, carotid artery, atherosclerosis, dopplerechocardiography.

УДК. 591.416+591.437+616-092.9+616.379-008.64

СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПАНКРЕАТИЧНИХ ОСТРІВЦІВ ЩУРІВ 24 МІСЯЧНОГО ВІКУ ТА ЙОГО ПЕРЕБУДОВА НА 42 ДОБУ ПЕРЕБІГУ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ЦУКРОВОГО ДІАБЕТУ

Міськів В.А., Князевич-Чорна Т.В., Кулинич-Міськів М.О.
Івано-Франківський національний медичний університет

Вивчення змін в будові панкреатичних острівців (ПО) у щурів 24-місячного віку на 42 добу розвитку експериментального цукрового діабету показало, що загальна кількість клітин в складі ПО зменшується на 35% та становить 89,3±1,27, в основному це відбувається за рахунок В-клітин, кількість яких зменшується на 42%. Зміни гемомікроциркуляторного русла проявляються спазмом артеріальної частини, та дилатацією венозної його складової. Пристосувальні реакції характеризувалися функціональною перебудовою клітинних елементів для забезпечення потреб організму в інсуліні.
Ключові слова: підшлункова залоза, гемомікроциркуляторного русло, панкреатичний острівець.

Постановка проблеми і аналіз останніх досліджень. ВООЗ визнала цукровий діабет (ЦД) неінфекційною епідемією 21 століття, адже в економічно розвинених країнах світу хворих на ЦД – 4-6% населення. За прогнозами ВООЗ, до 2030 року їх кількість у світі може сягнути 552 млн. Тож ЦД визнано пріоритетом для національних систем охорони здоров'я всіх без винятку країн світу [5; 7]. За даними Центру медичної статистики, станом на 1 січня поточного року в нашій країні загальна кількість хворих на цукровий діабет становить 1,18 млн осіб. Загальна кількість хворих на цукровий діабет I та II типу, які приймають препарати інсуліну, становить 185 978 осіб (15,7%).

У доступній нам літературі дані про будову панкреатичних острівців підшлункової залози недостатні і часто суперечливі, а порушення функції їх і є причиною виникнення ЦД I-типу [2, 6].

Метою роботи було встановити особливості будови острівцевого апарату підшлункової залози щурів 24-місячного віку, та їх перебудова на 42 добу розвитку експериментального цукрового діабету.

Матеріал та методи дослідження. Робота виконана на 20 білих щурах – самцях лінії Wistar масою 340-420 г. 24-місячного віку, що утримувались в стандартних умовах віварію. Для проведення експерименту тварин було поділено на дві групи: перша – інтактна (6 тварин), друга – експериментальна (14 тварин), у яких моделювали експериментальний ЦД [1; 4] із дослідженням структури та ланок гемомікроциркуляторного русла (ГМЦР) ПО на 6-й, тиждень експерименту, із них 4 тварини послужили контролем.

Ультраструктурні особливості панкреатичних острівців (ПО) вивчали під електронним мікроскопом ПЭМ-125 К з прискорюючою напругою 75 кВ. Мікрофотографування препаратів здійснювали на тринокулярному мікроскопі МС 300 (ТХР) з підключеною Digital camera for microscope DCM 900 за допомогою програмного забезпечення Scope Photo.

Морфометрію здійснювали на мікропрепаратах за допомогою програми «Bio Vision 4» в автоматичному або ручному режимі із врахуванням збільшень об'єктів. Структурні зміни на кожному етапі дослідження аналізували в 50 полях зору на площі 0,1 мм^2 ПО. Отримані дані оцінювали за параметричними та непараметричними статистичними методами.

Результати дослідження та їх обговорення. Встановлено, що ендокринна частина підшлункової залози 24-місячних щурів-самців лінії Вістар представлена ПО, які утворюються скупченням клітин, оточених тонкими прошарками сполучної тканини, що відмежовують їх від екзокринної частини залози. Такі острівці мають переважно овальну або округлу форму та нерівні контури, середня кількість панкреатичних острівців на 1 мм^2 паренхіми складає (9,98± 0,35), а їх діаметр у тварин цієї вікової групи дорівнює (96,9±2,23) мкм, площа складає (11867,84±658,25) мкм^2.

ПО складаються з ендокринних клітин, які на гістологічних препаратах виглядають світлими на тлі темної екзокринної паренхіми. У цитоплазмі ендокринних клітин є добре розвинений білок-синтезуючий апарат до складу якого входять: комплекс Гольджі, гранулярна ендоплазматична сітка та секреторні гранули. За властивостями останніх ендокринні клітини поділяють на чотири основних різновиди: В-клітини, А-клітини, Д-клітини, РР-клітини.

Основну масу ПО у щурів цього віку складають В-клітини, яких нараховується (94,6±1,68) на 0,1 мм^2 (69,4%). Вони здебільшого розташовуються у центрі ПО, оточуючи по ходу кровоносні судини. Ці клітини мають полігональну форму і є більш темними порівняно з іншими ендокриноцитами (рис. 1).

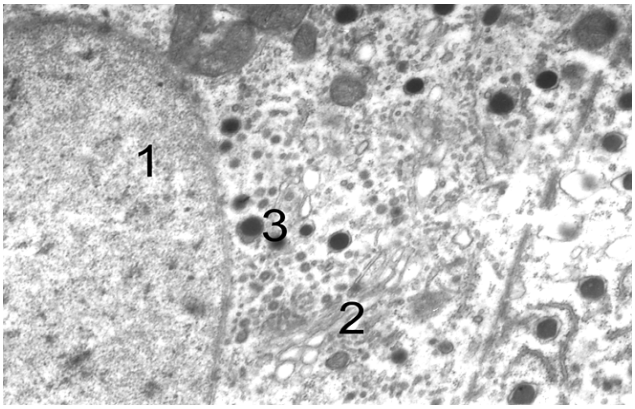

Рис. 1. Субмікроскопічний стан В-клітини панкреатичного острівця у інтактної тварин 24-місячного віку. Зб. х 16000: 1 – ядро, 2 –комплекс Гольджі, 3 – секреторні гранули.

На ультраструктурному рівні в цитоплазмі В-клітин містяться численні секреторні гранули (СГ), які складаються з помірної електронно-оптичної щільності матрикса, мембрани та широкого світлого підмембранного обідка. Крім того, матрикс гранули розміщений дещо ексцентрично.

А-клітини становлять 14,25% від загальної кількості ендокринних клітин ПО (18,6±0,41) на 0,1 мм^2 і локалізуються, як правило, по периферії. Розміри їх менші, ніж у В-клітин, а ядра бідніші на

© Міськів В.А., Князевич-Чорна Т.В., Кулинич-Міськів М.О., 2014

гетерохроматин. На ультраструктурному рівні у А-клітинах спостерігаються ознаки вікових дистрофічних змін, які характеризуються каріорексисом, вакуолізацією цитоплазми, збільшенням кількості лізосом та аутофагосом, ліпідних крапель і мультивезикулярних тілець.

Д-клітин в острівцях щурів 24-місячного віку нараховується (7,4±0,24) на 0,1 мм^2, вони мають зірчасту форму та розміщуються, переважно, на периферії острівця.

РР-клітини мають полігональну форму, розміщуються, переважно, на периферії острівця поміж А-клітинами і мають добре розвинену гранулярну ендоплазматичну сітку та дрібні СГ, розташовані вздовж плазмолеми. Середня кількість цих клітин в ПО складає (10,4±0,29 на 0,1 мм^2, тобто, 7,9%).

Кровопостачання ПО ПЗ щурів здійснюється із спільних з екзокринною частиною джерел. Артеріоли з середнім значенням діаметру (20,5±0,29) мкм беруть початок від артерій і розташовуються в прошарках сполучної тканини навколо острівців. Розгалужуючись, вони формують прекапіляри. Вивчаючи серійні напівтонкі зрізи ПО ПЗ щурів 24-місячного віку, ми відмітили, що судини, за морфологічними ознаками віднесені нами до прекапілярів, формують відкриті та закриті петлі, які оточують острівці і дають початок капілярам, які лежать поміж ендокриноцитами, анастомозують між собою і утворюють капілярну сітку.

Просвіт прекапілярів є нерівномірним, а середній діаметр складає (9,2±0,15) мкм. Діаметр капілярів дорівнює (4,9±0,52) мкм. Капіляри, зливаючись, формують посткапіляри діаметром (11,6±0,15) мкм, які виходять з поміж ендокриноцитів і об'єднавшись, утворюють венули діаметром (32,6±0,40) мкм, що розташовуються поряд з артеріолами у прошарках сполучної тканини навколо панкреатичних острівців. Нами встановлений кореляційний зв'язок між площею ПО та кількістю судин на 0,1 мм^2 їх площі rs=0,9; p=0,037. Капіляри ПО відносяться до вісцерального типу і вистеляються фенестрованими ендотеліоцитами, які лежать на нерівномірної товщини базальній мембрані. Їх люменальна поверхня формує нечисленні широкі вип'ячування в просвіт судин (рис. 2).

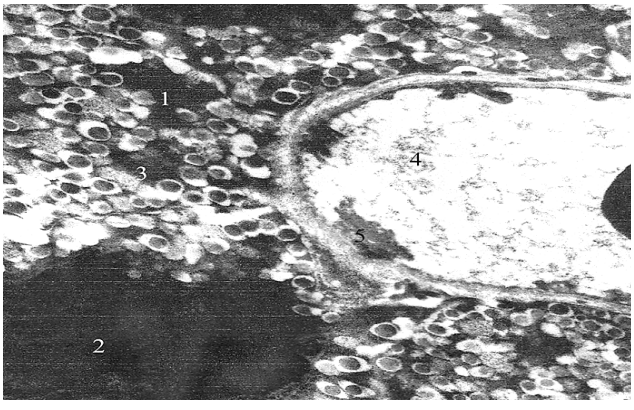

Рис. 2. Ультраструктура капіляра фенестрованого типу в складі острівця підшлункової залози щура 24-місячного віку. Зб. х 8000.
1– В-клітина; 2 – ядро; 3 – секреторні гранули; 4 – гемокапіляр фенестрованого типу; 5 – вирости люменальної плазмолеми ендотеліоцита.

До капілярів прилягають секреторні компартменти ендокриноцитів, що містять велику кількість гранул, спостерігаються ознаки екзоцитозу.

На 42 добу після моделювання експериментального ЦД кількість клітин, що утворюють острівці становить (89,3±1,27) (p<0,05). Середня кількість ПО на 1 мм2 порівняно з контролем зменшується майже в 7 разів і становить (1,61±0,19), зменшується і площа ПО до (5239,77±347,35) мкм^2 (p<0,001).

Кількість В-клітин зменшується на 42% і становить (56,6±0,98) (p<0,05). Конденсований хроматин займає значну площу ядра. Перинуклеарний простір звужений. В цитоплазмі В-клітин спостерігається вакуолізація цитоплазми та деструкція мітохондріальних крист (рис. 3).

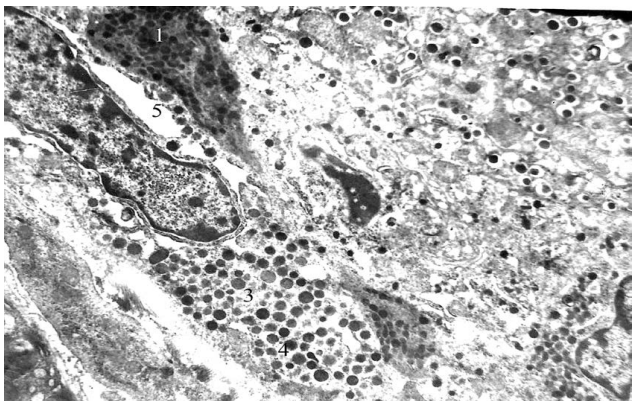

Рис. 3. Ультраструктура панкреатичного острівця щура 24-місячного віку на 42 добу після моделювання стрептозотоцинового ЦД. Зб. х 9600.
1 – В-клітина; 2 – ядро А-клітини; 3 – секреторні гранули В-типу; 4 – секреторні гранули А-типу.

Секреторні гранули в В-клітинах концентруються в ділянках цитоплазми, що прилягають до розширених міжклітинних щілин. Звертає на себе увагу зменшення кількості і поліморфізм гранул секреторного матеріалу: переважають гранули невеликого розміру, деякі не містять електронно-щільного матриксу. Подекуди гранули мають ознаки, характерні для А-клітин: чіткі, рівні контури мебрани, симетрично розташований в центрі матрикс. Гранули розміщені в цитоплазмі скупченнями, без визначеного порядку.

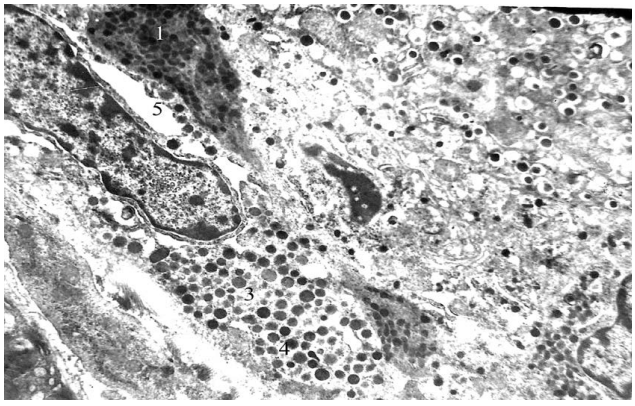

Рис. 4. Ультраструктура панкреатичного острівця щура 24-місячного віку на 42 добу після моделювання стрептозотоцинового ЦД. Зб. х 9600.
1 – В-клітина; 2 – ядро А-клітини; 3 – цитоплазма А-клітини; 4 – секреторні гранули; 5 – вакуоль.

Ультраструктура А-клітин є характерною для такої у інтактних тварин, проте їх кількість незначно зростає та досягає (18,8±0,28) (p<0,05). В ядрах чітко визначається конденсований і деконденсований хроматин, ядерні пори і перинуклеарний простір. В цитоплазмі наявні: гранулярна ендоплазматична сітка; мітохондрії і велика кількість гранул.

Однак, слід зауважити, що для останніх характерний поліморфізм і неоднорідна електронно-оптична щільність матриксу (рис. 4).

Кількість РР-, та Д-клітин зменшується до (9,7±0,18) та (7,0±0,16) відповідно, а ультраструктура їх не відрізняється від такої у групі інтактних тварин.

Особливістю змін судин ГМЦР ПО ПЗ тварин цієї вікової групи в цей термін є: зменшення просвіту артеріол на 16%, прекапілярів на 24%, капілярів на 18%, посткапілярів на 20% відповідно. Просвіт венул збільшується максимально за весь термін спостереження і досягає (41,0±1,22) мкм2.

У періінсулярній сполучній тканині в артеріальній частині ГМЦР відсутні форменні елементи крові, тоді як венозна частина переповнюється ними.

Ультрамікроскопічно виявляється стовщення ендотеліоцитів мікро-судин, підвищення електронно-оптичної щільності їх цитоплазми, яка містить велику кількість мікропіноцитозних пухирців та везикул, цитолема люменальної поверхні формує численні пальцеподібні мікровирости. В навколосудинній сполучній тканині, яка має ознаки набряку, спостерігаються моноцити, лімфоцити.

Висновок. Отже, зміни в будові панкреатичних острівців на 42 добу перебігу експериментального цукрового діабету характеризується зменшенням площі та кількості острівців за рахунок втрати В-клітин. Зміни гемомікроциркуляторного русла проявляються спазмом артеріальної частини, та дилатацією венозної його складової.

Перспектива подальших досліджень. Вікові особливості перебігу ЦД потребують комплексного підходу. Тому в наших подальших дослідженнях, ми намагатимемось дослідити реакцію панкреатичних острівків на перебіг експериментального діабету в інших онтогенетичних групах. Крім того передбачається вивчення острівцевого апарату ПЗ при використанні фармакологічної і не фармакологічної корекції.

Список літератури:

1. А.с. на раціоналізаторську пропозицію. Спосіб моделювання цукрового діабету в експерименті / В.А. Левицький, О.Я. Жураківська, В.А. Міських. – № 1/2585; подано15.01.09; визн. рац. 12.02.09.
2. Боровкова О. С. Питання патогенезу діабетичних ангіопатій / О. С. Боровкова, А. Г. Іфтодій // Буковинський медичний вісник. – 2006. – Т. 10. – № 2. – С. 132–135.
3. Гагарин В. И. Сахарный диабет и его поздние осложнения // В. И. Гагарин, Л. А. Сыдыкова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2010. – № 11. – С. 95–96.
4. Пат. № 62966. Україна, МПК 51 А 61 В 10/00. Спосіб моделювання цукрового діабету 1-го типу у тварин різного віку / В. А. Левицький, О. Я. Жураківська, В. А. Міських, Л. М. Заяць, Р. Б. Петрів, Ю. М. Якимів, Б. М. Кіщук, Р. З. Гнатюк; заявка № u 201101566 ; заявл. 11.02.2011 ; опубл. 20.09.2011, Бюл. № 18. – 6 с.
5. Тронько М. Д. Епідеміологія цукрового діабету в Україні/ Тронько М. Д., Чернобров А. Д. // Здоров'я України 2005 № 18. – С. 15.
6. Inge A. M. van den Oever Endothelial Dysfunction, Inflammation, and Apoptosis in Diabetes Mellitus / Inge A. M. van den Oever, Hennie G. Raterman, Mike T. Nurmohamed // Mediators of Inflammation. – 2010. – № 2010. – P. 115–130.
7. Peschke E. «Classical» and «new» diabetogens-comparison of their effects on isolated rat pancreatic islets in vitro / E. Peschke // – Cell Mol Life Sci 2007, 57(1). – P. 156-164.
8. Screening for associated autoimmunity in type 1 diabetes mellitus with respect to diabetes control / M. Prázny, J. Škrha, Z. Limanová [et al.] // Physiol. Res. – 2005. – № 54. – P. 41–48.

Миськив В.А., Князевич-Чорна Т.В., Кулинич-Миськив М.О.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

СТРУКТУРНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПАНКРЕАТИЧЕСКИХ ОСТРОВКОВ КРЫС 24 МЕСЯЧНОГО ВОЗРАСТА И ЕГО ПЕРЕСТРОЙКА НА 42 СУТКИ ТЕЧЕНИЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО САХАРНОГО ДИАБЕТА

Аннотация
Изучение изменений в строении панкреатических островков (ПО) у крыс 24– месячного возраста на 42 сутки развития экспериментального сахарного диабета показало, что общее количество клеток в составе ПО уменьшается на 35% и составляет 89,3 ± 1,27, в основном это происходит за счет В– клеток, количество которых уменьшается на 42%. Изменения гемомикроциркуляторного русла проявляются спазмом артериальной части, и дилатацией венозной его составляющей. Приспособительные реакции характеризовались функциональной перестройкой клеточных элементов для обеспечения потребностей организма в инсулине.
Ключевые слова: поджелудочная железа, гемомикроциркуляторного русло, панкреатический островок.

Miskiv V.A., Knyazevich-Chorna T.V., Kulynych-Miskiv M.O.
Ivano-Frankivsk National Medical University

STRUCTURAL ORGANIZATION OF RAT PANCREATIC ISLETS TO 24 MONTHS OF AGE AND ITS ALTERATION BY 42 DAY COURSE OF EXPERIMENTAL DIABETES

Summary
Study of changes in the structure of pancreatic islets in rats at 24 months age in 42 day, the development of experimental diabetes showed that the total number of cells comprising the software decreases by 35% and is 89,3 ± 1,27, mainly occurs due to the cells whose number is reduced by 42%. Changes hemomicrocirculatory channel manifest arterial spasm part, and venous dilatation its component. Adaptive response characterized by functional reorganization of cellular elements for the body's needs for insulin.
Keywords: pancreas, blood vessels, pancreatic islet.

УДК 616.311.2-002-036.12-084-085.242

ИЗМЕНЕНИЕ БИОХИМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РОТОВОЙ ЖИДКОСТИ ПРИ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОМ ПРИМЕНЕНИИ ОПОЛАСКИВАТЕЛЕЙ ПОЛОСТИ РТА

Рябоконь Е.Н., Донцова Д.А., Черепинская Ю.А.
Харьковский национальный медицинский университет

Представлены результаты изучения профилактического применения ополаскивателя «Профилактический» и его влияние на состояние антиоксидантной защиты в ротовой жидкости.
Ключевые слова: профилактика, ротовая жидкость, антиоксидантная защита.

Постановка проблемы. Хронические заболевания пародонта по своей сущности отражают объемные сочетанные механизмы развития воспаления. Поэтому в понимании патогенетических аспектов важно учитывать многостороннюю взаимосвязь между анатомо-физиологическими особенностями пародонтальных тканей, составом их структурных компонентов, биоценозом полости рта, общесоматическим статусом, генетическими, экологическими и социальными факторами. На основании многолетних исследований можно утверждать, что при патологии пародонта в процесс вовлечено много механизмов: ферментативный, гуморальный, энергетический и др. При этом важное место отводится нарушению трофики, то есть метаболизма и микроморфологии пародонта с ухудшением микроциркуляции, нейрогормональным изменениям, нарушению жевательной нагрузки, и конечно, микробному фактору.

Одна из главных ролей в возникновении воспалительных процессов в пародонте отводится свободному окислению липидов и биополимеров мембран. Свободные радикалы влияют на изменения биохимического состава ротовой жидкости за счет нарушения ферментовыделительной функции слюнных желез. При патологиях, сопровождающихся наличием очага воспаления в ротовой полости, важное значение имеет изучение биохимических параметров ротовой жидкости, поскольку такой неинвазивный метод исследования позволяет проводить наблюдения в динамике лечебного процесса без нанесения дополнительного стресса пациенту. Поэтому биохимические показатели ротовой жидкости являются объектом пристального внимания стоматологов [1; 2].

Особое значение в профилактике отводят гигиене полости рта. Жидкие средства гигиены полости рта (ЖСГПР) предназначены для выполнения гигиенических процедур в полости рта, профилактики и лечения стоматологических заболеваний [3; 4].

Ополаскиватель «Профилактический» серии «Целитель» производства ООО «Аромат» (г. Харьков) относится к комплексным ЖСГПР, его основным действующим веществом является триклозан, кроме того в состав входит комплекс экстрактов бадана, розмарина и ромашки. Лекарственные растения, входящие в состав ополаскивателей, выгодно отличаются от других лекарственных веществ наличием в них микроэлементов, витаминов, биофлавоноидов, эфирных масел, биогенных веществ и др. [5].

Целью нашего исследования являлось изучение гигиенической эффективности ополаскивателя полости рта «Профилактический» серии «Целитель» и на этом фоне влияния его применения на состояние перекисного окисления липидов (ПОЛ) и антиоксидантной (АО) защиты в ротовой жидкости.

Объекты и методы. В исследовании принимали участие 20 человек обоих полов, в возрасте от 18 до 27 лет с клинически интактным пародонтом. В качестве профилактического средства применяли ополаскиватель «Профилактический» 2 раза в день утром и вечером согласно инструкции в течение 4-х недель. Все клинические и лабораторные исследования, в том числе определение гигиенических индексов Турески и API по Lange проводили до применения ополаскивателя, после 4-х недель применения, отдаленные результаты получали через 3 и 6 месяцев. Проводили изучение содержания в ротовой жидкости продуктов ПОЛ: диеновых конъюгатов (ДК) и малонового диальдегида (МДА), а также показателей АО защиты: активность ключевых АО ферментов – супероксиддисмутазы (СОД) и каталазы, а также содержание SH–групп. Ротовую жидкость получали без стимуляции сплевы-

© Рябоконь Е.Н., Донцова Д.А., Черепинская Ю.А., 2014

Таблица 1

Показатели гигиенических индексов

Индекс гигиены	До применения	После применения	через 3 месяца	через 6 месяцев
Инд. Турески	0,69±0,03	0,43±0,01**	0,49±0,01**	0,57±0,01*
API Lange%	17,6±0,96	9,2±0,75**	11,6±0,71**	13,8±0,72

*Примечания: * – p < 0,05 по сравнению с исходными значениями*
*** – p < 0,001 по сравнению с исходными значениями*
P_1 – по сравнению с контрольными значениями

ванием в стерильные пробирки утром натощак в течение 15 минут, без предварительной чистки и полоскания рта. После центрифугирования при 3000 об./мин. в течение 15 минут надосадочную жидкость отбирали для последующего биохимического исследования [6; 7; 8; 9; 10].

Результаты исследования и их обсуждение. Состояние гигиены полости рта у всех участников до начала исследования определялось как «хорошее». Через 4 недели наблюдалось достоверное снижение значений индекса Турески в 1,6 раза, через 3 месяца он оставался меньше в 1,4 раза (p < 0,001), а через 6 месяцев в 1,2 раза и составил 0,57 ± 0,01 (p < 0,05) (табл. 1)

Индекс API по Lange стал меньше через 4 недели в 1,9 раза, через 3 месяца также оставался меньше в 1,5 раза (p<0,001), а через 6 месяцев достоверно не отличался от исходного уровня, среднее значение – 13,8 ± 0,72%.

При исследовании биохимических показателей ротовой жидкости установлено, что применение ополаскивателя угнетало процессы пероксидации, а наиболее активно реагировали показатели ДК. Так, через 2 недели применения ЖСГПР наблюдалась тенденция к снижению ДК в 1,3 раза, а содержание МДА оставалось на том же уровне (рис. 1).

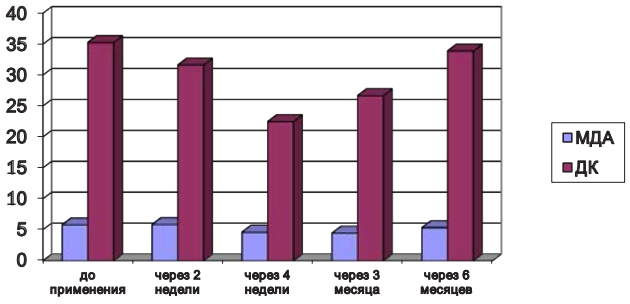

Рис. 1. Изменение содержания продуктов ПОЛ в ротовой жидкости при применении ополаскивателя «Профилактический»

Через 4 недели эти показатели снизились больше, содержание ДК по сравнению с исходным уровнем уменьшилось в 1,6 раза. Через 3 месяца после применения эти показатели стали больше 4-х недельных результатов, оставаясь при этом меньше исходных значений, а через 6 месяцев приблизились к исходному уровню.

При проведении анализа ротовой жидкости на состояние АО защиты выявилось, что профилактическое применение ополаскивателя «Профилактический» оказывает на нее стимулирующее действие. Содержание СОД и каталазы через 2 недели применения повышалось, а через 4 недели продолжало увеличиваться. Через 3 месяца перерыва после применения содержание СОД и каталазы сохранялось на том же уровне, а через 6 месяцев уже соответствовали полученным данным до применения (рис. 2).

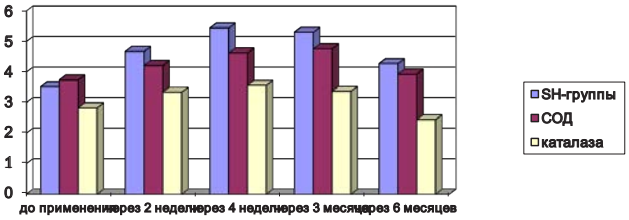

Рис. 2. Изменение содержания показателей АО защиты в ротовой жидкости при применении ополаскивателя «Профилактический»

Содержание SH–групп в ротовой жидкости через 2 недели применения увеличилось в 1,3 раза, а через 4 недели в 1,5 раза. После применения ополаскивателя через 3 месяца содержание SH–групп снижалось по сравнению с 4-х недельными данными, но были больше исходных. Через 6 месяцев эти показатели уменьшались и стремились к исходным значениям (рис. 2).

Таким образом, полученные данные показали, что профилактическое применение ЖСГПР благотворно влияло на восстановление АО потенциала ротовой жидкости и приводило к снижению интенсивности перекисных процессов. Восполнение АО ресурсов организма, с помощью ополаскивателя «Профилактический» обеспечивало удержание процессов липопероксидации на уровне нормы в течение 3 месяцев, однако интенсивность ПОЛ через 6 месяцев после применения нарастала.

Выводы. Ополаскиватель полости рта «Профилактический» серии «Целитель» клинически обладает выраженными очищающими свойствами, оказывалет положительный профилактический эффект, динамика наблюдалась уже через 2 недели применения. Наблюдалась активация АО потенциала ротовой жидкости за счет увеличения ферментов СОД и каталазы, а также SH–групп. Эти изменения способствовали нормализации активности перекисных процессов, о чем свидетельствует уменьшение содержания в ротовой жидкости продуктов ПОЛ. Такая эффективность профилактического использования ополаскивателя, учитывая отдаленные результаты, сохраняется, как минимум, в течение 3 месяцев, так как через 6 месяцев показатели уже меняются.

Список литературы:
1. Реминова Т.Л. Клинические методы исследования слюны при кариесе зубов: метод. рекомендации / Т.Л. Реминова, А.Р. Поздеев. – Ижевск, 1994. – 24 с.
2. Назарян Р.С. Залежність показників про- та антиоксидантного гомеостазу ротової рідини від типу фактичного харчування / Р.С. Назарян // Вісник стоматології. – 2004. – № 1. – С. 36-38.
3. Мазур И.П. Роль интердентальной гигиены в поддержании здоровья полости рта / И.П. Мазур, С.Б. Улитовский // Современная стоматология. – 2006. – № 4. – С. 42-48.
4. Улитовский С.Б. Практическая гигиена полости рта / Улитовский С.Б. – М., Медпрессинформ., 2002. – 294 с.
5. Улитовский С.Б. Профилактика и лечение начальных форм заболеваний пародонта растительными лекарственными средствами / С.Б. Улитовский, Л.И. Шаламай // Пародонтология. – 2002. – № 3. – С. 33-36.
6. Скорняков В.И. Продукты перекисного окисления липидов / В.И. Скорняков, Л.А. Кожемякин, В.В. Смирнов // Лабораторное дело. – 1988. – № 8. – С. 14-16.
7. Малоновый диальдегид / Медицинские лабораторные технологии: справочник, под ред. А.И. Карпищенко. – С-П: Интермедика, 1999. – С. 100-101.
8. Карпищенко А.И. Методика определения показателей системы глутатиона в лимфоцитах человека / А.И. Карпищенко, В.В. Смирнов, С.И. Глушков // Клинико-лаб. диагностика. – 1997. – № 12.– С. 41-42.
9. Костюк В.А. Простой и чувствительный метод определения активности супероксиддисмутазы / В.А. Костюк, А.И. Потапович, Ж.В. Ковалева // Вопросы мед. химии.– 1990. – № 2.– С. 88-91.
10. Барабай В.А. Определение активности каталазы / В.А. Барабай, В.Э. Орел, И.М. Карнаух // Перекисное окисление и радиация. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 52-75.

Рябоконь Є.М., Донцова Д.О., Черепинська Ю.А.
Харьківський національний медичний університет

ЗМІНИ БІОХІМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ РОТОВОЇ РІДИНИ ПРИ ПРОФІЛАКТИЧНОМУ ЗАСТОСУВАННІ ОПОЛІСКУВАЧІВ РОТОВОЇ ПОРОЖНИНИ

Анотація
Наведені результати вивчення профілактичного застосування ополіскувача «Профілактичний» та його вплив на стан антиоксидантного захисту в ротовій рідині.
Ключові слова: профілактика, ротова рідина, антиоксидантний захист.

Ryabokon Y.M., Dontsova D.O., Cherepynska Y.A.
Kharkiv Medical National University

CHANGES OF BIOCHEMICAL INDICATORS OF ORAL LIQUID ON PREVENTIVE APPLICATION OF MOUTHWASHES

Summary
Results of studying of preventive application of a mouthwashes "Preventive" and its influence on a condition of antioxidant protection in an oral liquid are presented.
Keywords: preventive maintenance, an oral liquid, antioxidant protection.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC [159, 953]: 81'23

PSYCHOLINGUISTIC ASPECT OF ABILITIES DEVELOPMENT IN CHILDREN OF A PRESCHOOL AGE BY MEANS OF FOREIGN LANGUAGE

Hreylih O.O.
Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

The aspect of psycholinguistic abilities of preschool children, particularly in foreign language learning, was chosen for the analysis in this article. In our opinion, among the leading educational topics which are often recently discussed in our society are the problems of improving the skills of children in their intercourse and communication. The analysis substantiates the view that for the successful development of preschool children's abilities by means of foreign language are required the systematic steps in improving the skills of intercourse and communication as the most important in this context, and also the use of an individual approach in the development of children's ability to identify the common concepts, capability to construct the logical connections, classification of concepts, synthesis, high level of intellectual lability, large volume of associative memory and a high level of phonemic hearing.

Keywords: development of abilities, a child of a preschool age, intercourse, communication, intellectual lability, associative memory, development of phonemic hearing.

Relevance of the study and formulation of the problem. As the object of our research was chosen the aspect of preschool children's psycholinguistic abilities, particularly in foreign language learning. In our opinion, among the leading educational topics which are often recently discussed in our society are the problems of improving the skills of children in their intercourse and communication. In particular, there is a prevailing view that such processes is necessary to begin as quick as possible. The possibility of contacts in the world of the Internet, travelling through far and near foreign countries make people, in fact, the whole families in Ukraine to teach foreign languages, without knowledge of which it is impossible to communicate, understand and cooperate in the global business world. Thus, relevant in this sense we defined psycholinguistic abilities of preschool children in their learning foreign languages as an effective means of development.

Analysis of the recent researches and publications. The scientists (Ye.I. Passov, H.O. Kytaihorodska, V.O. Artemov and others), psychologists (M.H. Kasparova, M.K. Kabardov, B.A. Benedyctiv, I.O. Zymnia and others) psycholinguists (J. Piaget, P. Fraisse, P. Oleron, F. Bresson, O.O. Leontiev and others), linguists (F. de Saussure, W. von Humboldt, L.V. Scharba and others) emphasize that from an early age it is necessary to determine which psychological and linguistic abilities should have a child to make the process of learning effective and efficient as much as possible, with taking into account the opinion of scientists that many children have no aptitude for languages. All these factors promote the relevance of the chosen topic for a research.

The purpose and objectives of the article. Our purpose is to ground theoretically and methodologically the influence of psycholinguistic abilities of preschool children in foreign language mastering. As a task, based on the analysis of scientific sources on the topic of a research it is necessary to reveal the nature of concepts related to the aspect of psycholinguistic abilities of preschool children by means of foreign language.

Methods and techniques of the research: analysis of scientific literature on the problem of study, synthesis of mass and advanced pedagogical experience, observation, analysis of the linguistic competence of children connected with the intercourse and communication.

Substantiated exposition of the basic material and received results. In present conditions the development of child's ability, starting from an early age is the most important task of every educational system. Among the basic skills and abilities that are necessary for the formation of personality, we identify speech competence of children in communication and intercourse, including foreign language. The new approach to quality assessment of children's abilities during the pre-school education is associated with the competencies formation according to the main regulations made by the Council of Europe. Therefore, the main task of the modern kindergarten is to develop in children of the universal skills and abilities – key competencies: social, communicative, informative, cognitive, general cultural and special. These skills and abilities attached particular importance not only in Ukrainian education, but also in the European Community. Mastered them, a child can later easily adapt into the global community. In national pedagogy recently the terms «communication», «capability», «skills development», «intercourse» are also widely used, particularly in the context of the problems associated with the concept of modernization of education and in the context of assessing the quality of preschool education. According to the scientists (V.O. Kalney, S.Ye. Shyshov and others) ability is a total capacity based on knowledge, experience, values, aptitudes, achieved in the process of learning. Abilities can not be reduced to knowledge, skills and competence [Shumarova 1994]. Analysis of psycholinguistic structure of ability to associate and communicate with people, which cover cognitive, actional and personal components makes it possible to formulate a working interpretation of the term «ability of a preschooler» as a personal perceived system of knowledge and skills that came into subjective experience, has its personal meaning and universal significance, that is it can be used in various types of children's activities in the process of solving many vitally important issues. Adoption of psycholinguistic readiness to perceive somebody's speech as a basis for future planning of work on foreign language teaching and language development of preschool children raises the problem of development substantiation of the required, key speech abilities of a child. Communicative competence of a preschooler includes the knowledge of necessary languages, mastering ways of conveying information, capacity to listen and understand the other ones, the ability to interlingual interaction; combined knowledge and skills in verbal and nonverbal means for adequate perception and reflection of reality in different communicative situations. Also

© Hreylih O.O., 2014

important for the development of child's abilities is the informational competence – aimed at developing the abilities to search, analyze and find the necessary information, as well as to organize, convert, keep and transmit it by using the real objects (TV, tape recorder, telephone, computer, etc.). This competence provides the formation of methods for getting information from different sources and its storage, skills of child's activity concerning the information received from the surroundings in a foreign language. Communicative competence is very important in polilingual environment, such as today's world [Shumarova 1994].

Specialists in glotodidactics (methods of teaching foreign languages) agree to the fact, that study of foreign languages from an early age is beneficial for the child and makes no threat to its development. Researches confirm that early learning of foreign languages has a positive effect on the development of intellectual abilities, makes a good impact on the results, which the child can later achieve in school, helps in native language learning, develops a positive motivation and lays the basis for a systematic work over the language [Protsyk 2008]. It should be noted that the process of foreign language learning must be systemic – from a preschool age up to becoming an adult. Because it is a result that depends not only on the age when someone begins his/her studying of the foreign language, but also on periods, during which the learning endure. Teachers and psychologists say that every age group learns the other languages, besides the mother tongue, specifically. Therefore, in the process of child's abilities development, including his/her speech competence in communication the great importance makes «coordination of the didactic process with opportunities of its learning» [Protsyk 2008] in certain age periods.

In particular for the effective teaching of preschoolers and younger schoolchildren (4-8 years old) it is necessary to take into account the specificity of language development of the children of this age, paying attention to the fact, for example, that at this age children have specific mechanical memory and thinking. «The main task of the teacher during this time is to enable children to listen to a foreign language [Arushanov 2005:51]» and thus encourage preschoolers to further studying. The process of abilities, verbal skills and competencies development, including foreign language, through the environment is necessary to associate with specific objects and situations and adapt to what is covered by the child's vision, because typical for this age is a fast forgetting along with rapid remembering and short intervals in which the child focuses his attention [Bohush 1998]. For teaching foreign language literacy and development of the child's ability methodists recommend to use short songs, rhymes, fairy tales, proverbs, illustrations which should have simple and clear content, the questions must be short. In order to have the effective result, in training should prevail a linguistic game which is necessary to combine with active games according to the principles «Learn by playing» [Bohush 1998]. Teaching children of the senior group, it is possible to apply the techniques and practices of teaching native language as a foreign one.

Child's speaking from an early age plays an important role in the formation of all mental functions. This is the most accurate, differentiable function of the higher nervous activity and psyche, which governs the behavior of a child and controls his/her acts, thoughts and actions. Therefore, the lack of language development, including foreign languages, imposes a «very grate impact on the whole human life and especially to the overall development of the child» [Belyaev 1964].

We have noted that some children (as a percentage the exact number of preschoolers was not announced. – O. H.) hardly perceive foreign communication, so it is very important from the first steps to direct the education on the development of children, their verbal competence by means of foreign language, to conduct special corrective work in order to enrich, enhance and refine their vocabulary and speech. Such activity takes a considerable time; require hard individual work, the effectiveness of which depends on the interest of a child. The latest in the preschool years may provide the use of games and gaming devices. The idea of the presence of individual psychological differences in foreign language mastering is confirmed by the results of many scientific researches. The attempt to explore the psychological determinants by which one child can more successfully master a foreign language, and the other less, made the experts from different disciplines: teachers and methodologists (E.I. Passov, H.O. Kytaihorodska, V.O. Artemov and others), psychologists (M.H. Kasparova, M.K. Kabardov, B.A. Benedyktiv, I.O. Zymnia) psycholinguists (J. Piaget, P. Fraisse, P. Oleron, F. Bresson, O.O. Leontiev), linguists (Ferdinand de Saussure, W. von Humboldt, L.V. Scherba and others). Generalization of this or that investigations testifies that in studying of the problem of ability in foreign language learning there are many unsolved questions.

The overall conclusion from these researches is the following: the persons, including children, with high ability to foreign language mastering can have in a short period of time the great achievements in getting knowledge of it; others have some problems during this process.

The nature of didactic games more than other activities are consistent with the objectives and tasks of the skills development in enrichment, activization and refinement of senior preschoolers' foreign vocabulary. In our opinion, specially chosen system of didactic games and gaming devices with foreign language words is the most effective means of senior preschool children's development of abilities, including those who have psychological and psycholinguistic deficiencies in foreign language learning.

Use of specifically selected didactic games and gaming techniques promote more effective development of children's abilities and increase the efficiency of the process of formation of the ability in children to identify the common concepts, ability to build logical connections, classification of things, synthesis, high level of intellectual lability, large volume of associative memory and a high level of phonemic hearing.

Aptitude and desire to teach the preschool children a foreign language determine the need for educators to make the learning effective, fast and easy. Information about individual and psychological characteristics of a child who began to master a foreign language, will allow not only to predict the future successes, but also help to find an individual approach to each pupil, so as to consolidate and deepen his/her interest in foreign languages mastering.

The problem of ability development is complex and multifaceted. Its comprehensive study is conducted on physiological, psychological and socio-psychological levels. But today we can not say that this issue in psychology is completely solved. There are significant differences in the interpretation of the concept «ability» in domestic and foreign psychologists. They continue their discussions on the role of biological and social in the structure of skills, remains unsolved issues concerning diagnosis and measurement of capabilities,

ongoing persistent search of efficient strategies for the formation and development of skills to the specific activities. Each of the authors (B.M. Teplov, K.K. Platonov, O.H. Kovaliov and others) gives his definition of the term, because it is not only a kind of psychological property of the individual, but the whole complex which is manifested in child's activity. I.O. Zymnia distinguished the following linguistic abilities in mastering a foreign language: the linguistic thinking, which realizes on the basis of intellectual-mnemonic activity, the components of which are long-term working memory and thinking, in particular the ability to identify linguistic rules, as well as the «sense of language», which is defined by linguistic probability of combination of linguistic resources and display of connections and relations of objects and phenomena of the real world [Zymnia 1978].

Native researchers H.V. Eyher, H.Ya. Uzylevskyi proposed the system of ability components in foreign language learning, such as: verbal memory (long-term and operational, logical and mechanical, associative), linguistic thinking, the ability to functional-linguistic generalization, easiness in transition to a new psycholinguistic point of view (switching), flexibility of transformational processes, verbal sensory-perceptual sensitivity [citation by: Shumarova 1994].

To facilitate foreign language mastery the preschoolers should have a high level of intellectual lability, because children are constantly faced with a continuous flow of information and require mastering of general principles of thinking, skills of mental activity, the ability to use their intelligence and creativity potential. High level of phonemic hearing allows the preschool child to perceive phonemes, avoiding mistakes; it is an important component that has a direct connection to the success in foreign language learning. As a componential part of ability to foreign language learning we take the volume of associative memory of the child. The greater is the amount of associative memory, the easier for a child is language learning.

Conclusions and prospects for further researches. Terms of forming abilities of the child by means of foreign language are mediated by the number of psychological factors and have no direct connection between the conditions and the result of child's speech development. In this process, there is a difficulty in forming the actual competence of a pre-school child in any foreign language system, including the limitations of time and training. Speech experience of a pre-school child embraces the practical learning of the mother tongue, empirical generalizations and first of all observations of a foreign language made regardless of specific knowledge about the language. Relevant is also a thought concerning latent (hidden) training that is provided by the accumulation of sensory and speech information and experience, which make the basis of latent knowledge.

References:

1. Arushanova A.H. Yssledovanye razvytyya kommunykatsyonnoy kompetentsyy doshkol'nyka / A.H. Arushanova // Nauka o detstve v sovremennom obrazovanyy: materyali Mezhdunarodnoy nauchno-uchebnoy konferentsyy, posvyashchennoy 100-letyyu so dnya rozhdenyya A.V. Zaporozhtsa. – M. : Tsentr «Shkol'naya knyha», 2005. – S. 51.
2. Batsevych F.S. Osnovi kommunykatyvnoy lynhvystyky / F. Batsevych. – K. : Vydavnychyy tsentr «Akademiya», 2004. – S. 122-126.
3. Belyaev B.V. Psykholohycheskye osnovi usvoenyya leksyky ynostrannoho yazyka / B.V. Belyaev. – M. : Prosveshchenye, 1964. – 130 s.
4. Bohush A.M. Zmistova xarakterystyka vydiv movlennyevoyi kompetentsiyi doshkil'nykiv / A.M. Bohush // Nauka i osvita. – 1998. – № 1-2. – S. 17.
5. Zymnyaya Y.A. Psyxolynhvystycheskye aspekty obuchenyya hovorenyyu na ynostrannom yazyke / Y.A. Zymnyaya. – M. : Prosveshchenye, 1978. – 452 s.
6. Protsyk I. Psyxolinhvistychni aspekty zasvoyennya chuzhoyi movy (vikovi osobl`vosti) // Chuzhi movy dlya naymolodshykh. – 2008. – Vyp. 3. – S. 89–95 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: //www. lnu.edu. Ua/faculty/Philol/www/teoria_praktyka_ukr_mova/vyp_03_2008/16.%20Protsyk.pdf
7. Shumarova N.P. Movna kompetentsiya osobystosti: sotsiopsyxolinhvistychnyy aspekt: avtoref. dys. na zdobuttya naukovoho stupenya d-ra filoloh. nauk: 10.02.02; 10.02.01/ NAN Ukrayiny. In-t ukrayins'koyi movy. – K., 1994. – 48 s.

Грейліх Ольга Олексіївна
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація
У статті для аналізу обрано психолінгвістичний аспект розвитку здібностей дітей дошкільного віку, зокрема у процесі навчання іноземною мовою. На наше переконання, провідними освітніми темами, що найчастіше обговорюються в соціумі останнім часом, є проблеми удосконалення вмінь дітей зі спілкування та комунікації. У результаті аналізу обґрунтовано позицію, що для успішного розвитку здібностей дітей дошкільного віку засобами іноземної мови необхідні системні кроки з удосконалення вмінь зі спілкування та комунікації як найважливіших у цьому контексті, а також застосування індивідуального підходу при розвитку здатності у дітей до виявлення загальних понять, здібності до побудови логічних зв'язків, класифікації понять, узагальнення матеріалу, високого рівня інтелектуальної лабільності, великого об'єму асоціативної пам'яті і високого рівня розвитку фонематичного слуху.
Ключові слова: розвиток здібностей, дитина дошкільного віку, спілкування, комунікація, інтелектуальна лабільність, асоціативна пам'ять, розвиток фонематичного слуху.

Грейлих О.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА СРЕДСТВАМИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье для анализа избран психолингвистический аспект развития способностей детей дошкольного возраста, в частности в процессе обучения на иностранном языке. По нашему убеждению, ведущими образовательными темам, которые наиболее часто обсуждаются в социуме последнее время, есть проблемы совершенствования умений детей по общению и коммуникации. В результате анализа обосновано позицию, согласно которой для успешного развития способностей детей дошкольного возраста средствами иностранного языка необходимы системные шаги по усовершенствованию умений общения и коммуникации как важнейших в этом контексте, а также применение индивидуального подхода при развитии способностей у детей к выявлению общих понятий, способности к построению логических связей, классификации понятий, обобщению материала, высокого уровня интеллектуальной лабильности, большого объема ассоциативной памяти и высокого уровня развития фонематического слуха.
Ключевые слова: развитие способностей, ребенок дошкольного возраста, общение, коммуникация, интеллектуальная лабильность, ассоциативная память, развитие фонематического слуха.

УДК.159.954.2

ВПЛИВ АТРИБУЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ НА РОЗВИТОК САМООЦІНКИ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

Загурська І.С.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті розглядається вплив атрибуції навчальної успішності, як диспозиційної характеристики, яка формується в навчальній діяльності, на розвиток самооцінки творчих здібностей першокласників. Встановлено, що атрибуція відносно старанності зумовлює спрямованість дітей на розвиток здібностей в репродуктивних видах діяльності. Атрибуція навчальної успішності відносно здібностей стимулює розвиток самооцінки творчих здібностей учнів першого класу.
Ключові слова: атрибуція навчальної успішності, самооцінка, старанність, учбові здібності, творчі здібності.

Постановка проблеми. Усвідомлення розвитку власних здібностей має безпосередній зв'язок із самооцінкою. Приписування власним здібностям динамічних характеристик зумовлює розвиток диференційованої, адекватної самооцінки. Статичність у розумінні здібностей корелює з низькою, недиференційованою особистісною самооцінкою. У психологічній літературі підкреслюється значимість причинної обумовленості процесу самооцінювання. Найбільш повно ця проблема розглядається в зарубіжній психології, де причинну обумовленість того чи іншого явища позначають терміном «атрибуція».

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. На основі локальних досліджень, які представлені в зарубіжній психології (Г. Гекгаузен, Д. Клейн), можна виділити чотири основні типи атрибутивних механізмів самооцінки в ситуації успіху та невдачі: атрибуція відносно здібностей, старанності, відносно складності завдання та везіння [1; 5]. Більш поширеною є атрибуція самооцінки відносно здібностей та відносно старанності.

Виділення не вирішених раніше частин аналізованої проблеми. У вітчизняній психології атрибутивні механізми розвитку самооцінки в ситуації успіху та невдачі є предметом досліджень Г.І. Ліпкіної, Л.А. Рибак та П.М. Якобсон [2; 3; 4]. Встановлено, що відсутність успіху в учбовій ситуації частіше пояснюється лінню, а не рівнем здібностей чи вміннями. Для учнів також важливо, що є більшою цінністю для вчителя: здібності, кмітливість чи старанність.

Формулювання завдань дослідження. Метою нашого дослідження є аналіз впливу атрибуції успішності як диспозиційної характеристики, що формується в учбовій діяльності, на розвиток самооцінки творчих здібностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. До вибірки досліджуваних увійшли дві групи першокласників. В одній із них учні навчалися за розвивальною системою Д.Б. Ельконіна – В.В. Давидова, а в іншій – за традиційною системою навчання. Метою першого етапу дослідження був аналіз вибору першокласниками завдання в залежності від повідомлення про атрибутивний успіх чи невдачу їх однолітків та рівень складності завдання (експериментальна схема Дж. Ніколса [1]).

На другому етапі дослідження молодші школярі оцінювали власні роботи за самостійно виділеними критеріями (процедура оцінювання побудована за принципом методики Дембо-Рубінштейн). У *ситуації регламентованого оцінювання* перед учнями ставилося завдання проаналізувати та оцінити малюнки. У *ситуації спонтанного нерегламентованого* оцінювання тим самим учням не пропонувалося оцінювати власні роботи, натомість вони мали просто переглянути малюнки однокласників.

Аналіз результатів дослідження проведемо за такими напрямками:

1. *Характер атрибуції успішності та рівень усвідомлення розвитку власних здібностей*. Аналізувалося пояснення учнями причин власного успіху чи невдачі під час виконання завдань.

2. *Використання правила про допомогу*. В аналізі враховувався зміст звернень за допомогою та пояснення відмови від будь-якої допомоги.

© Загурська І.С., 2014

3. *Характер спонтанної оцінки робіт однокласників у процесі малювання*. Фіксувалося схвалення-несхвалення чи ігнорування робіт інших учнів.

4. *Рівень та характер самооцінки учнів у ситуації регламентованого оцінювання власних робіт* (використання шкал оцінок за принципом методики Дембо-Рубінштейн). Аналізом передбачено врахування кількості та диференційованість назв шкал для оцінки власної роботи, позначення на всіх шкалах оцінок рівня самооцінки та його обґрунтування.

5. *Рівень та характер самооцінки учнів у ситуації спонтанного нерегламентованого оцінювання власних робіт у процесі перегляду малюнків однокласників*. В аналізі враховувалася наявність чи відсутність змін у кількості та назвах шкал для оцінок власної роботи. Аналізувалися зміни в рівнях та характері самооцінок учнів з урахуванням спонтанних оцінних висловлювань молодших школярів стосовно переглянутих малюнків однокласників.

На рис. 1 змодельована залежність самооцінки від атрибуції успішності відносно старанності та відносно здібностей з урахуванням результатів дослідження у двох групах першокласників за виділеними вище напрямками аналізу.

Встановлено, що за умови високого рівня старанності та низького рівня усвідомлення власних здібностей (I квадрант) переважає атрибуція успішності відносно старанності, яка зумовлює спрямованість дитини на розвиток здібностей в репродуктивних видах діяльності. Це проявляється у таких формах самооцінки: самооцінка старанності (врахування передусім рівня докладених зусиль); самооцінка вміння відтворювати зразок (критерієм є точність копіювання); некритично-наслідувальна самооцінка власних здібностей (приписування собі самооцінки здібностей референтних ровесників).

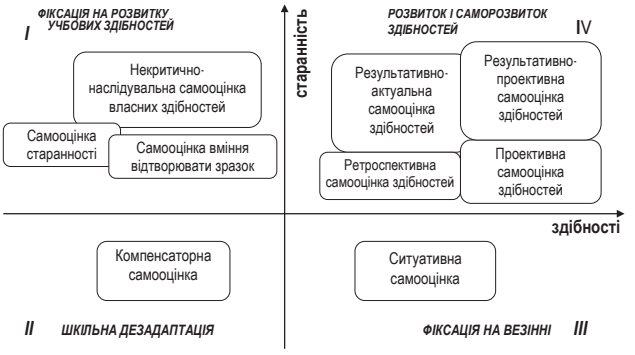

Рис. 1. Залежність самооцінки від атрибуції успішності відносно старанності та здібностей

Самооцінка старанності та самооцінка вміння відтворювати зразок була виявлена в ситуації регламентованого оцінювання власних робіт. Основним критерієм оцінки власної роботи слугувала акуратність, старанність та точність відтворення запропонованого зразка малюнка («Бо я дуже-дуже старався», «Бо я все точно так намалював, як на дошці» тощо). Для учнів, у яких виявлено такі форми самооцінки, була характерна відмова від допомоги з боку ровесників, причиною якої є відсутність довіри до них («Хіба вони можуть допомогти? Тільки зіпсують!» тощо). Спонтанне схвалення робіт однокласників у процесі малювання також не було помічене. Коментарі стосовно малюнків однокласників містили швидше зауваження, ніж схвалення («Краще потрібно малювати, а не як курка лапою», «Фарбу розтер на малюнку»).

Некритично-наслідувальна самооцінка власних здібностей була виявлена в ситуації спонтанного нерегламентованого оцінювання. Першокласники наслідували рівень самооцінки референтних ровесників («Поставлю собі позначку так, як поставив Микола. Раз він думає, що він акуратно намалював, то і я так буду думати про свій малюнок» тощо). Відсутність критичного ставлення до власної роботи та до робіт однолітків є однією із причин недиференційованої самооцінки здібностей, оскільки учні у цьому випадку відчувають труднощі у виділенні критеріїв для оцінювання.

Низький рівень старанності та низький рівень усвідомлення здібностей (II квадрант) є однією із причин шкільної дезадаптації, ознаками якої є страх перед школою, страх перед зовнішнім оцінюванням, страх перед усними відповідями («Найбільше боюся, коли мене запитають, а я не знаю, що сказати», «А раптом вчителька не скаже до мене «молодець»? тощо). Атрибуція успішності у цьому випадку зумовлюється таким ситуативним фактором як везіння, яке не стимулює розвиток здібностей та позбавляє самооцінку функцій регулятора розвитку і робить її компенсаторною.

Компенсаторна самооцінка вибудовується на засадах нетривкої ситуативної підтримки, на тимчасовій симпатії чи антипатії, а не на основі успіхів у діяльності. Про компенсаторність та ситуативність самооцінки свідчать, зокрема, висловлювання учнів на етапі вибору завдання для виконання («Бо я чула, що це завдання дуже просте. Ми ж не на уроці, раптом пощастить і я гарно його виконаю», «Це ж не урок, ніхто сварити не буде», «Ви сказали, що найпростіше і ніхто погано оцінювати не буде, тому я справлюся», «Навіщо довго думати, якщо можна найпростіший малюнок перемалювати? Тоді точно пощастить» тощо). Компенсаторність та ситуативність самооцінки здібностей відмічена як у ситуації регламентованого оцінювання, так і в ситуації спонтанного нерегламен-тованого оцінювання («Хоч літери погано знаю, але ось малюнок гарний», «Не знаю, що сказати про свій малюнок. Ніби гарний», «Зараз подобається, а завтра може не подобатися» тощо).

Аналогічно до ситуації, змодельованої у першому квадранті, учні не охоче зверталися за допомогою до ровесників. Спонтанне схвалення робіт однокласників стосувалося лише тих ровесників, які обрали для виконання ідентичне завдання («Ти обрала (звертається до ровесника) такий малюнок як і я. Він гарний», «Такий малюнок як у мене! Правда у нас правильно?!?»).

Поєднання достатньо високого рівня усвідомлення здібностей та низької старанності (III квадрант) також зумовлює атрибуцію успішності відносно везіння та ситуативну самооцінку. Однак на противагу описаній вище ситуації, таке поєднання не призводить до дезадаптації, оскільки усвідомлення можливостей розвитку здібностей у кризових ситуаціях стає основою ефективної саморегуляції. Атрибуція успішності відносно везіння була виявлена на етапі вибору завдання для виконання («Семеро дітей виконали успішно третє завдання, а з першим завданням п'ятеро не справилися. А я все одно візьму перше завдання, щоб довести, що і з ним можна справитися. А раптом пощастить?» тощо), у ситуації регламен-тованого оцінювання («Я не старався, хоча можу краще намалювати. Як захочу, то навчуся. Мені завжди щастить» тощо) та в ситуації спонтанного нерегламентованого оцінювання («А може, я більш була стараннішою? Добре, хай буде так, наступного разу пощастить намалювати краще, бо я вмію»). Для учнів з високим рівнем усвідомлення розвитку власних здібностей характерним було спонтанне схвалення робіт однокласників у процесі малювання («Оленка взяла зразу третій малюнок на фантазію! Я теж наступного разу так зроблю. Правда у неї гарний малюнок?») та соціальне співробітництво («Ми один одному допомагаємо», «Я краще зрозумію, коли мені допоможе учень»).

Високий рівень усвідомлення розвитку власних здібностей, підкріплений високим рівнем старанності (IV квадрант), свідчить про атрибуцію успішності відносно здібностей, яка стимулює розвиток творчих здібностей, що відображається в таких формах самооцінки: ретроспективна, проективна, результативно-актуальна та результативно-проективна самооцінка учбових здібностей і творчих здібностей. Ретроспективна самооцінка формується на основі аналізу розвинутих раніше здібностей («Я раніше вже вмів так малювати, тому і зараз у мене вийде» тощо). В основі проективної самооцінки лежить аналіз та проекція можливостей розвитку учбових і творчих здібностей по відношенню до різних сфер життя («Я хочу, щоб хоч пізніше мій малюнок так оцінювався, тому що я стараюся і можу навчитися рівно малювати будинки», «Я ще зможу зайнятися малюванням у майбутньому й навчитися малювати людей» тощо). Результативно-актуальна самооцінка в своїй основі має усвідомлення розвитку здібностей з урахуванням досягнень у певному виді діяльності («За фантазію оцінюю себе найвище, бо зумів намалювати такий малюнок, якого не було на дошці. За активність – високо, бо малюнок не вийшов за межі сторінки і кожен листочок намальований чітко, кольори правильно підібрані. За допомогу іншим – на найвищому рівні, бо поважаю своїх однокласників..»). При результативно-проективній самооцінці враховуються можливості розвитку здібностей лише за умови досягнення позитивного результату в певному виді діяльності («Якщо наступного разу виконаю складніші завдання, то поставлю позначки вище», «Якщо намалюю гарно дерево, то почну вчитися малювати людину» тощо). Встановлено, що для першокласників, які проде-монстрували високий рівень усвідомлення розвитку власних здібностей, підкріплений високим рівнем старанності, характерний високий рівень рефлексії дій і розумових операцій. У ситуації регламентованого та спонтанного нерегламентованого оцінювання показовим є спонтанне схвалення та визнання успіхів інших («Чому це Петро так низько себе оцінив за старанність? Я думаю, що він найбільш старанний!», «За фантазію я б Оленці поставила позначку вище» тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження ми дійшли висновку, що на розвиток самооцінки творчих здібностей впливає атрибуція успішності – диспозиційна характеристика, що формується в учбовій діяльності. Атрибуція відносно старанності зумовлює спрямованість дітей на розвиток здібностей в репродуктивних видах діяльності, що відображається у таких формах самооцінки учбових здібностей: самооцінка старанності, самооцінка вміння відтворювати зразок, некритично-наслідувальна самооцінка власних здібностей. Атрибуція відносно здібностей стимулює розвиток творчих здібностей, що відображається у таких формах самооцінки: ретроспективна, проективна, результативно-актуальна та результативно-проективна самооцінка учбових та творчих здібностей.

Для першокласників, які навчаються за розвивальною системою, характерними є процеси, описані в межах третього та четвертого квадрантів. Усвідомлення можливостей розвитку здібностей у цій ситуації є основним регулятором розвитку самооцінки творчих здібностей. Процеси, змодельовані в першому та другому квадранті, переважають у першокласників, що навчаються за традиційною системою.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний аналіз усіх аспектів складної та багатопланової проблеми розвитку самооцінки творчих здібностей. Перспективи дослідження вбачаються у подальшому ґрунтовному аналізі рівнів та умов розвитку самооцінки творчих здібностей у молодшому шкільному віці.

Список літератури:

1. Гекгаузен Г. Мотивация и деятельность. В 2 т. / Гекгаузен Г.; пер.с нем. Б.М. Величковского; предисловие Л.И. Анцыферовой, Б.М. Величковского. – М.: Педагогика, 1986. – 408 с.
2. Липкина А.И. Самооценка школьника / Липкина А.И. – М.: Знание, 1976. – 64 с.
3. Липкина А.И., Рыбак Л.А. Критичность и самооценка в учебной деятельности / А.И. Липкина, Л.А. Рыбак. – М.: Просвещение, 1968. – 141 с.
4. Якобсон П.М. Некоторые особенности развития оценки у ребенка первоклассника / П.М. Якобсон // Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников / Под ред. Д.Б. Эльконина, В.В. Давыдова. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – С. 217–285.
5. Klein D.C., Fencil-Morse E., Seligman M. E. P. Learned helplessness, depression, and the attribution of failure // Journal of Personality and Social Psychology. – 1976. – P. 33-39.

Загурская И.С.
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

ВЛИЯНИЕ АТРИБУЦИИ УЧЕБНОЙ УСПЕШНОСТИ НА РАЗВИТИЕ САМООЦЕНКИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ПЕРВОКЛАССНИКОВ

Аннотация
В статье рассматривается влияние атрибуции учебной успешности, как диспозиционной характеристики, которая формируется в учебной деятельности, на развитие самооценки творческих способностей первоклассников. Установлено, что атрибуция относительно старательности обусловливает направленность детей на развитие способностей в репродуктивных видах деятельности. Атрибуция учебной успешности относительно способностей стимулирует развитие самооценки творческих способностей учеников первого класса.
Ключевые слова: атрибуция учебной успешности, самооценка, старательность, учебные способности, творческие способности.

Zagurska I.S.
Zhytomyr Ivan Franko State University

INFLUENCE OF ATTRIBUTION RELATIVE TO PROGRESS IN STUDIES TO THE DEVELOPMENT OF SELF-APPRAISAL OF FIRST-FORMERS' CREATIVE ABILITIES

Summary
In the article the influence of study progress attribution, as a dispositional characteristic, which is formed during learning activity, to the development of first-formers' creative abilities self-appraisal is examined. It has been established that, children's orientation towards the development of abilities in reproductive forms of activities is conditioned by attribution relative to diligence. The development of self-appraisal of first-formers' creative abilities is stimulated by attribution of progress in studies relative to abilities.
Keywords: attribution of progress in studies, self-appraisal, diligence, learning abilities, creative abilities.

УДК 316.6

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ АТО

Мульована Л.І.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті розглядається проблема психологічної корекції посттравматичних стресових розладів в учасників АТО. Визначено, що психологічний дебрифінг є одним з дієвих методів соціально-психологічної підтримки. Охарактеризовано основні завдання та структуру психологічного дебрифінгу.
Ключові слова: учасники АТО, учасники бойових дій, стрес, посттравматичні стресові розлади, соціально-психологічна дезадаптованість, психологічний дебрифінг.

Постановка проблеми. Всі учасники військових дій на Сході України відчувають значну психологічну і емоційну напругу, з якою досить важко впоратись. В багатьох учасників бойових дій виникають проблеми з психічним здоров'ям.

Дослідники проблематики учасників бойових дій, зокрема, Т.П. Паронянц, В.О. Лесков, В.С. Сідак, Н.В. Павлик стверджують, що для більшості з них адаптація до цивільного життя супроводжується важкими відчуттями краху перспектив, ізоляції та відчуження від суспільного життя, оскільки в реальному житті їх досвід та знання часто виявляються незатребуваними [1, 2].

Якщо ветерани бойових дій із посттравматичними стресовими розладами стають об'єктом уваги лікарів, психологів, психіатрів, соціальних працівників, то особам з екзистенційними розладами, втратою ідентичності, орієнтації у власній ціннісній системі особистості приділяється набагато менше уваги. Відтак, проблема повноцінної соціальної інтеграції учасників бойових дій в суспільство, сприяння активному включенню їх в процес соціального функціонування, реалізації свого особистісного потенціалу набуває особливого значення.

Необхідність соціальної підтримки при вирішенні цілої низки проблем, таких як: адаптація до нових умов соціального середовища, наявність несприятливих психологічних факторів, незадоволення новим соціальним та професійним статусом, гостра потреба для багатьох учасників бойових дій у соціально-психологічному захисті та психологічній реабілітації, – зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета даної публікації полягає у стислій характеристиці деяких можливостей при застосуванні методів соціально-психологічної підтримки, зокрема, дебрифінгу, для подолання психологічних наслідків дії стресових факторів та попередження розвитку посттравматичних стресових розладів в учасників АТО.

Теоретичний аналіз проблеми. За підрахунками Кабінету Міністрів за час проведення АТО в операції прийняли участь понад 50 тисяч бійців. Всім їх, крім медичної, потрібна і психологічна допомога.

Аналіз досліджень [3; 4] дозволяють стверджувати, що учасники бойових дій і особливо інваліди відчувають стійку ситуаційну соціально-психологічну дезадаптованість. Це зумовлено наявністю у них травматичних та посттравматичних стресових розладів. Їх основними проявами є:

– симптоматичні повторення (нав'язливі спогади трагедії, що повторюються; сновидіння, що повторюються; відтворення переживань у формі ілюзій, галюцинацій,флешбек-епізодів);

– симптоми уникнення (намагання втекти від розмов, думок, почуттів, місць, людей – всього, що може нагадувати про трагедію; блокування пам'яті; відсторонення від близьких);

– симптоми збудження (труднощі у засипанні; роздратованість; підвищена пильність; необґрунтовані вибухи злості).

Дієвими формами соціально-психологічної підтримки є індивідуальні консультації для учасників бойових дій і членів їх сімей, організація бесід стосовно особливостей переживання і подолання людиною кризових станів і кризових і надзвичайних ситуацій, психологічний дебрифінг, а також проведення соціально-психологічних тренінгів екзистенційної спрямованості [3, с. 371].

Відносно новим засобом зменшення психологічних наслідків пережитого стресу для учасників бойових дій в Україні є застосування психологічного дебрифінгу.

Метод «дебрифінг критичного інциденту» розроблений американським психологом Дж. Мітчелом у 1983 році для працівників «небезпечних професій» (рятівники, пожежники, військовослужбовці під час бойових дій та ін.).

Дебрифінг являє собою психолого-педагогічний груповий метод дискусії під керівництвом підготовленого фахівця. Це – особливим чином організоване групове обговорення, спрямоване на те, щоб допомогти

© Мульована Л.І., 2014

учасникам кризового інциденту подолати психологічні наслідки кризи, а також виробити навички, які потрібні в разі повторного зіткнення з аналогічною ситуацією. Процедура дебрифінгу дозволяє учасникам в умовах безпеки і конфіденційності відреагувати на враження, реакції та почуття, пов'язані із подіями. Зустрічаючи схожі переживання в інших людей, учасники отримують полегшення, – в них зменшується відчуття унікальності та ненормальності власних реакцій, знижується внутрішня напруга. В групі виникає можливість отримати підтримку від інших учасників.

Мета дебрифінгу – зменшити негативні психологічні наслідки після пережитого стресу і попередити розвиток синдрому посттравматичних стресових розладів. До основних завдань дебрифінгу можна віднести:

– урегулювання вражень, почуттів, реакцій;
– зменшення індивідуальної і групової напруги;
– зменшення відчуття унікальності та патологічності власних реакцій;
– мобілізація внутрішніх і зовнішніх групових ресурсів, посилення групової підтримки, солідарності, розуміння;
– підготовка до переживання тих симптомів чи реакцій, які можуть виникнути;
– інформування учасників про те, де вони в подальшому можуть отримати допомогу.

Проводити дебрифінг можна в будь-якому місці. Важливо, щоб приміщення було зручним, доступним та ізольованим. Оптимальна кількість учасників в групі від 10 до 15 осіб. Проводиться дебрифінг під керівництвом двох підготовлених фахівців-дебриферів. Не допустимим є присутність сторонніх осіб, які не мають безпосереднього відношення до події.

Час проведення чітко визначається на початку і складає 2-2,5 години без перерви. Обмеження застосовуються у зв'язку з тим, що за цей час відбувається дуже інтенсивна переробка досвіду, в якій задіяні досить сильні емоції.

Дебрифінг має чітку структуру і включає в себе сім послідовних фаз: вступна фаза; фаза опису фактів; фаза опису думок; фаза опису переживань; фаза опису симптомів; фаза навчання; заключна фаза.

Вступна фаза. Процедура починається зі знайомства – дебрифери та учасники представляються. Потім встановлюється мета дебрифінгу – допомогти впоратись з наслідками травмуючої ситуації. Для створення атмосфери безпеки слід дотримуватись наступних правил:

– Бути присутніми весь час.
– Говорити тільки за себе (не узагальнювати висловлювання).
– Не відволікатися від теми.
– Право не висловлюватись.
– Відноситись один до одного з повагою, не висловлювати оціночних суджень.
– Збереження конфіденційності.

Учасники можуть доповнити цей список. Можуть задати уточнюючі питання. Правила визначаються для того, щоб зменшити хвилювання. Єдина умова участі – учасники повинні назвати своє ім'я та виразити своє відношення до події. При цьому від учасників вимагається вміння вислухати, не перебиваючи і дати можливість висловитись усім бажаючим.

Потрібно щоб учасники групи знали, що дебрифінг не передбачає оцінок, критики, суперечок. Доцільно проговорити, що під час процедури можливе посилення сильних переживань. Через це учасники можуть відчути себе гірше. Але це необхідний етап опрацювання травматичного досвіду, без якого неможливо від цих переживань позбавитись.

Фаза опису фактів. Учасникам пропонується по черзі відповісти на наступні запитання:

– Хто ви і як пов'язані з подією?
– Де ви були, коли сталась подія?
– Що трапилось?
– Що ви бачили? Чули?

Таким чином, кожна людина коротко описує те, що сталося з ним під час інциденту: як вона побачила подію та в якій послідовності. Доцільними є перехрестні запитання учасників один одному, які допомагають прояснити і сформувати об'єктивну картину події. Це дає можливість відновити відчуття орієнтації в ситуації, що може сприяти впорядкуванню думок і почуттів. Знання всіх подій та їх послідовності створює відчуття когнітивної організації.

Тривалість фізи фактів може коливатись. Чим довше тривав інцидент, тим довше має бути ця фаза. Однак слід пам'ятати, що людина може мати власне бачення ситуації, яке визначається різними факторами: її місцем знаходження в цей момент, тривалістю участі, поміченими дрібницями тощо. Власне бачення визначає особистий сенс того, що трапилось для даної конкретної людини і стає в подальшому джерелом страждань.

Фаза опису думок. На цій фазі дебрифінг фокусується на процесах прийняття рішень і мислення. Учасники відповідають на питання:

– Яка була ваша перша думка, коли ви усвідомили що трапилось?
– Які рішення ви приймали? Чому?

Перша думка зазвичай включає те, що складає основу тревоги. Однак, виказати ці думки учасникам може бути складно тому, що вони можуть здаватись недоцільними або недостойними. Тим більш важливо поділитися ними. Співставлення своєї реакції з подібними реакціями інших людей знижує напругу і формує спільність.

Фаза опису переживань. Зазвичай це сама тривала фаза дебрифінгу. Попередні фази актуалізували переживання, які достатньо потужні і можуть бути руйнівні для людини. Задача цього етапа – створити такі умови, при яких учасники мали б змогу пригадати і виразити сильні почуття в умовах підтримки групи і в той же час підтримати інших учасників, які також переживають сильні страждання.

На цій фазі можуть допомогти наступні питання:
– Як ви реагували?
– Що було для вас найгіршим із того що трапилось?
– Що запам'яталось вам найбільш яскраво?
– Які тілесні відчуття ви відчували під час події?
– Що б ви сказали загинувшим, як би мали таку можливість?

Бажано, щоб всі висловлювались по черзі. Завдання ведучих – підтримувати прояв почуттів зі сторони учасників. При цьому потрібно заохочувати учасників відповідати один одному, висловлювати підтримку і виражати її іншими засобами (дотиком, обіймами, поглядом). Особливо важливо мобілізувати групову підтримку в моменти, коли стан того хто говорить погіршується.

Учасники мають відчувати, що будь-які їх емоції мають право на існування, що вони важливі і варті уваги.

Часто звучать такі почуття як жах, страх, безпорадність, безсилля, самотність. Досить характерним почуттям є почуття вини. Люди засуджують себе за ті рішення, яки їм доводилось приймати в умовах недостатньої інформації, паніки. Можливе виникнення так званої «провини вижившого» – коли людина відчуває відповідальність за їх гибель, провину за нездатність допомогти їх і врятувати загинувших, переживає установки типу: «краще б замість нього загинув я».

Якщо хтось виходить за двері, один з ведучих має піти за ним і поговорити певний час, для того щоб підтримати і дати виразити сильні почуття. Вираз інтенсивних почуттів знизить напругу і дозволить повернутись в групу.

Важливо звернути увагу на тих, хто складає враження найбільш травмованих, хто мовчить або у кого найбільш виражені симптоми. До таких учасників слід підійти після закінчення і поговорити індивідуально.

Фаза опису симптомів. Учасників просять описати симптоми (емоційні, когнітивні, фізичні), які вони пережили на місці дій; після закінчення небезпечної ситуації; коли вони повернулись додому; протягом наступних днів і в даний час.

Обов'язково потрібно задати питання про незвичні переживання, про труднощі повернення до нормального режиму життя та роботи.

Фаза навчання. На цій фазі узагальнюються реакції учасників і надається інформація про типові реакції на стрес. Інформацію можна раздати учасникам у письмовому вигляді і попросити їх визначити, які з цих реакцій вони переживають. Потрібно:

– підкреслити те, що описані стани та симптоми – це нормальна реакція на ненормальну ситуацію, що з часом вони минуть;

– розповісти, які реакції можуть бути в подальшому;

– проговорити методи самодопомоги;

– інформувати учасників про те, де вони зможуть отримати допомогу;

– відповісти на питання учасників.

Заключна фаза. Для закріплення досвіду потрібно:

– Коротко підсумувати те, що було сказано.

– Запитати, чи не залишилось чогось важливого, про що хотілось би сказати зараз.

– Подякувати всіх за участь, за те, що змогли поділитися своїми почуттями, підтримати один одного.

– Нагадати про конфіденційність.

– Запропонувати учасникам подумати про те, як вони можуть підтримати один одного в подальшому.

– Можна визначити час і місце нової зустрічі, яку вони зможуть організувати самі або при підтримці ведучих.

Пост-дебрифінг. Протягом 20-30 хвилин після завершення слід виділити час тим з учасників, які викликали найбільшу стурбованість у ведучих, поговорити з ними один на один. Потім слід обговорити з лідером пророблену роботу, встановити зворотній зв'язок, проговорити найбільш важливі моменти.

Слід відмітити, що дебрифінг – це метод групової психологічної корекції, що дозволяє поділитися своїми відчуттями та реакціями, допомогти собі та іншим, дізнатися про те, які зазвичай бувають реакції на схожі події і як з ними впоратись. Доцільно використовувати всі форми соціально-психологічної підтримки учасникам бойових дій комплексно, розробляти цілісну систему надання психологічної допомоги.

Висновки. Психотравмуючі події, складна соціальна ситуація яка склалася в Україні породжують стан тривоги та переживання у населення, не виключенням стали і військовослужбовці. Для подолання несприятливих наслідків стресової ситуації потрібна спрямована психологічна допомога. Відтак, вкрай важливо здійснювати наукові та прикладні пошуки нових (для вітчизняної системи соціальної роботи) методів соціально-психологічної допомоги та послуг для учасників АТО. Перспективою подальших пошуків буде створення реабілітаційної програми для учасників бойових дій на Сході України, в основу якої буде покладено метод психологічного дебрифінгу.

Список літератури:

1. Лесков В.О. Психологічна реабілітація військовослужбовців запасу в системі мінімізації виявів негативних психологічних наслідків локальних воєнних конфліктів // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2006. – Т. VIII, вип. 3. – С.191-197.
2. Паронянц Т.П. Виникнення і прояв післятравматичних стресових розладів у працівників органів внутрішніх справ в умовах виконання миротворчої місії ООН (на прикладі колишньої Югославії): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Т.П. Паронянц. – Х., 2004. – 18 с.
3. Кривоконь Н.І. Соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи: [монографія] / Кривоконь Н.І. – Харків: видавництво ФОП Олійник, 2011. – 480 с.
4. Петрова О.И. Психологические основы реабилитации инвалидов военной службы / Петрова О.И., Шабалина Н.Б., Сысоева Н.Ю., Кикозашвили Д.Л. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.invalidnost.com/forum/11-1078-1

Мульована Л.И.
Черниговский национальный технологический университет

МЕТОДЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ УЧАСТНИКАМ АТО

Аннотация
В статье рассматривается проблема психологической коррекции посттравматических стрессовых расстройств у участников АТО. Определено, что психологический дебрифинг является одним из действенных методов социально-психологической поддержки. Охарактеризованы основные задачи и структуру психологического дебрифинга.
Ключевые слова: участники АТО, участники боевых действий, стресс, посттравматические стрессовые расстройства, социально-психологическая дезадаптованість, психологический дебрифинг.

Mulyovana L.I.
Chernigov National Technological University

METHODS OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO PARTICIPANTS ATO

Summary
The article devoted to the problem psychological correction of the posttraumatic stress disorders among the combatants. Determined that psychological debriefing has one of the most effective methods of psycho-social support. Characterized the main mission and structure of psychological debriefing.
Keywords: participants ATO,combatants, stress, posttraumatic stress disorders, social and psychological dezadaptirovannost, psychological debriefing.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

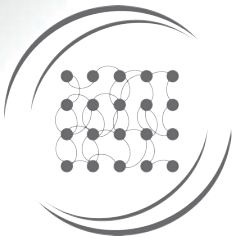

УДК 316.74:37.014.53

КОГНІТИВНИЙ РЕСУРС ЯК ЛАТЕНТНИЙ «МЕДІАТОР» ВІДТВОРЕННЯ ТА ЗАКРІПЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

Нечітайло І.С.
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

Наведено результати соціологічного дослідження когнітивного ресурсу (зокрема когнітивних кодів як його складових) як посередника в процесі відтворення та закріплення соціальної нерівності через освіту. Виявлені чинники формування простих і складних кодів, які пов'язані з соціальним походженням, а також специфікою первинної педагогічної праці, яку здійснюють агенти первинної соціалізації – батьки та інші. Намічені чинники розвитку кодів, пов'язані зі специфікою вторинної педагогічної праці (яку здійснюють агенти вторинної соціалізації – вчителі та інші.
Ключові слова: когнітивний ресурс, когнітивний код, мовний код, нерівність, освіта, педагог.

Постановка проблеми. З точки зору соціології та здорового глузду, соціальну нерівність не можна розцінювати як соціальну патологію, яку обов'язково необхідно викорінювати. Всі ми різні, у кожного з нас «свої» прагнення, вимоги до життя, до себе, до інших, «свої» соціальні очікування тощо. І це – нормально. Проблема не в існуванні соціальної нерівності як такої. Проблема в її несправедливості. Якщо структура створює тільки уяву можливості соціальної мобільності, то навряд чи можна говорити про справедливість нерівності, а разом з тим і про можливість розвитку та прирощення людського потенціалу в тих масштабах, які є необхідними для розвитку всього суспільства.

Так склалося, що почесну роль «борця» з такою несправедливістю, «вирівнювача» шансів на просування вгору по соціальній ієрархії вихідців з різних соціальних верств, навіть із самих нижчих, суспільство покладає на інститут освіти. Але, нажаль, освіта не справляється з цією роллю. Вона не тільки закріплює існуючу соціальну нерівність, а й поглиблює соціальну поляризацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цілому соціальна несправедливість, показником якої є міцний зв'язок між соціальним походженням, успіхами в освіті та подальшим просуванням угору по сходинах соціальної ієрархії, не є відкриттям ані для зарубіжної, ані для вітчизняної соціології. Згадаймо, хоча б дослідження М. Х. Тітми, Г. А. Чередниченко, В. М. Шубкина (1960–1980 рр.) та інших, які проводилися по всій території Радянського Союзу, у тому числі і в Україні, за результатами яких було зроблено висновки про те, що вихідці з сімей працівників розумової праці з вищою освітою у майбутньому мають більш високий рівень освіти і досягають більш високих (та/або привілейованих) позицій в соціальному просторі, ніж вихідці з сімей робітників, які не мають вищої освіти та займаються, переважно, фізичною працею. Аналогічні висновки роблять сучасні вітчизняні та російські соціологи (С. Бродська, Н. Коваліско, Д. Константиновський, С. Оксамитна, А. Осіпов та інші), спираючись на результати досліджень, проведених у останні роки. Результати свідчать про те саме: соціальний статус передається як спадок від покоління до покоління, що не відповідає принципам гуманізму і демократії. Незважаючи на зміни режимів і влади, постійні соціальні та освітні реформи, на протязі багатьох десятків років залишається незмінним одне: освіта, покликана вирівнювати соціальні шанси, зводить ці шанси до мінімуму.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нажаль, констатація фактів, які підтверджують актуальність проблеми закріплення соціальної нерівності через систему освіти, аж ніяк не наближає до її розв'язання. Залишається відкритим питання: «Що конкретно потрібно міняти в освіті, щоб послабити залежність освітніх успіхів, як гарантії подальшої висхідної соціальної мобільності, від соціального походження?». Відповідь на це нього можна отримати тільки шляхом занурення вглиб проблеми, що, власне, і спонукало наш дослідницький інтерес до когнітивного ресурсу як «найглибше прихованого» посередника соціальної нерівності.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності соціологічного дослідження когнітивного ресурсу (що накопичується у процесі трансляції культури, передачі-отримання та рефлексії знання, тобто – у процесі освіти) як латентного «медіатора» відтворення та закріплення соціальної нерівності.

Виклад основного матеріалу. Соціологічна розробка поняття «когнітивний ресурс», незважаючи на його психологічну природу, на наш погляд, є досить доречною, з огляду на зміни орієнтирів сучасної соціології, концентрації уваги на особистості як повноцінному суб'єкті соціальної дії і соціальних процесів. Слід визнати, що на сьогоднішній день відсутні більш-менш чіткі обриси механізму, який би об'єднував індивідуальну дію з макросоціальним контекстом, тобто мікро- і макрорівень соціальної реальності. Утім, виведення взаємозв'язків між цими рівнями є для соціології принципово важливим завданням, вирішення якого підкріплює її базовий принцип, затверджує її унікальність. У класиці соціологічної думки найбільш вдала спроба об'єднання мікро- і макрорівнів була здійснена Т. Парсонсом. За Парсонсом центральним у розкритті такого взаємозв'язку є феномен інтерналізації. Вчений вважав недостатньою увагу до цього феномену з боку Е. Дюркейма та інших соціологів, критикуючи, зокрема, підхід Дюркгейма «за відсутність в ньому соціальної психології» [4, с. 56]. В свою чергу, критики Парснонса стверджують, що і йому не вдалося повною мірою вирішити проблему відокремленості мікро– і макрорівнів соціальної реальності. Недоліком теорії Парсонса вважається недосконаліть структури соціальної дії, неповне розкриття механізмів, завдяки яким відбувається процес інетрналізації [5, с. 180]. На наш погляд, розробка поняття «когнітивний ресурс» в соціології могла б сприяти більш повному розкриттю цих механізмів.

Дослідження когнітивного ресурсу особистості відкриває можливості з'ясування причин та умов формування саме таких (а не інших) мотивів, установок, прагнень у представників тих чи інших соціальних груп (верств, класів), які складають основу їх соціального включення/виключення.

У загальноприйнятому сенсі когнітивний ресурс – сукупність когнітивних елементів, які вико-

© Нечітайло І.С., 2014

ристовуються людиною для переробки інформації. Когнітивний ресурс може розглядатися як кількісна характеристика когнітивної системи, ступінь складності якої прямо корелює з його потужністю [3, с. 22]. Високий ступінь складності когнітивної системи проявляється у здатності суб'єкта конструювати багатовимірні моделі реальності, виділяючи безліч взаємопов'язаних сторін. Низький ступінь – свідчить про використання занадто спрощених моделей реальності, фіксації одних і тих самих сторін дійсності в силу обмеженості набору суб'єктивних вимірів.

Потужність когнітивного ресурсу залежить від ступеня складності його елементів – мінімальних функціональних одиниць, які саме і відповідають за створення (одновимірних/багатовимірних) моделей реальності. У якості елементів когнітивного ресурсу ми пропонуємо розглядати когнітивні коди – внутрішні установки людини на розуміння соціальної реальності, всього того, що відбувається навкруги. Можливо, когнітивні коди так би і залишилися предметом вивчення виключно психології, якби не підкріплене емпіричними фактами твердження про те, що формуються вони у період первинної соціалізації, унаслідок передачі/отримання знання у процесі комунікації, спілкування зі «значущими іншими» зі складу сім'ї (найбільш активними агентами первинної соціалізації), під впливом особливих форм вживання мови. З урахуванням того, що різні соціальні (соціально-класові) групи використовують різні форми вживання мови, напрошується припущення, що мовні практики, поширені у цих групах, формують різні за складністю когнітивні коди. Мовні практики працівників фізичної праці (та її різновидів) відрізняються використанням коротких, простих, часто незакінчених речень з бідною синтаксичною структурою; комунікація базується на *простому принципі* використання мови, в результаті чого формуються прості когнітивні коди, мало (або менш) потужний когнітивний ресурс та когнітивна система низького ступеня складності. Мова працівників розумової (як варіант – інтелектуальної і т.п.) праці істотно відрізняється: здебільшого використовуються більш довгі речення, які мають складну структуру та логіку; в основу комунікації покладений *складний принцип* використання мови, що сприяє формуванню складних когнітивних кодів, більш потужного когнітивного ресурсу і когнітивних систем високого рівня складності. Цей висновок базується на даних емпіричних досліджень, проведених Б. Бернстайном, А. Садовником, Дж. Таф, М. Хьюзом, І. Шор [1, с. 21–30; 8, с. 48–63; 9, p. 102; 10, p. 131–140] та іншими соціологами, які стверджують, що ще до початку навчання в школі (а саме у 5–6 років, бо саме в цьому віці відбувається найбільш активне формування когнітивних здібностей[1]), між дітьми різного соціального походження спостерігаються суттєві розриви в рівні когнітивного розвитку, лексичних навичок та готовності до навчання в цілому.

Слід визнати, що емпіричне дослідження когнітивного ресурсу в соціології викликає не абиякі труднощі. Проблема по-перше в тому, що об'єктом такого дослідження виступають малі діти, а по-друге, найбільш поширені методи дослідження які традиційно використовують соціологи (анкетування, опитування, формалізовані інтерв'ю тощо) у даному випадку, навряд чи можуть бути ефективними. Мабуть, єдиним відомим методом дослідження кодів в соціології є тест угруповання картинок, запропонований та апробований Б. Бернстаном. Річ у тім, що когнітивний ресурс і когнітивні коди виявляють себе при виконанні людиною конкретних завдань різного рівня складності. З огляду на це, досить цікаві результати може дати застосування ситуативних тестів. Ми вивчили зарубіжний досвід використання тесту угрупування картинок і з'ясували, що висновки, зроблені за результатами його застосування далеко не однозначні. Зокрема, Б. Бернстайну, А. Садівнику та іншим вдалося виявити зв'язок між типом когнітивного коду (простим або складним) та соціальним походженням його носія (показниками якого є професійна приналежність і освіта батьків). Вчені довели що у дітей – вихідців з різних соціально-класових груп формуються різні когнітивні коди, що визначає їх подальші успіхи у навчанні, а саме: вихідці із сімей працівників фізичної (як варіант – ручної) праці є носіями простих когнітивних кодів, у той час як вихідці із сімей працівників розумової праці є носіями складних когнітивних кодів, які, в силу своєї складності, збігаються з кодами освіти (яка оперує переважно складними кодами), тому у цих дітей від початку більше шансів на успіх в освіті, що є несправедливим по відношенню до дітей працівників фізичної праці (які є носіями простих кодів). Цей висновок ставиться під сумнів Р. Кінгом [7, p. 430–443], який провів ряд аналогічних експериментів та не знайшов зв'язку, виявленого Б. Бернстайном, що стало приводом для критики теорії коду А. Дензінгом, Д. Хаймсом та іншими [6, p. 10–15].

Така неоднозначність висновків сприяла розвитку нашого інтересу та відповідних дій по реалізації дослідницького проекту (з використанням тесту угруповання картинок), в основу якого було покладено дослідження когнітивного ресурсу як прихованого «медіатора» відтворення та закріплення соціальної нерівності. Метод і методику дослідження було перевірено за допомогою попереднього пілотажного дослідження[2], результати якого висвітлені у ряді наших публікацій.

У листопаді-грудні 2013 був реалізований польовий етап повномасштабного дослідження[3]. Основна мета дослідження полягала в тому, щоб виявити фактори формування (розвитку) і трансформації когнітивних кодів, як складових когнітивного ресурсу.

Завдання дослідження: 1) перевірити основний висновок згаданого вище пілотажного дослідження про диференціацію когнітивних кодів дітей 5–6 років за ступенем складності на прості (обмежені) і складні (розвинені); 2) виявити наявність/відсутність взаємозв'язку ступеня складності кодів та соціального походження; 3) визначити роль освіти в розвитку когнітивних кодів.

Згідно із завданнями дослідження, були висунуті наступні *гіпотези*:

1) ступінь складності когнітивних кодів у дітей (як їх носіїв) корелює з родом і видом професійної діяльності батьків цих дітей; 2) з урахуванням того, що ці коди не ригідні та можуть розвиватися, провідним фактором гальмування/інтенсифікації їх розвитку є специфіка вторинної педагогічної праці, зокрема, ступінь її авторитарності/демократичності.

[1] Зокрема, маються на увазі здібності узагальнення, абстрагування та класифікації об'єктів реальності, які у значній мірі визначають подальші успіхи когнітивного розвитку, готовність до здійснення більш складних розумових процедур.

[2] Харків, 2013 р. Вибірка випадкова, квотна (квота на стать); n1 = 202 (діти 5–6 років), з них 104 – школярі пе-рших класів та 98 – вихованці підготовчих груп дитячих комбінатів; n2 = 8, з них 5 – вчителі молодших класів, 3 – вихователі-методисти.

[3] Харків, 2013–2014 рр. Вибірка випадкова, квотна (квота на стать); n1 = 402 (діти 5–6 років; з них 299– учні 1-х класів ЗОШ та 103 – вихованці підготовчих груп дитячих комбінатів); n2 = 16 – вчителі 1-х класів та вихователі-методисти дитячих комбінатів.

Процедура перевірки гіпотез вимагала комплексного використання відразу декількох методів: 1) тестування (із застосуванням тесту угруповання картинок) дітей 5–6 років (n=402); 2) анкетування і напівформалізованого інтерв'ю з педагогами (n=16); 3) глибинних групових інтерв'ю з тими ж педагогами.

В якості тестового матеріалу (тобто у якості картинок) ми використовували картки Г. Домана, а саме 4 комплекти карток по 10 штук, кожен з яких включав групу зображень: дикі тварини, домашні тварини, овочі, фрукти. Як ми вже писали, досвід застосування тесту угруповання картинок свідчить про те, що носії різних когнітивних кодів, імовірно, будуть застосовувати різні принципи угруповання, тому, що різні за складністю когнітивні коди породжують відповідні комбінаторні можливості організації сенсу. Семантичний базис простих кодів представлений конкретними смислами, залежними від локального контексту. Семантичний базис складних кодів – більш універсальними, менш залежними від локального контексту смисли.

Перекладаючи сказане на мову угруповання картинок, наведемо приклад із зображеннями овочів. Перед випробуваними ставилося завдання розділити 10 зображень на групи (кількість груп не обмежувалася) так, як він вважає за потрібне. При виконанні цього завдання носій простого коду, скоріше за все, буде використовувати відповідний (простий) принцип угруповання, прив'язуючись до локального контексту, який не виходить за рамки його повсякденного життя або тієї ситуації, яка склалася безпосередньо на момент дослідження. Найімовірніші варіанти угрупування: за кольором, за формою (орієнтуючись саме на зображення на картинках, а не на образи відповідних об'єктів, збережені в пам'яті) або ж за смаком (керуючись особистими смаковими уподобаннями). Якщо випробуваний є носієм складного коду, найімовірніше, він буде використовувати складний принцип угруповання, віддаляючись від локального контексту, підключаючи абстрактне мислення, об'єднуючи/розділяючи не стільки зображення, скільки об'єкти реальності, символами яких ці зображення є. Окрім зазначених варіантів угруповання носій складного коду, швидше за все, згадає про те, що є овочі, які ростуть на поверхні землі, а є ті, що визрівають під землею, і відповідним чином угрупує зображення цих овочів (звичайно, за умови, що він все життя прожив в місті і не отримав це знання дослідним шляхом, тобто через безпосередню участь у польових роботах разом з агентами первинної соціалізації). Носії складного когнітивного коду можуть демонструвати і інші варіанти угруповання, активно підключаючи фантазію, асоціативне мислення, звертаючи увагу на найдрібніші деталі.

Слід зазначити, що стосовно всіх описаних вище прикладів угруповання, можна говорити тільки у термінах ймовірності. Особливо це стосується носіїв складного коду, кожен з яких, в силу певних обставин (втома, небажання активно включатися в роботу та ін.), може використовувати простий принцип угруповання, спрощуючи тим самим собі завдання. Окрім того, носії складного коду можуть використовувати простий принцип угруповання з причини побоювання виконати своє завдання «нетипово», а отже (в їх розумінні) – невірно. Таким чином, вони ніби «перестраховуються», свідомо обираючи більш простий, але вочевидь правильний варіант угруповання. Носій простого коду може демонструвати складний принцип угруповання, тільки в одному випадку – якщо він «підгледів», як це зробив носій складного коду. Проте основним індикатором ступеня складності когнітивного коду, все ж таки, є не те, як саме згруповані картинки, а те, скільки варіантів угруповання продемонстрував випробовуваний і наскільки логічними були його пояснення. Чим більше варіантів угруповання – тим складнішим є когнітивний код його носія, тим більше вимірів включає модель соціальної реальності, існуюча в його свідомості, тим легше буде пристосуватися до специфіки системи освіти.

Для того щоб переконатися, що випробуваний не підслухав/підгледів, а слідував певній логіці, виконуючи поставлене завдання, окрім ступеня розвиненості когнітивного коду ми намагалися визначити і ступінь розвиненості мовного (лінгвістичного) коду.

Пілотажне дослідження показало, що строго розділити коди на простий / складний, розвинений/обмежений – завдання важко здійсненне. Тому, виконуючи процедуру операціоналізації, ми вирішили задати ці дихотомічні ознаки порядковими шкалами, ранжируваними за ступенем складності когнітивного і розвиненості мовного кодів (від більшої до меншої). Ознака складності когнітивного коду включила чотири альтернативи: 1) «складний» код; 2) «скоріше складний»; 3) «скоріше простий»; 4) «простий». Індикаторами в даному випадку виступили: а) кількість варіантів угруповання картинок; б) прив'язка до локального/глобального контексту; в) активність підключення абстрактного мислення і фантазії[4]. Ознака мовного коду також була представлена чотирма альтернативами, а саме: 1) «дуже розвинений» код; 2) «достатньо розвинений»; 3) «скоріше обмежений»; 4) «обмежений». Індикаторами виступили: а) вміння/невміння випробуваного пояснювати логіку угруповання; б) простота/складність мови пояснення[5].

Відповідно до другого завдання дослідження, типи кодів (визначені за ступенем складності і розвиненості) слід було зіставити із соціально-статусними характеристиками сім'ї їх носія (випробовуваного), такими як: рівень освіти та професійна приналежність батьків, матеріальне становище сім'ї. Для визначення цих характеристик були застосовані методи анкетування чи напівформалізованого інтерв'ю з педагогами (метод обирався в залежності від побажання респондентів). Але у якості головної ознаки, на яку ми орієнтувалися у пошуках значущих зв'язків, виступила професійна приналежність

[4] 1) «Складний» код (випробовуваний демонструє 3–4 варіанти угруповання картинок; підключає абстрактне мислення, фантазію; контекст, з якого черпаються смисли, порівняно широкий; доступно і виразно пояснює, хід своїх думок при виконанні поставленого завдання); 2) «скоріше складний» код (випробовуваний демонструє 2 варіанти угруповання, хоча б один з яких (або обидва) є наслідком абстрактного мислення, відірваний від лока-льного контексту; зрозуміло пояснюється принцип угрупування; 3) «скоріше простий» (якщо випробовуваний демонструє 2 варіанти угруповання, в обох випадках прив'язуючись до локального контексту або 1 варіант – не прив'язаний до локального контексту, але без належних пояснень, чому згрупував саме так, а не інакше); 4) «простий» (якщо продемонстрований тільки один варіант угруповання з очевидною прив'язкою до локально-го контексту, яка простежується і в поясненнях випробуваного; картинки згруповані хаотично, логіка угрупо-вання відсутня; випробуваний не може пояснити, чому згрупував саме так, пояснює неправильно або мовчить).

Було помічено, що носії складного коду групували картинки так, що першою, як правило, йшла найбільш від-далена від локального контексту комбінація.

[5] 1) «Дуже розвинений» код (якщо випробовуваний все правильно пояснює, використовуючи при цьому довгі фрази, складні речення та звороти, метафори, узагальнюючі слова); 2) «достатньо розвинений» (якщо пояснює правильно, але односкладово, тобто є носієм типового (модального для групи дітей саме цього віку) коду; 3) «скоріше обмежений» (якщо пояснення випробуваного невиразні, при цьому використовуються вирвані з контексту слова, незакінчені фрази тощо); 4) «обмежений» (якщо дитина мовчить або видає незрозумілі звуки).

батьків. Адже (по Б. Бернстайну) діти, чиї батьки займаються розумовою працею, частіше є носіями складного коду, про що буде свідчити використання «складного» (не прив'язаного до локального контексту) принцип а угруповання, а також більша кількість варіантів угрупування. Діти, чиї батьки займаються переважно фізичною працею, частіше є носіями простого коду, про що свідчить застосування «простого» (прив'язаного до локального контексту) принцип а угруповання та обмеженої кількості варіантів угрупування.

Робота зі спеціальною літературою з дитячої психології та додаткові бесіди з практикуючими дитячими психологами показали, що ступінь складності (розвиненості) коду може залежати від того, наскільки активним є спілкування дитини зі «значущими» дорослими (мамою, татом, бабусею, дідусем, нянею, репетитором і ін.), а також з іншими дітьми в сім'ї. У зв'язку з цим, в анкету (бланк інтерв'ю) нами був введений ще один блок запитань, за допомогою яких можна було б оцінити внесок того чи іншого родича у виховання і розвиток дитини. В результаті ми з'ясували, що в переважній більшості випадків найбільш активним агентом первинної соціалізації є мати. Отже, саме «материнську» педагогічну працю слід розглядати в якості одного з найбільш впливових чинників формування кодів.

Ступінь розвиненості когнітивного коду залежить від форми вживання мови, тобто від того, як саме мати спілкується з дитиною, наскільки часто розмовляє з нею, наскільки детально відповідає на всі її запитання на кшталт: «Чому листя зелене?» тощо. Форма вживання мови багато в чому залежить від того, ким за професією є мати, який вид трудової діяльності (фізичний або розумовий) є для неї основним. Знову ж таки, за Б. Бернстайном, форма вживання мови матері, що займається фізичною працею, більш підходить для передачі практичного досвіду, і не сприяє формуванню складних когнітивних і розвинених мовних кодів, чого не можна сказати про матір, яка займається переважно розумовою працею, чия форма вживання мови більше підходить для опису та обговорювання абстрактних ідей, процесів, явищ, в'язків.

Як зазначалося вище, ми ставили перед собою завдання визначити не тільки фактори формування, але й фактори трансформації кодів. Гіпотетично, зокрема, з посиланням на теоретичну спадщину П. Бурдьє і Ж.-К. Пассрона, такою рушійною силою є вторинна педагогічна праця (тобто педагогічна діяльність педагога – вчителя, вихователя) [2, с. 44]. Перспектива підвищення/зниження ступенів складності та розвиненості кодів (когнітивного та мовного) залежить від специфіки цієї праці, а саме від того, наскільки суворим (авторитарним)/м'яким (демократичним) є педагог. Доведено, що надмірна суворість, вимога беззаперечного підпорядкування встановленим правилам, пригнічує будь-які прояви творчості [2, с. 150]. Це відбувається тому, що повноцінному розвитку творчого потенціалу сприяє потужний когнітивний ресурс, основою якого є складні коди, в той час як зайва строгість формує прості коди (під впливом батьків та інших членів сім'ї) і перешкоджає їх трансформації в складні (під впливом педагога).

Для отримання необхідної інформації про специфіку вторинної педагогічної праці, ми використовували метод глибинних інтерв'ю з педагогами (вихователями, вчителями) як найбільш активним і (на момент дослідження) агентами вторинного педагогічного впливу. Бланк інтерв'ю включав запитання, що дозволяли виявити цю специфіку (метод викладання, застосовувані санкції заохочення/покарання, близькість особистого контакту з вихованцями та ін.). Але в інтерв'ю всі педагоги говорили одне й те саме, згадуючи особистісно-орієнтований підхід в якості базиса їх педагогічної діяльності, відзначаючи, що дисципліна та строгість – запорука навчальних успіхів вихованців, учнів. Для того щоб зробити остаточний висновок про специфіку вторинної педагогічної праці, тобто визначити ступінь суворості педагога, ми використали метод спостереження (за спілкуванням педагога з вихованцями,учнями). У підсумку нам вдалося вивести шкалу ступеня суворості педагога, та розподілити за цією шкалою всіх педагогів (n=16), які брали участь в дослідженні разом зі своїми вихованцями, наступним чином: 1) «дуже строгий»; 2) «помірно строгий»; 3) «нестрогий»; 4) «невизначений».

Всі зібрані дані були об'єднані в одну анкету на кожного (з 402-х) випробуваного і оброблені за допомогою комп'ютерної програми. У якості методів аналізу даних використовувалися кластерний, факторний і кореляційний аналіз. У підсумку всі три завдання були розв'язані та зроблені наступні висновки.

По-перше, результати одномірного розподілу показали, що, дійсно, має місце диференціація дітей 5–6 років за ступенем складності кодів: 39,8% випробуваних є носіями простого когнітивного коду. Мовний код більшості (52%) можна позначити як «типовий», достатньо розвинений, з оглядом на вік.

По-друге, спираючись на результати кореляційного, факторного та кластерного аналізу, вдалося намітити чинники формування кодів. Спостерігається помірний зв'язок між ознаками професійної приналежності матері й батька (Т=0,4; К=0,4), а також освітою матері й батька (Т=0,4; К=0,4)[6]. Отже, можна припустити, що сукупність цих ознак утворює єдиний фактор, який впливає на ступінь розвиненості когнітивного та мовного кодів. Кореляційний аналіз також показав, що найбільш сильний зв'язок спостерігається між ступенями розвиненості кодів та професійною приналежністю матері (Т=0,3; К=0,4). Зв'язок з ознакою професійної приналежності батька є більш слабким (Т=0,2; К=0,35, відповідно), окрім того, навряд чи значення цих коефіцієнтів можна вважати достатньо надійними, з огляду на те, що більш ніж у чверті випадків (26,1% всіх опитаних) професія батька залишилася невідомою.

Результати опитування батьків та педагогів показали, що в переважній більшості випадків саме матері є головними і найактивнішими агентами первинної соціалізації дитини (агентами первинної педагогічної праці). Отже, для перевірки гіпотези про існування зв'язку між соціальним походженням дитини і ступенем розвиненості його когнітивного коду, ми використовували шкалу професійної приналежності матері. З метою здійснення більш глибокого аналізу, за основною шкалою професійної приналежності матері, яка в анкеті (та бланку інтерв'ю) мала вид відкритого питання, була побудована додаткова порядкова шкала, ранжирувана за принципом класової схеми Дж. Голдторпа, але з урахуванням завдань нашого дослідження, мала спрощений вигляд і включала 4 ранги, умовно позначені як: (1) «VIP-клас» (власники великого бізнесу і управлінці вищої ланки); (2) «інтелігенція-фахівці» (переважно – працівники розумової праці: вчені, педагоги, юристи тощо, а також службовці вищої ланки, лікарі, представники творчих професій); (3) «дрібні службовці» (в тому числі

[6] «Т» і «К» – коефіцієнти Чупрова і Крамера, які показують силу зв'язку між ознаками. Чим ближче значення «Т» і «К» до 0 – тим більш слабким є зв'язок. І навпаки, чим ближче «Т» і «К» до 1 – тим сильніше зв'язок.

бухгалтери, працівники пошти, медсестри тощо); (4) «представники робітничих професій та обслуговуючий персонал» (в тому числі, продавці, реалізатори, перукарі, поштарі тощо). З підключенням нової ознаки, було проведено кореляційний аналіз, який показав наявність помітного прямого зв'язку між професійною приналежністю матері і ступенем розвиненості когнітивного коду дитини (коефіцієнти рангової кореляції перевищили значення r=0,5[7]). Іншими словами, чим нижче професійно-класовий статус матері – тим менш розвиненим є когнітивний код її дитини. У випадку мовного коду зв'язок є більш слабким (коефіцієнти рангової кореляції Пірсона і Спірмена, відповідно, дорівнюють 0,3 і 0,35).

Результати факторного аналізу можна інтерпретувати в такий спосіб: по-перше, показники ступеня розвиненості і когнітивного, і мовного кодів найтіснішим чином корелюють між собою (відповідні факторні навантаження – r=0,8; r=0,7) та найбільш сильно пов'язані з професійною приналежністю матері (r=0,7) і почасти – з показниками успішності дитини у навчанні (r=0,5). В свою чергу, показники успішності більш пов'язані з освітою батьків і характером вторинної педагогічної праці (тобто за методикою нашого дослідження – зі ступенем суворості педагога).

Ступінь розвиненості когнітивного коду досить слабо пов'язаний з матеріальним становищем і складом сім'ї, статтю та особливостями характеру і поведінки випробуваного.

В цілому кореляційний та факторний аналіз підтвердили гіпотезу про наявність зв'язку між соціальним походженням і ступенем розвиненості когнітивного коду. Однак ми вирішили поглибити цей висновок. З опорою на результати факторного аналізу, за ознакою соціально-професійної приналежності матері (як найбільш активного та впливового агента первинної соціалізації за даними одномірного розподілу) за допомогою фільтрів, нами були виділені чотири кластери, назви яких співпадали з назвами альтернатив цієї ознаки: (1) «VIP-клас» (n=30); (2) «інтелігенція-фахівці» (n=76); (3) «дрібні службовці» (n=121); (4) «робітники і обслуговуючий персонал» (n=175). Як бачимо, розміри груп значно відрізняються, але і в цілому репрезентують реальну картину розподілу населення України за соціально-професійним статусом.

Аналіз одномірних розподілів по кожній з чотирьох груп показав, що найвиразніші відмінності між ними стосуються саме ступеня розвиненості кодів (як когнітивного, так і мовного). Як і очікувалося, частіше носіями складних та розвинених кодів є діти «інтелігенції-фахівців» (більшість яких є працівниками розумової праці). Серед них частка дітей зі складним когнітивним і дуже розвиненим мовним кодом не просто найвища, вона у 5 і 10 раз (відповідно) перевищує аналогічні показники в групі робітників і обслуговуючого персоналу (зайнятих переважно фізичною працею).

Роблячи висновок щодо факторів формування кодів зазначимо, що ані матеріальне становище сім'ї, ані її якісний і кількісний склад, ані будь-які інші соціально-демографічні характеристики сім'ї, пов'язані з соціальним походженням дитини, не справляють такого сильного впливу на розвиток когнітивного та мовного кодів, як рід і вид професійної діяльності, а також освіта батьків.

Згідно з метою дослідження, ми ставили перед собою завдання визначити не тільки фактори формування, але й фактори подальшого розвитку, ускладнення кодів. Зроблений нами аналіз даних дозволив намітити відповідні тенденції, які відбуваються під впливом вторинної педагогічної праці (ВПТ), здійснюваної агентами вторинної соціалізації – педагогами (вихователями і вчителями). Тут ми можемо говоримо тільки про тенденції, оскільки виявлений зв'язок є досить слабким. В принципі, низькі коефіцієнти зв'язку є цілком очікуваними, з огляду на те, що розвиток, ускладнення та/чи трансформація кодів – процес досить тривалий, а з урахуванням віку наших респондентів, цей процес тільки розпочався. Нагадаємо, що ми піддавали перевірці гіпотезу про наявність зв'язку між типом коду та специфікою ВПТ, яка визначається за ознакою ступеня суворості (строгості, авторитарності) педагога. Гіпотетично, між ознаками «когнітивний код» (або «мовної код») і «ступінь суворості педагога» має бути зв'язок, причому зворотній. В результаті такий зв'язок був нами виявлений, хоча і досить слабкий (r = −0,2). Конкретно в нашому випадку, з урахуванням напрямку ранжирування шкал, це могло б означати наступне: чим суворішим є педагог, тим більш простими/обмеженими є коди и його вихованців. Дане припущення змусило нас зробити більш глибокий аналіз.

Попереднє пілотажне дослідження показало, що при приблизно рівній чисельності вихованців «дуже строгих» та «помірно строгих» педагогів кількість носіїв складного когнітивного коду серед перших є майже в два рази меншою, ніж серед інших. Нажаль, розподіли за цими групами, отримані у результаті повномасштабного дослідження більш ніж у два рази відрізнялися за своєю кількістю, що виключило можливість будь-яких порівнянь. Тому ми вирішили знайти інший спосіб перевірки припущення, стосовно того, що стиль роботи педагога (особливості його педагогічної праці), впливає на перспективи розвитку, ускладнення кодів, сформованих попередньою (переважно, материнською) педагогічною працею. Підтвердити/спростувати це припущення можна, якщо порівняти дані по двом масивам: (1) дітей дошкільного віку та першокласників і (2) дітей, які навчаються другий рік (тобто, знаходяться під педагогічним впливом більш тривалий період часу). Для того, щоб уможливити такий порівняльний аналіз, по-перше (з використанням тих же методів), ми провели опитування 154 учнів 2-х класів та 6 педагогів, які є класними керівниками у цих класах[8], а по-друге, для порівняння ми взяли масив даних, отриманих за результатами першого етапу пілотажного дослідження, оскільки за об'ємом вибіркової сукупності він більш підходив для порівняльного аналізу (n=165; об'єкт дослідження – дошкільнята та першокласники).

Порівняльний аналіз показав послаблення зв'язку між ступенем розвиненості когнітивного коду і професією матері з T=0,4 (дошкільнята та учні 1-х класів) до T=0,3 (учні 2-х класів). Аналогічна тенденція послаблення зв'язку спостерігається і між ознаками когнітивного коду дітей та освіти їх матерів (з T=0,3 до T=0,2, відповідно). Окрім того, значення коефіцієнта λ-Гудмана[9], що показує силу впливу професії матері на розвиненість когнітивного коду, свідчить про те, що до кінця першого

[7] «r» – коефіцієнт рангової кореляції, що показує силу і напрям зв'язку між ознаками. Чим ближче r до 0, тим слабкіше зв'язок між ознаками; r прагне до −1 в разі сильного зворотного зв'язку, r прагне до 1 в разі сильного прямого зв'язку.

[8] Харків, 2013 р.; вибірка проста, квотна (квота на стать); n1 = 147 (діти 7–8 років – учні 2-х класів ЗОШ); n2=6 (вчителі 2-х класів).

[9] «λ-Гудмана» – коефіцієнт, який показує не тільки силу і напрямок зв'язку між ознаками, а й силу впливу кожної з двох ознак одна на іншу. Чим ближче λ до 0 – тим слабшим є вплив; λ прагне до −1 – у разі зворотного зв'язку і сильного впливу; λ прагне до 1 – у разі прямого зв'язку і сильного впливу.

семестру другого класу ця сила, хоча і не набагато, але, все ж таки, послаблюється (з λ=0,21 до λ=0,16).

Крім того, до кінця першого семестру 2-го класу трохи зростає сила зв'язку між ступенем суворості педагогів і ступенем складності і розвиненості когнітивних і лінгвістичних кодів їх вихованців (Т=0,2, порівняно з Т=0,1 – по групі дошкільнят та першокласників). Отже, можна припустити, що в групі вихованців більш суворого педагога частка дітей з розвиненим когнітивним кодом буде меншою, ніж у групі вихованців більш демократичних педагогів. Подальший аналіз підтвердив це припущення. Його результати наведені в таблиці.

Таблиця 1

Розподіли дітей за ступенем складності когнітивного та розвиненості мовного (лінгвістичного) кодів в залежності від ступеня суворості педагога (учні 2-х класів; n=154)

№ п/п	Ступінь складності/розвиненості кодів	Вихованці дуже суворого (авторитарного) педагога (n1=54;% до всіх опитаних по групі)	Вихованці помірно суворого (демократичного) педагога (n2=40;% до всіх опитаних по групі)
Когнітивный код			
1	Складний	11,1	35,0
2	Скоріше складний	33,3	35,0
3	Скоріше простий	18,5	15,0
4	Простий	37,0	15,0
Мовний код			
1	Дуже розвинений	3,7	15,0
2	Розвинений (у межах норми для дітей зазначеного віку)	51,8	75,0
3	Слабо розвинений	37,0	10,0
4	Обмежений	7,4	00,0 (!)

Спираючись на результати порівняльного аналізу, можна зробити наступні висновки: 1) по-перше, в групах вихованців авторитарних педагогів частка дітей зі складними когнітивними та дуже розвиненими мовними кодами є приблизно в 3 та 5 (відповідно) раз меншою, ніж в групах вихованців більш демократичних педагогів (що видно з таблиці); по-друге, з плином часу цей розрив збільшується, скоріше за все, унаслідок збільшенням періоду тривалості педагогічного впливу, адже у групі дошкільнят і першокласників він складав, 2–3 рази (нажаль, вимоги щодо максимального обсягу статті, обмежують наші можливості щодо презентації більш повного та детального опису даних, які підтверджують цей висновок); по-третє, в групі вихованців демократичних педагогів спостерігається послаблення сили зв'язку між ознаками соціального походження і ступенем розвиненості когнітивного коду (Т=0,31). У групі вихованців авторитарних педагогів сила такого зв'язку сягає Т=0,41.

І ще один дуже важливий висновок: як і очікувалося, має місце помірний зв'язок між ступенем розвиненості когнітивного і мовного кодів (r=0,55). Окрім того, більш високий ступінь розвиненості мовного коду, деякою мірою обумовлює ступінь складності когнітивного, про що свідчить λ=0,2. Отже, можна припустити, що мовні практики тих, хто навчається, деякою мірою обумовлюють їх схеми мислення, а педагогічні мовні (як варіант – дискурсивні) практики можуть стати засобом розвитку, розширення, ускладнення цих схем, накопичення (потужності) когнітивного ресурсу.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного нами дослідження підтвердили, що дослідження когнітивного ресурсу та кодів дозволяє вийти за рамки психології і зробити важливі соціологічні висновки щодо взаємозв'язку соціального походження, освіти та соціальної нерівності, виявити глибинні чинники відтворення та закріплення соціальної нерівності через освіту, яка для багатьох сьогодні стає не «ескалатором у світле майбутнє» (як це має бути), а слизькою гіркою, ступивши на яку шанси піднятися вгору без опори на батьків та їх соціальний статус, мізерно малі, в той час як освіта покликана вирівнювати ці шанси, незважаючи від соціального походження людини. Виявлення прихованих «медіаторів» процесу відтворення соціальної нерівності через освіту, таких як когнітивний ресурс, дозволяє вийти на рівень конкретних рекомендацій стосовно коригування програм і методів навчання, організації та структурування педагогічних практик, педагогічного дискурсу з орієнтацією на педагогіку когнітивного і мовного «підтягування» дітей, чий соціальний досвід привів до того, що вони цього потребують для подальшого просування вгору спочатку по освітніх, а потім і по соціальних сходинах.

Список літератури:

1. Бернстайн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса / Б. Бернстайн. – М. : Просвещение, 2008. – 272 с.
2. Бурдье П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдье, Ж.-К. Пассрон; Пер. с фр., рпедисл. Н. А. Шматко. – М. : Просвещение, 2007. – 267 с.
3. Горюнова Н. Б. Операциональные дескрипторы когнитивного ресурса и продуктивность решения тестовых задач и задач-головоломок / Н. Б. Горюнова, В. Н. Дружинин // Психологичекий журнал. – 2001. – Т. 22. – № 4. – С. 21–29.
4. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М.: Академич. проект, 2002. – 880 с.
5. Alexander J. C. Formal and Substantive Voluntarism in the Work of Talcott Parsons: a Theoretical and Ideological Reinterpretation / Jeffrey C. Alexander // American Sociological Review. – Apr., 1978. – Vol. 43. – № 2. – Pp. 177–198.
6. Discourse and reproduction: essays in honor of Basil Bernstein. – Cresskill, NJ, Hampton Press. – 1995. – Pp. 4–24.
7. King R. Bernstein's sociology of the school: some propositions tested / R. King // British journal of sociology (London). – 1976. – Vol. 27. – № 4. – Pp. 430–443.
8. Sadovnik A. R. 1991. Basil Bernstein's theory of pedagogic practice: a structuralist approach / A. R. Sadovnik // Sociology of education (Washington, DC). – Vol. 64. – № 1.– Pp. 48–63.
9. Shor I. Empowering education: critical teaching for social change / Ira Shor. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 225 p.
10. Tough J. Listening to children talking: A guide to the appraisal of children's use of language / J. Tough. – London: Ward Lock Educational, 1976. – 174 p.

Нечитайло И.С.
Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

КОГНИТИВНЫЙ РЕСУРС КАК ЛАТЕНТНЫЙ «МЕДИАТОР» ВОСПРОИЗВОДСТВА И ЗАКРЕПЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО НЕРАВЕНСТВА

Аннотация
Приведены результаты социологического исследования когнитивного ресурса (в частности, составляющих его когнитивных кодов) как посредника в процессе воспроизводства и закрепления социального неравенства посредством образования. Выявлены факторы формирования простых и сложных кодов, связанные с социальным происхождением, а также спецификой первичного педагогического труда, осуществляемого агентами первичной социализации – родителями и др. Обозначены факторы развития кодов, связанные со спецификой вторичного педагогического труда, осуществляемого агентами вторичной социализации – учителями и др.
Ключевые слова: когнитивный ресурс, когнитивный код, языковой код, неравенство, образование, педагог.

Nechitaylo I.S.
Kharkiv University of Humanitarians «Peoples Ukrainian Academy»

COGNITIVE RESOURCE AS A LATENT «MEDIATOR» REPRODUCTION AND ROOTING OF SOCIAL INEQUALITY

Summary
The results of the sociological research of study of cognitive resource (consisting of the codes) as a mediator of reproduction and strengthening of social inequality through education. The factors of formation of simple and complex codes related to the social origin, as well as the specifics of the primary pedagogical work carried out by agents of primary socialization (parents and others) are revealed. The factors of development of codes related to the specific secondary pedagogical work carried out by agents of the secondary pedagogical work (teachers, and others) are identifies.
Keywords: cognitive resources, cognitive code, language code, inequality, education, and teacher.

УДК 314.151.3-054.73

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ В УКРАЇНІ ЯК ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Тищенко Н.І., Піроцький Б.Ю.
Чернігівський національний технологічний університет

Проведено дослідження проблематики внутрішньо переміщених осіб. Визначено відмінності між поняттями «біженці» і «внутрішньо переміщені особи». Охарактеризовано шляхи вирішення проблем вимушених переселенців.
Ключові слова: проблеми, внутрішньо переміщені особи, біженець, вимушені переселенці, внутрішні біженці.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми «українських біженців» постала цієї весни внаслідок російської агресії в Криму та подій на Сході України. Українці змушені були покинути свої домівки, щоб уникнути збройних конфліктів і насильства.

Частина біженців звернулася за притулком до країн Євросоюзу, США, Канади та інших країн, але більшість утікачів стали внутрішніми переселенцями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терміни «біженці» і «внутрішньо переміщені особи» не є тотожними, хоча мають певні спільні риси. Згідно ст. 1 ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 (далі – Закон), біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Законом визначено також такі терміни як: додатковий захист, особи, які потребують тимчасового захисту, статус біженця, пункт тимчасового розміщення біженців, тимчасовий захист тощо.

Розділ ІІ Закону визначає порядок визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, втрату, позбавлення статусу біженця та додаткового захисту.

Але цей Закон регулює питання соціального захисту осіб, які не є громадянами України, і він не може врегулювати сучасний стан масового переселення населення в межах України. Згідно міжнародного права вони не є біженцями, вони визначаються як внутрішньо переміщені особи, і це принципово відрізняє їх від біженців.

За даними ООН станом на середину вересня 2014 року зареєстровано 250 тисяч вимушених пе-

© Тищенко Н.І., Піроцький Б.Ю., 2014

реселенців всередині країни і близько 200 тисяч біженців. ООН визнає, що реальне число переселенців і біженців безперечно вище за ці дані.

«Внутрішньо переміщені особи», «внутрішні біженці», «внутрішні переселенці», «вимушені переселенці» – це особи, які покинули свої помешкання внаслідок подій, які відбуваються на території Криму і Сходу України.

Внутрішньо переміщені особи – це люди або групи людей, які були змушені залишити свої домівки або місця проживання для того, щоб уникнути наслідків озброєного конфлікту, ситуацій насильства, порушень прав людини або стихійних лих, чи техногенних катастроф, і які не перетнули визнаний на міжнародному рівні державний кордон країни.

Біженці і внутрішньо переміщені особи змушені залишати свої місця проживання з однакових причин. Але біженці – це особи, які перетинають кордон, а внутрішньо переміщені особи залишаться на території свої держав.

Така категорія осіб в Україні за часів незалежності була зафіксована вперше.

За даними УВКБ ООН у першому півріччі цього року українці подали 4097 заявок на отримання притулку. Найбільшу кількість заяв подано до Польщі, США, Італії, Німеччини, Швеції.

Стосовно внутрішньо переміщених осіб єдиного реєстру немає, а з урахуванням людей, які перечікують у родичів або орендують помешкання самостійно не звертаючись за допомогою до держструктур, реальну їх цифру визначити дуже складно.

Серед відселених осіб значну кількість займають соціально вразливі категорії населення, такі як: діти, інваліди та особи похилого віку. Масштаб ситуації вимагає координації зусиль для вирішення їх проблем.

Перед внутрішніми біженцями постає ціла низка проблем і організаційних складнощів, а саме:

– забезпечення їжею і житлом;
– виплата пенсій і соціальних виплат;
– доступ до соціальних послуг;
– забезпечення місцями в дитячих садках і школах;
– вступ і продовження навчання у ВНЗ;
– надання медичної допомоги особам, що потребують спеціалізованої чи висококваліфікованої медичної допомоги;
– пошук роботи і працевлаштування;
– відновлення документів;
– та інші.

Проблеми переселенців мають не лише кількісний а й часовий вимір. При вирішенні будь-якого з вищезазначених питань людей чекають проблеми і перешкоди через відсутність відповідної законодавчої бази для забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб.

Новизна цієї проблеми показала, що державні органи виявилися зовсім не готові навіть до вирішення базових питань, таких як тимчасовий притулок для внутрішньо переміщених осіб, а значна частина виділеного житла не пристосована до проживання в зимовий період.

Затримки з виплатами пенсій і соціальних виплат викликані складнощами в оформленні документів, а також відносинами між банками і казначейством, яке перераховує гроші на рахунки. Мають місце проблеми із влаштуванням дітей переселенців до дитячих садків через черги.

Питання працевлаштування переселенців є досить актуальним, оскільки на практиці Державна служба зайнятості майже не пропонує цікавих варіантів для кваліфікованих претендентів.

Під постійною загрозою щодо забезпечення медичними препаратами знаходяться хворі на цукровий діабет і онкохворі.

Студенти, які навчались у ВНЗ в Донецькій, Луганській областях і на окупованій території Криму теж буде складніше продовжити навчання у ВНЗ в інших містах України.

Спільною проблемою є відсутність документів у переселенців, що перешкоджає отримати роботу за спеціальністю, поновитися на навчанні, отримати необхідну медичну допомогу, орендувати житло, знайти місце в дитячому садку.

Крім відсутності законодавства, вирішенню проблем заважає відсутність координації між різними установами, які відповідають за розв'язання названих вище проблем.

Висновки. Ситуація, яка склалася в країні вимагає негайного її вирішення. Забезпечити вирішення можливо шляхом прийняття закону про внутрішньо переміщених осіб, координації зусиль між державними установами і організаціями, а також за підтримки громадських організацій і волонтерів, співпраці з міжнародними організаціями. Розробити адекватні інструменти державного управління допоможе міжнародний досвід і схвалені у 1998 році ООН Керівні принципи з питань переміщення осіб всередині країни. Керівні принципи не є обов'язковим правовим документом. В них дано визначення терміну «внутрішньо переміщені особи» (подано раніше).

Керівні принципи передбачають захист від недобровільного переміщення, допомогу при переміщенні, гарантії безпечного повернення, переселення та реінтеграції, захисту від дискримінації, пов'язаної з їх становищем, забезпеченню прав і свобод відповідно до міжнародного і національного законодавства.

Національна влада зобов'язана і відповідальна за надання захисту і гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам. Внутрішньо переміщені особи мають бути захищені від насильства, тортур, голоду, від ведення війни, від використання людей як захисного щита, недобровільного вербування до збройних формувань та від загроз подібних дій.

Внутрішньо переміщені особи мають право просити і отримувати необхідну допомогу. У першу чергу задовольняються потреби незахищених категорій (діти, інваліди, люди похилого віку). Влада повинна сприяти єдності сімей, пошуком зниклих родичів тощо.

Внутрішньо переміщені особи мають право на достатній рівень життя (доступ до продуктів харчування, тимчасового житла, необхідного одягу, базових медичних послуг, психологічної та соціальної допомоги, доступ до освіти).

Внутрішньо переміщеним особам гарантується свобода пересування на території своєї країни і виїзду за її межі в пошуку притулку.

Влада зобов'язана видавати внутрішньо переміщеним особам всі документи, необхідні для реалізації їх прав, спростити заміну втрачених документів. Влада повинна сприяти поверненню їх майна, а якщо це неможливо – надавати відповідну компенсацію.

Внутрішньо переміщені особи мають приймати участь у плануванні та організації їх повернення чи переселення.

Держава повністю відповідальна за створення умов за яких права вимушених переселенців будуть захищені нарівні з правами всіх громадян але з урахуванням особливих потреб,що виникли в результаті раптового переїзду.

Список літератури:
1. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 (зі змінами), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17.
2. Керівні принципи ООН з питань переміщених осіб в середині країни від 22.07.1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml

Тищенко Н.И., Пироцкий Б.Ю.
Черниговский национальный технологический университет

ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫЕ ЛИЦА В УКРАИНЕ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация
Проведено исследование проблематики внутренне перемещенных лиц. Определены различия между понятиями «беженцы» и «внутренне перемещенные лица». Охарактеризованы пути решения проблем вынужденных переселенцев.
Ключевые слова: проблемы, внутренне перемещенные лица, беженец, вынужденные переселенцы, внутренние беженцы.

Tishchenko N.I., Pirotskyi B.Y.
Chernihiv National Technological University

INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE AS A PROBLEM OF MODERNITY

Summary
A study of the problems of internally displaced persons. Identified differences between the concepts of «refugees» and «internally displaced persons». Characterized the solutions to the problems of internally displaced persons.
Keywords: problems, internally displaced persons, refugees, IDPs, internal refugees.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 911.3 : 314 (447.43)

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОЗНАЧЕНОСТІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Колесницька Н.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

Автор робить спробу історико-політологічного аналізу створення Львівської області. Розглянуто різні періоди і види правління на території, що зараз становить Львівщину. Взято до уваги етнічний склад населення у різний час. Виділено регіональний аспект правління.
Ключові слова: Дрогобицька область, Львівська область, регіон, СРСР, Україна.

Постановка проблеми. Україна офіційно порівняно ще зовсім молода держава – всього лише 23 роки незалежної історії. Географія поселень України, як і більшості країн світу, є територіальною основою життєдіяльності всього суспільства. До сих пір відбувається вибір у формуванні і проведенні політики: чи то централізованої, чи то регіональної на місцях. Одним з найважливіших завдань регіональної політики є питання стабілізації внутрішньополітичних процесів, консолідації нації в цілісний організм та остаточного утвердження демократичних стандартів.

Саме тому автор вирішила детальніше розглянути історію формування однієї з областей держави для висвітлення тих особливостей, які можуть допомогти в управлінні регіоном. Автор розглядає Львівську область як об'єкт дослідження, адже саме територія даної області побувала під владою найрізноманітніших режимів, та попри все зберегла свою національну ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукових праць щодо висвітлення історії виникнення та розвитку Львівської області, як таких, немає. Є праці вчених з регіоналістики, де дане утворення розглядається в загальному плані. Цікавим виглядає трактування території в роботах радянських дослідників. Характерною особливістю радянської історіографії став вибірковий, тенденційний розгляд питань суспільно-політичного, соціально-економічного та духовного життя західного регіону України в обов'язковому зв'язку з ідеологічними настановами вищих партійних інстанцій. Складний та суперечливий процес поновлення у краї радянської системи висвітлювався виключно у позитивних тонах, з акцентуванням на особливій ролі Комуністичної партії в справі подолання економічної і культурної відсталості західних областей УРСР та їхнього успішного розвитку за роки радянської влади [1; 2; 3; 4]. З сучасних дослідників можна виділити М. Дністрянського [5], М. Долішнього [6] та І. Зварича [7].

Мета статті полягає у висвітленні політичних особливостей історичного формування Львівської області.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

розкрити історичні етапи формування Львівської області;

показати особливості влади іноземних загарбників на території;

проаналізувати зміни етнічного складу протягом історичного формування Львівської області;

виявити тенденції успішної регіональної політики при розгляді Львівської області.

Виклад основного матеріалу. Львівська область – адміністративно-територіальна одиниця (область) на заході України. Площа області складає 21833 км^2. Обласний центр знаходиться у м. Львові. Є однією з трьох областей історично-культурного регіону Галичина, частиною Карпатського єврорегіону. Межує з Волинською, Рівненською, Тернопільською, Івано-Франківською та Закарпатською областями, має вихід до державного кордону з Республікою Польща. Адміністративно поділяється на 20 районів. Утворена 4 грудня 1939 року після анексії Західної України Радянським Союзом за Пактом Молотова-Ріббентропа. Власне це все офіційна інформація, яка доступна усім, але ж насправді історія Львівської області сягає далеко за 1939 рік.

Історія земель Галичини – дуже суперечливе питання. Адже до сих пір нема одностайності в тому, хто проживав на цих землях до приходу туди князя Данила. Протягом століть Галичина знаходилась під владою різноманітних держав: Польща, Австро-Угорщина, Німеччина, СРСР. Під час правління іноземців відбувались в тій чи іншій мірі заходи щодо нівелювання української ідентичності та культури. Заходи були різного масштабу та різної сили, але мета завжди залишалась єдина. Українськість намагались зробити другорядною, щоб витіснити назавжди і таким чином присвоїти територію у всіх планах. Та етнічним мешканцям вдавалось зберегти своє, особливо в сільській місцевості.

У 1870 році Галичина одержала статус автономного управління. 1 листопада 1918 року у Львові проголошено Західно-Українську Народну Республіку. Але новостворена держава проіснувала всього декілька місяців –після кривавої українсько-польської війни Галичина знову на 20 років опиняється під владою Польщі. Цей період був особливо важким для українського населення Галичини. Окремо було підтверджене зобов'язання Польщі про надання цьому краю спеціального самоуправління, коли 26 вересня 1922 р. за ініціативою міністра закордонних справ Польщі та одного із очільників табору пілсудчиків Г. Нарутовича сейм схвалив закон про принципи воєводського самоуправління: зокрема, у Львівському, Тернопільському, Станіславському воєводствах. Передбачалось заборонити колонізацію державою цих воєводств, а також відкрити у Львові «Руський університет». Але, як слушно зауважує З. Баран, після рішення Ради послів 1923 р. про закон усі забули, і жодні автономічні органи протягом усього 20-річчя не створювались [8, с. 63-64].

Головним чинником докорінної зміни політичного устрою західноукраїнського регіону виступав зовнішній фактор – поділ сфер впливу між СРСР і Німеччиною заради реалізації планів пролетарської революції та світового панування арійської нації, відповідно.

«Возз'єднання» західноукраїнських земель з Радянською Україною у 1939 р., яке супроводжувалося спробами радянізації й комунізації краю, початком масових репресій сталінського режиму стосовно інакодумців, звичайно не сприяло подоланню ментальних відмінностей, адже комуністично-радянське відторгалося як «чуже» [9, с. 24-25].

3 жовтня 1939 р. в колишніх південно-східних воєводствах Другої Речі Посполитої було утворено обласні тимчасові управління: Львівське, Станіславське, Тернопільське і Луцьке.

© Колесницька Н.М., 2014

1-2 листопада 1939 р. П'ята позачергова сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з УРСР. 13-15 листопада 1939 р. позачергова сесія Верховної Ради Української РСР ухвалила закон про прийняття Західної України до свого складу. Прийнятий Верховною Радою УРСР 1 листопада 1939 р. Закон передбачав прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки і «возз'єднати тим самим великий український народ в єдиній українській державі» [10, с. 245]. 14 листопада Верховна Рада УРСР одностайно ухвалила закон про прийняття до складу республіки Західної України.

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. на території Західної України було утворено шість областей. Замість повітів у січні 1940 р. створено 202 сільські райони. У Волинській, Дрогобицькій і Рівненській областях створено по 30 районів, Львівській і Станіславській – по 37, Тернопільській – 38 районів. У Львові, крім того, створено 4 міських райони [11, с. 157].

Принципи нацистської расової політики реалізовувалися на окупованій території через запровадження відповідної системи управління. Так, вже 16 липня 1941 р. було прийняте рішення про розчленування території України і приєднання до польського Генерал-Губернаторства, Королівства Румунії та створення рейхскомісаріату «Україна». 1 серпня 1941 р. відбулась урочиста церемонія передачі влади у Східній Галичині військовим командуванням цивільній адміністрації Генерального Губернаторства. Генерал-губернатор «виконає волю Вождя відносно привернення і довершення в Галичині суверенності Німецької Держави і цим цілковито усуне нещасливий розвиток, який ця країна мусіла пережити внаслідок версальського договору» [12, с. 1-2]. Цей крок остаточно розвіяв ілюзії тієї частини західноукраїнського суспільства, яка сподівалася на відродження національної державності під егідою Третього рейху [13, с. 327]. Більше того, в німецькій «Інструкції для поводження з українським населенням» зазначалось, що стосовно протестів української спільноти проти поділу українських земель, необхідно відповідати в такий спосіб: мовляв Україна врятована від більшовизму німецькою кров'ю, тому Німеччина залишає за собою право вирішувати долю окремих українських регіонів, враховуючи вимоги загального політичного становища [14, с. 25]. Включення Галичини до складу Генерального Губернаторства роз'яснювалось в місцевій пресі так: «Привернення приватної власності. Свобода народно-культурного життя і віросповідання. Поворот до державної єдності і європейського культурного суспільства» [15, с. 178].

Початок відновленню радянського режиму в західних областях України поклало звільнення їх від німецької та румунської окупації у ході важких та кровопролитних боїв. 18 липня 1944 р. радянські війська розпочали Львівсько-Сандомирську операцію, у результаті якої 27 липня разом з відділами польської Армії Крайової оволоділи Львовом.

Дрогобицька область була створена Указом Президії Верховної ради СРСР від 4 грудня 1939 р. До її складу були включені місто Дрогобич і повіти: Дрогобицький, Добромильський (в нових кордонах), Жидачівський, Лісковський (у нових кордонах), Мостиський, Перемишльський, Рудковський, Самбірський, Стрийський, Туркський. 17 січня 1940 Президія Верховної Ради УРСР видала указ про створення Дрогобицької області з затвердженням складу її районів.

Станом на 1 вересня 1946 р. у складі Дрогобицької області перебувало: 4 міста обласного підпорядкування; 13 міст районного підпорядкування; 27 сільських районів; 7 селищ міського типу; 672 сільських ради.

Всього в область входило 1139 населених пунктів. У 1950 р. у 18 містах і 9 смт мешкало 25% населення області.

Станом на 1 січня 1941 року населення Дрогобицької області становило 1 111 000 осіб. У 1956 р. чисельність населення області вже складала 853000 чоловік.

Межі області змінювалися: у березні 1945 року до Польщі згідно з радянсько-польським договорами відійшли:

· Бірчанський район з районним центром Бірча,
· Ліськівський район з районним центром Ліська,
· західна частина Перемишльського району (з містом Перемишль),
· у травні 1948 року до Польщі відійшов Медиківський район,
· У 1951 відповідно до договору до Польщі відійшов Нижньо-Устріцький район.

21 травня 1959 Дрогобицька область була включена до складу Львівської області, утворивши її південну частину. Це була остання велика зміна адміністративно-територіального поділу України на обласному рівні. На момент скасування область складалась з 20 районів і 4 міст обласного підпорядкування (Борислав, Дрогобич, Самбір, Стрий).

Даний історичний факт завершує формування Львівської області в її сучасній територіальній окресленості. За часів знаходження території під впливом різних держав відповідно змінювався й етнічний склад населення. В часи правління Польщі значно зросла кількість поляків, які розвивали тут торгівлю і яких масово виселяла радянська влада по закінченню війни. Оселялись тут й німці та австрійці. Після прийняття Галичини до складу УРСР масово ринули на Захід росіяни, яких направляли сюди як очільників керівного апарату та спеціалістів для проведення індустріалізації краю.

Після здобуття Україною незалежності на порядку денному опинилося питання розробки та впровадження в усі сфери життєдіяльності суспільства загальновизнаного нового соціально-економічного районування України, яке б не тільки забезпечило єдність і незалежність національного господарського комплексу, але й сприяло б ефективному розвитку окремих територіальних суспільних систем різного ієрархічного рівня.

Сучасну ієрархічну і територіальну структуру адміністративного устрою Україна в своїй основі успадкувала від УРСР, водночас основні риси територіального управління УРСР сформувалися ще у 30-их роках. Обласний поділ України почав формуватися з 1932 року. Велика контрастність за показниками кількості населення та розмірами території визначає неоднакову вагу різних регіонів у загальнонаціональному масштабі і не може бути позитивним чинником як у соціально-економічному, так і в політико-географічному аспектах.

Висновки і пропозиції. Враховуючи вищевикладене, стає цілком зрозумілим, що реорганізацію адміністративно-територіального устрою потрібно здійснювати, виходячи з особливостей конкретного місця й часу. Ця вимога є дуже актуальною для України, яка лише в 1991 р. здобула незалежність, отримавши у спадок усі проблеми та вади соціалістичного адміністративно-територіального планування. Ефективно діюча система влади й управління можлива на основі оптимального поєднання загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів.

Незважаючи на так зване возз'єднання в одній державі під покровом СРСР, мешканці Заходу відчували всю неправомірність за висловлення бажання жити в своїй незалежній країні. Не можна недооцінювати вклад населення Галичини у при-

скорення розпаду СРСР та проголошення власної держави – України. Для населення Львівської області ніколи не була і не є характерною орієнтація на модель політичної культури, що панувала в СРСР (патерналізм, відсутність індивідуального мислення тощо).

Пріоритет потрібно надавати самоврядуванню населених пунктів (міст, селищ і сіл), а не великих регіонів. Ідея самоврядування великих регіонів, а зараз вже часто говорять і про автономію регіонів, в умовах ще недостатньо сконсолідованої держави, може призвести до порушення її цілісності.

Список літератури:

1. Історія Української РСР. Том восьмий. Кн. 1. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945 – 70-і роки) / Ред. кол.: А. В. Лихолат (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 391 с.
2. Ковальчак Г. І., Сливка Ю. Ю., Чугайов В. П. Подія великого історичного значення / Г. І. Ковальчак, Ю. Ю. Сливка, В. П. Чугайов. – К.: Політвидав України, 1979. – 220 с.
3. Нариси історії Комуністичної партії України / Авт. кол.: І. Д. Назаренко (керівник) та ін. – К.: Політвидав України, 1971. – 675 с.
4. Очерки истории Коммунистической партии Украины / Авт. кол.: В.И. Юрчук (руководитель) и др. – К.: Политиздат Украины, 1977. – 815 с.
5. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі / М. С. Дністрянський. – Львів, 2000. – 310 с.
6. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети/ М. І. Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. – 511 с.
7. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / І. Т. Зварич. – К.: Дельта, 2009. – 320 с.
8. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В двох томах. Т. 2. – 1941-1976. / Ред. кол.: В. І. Юрчук (відп. ред.) та ін . – К.: Політвидав України, 1977. – 1022 с.
9. Світленко С. І. Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1939–1945 років у проблематиці історії ментальності / С. І. Світленко // Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939–1945 рр.): актуальні проблеми історії: матеріали «круглого столу», Дніпропетровськ, Дніпропетровський нац. ун-т, 7 травня 2010 р. / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Дніпропетровськ: Герда, 2010. – С. 24-25.
10. Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів / Упор.: М. І. Панчук (керівник), І. Л. Гошуляк, С. С. Діброва, Ю. І. Зінченко, Ю. А. Левенець, С. П. Пишко, Л. П. Польовий, А. А. Соловйова, О. А. Спірін, Д. С. Щедріна / Ред. кол.: І. Ф. Курас (гол.) та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 245.
11. Кондратюк К. Становлення і характер радянської влади в Західній Україні (вересень 193 – червень 1941 рр. / К. Кондратюк, С. Кондратюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. - № 5-6. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 157.
12. Вирішальний момент судьби Галичини. Стаття Державного секретаря Др. Бюлера // Воля. Орган Окружної Управи в Копичинцях. – Копичинці. – 1941. – Ч. 2 (3 серпня). – С. 1–2.
13. Гончаренко О. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси: у 2-х кн. / Ред. кол.: В. А. Смолій (гол. ред. кол.) Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 321–367.
14. Вєдєнєєв Д., Кучер В. Українці проти нацизму: політичний вимір / Д. Вєдєнєв, В. Кучер. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – 84 с.
15. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження: у 2-х т. / НАН України. ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ україніки. Відділення «НДЦ періодики»; наук. ред.-консульт. М. М. Романюк; відп. ред. Л. В. Сніцарчук / К. Курилишин. – Львів, 2007. – Т. 1: А–М. – 640 с.

Колесницкая Н.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ТРАНСФОРМАЦИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Автор делает попытку историко-политологического анализа создания Львовской области. Рассмотрены различные периоды и виды правления на территории, которая сейчас составляет Львовщину. Принято во внимание этнический состав населения в разное время. Выделен региональный аспект правления.
Ключевые слова: Дрогобычская область, Львовская область, регион, СССР, Украина.

Kolesnytska N. M.
National University «Lviv Polytechnic»

HISTORICAL AND POLITICAL FEATURES OF FORMATION AND TRANSFORMATION OF LVIV REGION TERRITORIAL CERTAINTY

Summary
The author tries to make historical and political analysis of the Lviv region's creation. The different periods and types of rule over the territory that is now Lviv region are considered.It is taken into account the ethnic composition of the population at different times. It is highlighted regional aspect of government.
Keywords: Drohobytska region, Lviv region, region, USSR, Ukraine.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 373.016:796-057.87

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ УМІНЬ І НАВИЧОК В ОСНОВНИХ ЛОКОМОТОРНИХ АКТАХ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Грицюк С.А.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Досліджено теоретичні питання особливостей здійснення основних видів рухової діяльності у молодшому шкільному віці. Визначено можливості формування умінь і навичок базових рухів у молодших школярів. Обумовлено необхідність розвитку рухових умінь і навичок дітей молодшого шкільного віку в умовах загальноосвітнього закладу.
Ключові слова: локомоторний акт, ходьба, біг, стрибки, уміння, навички, молодший школяр.

Постановка проблеми. Пошук шляхів результативного здійснення фізичного розвитку молодших школярів є актуальним для вирішення актуальних проблем оздоровлення населення України загалом. У молодшому шкільному віці закладаються основи багатьох життєво важливих фізичних якостей, серед яких особливе місце посідають рухові дії, формування рухових умінь і навичок, що відграють провідну роль у забезпеченні культури рухів. Людина, у якої на належному рівні сформувались рухові уміння і навички здатна вільно управляти власними рухами у будь-яких життєвих обставинах, уникати травмуючих ситуацій, постійно проявляє рухову активність, долати масово поширені в наш час явища гіпокінезії та гіподинамії. Оскільки рухова діяльність протягом людського життя видозмінюється, важливо знати її вікові особливості в онтогенезі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість руху в життєдіяльності людини, її фізичному розвитку засвідчує велика кількість наукових досліджень присвячених цій проблемі. Аналіз впливу рухової діяльності на людський організм став об'єктом біології, фізіології, психології, біомеханіки, педагогіки, теорії та методики фізичного виховання та б. ін. наук. Неоціненний вклад в розробку питань фізіології рухів, внесли праці видатних фізіологів: В. Бехтерєва, М. Введенського, І Павлова, І. Сеченова, О.Ухтомского. Їх ідеї отримали подальший розвиток в дослідженнях П.Анохіна, В. Бальсевича, М. Бернштейна, М. Зимкіна, О. Крестовнікова, А.Коробкова, Л. Чхаідзе, Я. Яроцького та ін. Учені значну увагу приділяють не лише природі рухів, але механізмам формування та управління ними. Учені-фізіологи досліджували і вікові межі найбільшого вдосконалення рухового апарату, сензитивного періоду формування рухових умінь і навичок. Т. Бєлова, Л. Букрєєва, А. Васютіна, В. Завацький, Л. Жданов, К. Кекчеєв, А. Кукуєва, Н. Леонтьєва, Л. Семенова, В. Фарфель та ін. у своїх дослідженнях дійшли висновку, що інтенсивний розвиток функцій рухового аналізатора спостерігається у дітей 7-13 років.

Розкриття фізіологічних основ регуляції моторики має велике значення для розробки педагогічних основ виховання і навчання дітей рухам. У наукових працях В. Ареф'єва, А. Бикової, Е. Вільчковського, А. Дубенчук, О. Дубогай, А. Кенеман, М. Козленка, О. Курок, І. Муратова, Н. Потехіної, Є. Тимофеєвої, С. Цвек та ін. встановлено, що рухова діяльність дітей дошкільного і шкільного віку є природною потребою, задоволення якої створює умови для формування основних структур і функцій організму.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У практиці фізичного виховання формування рухових дій у дітей відбувається без належного урахування біомеханічних особливостей їх структури і вікової специфіки. У цих умовах особливого значення набувають питання вивчення вікових особливостей виконання рухових дій дітьми молодшого шкільного віку і обґрунтування адекватних засобів і методів, що підвищують ефективність формування раціональної структури рухів, базових умінь і навичок здійснення рухової діяльності.

Мета статті – проаналізувати сутнісні особливості прояву основних рухових умінь і навичок у молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Важливою закономірністю життя людського організму є його безперервний розвиток, поетапне включення і зміна його функціональних систем. Гетерохронний характер розвитку організму торкається і його рухової функції.

Перший критичний період у розвитку рухової функції дитини припадає на період від трьох до трьох з половиною років. У цьому віці спостерігається прискорений розвиток фізичних якостей, зумовлений розширенням обсягу руху. Рубіжний період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку (5-7 років) вважається другим критичним періодом у розвитку рухової функції. У цей час різко збільшуються темпи росту тіла у довжину, дитина виростає на 7-10 см за рік. У зв'язку з початком навчання у школі у дитини абсолютно змінюється зміст повсякденної рухової діяльності. Вона оволодіває новими довільними рухами (малюванням, ліпленням, письмом тощо), на уроках фізичної культури – невідомими раніше фізичними діями. Все це спричинює створенню значної кількості умовно-рефлекторних зв'язків, що стають основою формування нових рухових навичок. На цьому етапі онтогенезу продовжує проявлятись гетерохронність у розвитку окремих органів і систем. Центральні відділення рухового аналізатора дозрівають до 13-14 років, а периферійні вдосконалюються до закінчення підліткового віку [4, с. 39-40].

На фоні цих фізіологічних особливостей у дітей молодшого шкільного віку формуються основні уміння і навички здійснення рухової діяльності.

Рухові уміння і навички, як явища і поняття, мають спільні і відмінні характеристики. Об'єднує їх те, що вони відображають рівень освоєння індивідом певних рухів. А відмінність полягає в різному характері способів управління рухами.

Рухові дії людини завжди цілеспрямовані. Способи ж їх виконання (техніка), контроль і регулювання можуть бути як неавтоматизованими, так і автоматизованими. Рухові дії, способи виконання яких здійснюються автоматизовано, тобто не вимагають спеціально спрямованої на них уваги і зосередженості називають руховими навичками. Залежно від особливостей елементів дії автоматизм у їх виконанні може бути частковим або повним.

На початкових етапах освоєння певні дії переважно вимагають свідомої регуляції. Під час повто-

© Грицюк С.А., 2014

рюваності і вправляння вони удосконалюються, стають більш доцільними, правильними, але лише за умови свідомого їх регулювання. Така здатність правильно управляти дією при зосередженні уваги на способах її виконання називається руховим умінням.

У процесі формуванні рухової дії виникає первинне рухове уміння, тобто дія, не доведена до значного ступеню автоматизації [5, с. 31].

Для первинних умінь, як вказують учені, характерні такі ознаки:

– постійна концентрація уваги в процесі дії;

– відносно невисока міра участі рухових автоматизмів в управлінні рухом;

– періодична зміна техніки рухів, а іноді і її порушення;

– недостатня поєднаність елементарних рухів і обумовлена цим нераціональна витрата часу [6, с. 135].

В результаті багаторазового повторення рухове уміння здатне автоматизуватися і перетворитись у рухову навичку. Одночасно навичка, що виникла на основі уміння може стати основою для виникнення нових умінь. Перенесення набутих умінь і навичок допомагає успішно освоювати нові дії.

Оптимальне здійснення людиною рухової діяльності, особливо у різних видах спорту, потребує наявності значної кількості рухових умінь і навичок, особливо в таких локомоторних діях як: ходьба, біг, стрибки та ін. Власне ці дії лежать в основі багатьох видів діяльності.

Під час опанування основними рухами, відбувається формування необхідних умінь і навичок. Їх якість залежить від багатьох чинників, одні з найважливіших із яких є вікові особливості. Розглянемо, як відбувається формування умінь і навичок у базових рухах молодших школярів.

Ходьба належить до циклічних локомоторних рухів і складається з багаторазових повторень одних і тих же рухів окремими частинами тіла у визначеній послідовності. Автоматизований кроковий рефлекс, що є фізіологічною основою ходьби, формується до кінця першого року життя дитини. Для ходьби характерно одноманітне повторення однакових фаз рухів, постійне одиничне чи подвійне опорне положення, тобто торкання землі однією чи двома ногами (рис. 1).

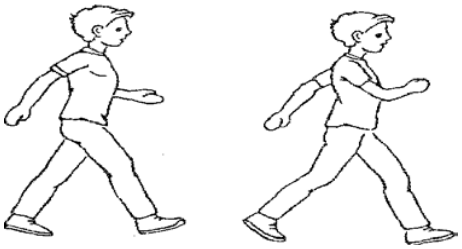

Рис. 1. Фази рухів при ходьбі

Ходьба, як і інші локомоторні акти, є складним рухом. В її регуляції беруть участь різні відділи центральної нервової системи, включаючи і кору великих півкуль головного мозку, одночасно в роботу включається більше 60% м'язів організму.

Навичка правильної ходьби передбачає узгодженість руху рук і ніг, ритмічність кроків, рівновагу, правильну поставу тулуба, що розвиває і зміцнює звід стопи. Швидкість ходьби залежить від частоти кроків (темпу) і їх довжини.

Переважання в щоденному руховому режимі ходьби вже в ранньому дитинстві формує міцну навичку в цій руховій дії. Фактично уже до 3-х років діти уміють вільно ходити. У наступних вікових періодах відбувається вдосконалення цього локомоторного акту шляхом деякого уповільнення довільного темпу ходьби.

Значна частина дітей 6-7 років ходять упевнено, з правильною координацією рук і ніг, чітким кроком, дотримуючись наміченого напряму. У них спостерігається правильна постановка ніг при ходьбі: більшість дітей ставлять ногу з п'яти, а не на усю ступню, з наступним перенесенням маси тіла на носок, що сприяє більш енергійному відштовхуванню. У них достатня амплітуда маху руками. Фактично навичка в ходьбі у молодших школярів з кожним роком досягає все більшого ступеню удосконалення [3, с. 25].У зв'язку з розвитком центральних координаційних механізмів у дітей при ходьбі встановлюються чіткі поєднання рухів рук і ніг, хода стає економною, тулуб і голову вони тримають рівно. Одночасно при відсутності сформованих умінь і навичок ходьби у молодших школярів може спостерігатись кволий мах руками, неузгодженість рухів рук і ніг, розслаблене положення корпусу тощо.

Загалом дослідження учених засвідчують, що у дітей цієї вікової групи в ходьбі набувається міцна, автоматизована навичка [2, с. 28].

Важливим локомоторним актом для молодшого школяра є біг. Він має ряд спільних особливостей з ходьбою – циклічність і фазність рухів, їх послідовність, перехресну координацію рухів рук і ніг. Відмінність полягає в тому, що біг фактично являє собою послідовну чергу стрибків з однієї ноги на іншу з наявністю фази польоту (рис. 2).

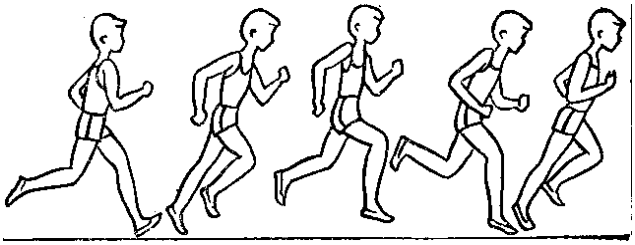

Рис. 2. Структура рухів у бігу

Момент польоту посилює швидкість пересування дитини, збільшує довжину кроку, що дає можливість рухатися вперед з розслабленими м'язами. При цьому стопа в момент приземлення відчуває ударні навантаження великої потужності, що можуть призводити до травм. Біг як складний локомоторний акт потребує правильного формування бігової постави, бігового кроку, постановки ноги, амортизації, відштовхування. У забезпеченні бігового кроку важливу роль відіграє не тільки стопа, а й вся нижня кінцівка, яка посилює властивості стопи. У момент постановки стопи спереду, від центра ваги тіла, нога має бути трохи зігнута в коліні, що забезпечує хорошу амортизацію при зіткненні стопи з землею. Амортизація відбувається також і за рахунок правильної постановки стопи, роботи гомілковостопного суглоба.

Дослідження учених показують, що з віком у дитини тривалість фази польоту під час бігу збільшується, а фаза опори зменшується, набуваючи однаковості їх прояву у часі, що дозволяє їм бігати швидше. У передшкільний період в основному завершується формування структури рухів бігу. Легкість, ритмічність, енергійність, природність і свобода рухів під час бігу дітей молодшого шкільного віку зовнішньо часто нагадує біг найсильніших спринтерів світового класу [1, с. 190].

Проте несформованість необхідних умінь і навичок в окремих дітей приводить до помилок у техніці

бігу: значний нахил тулуба вперед, неправильний виніс махової ноги та приземлення її гальмуючим рухом з п'яти або відштовхування від опори з розвернутим назовні носком, нечіткий ритм бігових кроків, недостатнє винесення стегна ноги вперед-вгору, зайві рухи головою, її опускання, надмірні поперечні коливання, недостатньо активний рух рук.

Стрибки відносяться до рухів ациклічного типу, тобто вони не мають фаз, які повторюються. Їх характерною особливістю є яскраво виражений стан польоту. Для кращого розуміння структури стрибка виділяють чотири його фази: розгін, відштовхування, політ і приземлення (рис. 3.).

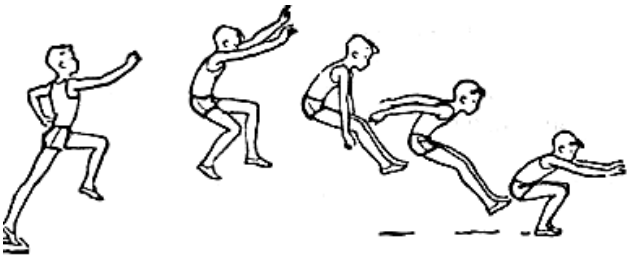

Рис. 3. Основні фази стрибка

У залежності від підготовчої фази розрізняють стрибки з місця і з розгону. Окрім того вони можуть виконуватись у довжину чи висоту. Виконання стрибків вимагає узгодженої роботи різних груп м'язів, наявності достатнього рівня координації рухів і сили м'язів опорно-рухового апарату. Подібно до бігу, важливою складовою усіх стрибків є приземлення.

Для шестирічних і семирічних школярів стрибок в довжину з місця є добре відомим рухом. У багатьох з них сформована стійка навичка стрибка. Вихідне .положення перед стрибком і відштовхування не викликають у дітей цього віку особливих труднощів, складнішим елементом для них є енергійне згинання ніг у польоті і винесення їх вперед перед приземленням. Намагаючись стрибнути чимдалі молодші школярі часто відштовхуються з максимальним зусиллям і, викидаючи ноги вперед (у завершальній фазі), приземляються жорстко на п'яти, іноді з втратою рівноваги.

Значно складнішим за технікою виконання для дітей молодшого шкільного віку є стрибок у довжину з розгону. При виконанні такого стрибка дитина повинна вирішити декілька складних рухових завдань: досягти максимальної швидкості розгону перед відштовхуванням, потрапити при відштовхуванні на означене місце і поєднати розгін з енергійним відштовхуванням однією ногою, перевести циклічний рух (біг) на ациклічний (політ і приземлення).

Проте уже молодші школярі семирічного віку демонструють техніку стрибка наближену до техніки стрибка дорослих: розбіг у них стає рівноприскореним, останній крок дещо коротший. При відштовхуванні діти виконують мах руками вперед-догори, але поштовхова нога не в усіх розгинається повністю в колінному суглобі. Дещо відрізняється і фаза польоту. Діти погано згинають ноги у польоті із-за недостатнього розвитку м'язів, які згинають стегна і перед приземленням не можуть енергійно викинути їх вперед.

Техніка стрибків у висоту відрізняється більш вертикальним напрямком зусиль у відштовхуванні і більшим угрупованням (підтягуванням колін до грудей) при переході через перешкоду. Приземлення на тверду поверхню починається з торкання ґрунту передньою частиною стопи з наступною амортизацією за рахунок згинання в гомілковостопному, колінному і тазостегновому суглобах. Дослідження учених засвідчують, що вироблення умінь і навичок у стрибках у висоту в дітей молодшого шкільного віку відбувається значно швидше, ніж це проходить відносно стрибків у довжину [2, с. 61].

Загалом необхідно зазначити, що у школярів початкової школи спостерігається стабільний прогрес у формуванні умінь і навичок у базових рухових діях: ходьбі, бігу, стрибках. Учені переконані, що "здібності дітей до освоєння техніки рухів настільки значні, що багато нових рухових умінь набуваються без спеціального інструктажу" [1, с. 191]

Висновки і пропозиції. У дітей молодшого шкільного віку спостерігається позитивна динаміка формування умінь і навичок правильної ходьби і бігу, які розпочались у дошкільному віці. У цей період основні рухові дії наближаються за своєю технікою до їх прояву у дорослих. Здатність молодших школярів до оволодіння базовими рухами зумовлена їх анатомо-фізіологічними особливостями, розвитком опорно-рухової системи, рухового аналізатора. Загалом молодший шкільний вік є сензитивним для вироблення багатьох рухових умінь і навичок. При цілеспрямованій роботі учителів фізичної культури, учителів початкової школи, педагогічних працівників у дітей молодшого шкільного віку можна формувати міцні рухові навички, доводячи їх виконання до повного автоматизму. Це дасть змогу збагатити школярів руховим досвідом, навчить вільно управляти власними рухами у будь-яких життєвих обставинах. Саме тому перспективним є подальше вивчення напрямів, шляхів і способів формування рухових умінь і навичок у молодших школярів в умовах загальноосвітніх закладів.

Список літератури:

1. Бальсевич В. К. Физическая активность человека / В. К. Бальсевич, В.А.Запорожанов. – К.: Здоров'я, 1987. – 224 с.
2. Вильчковский Э. С. Развитие двигательной функции у детей / Э.С.Вильчковский. – К. : Здоров'я, 1983.– 208 с.
3. Вільчковський Е. С. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: Навч. посіб. / Е. С. Вільчковський, О. І. Курок – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 428 с.
4. Завацький В. І. Фізіологічна характеристика рухів як цілеспрямованої поведінки людини: Навчальний посібник / В. І. Завацький. – Луцьк : Волинське обласне редакційно-видавниче підприємство «Настир'я», 1993. – 84 с.
5. Фомин Н. А. Физиологические основы двигательной активности / Н. А. Фомин, Ю. Н. Вавилов. – М.: Физкультура и спорт, 1991. – 223 с.
6. Фонарева М. И. Развитие движений ребенка-дошкольника / М. И. Фонарева. – М.: Просвещение. 1981. – 107 с.

Грицюк С.А.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ В ОСНОВНЫХ ЛОКОМОТОРНЫХ АКТАХ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы особенностей осуществления основных видов двигательной деятельности в младшем школьном возрасте. Определены возможности формирования умений и навыков базовых движений у младших школьников. Обусловлена необходимость развития двигательных умений и навыков детей младшего школьного возраста в условиях общеобразовательного заведения.
Ключевые слова: локомоторный акт, ходьба, бег, прыжки, умения, навыки, младший школьник.

Gritsyuk S.A.
Eastern European National University named after Lesya Ukrainka

FEATURES OF BASIC PHYSICAL ABILITIES AND SKILLS FOR CHILDREN OF THE INITIAL CLASSES

Summary
The theoretical questions of realization of basic types of motive activity of junior schoolboys are investigational. Possibilities of forming of abilities and skills of base motions are certain for junior schoolboys. The necessity of development of motive abilities and skills of junior schoolboys is conditioned for school.
Keywords: physical activity, walking, run, jumps, ability, skills, junior schoolboy.

УДК 37.037

ФІЗИЧНА ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ КУРСАНТІВ ЛУЦЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЮ З ПОСИЛЕНОЮ ФІЗИЧНОЮ ПІДГОТОВКОЮ

Іванова А.Є.
Луцький національний технічний університет

У даній статті представлений матеріал про рівень фізичної підготовленості за державними тестам курсантів Луцького військового ліцею з посиленою фізичною підготовкою. Встановлено, що найбільший відсоток юнаків здали контрольні вправи на 3 бали. Слід зазначити, що за умови обов'язкових і факультативних занять, курсанти мало уваги приділяють самостійній роботі з фізичної культури.
Ключові слова: фізична підготовленість, курсанти, державні тести, фізичні якості, військовий ліцей.

Постановка проблеми. Фізична підготовленість займає важливе місце у підготовці майбутніх захисників Вітчизни [1, с. 20; 10, с. 18; 11, с. 372]. Це пояснюється тим, що сучасний стан ситуації в країні вимагає від майбутніх офіцерів мати необхідний рівень спеціальної фізичної підготовленості для швидкого та якісного виконання своїх службових обов'язків у різних умовах, у тому числі і в екстремальних [3, с. 45; 16, с. 15]. Рівень своєї фізичної підготовленості майбутні службовці підвищують під час свого навчання [6, с. 77; 15, с. 30]. Тому доцільно постійно вивчати динаміку показників фізичної підготовленості у курсантів Луцького військового ліцею з посиленою фізичною підготовкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні потреби суспільства до рівня фізичної підготовленості молоді визначають необхідність всебічного розвитку фізичних якостей, що є одним із основних напрямків процесу фізичного виховання, значно сприяють формуванню рухових здібностей, необхідних у повсякденному житті [4, с. 74; 12, с. 65]. Польський вчений W. Osinski підкреслює, що людина, яка має високий рівень фізичної підготовленості, характеризується відносно великим обсягом опанованих рухових умінь та навичок, високими функціональними можливостями серцево-судинної, дихальної та терморегуляційної систем, правильною тілобудовою, а також ознаками здорового способу життя [7, с. 27; 14, с. 48].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій та методичній літературі не знайдено результатів досліджень, які присвячені вивченню даного питання. І це свідчить про актуальність даної теми.

Мета роботи: визначити рівень фізичної підготовленості у курсантів Луцького військового ліцею з посиленою фізичною підготовкою, за показниками здачі державних тестів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось на базі Луцького військового ліцею з посиленою фізичною підготовкою. Всього у дослідженні взяли участь 31 юнак. Слід зазначити, що заняття з фізичного виховання проходять три рази на тиждень, крім цього є два факультативні заняття.

Для встановлення рівня фізичної підготовленості використовувались державні тести [2, с. 118;

© Іванова А.Є., 2014

5, с. 81]. У даному дослідженні було використано 6 вправ з державних тестів: біг 3000 м, підтягування на перекладині, біг 100 м, «човниковий» біг (4х9 м), стрибок у довжину з місця та нахил тулуба вперед з положення сидячи. Під час оцінювання результатів за отримані показники виконання тестів нараховувались бали (від 1 до 5) згідно стандартних таблиць. Отримані результати були внесені в протокол і опрацьовані статистично.

Державна система тестів і нормативів оцінки фізичної підготовленості населення України є основою нормативних вимог до фізичної підготовленості населення як критерію фізичного здоров'я, життєдіяльності, здатності до високопродуктивної праці та захисту Батьківщини [9, с. 15; 13, с. 25]. Основною метою державних тестів і нормативів оцінки фізичної підготовленості населення України є стимулювання і спрямування подальшого розвитку фізичної культури серед усіх груп і категорій населення для забезпечення його здоров'я [8, с. 32].

Результати досліджень показали, що при здачі державного тесту на витривалість (біг 3000 м), 4-и особи, що становить 12,9%, мають – 1 бал; 7 осіб, що становить 22,5%, мають – 2 бали; склали тест на 3 бали 12 курсантів (38,7%); на 4 бали показали результат 5 осіб, що становить 16,3% і на 5 балів пробігли 3 курсанта (9,6%). При здачі тесту на силу (підтягування на перекладині), результати розподілились наступним чином: 2 особи (6,5%) мають 1 бал; 9 осіб (29,1%) отримали 2 бали; на 3 бали виконали дану контрольну вправу 10 курсантів (32,2%); на 4 бали підтягнулись 5 курсантів (16,1%) та на самий вищий бал здали 5 осіб (16,1%) (табл. 1).

При здачі тесту на швидкість (біг на 100 м), курсанти показали наступні результати, а саме: жоден підліток не має низького рівня фізичної підготовленості саме з цієї вправи (тобто на 1 бал). 7 хлопців, що складає 22,6% мають – 2 бали; на 3 бали (38,7%) пробігли 12 юнаків; на 4 бали показали результат 8 осіб (25,8%); найвищий бал отримали 4 особи (12,9%). При визначені спритності 4 курсанти, що становить 12,8%, отримали самий низький бал. На 2 бали здали вправу 8 чоловік (25,8%); на 3 бали – теж саме; 6 юнаків, що становить 19,3%, отримали 4 бали і високу оцінку (5 балів) отримали 5 чоловік (16,3%).

При визначення рівня розвитку швидкісно-силових якостей розподіл балів відбувся наступним чином: найнижчу оцінку 3 бали отримали 15 осіб, що складає 48,4%. На 4 і 5 балів показники виявились однаковими: вправу виконало по 8 осіб, що складає 25,8%. При здачі тесту на гнучкість, ми отримали наступні дані: 3 підлітка, що становить 9,6% отримали 1 бал; 7 осіб (22,5%) мають 2 бали; на 3 бали здали 15 вихованців (48,4%); на 4 бали виконали вправу 6 юнаків, що становить 19,5%. На відмінно не здав жоден з курсантів. На нашу думку, даний факт пояснюється тим, що в групі немає дівчат. А як відомо, в дівчат м'язи більш гнучкі та еластичні у порівнянні з хлопцями (табл. 1).

Висновки та пропозиції. Проведені дослідження фізичної підготовленості курсантів Луцького військового ліцею з посиленою фізичною підготовкою дозволили встановити, що найбільший відсоток юнаків здали державні тести на 3 бали. З вище наведених даних можна констатувати, що при умові трьох обов'язкових та двох факультативних занять, молодь мало уваги приділяє власне самостійній роботі з фізичної культури.

Пропозиціями є визначення рівня фізичної підготовленості курсантів Луцького військового ліцею з посиленою фізичною підготовкою у наступні роки навчання та порівняння отриманих результатів з попередніми.

Таблиця 1

Результати тестування курсантів військового ліцею з посиленою фізичною підготовкою за 2013-2014 навчальний рік (м. Луцьк)

Тести	Кількість школярів у відсотках, %				
	1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
Витривалість: біг 3000 м;	12,9	22,5	38,7	16,3	9,6
Сила: підтягування на перекладині;	6,5	29,1	32,2	16,1	16,1
Швидкість: біг 100 м;	–	22,6	38,7	25,8	12,9
Спритність: «човниковий» біг (4х9 м);	12,8	25,8	25,8	19,3	16,3
Швидкісно-силові якості: стрибок у довжину з місця;	–	–	48,4	25,8	25,8
Гнучкість: нахил тулуба вперед з положення сидячи.	9,6	22,5	48,4	19,5	–

Список літератури:

1. Боднар І. Р. Фізичне виховання студентів з низьким рівнем фізичної підготовленості : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фіз. культура, фіз. виховання різних груп населення» / Боднар Ірина Романівна ; Волин. держ. ун-т. – Луцьк, 2000. – 20 с.
2. Васильченко В. Науково-методичні основи використання тесту Купера на учбових заняттях з плавання / В. Васильченко // Мат. Всеукраїнської науково-практ. конф.»Фізична культура, спорт та здоров'я нації – нова епоха, нова генерація». – Миколаїв, 2002. – С. 117-119.
3. Вовченко І. І. Фізична підготовленість і здоров'я молодших школярів / І. І. Вовченко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. – Харків: ХХПІ, 2001. – № 18. – С. 42-47.
4. Волков В. Л. Спрямованість засобів тренувального впливу в процесі фізичної підготовки першокурсників гуманітарних факультетів / В. Л. Волков // Мат. 10-ї Всеукраїнської конф. аспірантів галузі фізичної культури і спорту. – Л., 2006. – С. 73-75.
5. Волков В. Л. Основи професійно-прикладної фізичної підготовки студентської молоді / В. Л. Волков. – К. : Знання України, 2004. – 82 с.
6. Демків А. Формування спеціальної фізичної підготовленості майбутніх офіцерів під час їх навчання у ВВНЗ / А. Демків, М. Єна, О. Лойко, В. Щукін, С. Харабуга // Молода спортивна наука України. – Вип. 12. – Т. 2. – Львів : ЛДУФК, 2008. – С. 75-78.
7. Довбуш В. Фізична підготовленість учнів старших класів спеціалізованої середньої школи № 15, з поглибленим вивченням англійської та французької мов / В. Довбуш, О. Лесько // Проблеми формування здорового способу життя молоді: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрантів та аспірантів. – Львів, ЛНУ, 2007. – С. 26-28.

8. Державні тести і нормативи оцінки фізичної підготовленості населення України. – К., 1996. – 32 с.
9. Драчук А. І. Оптимізація фізичного виховання студентів вищих закладів освіти гуманітарного профілю : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фіз. культура, фіз. виховання різних груп населення» / Драчук Андрій Іванович ; ЛДІФК. – Львів, 2001. – 20 с.
10. Дрозд О. В. Фізичний стан студентської молоді західного регіону України та його корекція засобами фізичного виховання : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фіз. культура, фіз. виховання різних груп населення» / Дрозд Олександр Васильович ; НУФВіСУ. – К., 1998. – 24 с.
11. Дубогай О. Д. Фактори, які визначають ефективність фізичного виховання студентів спеціальної медичної групи / О. Д. Дубогай // Мат. науково-практ. конф. «Актуальні проблеми розвитку руху» Спорт для всіх» у контексті європейської інтеграції України». – Тернопіль, 2004. – С. 370-374.
12. Дудорова Л. Динаміка структури фізичної підготовленості студентів / Л. Дудорова // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : Зб. наук. пр. – Вінниця : ДОВ »Вінниця», 2004. – С. 64-66.
13. Єднак В. Д. Вдосконалення нормативних основ фізичного виховання студентів груп ЗФП основного відділення вузу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Педагогічні науки (основи здоров'я, фіз. культура)» / Єднак Володимир Дмитрович ; НУФВіСУ. – К., 1997. – 25 с.
14. Кутек Т. Б. Порівняльна характеристика фізичної підготовленості студенток, які проживають в різних екологічних зонах / Т. Б. Кутек // Молода спортивна наука України : Матеріали V всеукр. наук. конф. – Львів: ЛДІФК, 2001. – С. 47-49.
15. Кутек Т. Б. Засоби підвищення фізичної підготовленості студенток, які зазнали радіаційного впливу / Т. Б. Кутек. – Методичні рекомендації. – Вінниця : 2001. – 30 с.
16. Носко М. О. Вплив занять з фізичної культури на стан здоров'я та фізичну підготовленість студентської молоді / М. О. Носко, А. П. Кривенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : Зб. наук. пр. – Харків : ХХПІ, 2000. – № 22. – С. 14-18.

Иванова А.Е.
Луцкий национальный технический университет

ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВЛЕННОСТЬ КУРСАНТОВ ЛУЦКОГО ВОЕННОГО ЛИЦЕЯ С УСИЛЕННОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКОЙ

Аннотация
В данной статье представлен материал об уровне физической подготовленности по государственным тестам курсантов Луцкого военного лицея с усиленной физической подготовкой. Установлено, что наибольший процент юношей сдали контрольные упражнения на 3 балла. Следует отметить, что, при условии обязательных и факультативных занятий, курсанты мало внимания уделяют самостоятельной работе по физической культуре.
Ключевые слова: физическая подготовленность, курсанты, государственные тесты, физические качества, военный лицей.

Ivanova A.E.
Lutsk National Technical University

PHYSICAL FITNESS CADETS MILITARY LYCEUM LUTSK WITH ENHANCED PHYSICAL FITNESS

Summary
This article presents material on the level of physical fitness on state tests students Lutsk military lyceum with heavy physical training. It is found that the highest percentage of young men surrendered control exercises on 3 points. It should be noted that, subject to mandatory and optional classes, the students pay little attention to independent work in physical education.
Keywords: physical fitness, students, state tests, physical qualities, military lyceum.

УДК 37.037

СТАН ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ З ПОГЛЯДУ БАТЬКІВ АБІТУРІЄНТІВ

Савчук С.А.
Луцький національний технічний університет

У статті подані дані аналізу відповідей батьків абітурієнтів щодо фізичного виховання у вищій школі. Аналізуючи їх ставлення до фізичного виховання залежно від віку, статі та соціального положення загалом позитивне. Результати анкетування можуть бути використані для оптимізації процесу фізичного виховання серед студентів.
Ключові слова: фізичне виховання, державна програма, заняття, фізичні вправи, абітурієнти.

Постановка проблеми. Протягом останнього часу в Україні склалася тривожна ситуація: погіршилися стан здоров'я і фізична підготовленість студентської молоді. Це насамперед пов'язано з кризою в національній системі фізичного виховання населення, яка не відповідає сучасним вимогам і міжнародним стандартам фізичної підготовленості людини. Основними причинами кризи є: знецінення соціального престижу здоров'я, фізичної культури і спорту; відставання від сучасних вимог усіх ланок підготовки і перепідготовки фізкультурних кадрів; недооцінка в навчальних закладах соціальної, оздоровчої та виховної ролі фізичної культури і спорту; залишковий принцип їх фінансування [3, с. 149]. Отже, виникла необхідність радикальної перебудови системи фізичного виховання підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема фізичного виховання серед молоді докладно вивчається і висвітлюється у вітчизняній та закордонній науковій літературі. На сьогоднішній день виходить чимало літератури з питань фізичного виховання серед студентської молоді. У цих роботах дана проблема розглядається у різноманітних аспектах [1, с. 174; 4, с. 14; 5, с. 10; 6, с. 84; 7, с. 15; 8, с. 132].

Мета роботи полягає у дослідженні і вивченні ставлення батьків абітурієнтів різних соціальних груп та віку до фізичного виховання у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. За допомогою анкетування ми вивчали ставлення батьків абітурієнтів Луцького національного технічного університету, різних соціальних груп і віку до фізичного виховання у вищій школі. Всього у дослідженні взяли участь 256 батьків міста Луцька та Волинської області. З них: 158 жінок, 98 чоловіків. 67 респондентів мають середню, 89 – середню-спеціальну, 100 – вищу освіту.

Згідно нормативних документів освіти, фізичне виховання є обов'язковим предметом і проходить на основі державної програми [2, с. 80]. Дослідження показали, що переважна більшість батьків (65,15%) переконані в необхідності державної програми з фізичного виховання у вищій школі. 13,63% опитаних вважають, що такий документ не потрібний і 21,22% – не змогли відповісти (табл. 1).

Аналіз відповідей чоловіків і жінок свідчить про їх неоднорідність. Більший відсоток чоловіків (85,0%) переконані в доцільності обов'язкової державної програми з фізичного виховання у вищих навчальних закладах. Серед жінок лише 54,34% опитаних підтримують цю думку. Значна кількість жінок (40,0%), особливо до 40 років, не можуть дати відповідь на це питання.

Отже, переважна більшість батьків переконані в необхідності державної програми з фізичного виховання у вищій школі. Водночас, значний відсоток респондентів недостатньо знайомі з її вимогами і змістом, що знижує їх ставлення до державних вимог.

На питання анкети щодо кількості годин з фізичного виховання на тиждень, думки батьків розділились (табл. 2).

Таблиця 1

Необхідність державної програми з фізичного виховання у вищій школі, %

Показники		Так	Ні	Важко відповісти
Загалом		65,15	13,63	21,22
Чоловіки	Разом	85,0	5,0	10,0
	до 40 років	100	–	–
	40-50 років	78,58	7,14	14,28
	старші 50 років	100	–	–
	середня освіта	100	–	–
	середня спеціальна	60,0	20,0	20,0
	вища освіта	92,4	–	7,6
Жінки	Разом	54,34	19,57	26,09
	до 40 років	40,0	20,0	40,0
	40-50 років	60,71	21,44	17,85
	старші 50 років	53,85	7,69	38,46
	середня освіта	50,0	25,0	25,0
	середня спеціальна	50,0	18,75	31,25
	вища освіта	63,63	13,63	22,74

Загалом 7,57% батьків вважають, що в тиждень повинно бути 1 година з фізичного виховання, 33,3% – 2 години; 36,36% – 3 години; 6,17% – 4 години; 16,6% – щоденно. Відповіді чоловіків і жінок суттєво відрізняються. Всі чоловіки вважають, що повинно бути у ВНЗ не менше 2 годин з фізичного виховання. 60,0% опитаних переконані в необхідності трьох годин і 20,0% віддали свої голоси за щоденні заняття. Потрібно зазначити, що на доцільність щоденних занять з фізичного виховання вказують чоловіки у віці 40 – 50 років переважно з середньою-спеціальною та вищою освітами. Відповіді жінок щодо кількості годин суттєво відрізняються: 10,86% респондентів вважають, що необхідна 1 година, 39,14% – 2 години, 26,09% – 3 години, 8,69% – 4 годин і 15,22% – щоденно. Занепокоєння викликає той факт, що значна кількість опитаних переконані в необхідності лише 1 години.

Важливою умовою позитивного ставлення батьків абітурієнтів до фізичного виховання у вищому навчальному закладі є розуміння впливу фізичних вправ на стан здоров'я студентів. На думку переважної більшості чоловіків (77,27%), заняття фізичною культурою позитивно впливають на стан здоров'я вихованців, 9,09% респондентів вважають, що заняття фізичними вправами не мають позитивного впливу на організм підлітків, 13,64% опитаних не змогли визначитись.

© Савчук С.А., 2014

Таблиця 2

Кількість годин з фізичного виховання на тиждень у вищій школі, %

Показники		1 година	2 години	3 години	4 години	щоденно
Загалом		7,57	33,3	36,36	6,17	16,6
Чоловіки	Разом	–	20,0	60,0	–	20,0
	до 40 років	–	33,33	66,67	–	–
	40-50 років	–	14,28	57,15	–	28,57
	старші 50 років	–	33,33	66,67	–	–
	середня освіта	–	50,0	50,0	–	–
	середня спеціальна	–	–	60,0	–	40,0
	вища освіта	–	23,08	61,54	–	15,38
Жінки	Разом	10,86	39,14	26,09	8,69	15,22
	до 40 років	–	40,0	40,0	20,0	–
	40-50 років	14,28	35,72	21,42	10,72	17,86
	старші 50 років	7,69	46,17	30,76	–	15,38
	середня освіта	–	37,5	25	25	12,5
	середня спеціальна	18,75	43,75	18,75	12,5	6,25
	вища освіта	9,09	36,36	31,83	–	22,72

Чоловіки, які відповіли на це питання, переконані, що фізичне виховання впливає на стан здоров'я їхніх дітей позитивно. Жоден батько не зазначив, що фізична культура не впливає на стан здоров'я підлітка. Чоловіки до 40 років, старші за 50 років та чоловіки з середньою освітою стовідсотково доводять, що є позитивний вплив. 14,28% чоловіків від 40 до 50 років не змогли відповісти на це питання. Респонденти з середньою-спеціальною освітою віддали 80,0% своїх голосів, що фізичне виховання впливає позитивно і лише 20,0% не змогли дати відповіді. Більшість чоловіків з вищою освітою (92,3%) вважають, що фізичне виховання впливає на організм позитивно, 7,7% – не змогли відповісти.

У жінок переконання щодо позитивного впливу фізичного виховання на стан здоров'я підростаючого покоління дещо гірші. Лише 71,75% респондентів вказали на позитивний вплив фізичних вправ, 13,04% опитаних вважають, що заняття фізичними вправами не впливає на організм молоді. Потрібно зазначити, що з віком кількість жінок, які вказують на позитивний вплив фізичних вправ на здоров'я студентів зменшується (у віці до 40 років – 100%, від 40 до 50 років – 71,41%, старші 50 років – 61,53%). Освіта респондентів суттєво не впливає на їх переконання.

На питання «Чи можна вважати культурною людиною того, хто не турбується про свій фізичний розвиток і фізичну підготовку?» в загальному аналізі батьки відповіли наступним чином: звичайно, можна – 25,76%; ні, не можна – 65,15%; не можу відповісти – 9,09%. При опитуванні чоловіків ми бачимо, що 30,0% переконані, що можна вважати культурною людиною того, хто не турбується про свій фізичний розвиток, 70,0% зазначили, що не можна.

З віком кількість чоловіків, які засвідчують, що можна вважати культурною людиною того, хто не турбується про свій фізичний стан, зменшується. Наприклад, якщо у віці до 40 років таких респондентів було 66,67%, то серед старших за 50 років – 33,33%. У жінок спостерігається подібна тенденція. Водночас їх ставлення до людини, яка турбується про свій фізичний стан, значно краще, ніж у чоловіків. Закономірно, що батьків абітурієнтів хвилює оцінка, яку оточуючі дають фізичному розвиткові і здоров'ю їхньої дитини.

На питання «Чи можете Ви сказати, що ведете здоровий спосіб життя?» батьки відповіли наступним чином: так – 31,81%, швидше так, ніж ні – 24,24%, ні – 1,51%, швидше ні, ніж так – 25,75%, важко відповісти – 16,69%. 45,0% всіх чоловіків, які брали участь в анкетуванні, ведуть здоровий спосіб життя; 20,0% – швидше ведуть здоровий спосіб життя, ніж ні; 5,0% – не ведуть здоровий спосіб життя; 15,0% – швидше не ведуть здоровий спосіб життя, ніж ведуть, та 15,0% чоловіків відчули труднощі, даючи відповідь на це питання. Більшість чоловіків до 40 років ведуть здоровий спосіб життя. Кількість чоловіків у віці 40 – 50 років, які ведуть здоровий спосіб життя, зменшується до 35,73%. Загалом кількість жінок, які ведуть здоровий спосіб життя, значно нижча, ніж чоловіків. З віком спостерігається тенденція підвищення позитивного ставлення до здорового способу життя. Рівень освіти як жінок, так і чоловіків суттєво не впливає на ведення здорового способу життя.

Висновок. Отримані відповіді батьків на запропоновані питання зможуть дати можливість викладачу оптимізувати фізичне виховання у вищій школі.

Аналізуючи ставлення батьків абітурієнтів до фізичного виховання залежно від віку, статі та соціального положення загалом позитивне. Це створює можливість викладачу творчо планувати та доповнювати навчальний матеріал.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку є визначення рівня інтересу до фізичного виховання серед студентської молоді.

Список літератури:

1. Алексейчук І. Мотиви занять фізичною культурою і спортом у вищій школі / І. Алексейчук, Н. Добровольська, О. Начата // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Зб. Наукових праць. – Луцьк, 2002. – Том 1. – С. 173-175.
2. Веселова В. В. Об уровне физической подготовленности студентов Украины / В. В. Веселова // Физ. воспитание студ. творч. спец., 2005. – № 6. – С. 78-84.
3. Викторов Д. В. Предоставление студентам права выбора физкультурно-оздоровительной деятельности в рамках физического воспитания в вузе / Д. В. Викторов // Проблемы и перспективы физического воспитания и студенческого спорта в условиях модернизации высшей школы: тезисы докладов. – Казань: Изд-во ООО «Стар», 2007. – С. 149-150.
4. Гончаренко М. С. Моніторинг здоров'я студентської молоді за допомогою методу інтегральної діагностики / М. С. Гончаренко, І. О. Філенко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту, 2006, – № 7. – С. 11-15.
5. Дутчак М. В. Спорт для всіх в Україні: результати загальнонаціонального опитування / М. В. Дутчак // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту, – 2004. – № 20. – С. 8-16.
6. Королинская С.В. Основные направления совершенствования физического воспитания студентов вузов / С. В. Королинская // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту, 2006, – № 9. – С. 82-85.
7. Фалькова Н.І. Фізична підготовка студенток економічних спеціальностей з урахуванням їх морфофункціональних особливостей : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фіз. культура, фіз. виховання різних груп населення» / Фалькова Наталія Іванівна ; ЛДІФК. – Львів, 2002. – 19 с.

8. Царегородцева Л. Д. Отношение студентов к занятиям физической культурой / Л. Д. Царегородцева, Т. А. Кохан // VIII Межуниверситетская научно-методическая конференция «Организация и методика учебного процесса, физкультурно-оздоровительной и спортивной роботы»: Материалы международной конференции. – М., 2004. – Ч. 2. – С. 131-133.

Савчук С.А.
Луцкий национальный технический университет

СОСТОЯНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ АБИТУРИЕНТОВ

Аннотация
В статье поданы данные анализа ответов родителей абитуриентов относительно физического воспитания в высшей школе. Анализируя их отношение к физическому воспитанию в зависимости от возраста, пола и социального положения в целом позитивное. Результаты анкетирования могут быть использованы для оптимизации процесса физического воспитания среди студентов.
Ключевые слова: физическое воспитание, государственная программа, занятие, физические упражнение, абитуриенты.

Savchuk S.A.
Lutsk National Technical University

STATE OF PHYSICAL EDUCATION IN HIGH SCHOOL WITH MY PARENTS APPLICANTS

Summary
In the article the data of analysis of answers of parents of university entrants in relation to physical education at higher school are given. Analysing their attitude toward physical education depending on age, floor and social position on the whole positive. The results of questionnaire can be used for optimization of process of physical education among students.
Keywords: physical education, government program, employment, physical exercises, applicants.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

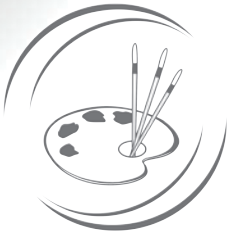

746.411/7.067.4

МИСТЕЦТВО ВІЙНИ

Триколенко С.Т.
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського
Національної академії наук України

У статті розглядаються самурайські лати й одяг, представлені на виставці «Самураї. Art of war». Аналізується загальна структура вбрання, символіка, особливості крою та декорування. Велика увага приділяється сакральному й практичному значенню елементів обладунків та озброєння.
Ключові слова: костюм, мистецтво Японії, обладунки, зброя.

Постановка проблеми. Людська історія вибудовується на численних соціальних зламах і змінах, які часто супроводжуються військовими діями. Весь героїчний епос людства, що сформувався протягом його існування, й формується донині, базується на міфах та реальних історіях про воєнні подвиги героїв – завойовників і захисників. В різні періоди ставлення суспільства до війни було різним: від захоплено-патетичного оспівування до різко-негативної критики, але одне залишається незмінним: знаряддя війни динамічно розвиваються. Гонитва озброєння відбувається як між різними державами, так і в середині держав. Захисні обладунки, зброя, знаряддя для штурму та захисту, машинерія і техніка – протягом століть від цих складових залежала доля народів, фактично від них залежало їхнє існування. Але навіть складові війни стали основою для проявів мистецтва.

Аналіз останніх досліджень. Велику увагу мистецтву оформлення японського костюму і бойових обладунків приділяє безпосередньо Олександра Баркова, яка стала організатором виставки, про яку піде мова. Японське вбрання досліджують Ольга Хованчук, Яманака Норіо, Марія Фрід, та інші. Дженіс Ганнер розглядає різноманітні техніки японського батіку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У різних країнах мистецтво оздоблення зброї та обладунків набувало меншого чи більшого поширення. Розкіш парадного військового вбрання зі зброєю контрастує з суворою функціональністю безпосередньо бойових знарядь й обладунків. Стратегія залякування ворога агресивно-яскравим зовнішнім виглядом солдатів, та навпаки, стратегія маскування позначились на розвитку воєнних обладунків. Смисловий та мистецтвознавчий аналіз військового вбрання дає потужне підґрунтя для подальшого розгляду мистецтва в контексті історичних подій.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз особливостей традиційного японського бойового вбрання, дослідження закодованої в оздобленні символіки, міфологічного та функціонального значення.

Виклад основного матеріалу. Японці перетворили саме поняття війни на мистецтво, сповнене особливих традицій, ритуалів, і, звісно ж, прекрасних зразків образотворчого й декоративно-ужиткового мистецтва. Виставка «Самураї. Art of war», що проходила у Київському планетарії, продемонструвала численні зразки японської військової культури. Виставка організована спільно з колекцією «1001 кімоно» Олександри Баркової, багато речей потрапили до фондів з колекцій європейських родин. У другій половині XIX ст. в Японії почалася мода на наслідування європейської культури, натомість європейське суспільство масово захопилося всіма складовими культури сходу – Індії, Китаю, Японії. Численні реліквії заможних японських родин були куплені європейцями і вивезені.

Протягом багатьох століть японська мода не зазнавала принципових змін, і для сучасної Японії традиційне вбрання є незамінним й необхідним атрибутом релігійного та світського церемоніалу. Містичність, асоціативність і символіка переплелися з побутом, кожна деталь помешкання, кожен елемент одягу несе у собі змістовний сюжет якоїсь легенди чи повір'я. Цивільний та військовий одяг втілює елементи світосприйняття, масштабного пласту міфологічно-героїчної символіки. Загалом охарактеризувати японське мистецтво і побут можна фразою «все зайве – потворне»: розкіш має бути прихованою, потаємною; прикрашання повинно ґрунтуватися на функціональності [4, с. 3].

Обладунки, що демонструвалися в експозиції, поділяються на бойові, парадні та цивільні. Досліджуючи історичний розвиток японського бойового й цивільного одягу в контексті загальних соціальних і культурних процесів можна визначити основні етапи розквіту та занепаду Японії як цілісної, культурно-потужної держави.

Найяскравішими експонатами першого залу були поєднані в єдину композицію воїни. Очолює цей загін вершник на невисокому коні. Вперше коні були завезені в Японію у V столітті н. е., були надзвичайно дорогими. Лише заможні воїни знатного походження – бусі – могли дозволити собі мати бойового коня, саме з бусі складалася кіннота. На коні типова збруя – багу, структура якої здебільшого запозичена з Китаю. До неї входять кура – сідло, яке забезпечувало вершнику зручну та міцну посадку, і не сковувало рухи коня. Низькі азіатські коні цінні своєю маневреністю: в бою вони мають надавати вершникам максимально зручну позицію для удару, і бути готовими швидко міняти дислокацію залежно від маневрів супротивників. Під сідло вкладали килимок кіцуке. Решту збруї складають підпруга харубі, подушка й стремена абумі, вудила куцува, захисні нащічники кангава-іта, нахрапник ханагава і поводи куцу-вадзура. Зближаючись із супротивником, вершник зачіплював поводи за спеціальні кільця на нагруднику, вивільняючи таким чином свої руки для боротьби. Він утримувався на коні за допомогою колін та п'ят, добре натренований кінь розумів найменший рух хазяїна, і синхронно з ним наступав на ворога або ухилявся від ударів. За спиною вершника бойовий прапор – сасімоно, на якому зображено герб його клану. Масовість воєн та велика кількість найманців спонукали необхідність ідентифікації на полі бою, тому шовкові або хлопові прапорці чи просто стрічки відповідного кольору з символікою певного клану стали незмінними атрибутами військового обладунку.

З двох боків від вершника розміщені лучники з великими дерев'яними луками о-юмі. Лук і стріли – основна зброя самураїв для масових сутичок, це підкреслено навіть філологічно: слово «війна» та словосполучення «лук і стріла» були синоніма-

© Триколенко С.Т., 2014

ми – юмі-я. Саме поява коней на території середньовічної Японії посилила інтерес до далекобійної зброї, адже тепер воїн міг перекласти необхідність рухатися в певному напрямку на свого коня, сконцентрувавшись на ураженні цілі. Особливістю японського лука є його асиметрична форма: майже дві третини лука знаходяться вище за рукоять і приблизно одна третина – нижче. Це забезпечувало додаткову далекобійність, але і збільшувало силу натяжіння. З найбільшими луками – санні-барі могли впоратися двоє, а іноді і троє людей. Розміри середніх луків зазвичай становили 2-2.20 метра, великі екземпляри досягали 2.5 метра, й навіть більше. Декор луків був порівняно скромним – ніщо не повинно заважати пружності та збивати приціл. Представлені на виставці експонати – типові луки середнього розміру, пофарбовані в яскравий кораловий колір та обмотані шкіряними джгутами.

Обладунки всіх представлених у цій композиції воїнів належать до різних кланів: на вершнику обладунки клану Мацудайра XVIII ст., який інтенсивно працював над об'єднанням феодально роздроблених земель. Саме з цього клану вийшов перший з сьогунів Токугава – Токугава Іеясу. Шкіряна та льняна основа для панциру вкрита металевими нашивками, немов лускою. Таке спорядження захищало від близьких ударів мечем чи кинджалом, але не могло витримати стрілу, пущену з достатньою силою. Обладунки лучника, що стоїть справа від вершника демонструють його належність до клану Отавара XVII ст., його стиль вбрання називається «намбан» – «південні варвари». Металева пластина, що вкриває його торс, нагадує європейські зразки лицарських лат, зокрема іспанський моріон. Решта костюму відповідають традиціям японського захисного спорядження: кіраса намбан німай-до з типовою захисною шестиклинною спідницею-оборкою кусадзурі. Клини виготовлені з посрібнених шкіряних пластин, які з'єднуються між собою за допомогою шнура. З невеликих за розміром, нашитих на основу пластин складаються основні деталі захисного обладунку. На більш рухомих частинах одягу пластини дрібніші за розміром, а на менш рухомих – їх замінюють цілісні за структурою деталі: наручі цуцуготе з металевих трубок, поножі, виконані за такою ж технологією, шолом... Цільні деталі пишно оздоблені візерунками, нанесеним золотим лаком. Обладунки третього воїна кінця XVIII ст. являють собою типове спорядження тосей гусоку – вбрання феодала, що сформувалося в епоху війни провінцій XVI ст.

На стіні навпроти композиції з воїнами розташована експозиція дитячих кімоно. Тут виставлені зразки XIX та XX ст., Для дитячих кімоно мотиви зображень обираються як традиційні, так і сучасніші: набивні малюнки з літаками, танками та іншою військовою машинерією XX ст. мають виховувати у юнаків патріотизм й гордість за технічні здобутки Японії. Фабричні тканини з набивними малюнками стали модними напередодні Другої світової війни, до цього масові мануфактурні тканини були ознакою бідності – адже створений майстром індивідуальний неповторний розпис могли дозволити собі далеко не всі. Саме технічний прогрес Японії поч. XX ст. став поштовхом для введення в моду фабричних речей: тканин, готового одягу, посуду, меблів... Їх використання вже не було ознакою нестачі коштів на щось індивідуальніше, а демонструвало патріотизм й прагнення підкреслити гордість за розвиток держави.

Наступний яскравий експонат – група шоломів з масками періоду перемир'я Едо (1603-1868 рр.). Бойовий шолом залишається значущім елементом обладунку самурая, хоча й зазнає певних змін. В цей період політичної і соціальної стабільності обладунки носять не стільки захисну, скільки парадну функцію. Прикраси шоломів – дате – поділяються на маедате (фронтальні оздоби), вакідате (бокові оздоби), касірадате (верхні оздоби), та усіродате (задні оздоби). Мотиви оздоблення шоломів були найрізноманітніші: зображення реальних та фантастичних тварин, рослин, комах, міфологічних героїв, стихійних духів... Зазвичай прикраси виготовлялися з металів, дерева, лакованої шкіри, але для парадного костюму використовувався легший варіант – пап'є-маше. Також деякі варіанти захисних накладок робилися з бамбукових тростин, міцно скріплених між собою шкіряними ремінцями. Перший шолом цієї групи – момонарі-кабуто (у вигляді персика), прикрашений великими рогами. Це справжній бойовий шолом, його внутрішня частина міцно укріплена, а область шиї ззаду накриває міцний панцир з металевих пластин. Цей шолом укомплектований маскою зрілого воїна з пишними вусами XVIII. Подібні маски мали злякати або збити з пантелику супротивника: молоді, недосвідчені воїни надівали маски зрілих, зрілі, натомість, могли надівати маски юних, а іноді навіть дівчат – дезорієнтований супротивник недооцінював його і міг пропустити небезпечний удар. Інший шолом цієї композиції – залізна каска дзінгаса, прикрашена малюнком у вигляді дракона. Це не бойовий обладунок, він має радше парадно-вихідну функцію. До цієї каски підібрано металеву півмаску, яка захищає щоки, підборіддя і шию. Центральним експонатом композиції є шолом каварі-кабуто, який має вигляд головного убору Даоського монаха: декоративні елементи, що нагадують вуха та риси обличчя; вони, на перший погляд, мають декоративну функцію, але можуть витримати або полегшити сильний рублячий удар зверху. Також ці помітні здалеку елементи мають дати можливість солдатам побачити свого командира. Маска зроблена з розлюченим виразом обличчя, навіть певну демонізацію, яка покликана залякати супротивника. Знизу до маски кріпляться захисні пластини шиї. Всі деталі покриті лаком урусі (імітація іржі). Обидва експонати XIX ст., але ця форма бойового обмундирування виникла ще в XVII ст.: початок мирної епохи ознаменувався підйомом всіх галузей мистецтва, при цьому феодальні родини накопичили значні багатства, які дали можливість замовляти зброярам та художникам справжні витвори мистецтва. Наступний експонат цієї групи – каска, скріплена з 64 металевих пластин XVII ст., укомплектована маскою мемпо. Ця маска виготовлена із заліза, і має власну назву «Повний місяць над Фудзі». Шия, як і в інших експонатах, закрита пластинами. Останній експонат – шолом самурая-пожежника XIX ст. Епоха миру фактично зробила непотрібним могутній досі клас самураїв, і багато з них просто опустилися на дно суспільства: розгубленим, п'яним самураям у подертому вбранні присвячені численні малюнки, нецке, розписи на кімоно. Воїни, що зуміли пристосуватися до нового порядку, засвоїли цивільні професії: охоронці, пожежники, землероби. Професія пожежника була надзвичайно шанованою в японському суспільстві – легкі будинки з дерева, тросику, рисової соломи, паперу і тканини миттєво спалахували; а ущільнена забудова призводила до того, що часто згорали цілі квартали або навіть міста. Завданням самурая-пожежника був не порятунок палаючого будинку та майна (це зазвичай було просто неможливо), а припинення поширення вогню на інші споруди. Тому кожний феодал-

землевласник мусив утримувати загін пожежників, які б могли швидко й ретельно загасити полум'я. Представлений шолом належав багатому феодалу, який керував пожежною бригадою: він виготовлений за складною дорогою технологією, з дорогих матеріалів, покритий лаком. До цього шолома додано полотняний капюшон яскраво-червоного кольору, який має захищати обличчя і шию від вогню та іскор. Капюшон декорований зображеннями літаючих голубів – символів довголіття й пошани. Образ голуба в японській міфології двоякий: голуб-самець вважається супутником бога війни Хачіману, натомість голубка, яка зображується з мечем сповіщає про завершення війни [1].

Наступний яскравий експонат – парадний комплект обладунків другої половини XVIII ст., насичений декоративними елементами в техніці мокуме-ґане. Ця техніка виникла в XVII ст., використовувалася для декорування руків'я та піхв самурайських мечів. Назва цієї техніки дослівно перекладається як «дерев'яне око металу»: майстер виковує з різних металів бруски, які потім скріплюються під тиском, при великій температурі. Потім бруски розпилюються, таким чином кожна частина має свій неповторний малюнок, який нагадує зріз стовбуру дерева. Найрозкішніші мокуме нараховують близько 30 шарів, різних за складом й кольором. Представлений в експозиції комплект пишно оздоблений коралово-червоними платівками, шолом прикрашає велика золотиста пластина-дате у вигляді мушлі. Мушля у японській культурі символізує гармонію і відданість. Мушля також була досить поширеним геральдичним символом, зокрема хорагай камон (молюск Charonia Tritonis), який використовувався в якості труби-горна [2].

Елементи наступного обладунку містять гербові зображення ріндо родини Мінамото. Група давніх родин, які походили від нащадків імператорів, яких було переведено зі статусів принців до статусів підданих (асон), обрали своїм гербовим моном мотив сасаріндо – переплетіння паростків бамбуку та квітів горечавки. Після багатьох років напруженої міжклановой боротьби очільники клану Мінамото одержали перемогу, і встановили у середньовічній державі військову владу самураїв. Обладунки представника клану XVIII ст., здаються порівняно скромними: ніякого кричуще-яскравого дорогого декорування, максимально спрощені й узагальнені форми. Все спрямовано на функціональність, зручність. Кусадзурі прикрашена великими металевими платівками, які мають не стільки прикрашальне, скільки захисне значення. Єдиним декоративним елементом цього комплекту є величезні роги, якими оздоблений шолом.

Інші комплекти обладунків, представлені в експозиції, датуються переважно XVIII ст., і мають досить загальну структуру: кіраса, захисні наплічники та наручі, спідниці-оборки, поножі, шоломи. Різняться типи окремих елементів обладунків, техніки їх виконання та оздоблення. Кіраса гомаймогамі до клану Асано виготовлена з суцільних горизонтальних пластин, скріплених між собою білим шнуром, натомість кіраса іншого обладунку, виготовленого аналогічним чином, скріплена не шнурами, а металевими закльопками. Оздоблення цих обладунків мінімальне: прагнення функціональної зручності і, напевно, економічні міркування спонукають майстрів до пошуку лаконічних, легких у нанесенні необ'ємних орнаментів, якими окантовані деталі.

Окремий зал виділено для самурайської холодної зброї – мечів та кинджалів. На відміну від усталених західних уявлень, основною зброєю самурая є лук і стріли, а не меч. Але саме меч має сакрально-ритуальне значення: навколо образу меча зібрано безліч легенд, які оспівують подвиги богів та героїв. Зокрема легенда про бога бурі Сусаноо розповідає, що він переміг чудовисько – восьмиголову змію, і витяг з її хвоста меч Кусанагі – «Косар трави», який подарував своїй сестрі Аматерасу [3, с. 445]. Меч став символом імператорської влади наряду з іншими священними предметами – дзеркалом і яшмовим намистом. Також меч став символом самурайського статуси, і втілював відданість, честь, етику. Мечі використовувалися під час битви та під час церемоніалу, в заповіті Токугава Ієясу, який об'єднав Японію, мечу надається найвище ментальне значення: «Меч – це душа самурая, тому, хто забуде про нього або втратить, ніколи не буде пробачення». Мечі мали власні імена, були нерозлучними супутниками самураїв. Після загибелі власника меч зберігався в родині, передавався у спадок нащадкам. Найвідоміший самурайський меч – «утігатана», поступово став називатися «катана»; за часів середньовіччя він був доповненням до більшого і громізкішого меча таті, але поступово перейняв його функції. Катану став доповнювати коротший меч вакідзасі, комплект з двох мечів отримав назву дайсьо. Японський меч, на відміну від західних аналогів, легко розбирається на частини. Одним з найцінніших його елементів є цуба – аналог гарди, але зі значно більшим сакральним змістом. У виготовленні цуб японські майстри досягли високого художнього рівня: кожна цуба – єдина і неповторна, виготовлялася на замовлення та містила родову символіку й зображення-обереги. Самурайський кодекс бусідо не схвалював носіння воїнами прикрас на своєму тілі, тому обладунки і деталі зброї стали основним об'єктом оздоблення. При зіпсуванні клинка під час бою цуба зберігалася як захисний амулет, або для неї виготовлявся інший клинок. Руків'я та піхви мечів оздоблювалися шкірами тварин, особливо дорогою та розкішною була шкіра ската, металами, інкрустаціями коштовним камінням та слоновою кісткою. На виставці представлені катани, руків'я і піхви яких оздоблені шкірою ската, а також містять інкрустаційні зображення геральдичних символів. Парадна зброя прикрашалася особливо розкішно – в експозиції східної колекції Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків є катана, руків'я та піхви якої повністю оздоблені слоновою кісткою.

Останній зал присвячений японському вбранню XIX ст.: традиційні жіночі кімоно і військове обмундирування, фасон якого запозичений з заходу. Єдиною національною ознакою є геральдична символіка на галунах та елементах шитва. У вітринах виставлені нагороди й відзнаки, зокрема Орден Дорогоцінної корони на Великій стрічці, Ордени Священного Скарбу різних ступенів. Експозицію гармонійно доповнюють твори образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, слід відзначити роботи з деревини, покриті кольоровим та золотим лаком. Традиційно для виготовлення лаку використовується сік дерева урусі, який має властивість відштовхувати вологу. Численні техніки роботи з лаком різняться між собою технологією приготування самого лаку (консистенція, колір, домішки), технікою нанесення і подальшим декоруванням виробу. Окрім побутових виробів з деревини цільні металеві деталі латів також покривалися цим лаком – він захищав їх від корозії та інших атмосферних впливів. Однією з найскладніших технік нанесення лаку є макі-є – «малюнок із бризків». Технологія нанесення багатошарова: позолота на-

носиться на не застиглий лак поступово. Частинки позолоти можуть бути більшими, меншими або навіть мікроскопічними. Потім поступово наносяться наступні шари лаку, кожен новий після того, як висохне попередній. Іноді кількість шарів лаку сягала п'ятдесяти. Шкатулки, посуд, деталі ширм, таці, підставки під мечі – в помешканнях заможних родин все вкривалося лаком. У XVI ст. його стали застосовувати для зовнішніх архітектурних деталей.

Висновки і пропозиції. Загалом завдяки експонатам виставки можна простежити чіткі лінії наслідування китайських зразків різних періодів: запозичення X-XII ст. значно адаптовані до національної традиції, натомість більш пізні мотиви практично не відрізняються. При цьому сама структура японського бойового обладунку, зброї, предметів вжитку має самобутні, незалежні риси. Завдяки запозиченням з континенту культура та мистецтво Японії отримали чудову основу для розвитку і вдосконалення: високий художній рівень представлених в експозиції зразків демонструє майстерність ремісників та художників, які, ґрунтуючись на іноземних традиціях, зуміли виробити власні творчі концепції.

Список літератури:

1. Інтернет-ресурс http://www.simbolarium.ru/simbolarium/sym-uk-cyr/cyr-g/go/golubj.htm
2. Інтернет-ресурс http://www.liveinternet.ru/users/3090603/post177816768/
3. Коттерел Артур, Рэчел Сторм Мифы Восточной Азии/ Коттерел Артур, Рэчел Сторм// Энциклопедия «Мифология», Москва, Росмэн, 2003. – С. 512.
4. Триколенко С. Японська казка засніженого Києва/ С. Триколенко // «Мистецькі грані», 2013 – № 3(42). – С. 3.

Триколенко С.Т.
Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии имени М.Т. Рыльского
Национальной академии наук Украины

ИСКУССТВО ВОЙНЫ

Аннотация
В статье рассматриваются самурайские доспехи и одежда, представленные на выставке «Самураи. Art of war». Анализируется общая структура наряда, символика, особенности кроя и декорирования. Большое внимание уделяется сакральному и практическому значению элементов доспехов и вооружения.
Ключевые слова: костюм, искусство Японии, доспехи, оружие.

Trykolenko S.T.
Institute of Art, Folklore and Ethnology named after M.T. Rylsky
National Academy of Sciences of Ukraine

ART OF WAR

Summary
The article deals with samurai armor and clothing in the exhibition "Samurai. Art of war». Analyzed the general structure of clothing, symbols, especially the cutting and decorating. Much attention is paid to the sacred and the practical value of items of armor and weapons.
Keywords: costume, Japanese art, armor, weapons.

НАШІ АВТОРИ

1. **Арістова Наталія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
2. **Ахмади Мирейла** – кандидат филологических наук факультета гуманитарных наук, доцент кафедры русского языка Университета «Тарбиат Модарес»
3. **Василина Світлана Іванівна** – методист Навчально-методичного центру професійно-технічної освіти у Львівській області
4. **Волярська Олена Станіславівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, науковий співробітник проблемної науково-дослідної лабораторії професійного навчання безробітних Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України
5. **Головань Тарас Петрович** – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України
6. **Головко-Марченко Інна Сергіївна** – аспірант кафедри економіки Харківського національного університету будівництва та архітектури
7. **Грейда Наталія Богданівна** – кандидат біологічних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
8. **Грейліх Ольга Олексіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
9. **Гриньків Олександра Олексіївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету
10. **Грицюк Сергій Анатолійович** – аспірант кафедри теорії і методики фізичного виховання Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
11. **Дмитрук Віталій Степанович** – викладач кафедри фізичного виховання Луцького національного технічного університету
12. **Донцова Дар'я Олександрівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри терапевтичної стоматології Харьківського національного медичного університету
13. **Дубовик Оксана Вікторівна** – молодший науковий співробітник відділу практичної психології Львівського науково-практичного центру Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України
14. **Загурська Інна Станіславівна** – кандидат психологічних наук, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка
15. **Захарчук Олександр Іванович** – доктор медичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри фармацевтичної ботаніки та фармакогнозії Буковинського державного медичного університету
16. **Зубачова Ірина Сергіївна** – асистент кафедри теорії та історії держави і права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
17. **Зубченко Святослав Віталійович** – асистент кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка
18. **Іванова Анна Євгенівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичного виховання Луцького національного технічного університету
19. **Карампур Роксана** – студент Университета «Тарбиат Модарес»
20. **Князевич-Чорна Тетяна Володимирівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини оперативної хірургії та топографічної анатомії Івано-Франківського національного медичного університету
21. **Ковальчук Володимир Ярославович** – викладач кафедри фізичного виховання Луцького національного технічного університету
22. **Коленіченко Тетяна Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
23. **Колесницька Наталія Мар'янівна** – аспірант 3-ого року навчання Національного університету «Львівська політехніка»
24. **Кулинич-Міськів Мар'яна Олегівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фтизіатрії і пульмонології з курсом професійних хвороб Івано-Франківського національного медичного університету
25. **Лавринюк Володимир Євгенович** – кандидат медичних наук, доцент, Клініка «Благомед»
26. **Міськів Василь Андрійович** – кандидат медичних наук, в.о. доцента кафедри анатомії людини оперативної хірургії та топографічної анатомії Івано-Франківського національного медичного університету
27. **Мульована Любов Іванівна** – здобувач кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
28. **Мурована Ірина Ярославівна** – студентка юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету
29. **Нечітайло Ірина Сергіївна** – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»
30. **Олена В'ячеславівна Лебедєва** – кандидат юридичних наук, лаборант І категорії відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України
31. **Піроцький Богдан Юрійович** – студент Чернігівського національного технологічного університету
32. **Рябоконь Євген Миколайович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри терапевтичної стоматології Харьківського національного медичного університету
33. **Савчук Галина Олександрівна** – аспірантка кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка
34. **Савчук Сергій Ананійович** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичного виховання Луцького національного технічного університету
35. **Салівончик Олена Миколаївна** – старший викладач, кандидат економічних наук кафедри економіки та підприємництва Луцького національного технічного університету

36. Семків Ольга Володимирівна – аспірант Інституту економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України
37. Сівашенко Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету
38. Смачило Валентина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Харківського національного університету будівництва та архітектури
39. Тарногурська Катерина Анатоліївна – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
40. Тищенко Наталія Ігорівна – старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
41. Ткаченко Ірина Миколаївна – старший викладач кафедри правознавства Кіровоградського інституту розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
42. Триколенко Софія Тарасівна – аспірант відділу «Образотворче мистецтво» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського Національної академії наук України
43. Фарсадманеш Сафаралы – кандидат филологических наук, преподаватель Тегеранского университета
44. Циганюк Наталія Євгеніївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та підприємництва Луцького національного технологічного університету
45. Цюпак Тетяна Євгенівна – кандидат біологічних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
46. Черепинська Юлія Анатоліївна – кандидат медичних наук, асистент кафедри терапевтичної стоматології Харьківського національного медичного університету
47. Шевченко Юлія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету
48. Яремко Галина Ігорівна – студентка Національного університету «Львівська політехніка»

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 20.10.2014 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 17.21. Тираж 100 прим.
Зам. 1014-24.

Видавництво: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.